

TC
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

1923 LOZAN MÜBADELESİNİN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

DOKTORA TEZİ

UMUT DÜŞGÜN

PROF. DR. ALÂATTİN KARACA

AĞUSTOS, 2017
MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

1923 LOZAN MÜBADELESİNİN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

UMUT DÜŞGÜN

Sosyal Bilimler Enstitüsünde

“Doktora”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 23.08.2017

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 28.07.2017

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Alâattin KARACA

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Nâmık AÇIKGÖZ

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet NARLI

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hatice ASLANTAŞ FIRAT

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

AĞUSTOS, 2017

MUĞLA

TUTANAK

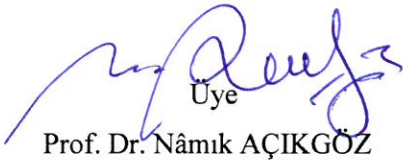
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 29.06/2017 tarih ve 7990/1 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 38. maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Umut Düşgün'ün "1923 Lozan Mübadelesinin Türk Romanına Yansıması" adlı tezini incelemiş ve aday 28/07/2017 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine aybırlığı ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Alâattin KARACA

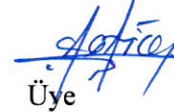
Üye

Prof. Dr. Nâmık AÇIKGÖZ

Üye

Prof. Dr. Mehmet NARLI

Üye

Doç. Dr. Hatice ASLANTAŞ FIRAT

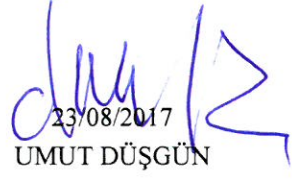

Üye

Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum "1923 Lozan Mübadelesinin Türk Romanına Yansıması" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/08/2017
UMUT DÜŞGÜN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı: DÜŞGÜN

Adı: UMUT

Kayıt No: 10162009

TEZİN ADI

Türkçe : 1923 Lozan Mübadelesinin Türk Romanına Yansıması

Y. Dil : The Reflection of The 1923 Lausanne Population Exchange to Turkish Novel

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Alâattin KARACA

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: VI+304

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Mübadele Romanları
2. Göç Edebiyatı
3. Roman İncelemesi
4. Lozan Nüfus Mübadelesi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Mübadele
2. Göç
3. Roman
4. Lozan

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

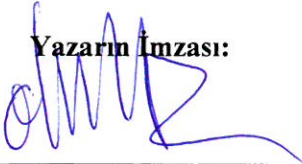
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. Population Exchange
2. Immigration
3. Novel
4. Lausanne

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☒

Yazarın İmzası:

Tarih : 23/08/2017

1923 LOZAN MÜBADELESİNİN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

ÖZET

1923 Nüfus Mübadelesi Cumhuriyet tarihinin önemli sosyal olaylarından biridir. Bu nüfus değişimi ile Türkiye ve Yunanistan'da demografik homojenizasyon süreci de başlamıştır. Her iki ülke de Lozan Barış Konferansında alınan kararın kendilerine sağladığı imkân ile uyruklarındaki Müslüman ve Ortodoksları değiş tokuş ederek sosyal bir birlik kurmayı hedeflemişlerdir.

Mübadele, icrasından hemen sonra Yunan edebiyatında yer bulmuştur. Ancak mübadele erken dönem Türk yazarların ilgisini çekmeyen bir temadır. Bu sosyal hadise hiç yaşanmamış gibidir. Yalnızca birkaç yazar bu konuya değinmiştir. Özellikle 90'lı yıllardan itibaren Nüfus Mübadelesi yeni bir bakışla ve çoğunluğu mübadil kökenli yazarlarca dile getirilmeye başlanmıştır. Mübadele konusu özellikle bu tarihten itibaren önemli derecede ilgi görmüş ve işlenmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda ana teması mübadele olan romanlar ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatının önde gelen yazarları da mübadele konusuna ilgi göstermeye başlamışlardır.

Bu çalışmada nüfus değişiminin ortaya çıkartmış olduğu tüm süreçler bir bölüm altında ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta; Mübadele olgusunun hazırlayıcı unsuru olan mübadele öncesi yaşam irdelenmiştir. İkinci başlıkta; mübadelenin en trajik yanı olan göç, üçüncü başlıkta ise mübadele kararına toplumun göstermiş olduğu tepkiler, mübadele edilmekten kurtulma çabaları, mübadeleye hazırlık ve yolculuk süreçleri incelenmiştir. Dördüncü ve son başlıkta da mübadillerin yeni bir vatana yerleştirilmeleri, burada yaşayan yerli halk ile ilişkileri ve vatandaş oluşları mübadele romanları üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Göç, Türk Romanı, Mübadil, Mübadele Romanı, Lozan Nüfus Mübadelesi

THE REFLECTION OF THE 1923 LAUSANNE POPULATION EXCHANGE TO TURKISH NOVEL

ABSTRACT

The 1923 Lausanne Population Exchange is one of the crucial social events in history of the Turkish Republic. With this Population Exchange, process of demographic homogenization has started in Turkey and Greece. Both countries have aimed to establish a social union by exchanging Muslims and Orthodox citizens of their nationality with the opportunity provided by the decision taken at the Lausanne Peace Conference.

The exchange took place in Greek literature immediately after the Lausanne Peace Conference. However, the exchange is not a tempting theme for Turkish writers in the early period and therefore, this social event is treated as if it was never happened. In line with such a trend, only a few authors have addressed this issue. Especially since the '90s, Population Exchange has been started to be expressed with a new perspective and majority of the writers descended from exchange roots. Especially since this year, the issue of exchange has received considerable attention and has begun to be mentioned. Following these developments, novels have been written whose main subject is Population Exchange. The leading writers of Turkish literature have also started to show interest in the issue of Population Exchange.

In this study, all the processes through which Population Exchange is revealed are covered under one chapter. In the first subsection; the pre-exchange life, which is the preparation element of the exchange phenomenon, has been examined. In the second chapter, while the most tragic side of the immigration has been analysed; in the third chapter, the reactions that the society showed for the decision of exchange, the efforts to get rid of the exchange, the preparation for the exchange and the process of migration have been examined. In the fourth and final chapter, the new settlements of the emigrants, their relations with the autochthonous people living here, and their citizenship have been examined through novels of Population Exchange.

Keywords: Lausanne Population Exchange, Turkish Novel, Immigration, Refugee

ÖN SÖZ

1923 Lozan Antlaşması ile kabul edilen Ek Sözleşme ve Protokol ile Yunanistan’da yaşayan Müslümanlar ve Türkiye’de yaşayan Ortodokslar zorunlu bir nüfus değişimine tâbi tutulmuşlardır. Bu hâdisenin Türk edebiyatındaki akisleri ise 70’li yıllarda görülmeye başlamıştır. Mübadele Romanı olarak kabul edilen eserler ise daha geç tarihlerde ortaya çıkmıştır. Mübadele olayını; mübadele öncesi yaşam, göç ve mübadele sonrası ile birlikte ele alan ve yazarları genellikle mübadil kökenli olan romanlara “mübadele romanı” demek doğru olacaktır.

Mübadele romanları özellikle 1990–2015 yılları arasında yoğunlaşır. Çalışmada, yayımlanma tarihine göre kronolojik olarak ele alınan bu romanlar çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Mübadele, diğer göç olguları gibi isteğe bağlı değildir, bu sebeple kendine uygun bir bakış açısını da beraberinde getirmektedir. Mübadele, hemen her mübadil için benzer bir süreçte yaşandığı için inceleme ve ele alış biçimi de buna uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Bu bağlamda mübadele olgusu; mübadele öncesi, yolculuk, iskân ve yerleşme süreçleriyle birlikte ele alınmıştır. Mübadele romanları, tek bir ana başlık altında değerlendirilmiştir. Buna göre; mübadele öncesi, mübadele kararı ve yankıları, göç ve mübadele sonrası olmak üzere oluşturulan alt başlıklar çalışmanın temelini teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, ele alınan eserlerde, tamamiyle mübadele olgusunu işlemesi esası gözetilmiştir. Bu sebeple, içinde sadece mübadeleye kısaca değinilen, göndermelerde bulunan eserler esas inceleme konusu olmaktan çıkartılmış, bu eserlerden sadece örnekleri destekleyecek şekilde istifade edilmiştir. Ayrıca, mübadele konulu öyküler, belgesel ve filmler, Yunan edebiyatından Türkçeye çevirisi yapılmış bazı eserler de yine konuyu desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Mübadele olayının edebiyata yansımaları, bir mübadil kimliği ortaya koyma ve toplumda farkındalık yaratma arzusunun ortaya çıkardığı sonuç olarak okunabilir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında unutulmuş yahut dikkate alınmayan bu konu ancak

1990'lı yıllara gelindiğinde yoğunlukla işlenmeye, ele alınmaya başlanmıştır. Türk Edebiyatının önde gelen yazarlarından Yaşar Kemal, Kemal Anadol, Yılmaz Karakoyunlu, Kemal Yalçın ve Canan Tan gibi mübadil kökenli olmayan yazarlar da bu konuya ilgi göstermişlerdir. Bunun yanında, mübadele romanı külliyatının adı geçen yazarlar dışında kalan yazarların hemen hepsi mübadil kökenli yazarlardır. Çeşitli dernek ve sosyal organizasyonların kurulması ile birlikte popülerleşen mübadele konusu son dönemde sosyoloji ve tarih gibi çeşitli disiplinlerde de araştırma konusu olmuştur.

Çalışmaya kaynaklık eden eserler mübadele konusunu temel alma kriterine göre 2015 yılına kadar yayımlanmış olan romanlarla sınırlandırılmıştır. Bu eserler, mübadele olgusunun kronolojik olarak ortaya koyduğu yapıya uygun bir biçimde tematik olarak incelenmiştir. İncelemede eserler tek tek değil temaya ve başlığına uygun biçimde basım tarihi en eski olandan en yeni olana doğru ele alınmıştır. İncelemede yer alan bazı romanlar birden fazla ciltten oluşmaktadır. Bu tür eserler yayım tarihine bakılmaksızın ilk cildin ardından, bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

Eserler üzerinde tematik metin analizi yapılırken; sosyoloji, göç sosyolojisi, tarih gibi diğer disiplinlerle yapılmış çalışmalar da taranmış ve faydalanılmıştır. Ayrıca; anı, belgesel, arşiv ve süreli yayınlar da faydalanılan diğer kaynak türleridir. Çalışma, bir yönüyle siyasî tarih ve göç sosyolojisi ile ilgili olması hasebiyle disiplinlerarası bir bakışı da zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, göç sosyolojisi kuram ve yaklaşımları tez çalışmasında istifade edilen disiplinlerdendir.

“Giriş” kısmında mübadele ile ilgili tarihsel süreç ve göç olgusu hakkında bilgiler verilmiştir. Mübadelenin sebepleri, sonuçları ve işleyen süreç temel kaynaklar ışığında aktarılmıştır. Bunun dışında çalışmaya zemin oluşturan mübadele romanlarına genel bir bakış ile literatür bilgisi de burada sunulmuştur. Bu manada girişin tez çalışmasına tarihsel bir zemin oluşturması düşünülmüştür.

Konunun bütünlüğünün sağlanması için; mübadele öncesi, mübadele sırası ve sonrasında birlikte bir bölümde ele alınması uygun görülmüştür. Buna göre; birinci ana başlık altında; mübadele öncesi yaşam; ekonomik, toplumsal, dini, milli ilişkilerle birlikte şiddet, savaş ve terör konuları başlıklar halinde sıralanmıştır. İkinci

ana başlıkta ise mübadele kararı ve yansımaları ele alınmış, ayrıca mübadele kararına verilen tepkiler, mübadeleden kurtulma çabaları ve mübadillerin mallarını bırakmaları başlıkları yer almaktadır. Üçüncü ana başlık ise göç süreci üzerinedir. Burada; göçe hazırlık, yolculuk ve varış olmak üzere üç başlık yer almaktadır. Son ana başlıkta ise mübadillerin iskân edilişleri, yerleştirilmeleri, malların dağıtımı, uyum süreçleri ve “öteki” olma problemi alt başlıklar halinde tasnif edilmiştir.

Mübadele öncesi, romanlarda hem barış hem de bir çatışma ortamıyla aktarılmaktadır. Mübadele öncesinde hem Türkiye’de hem de Yunanistan’da yaşayan Müslüman ve Ortodokslar için hayat her zaman olumlu değildir. İlk aşamada bu topluluklar, İmparatorluk barışının yahut Pax Ottomana olarak adlandırılan sürecin etkisinde ve hâkim bir gücün denetiminde uyumlu bir şekilde yaşamayı başaramışlardır. Bu durum bir barış süreci ve karşılıklı yakınlaşmayı beraberinde getirmektedir. Romanlarda, genellikle bu yakınlaşmanın ekonomik, dini, milli ve sosyal tarafları araştırılmıştır. Ayrıca, milliyetçi ve dini söylemlerle birlikte artık bir diğeri için öteki olmaya, düşman olmaya başlayan bu toplumların, savaş sırasında ve sonrasında birbirlerine karşı uyguladıkları fiziksel şiddet, terör, baskı, psikolojik şiddet de yine romanlardan elde edilen verilerle değerlendirilmiştir.

Mübadele kararı ise, yoğunlukla bir psikolojik yıkımı beraberinde getirmektedir. Burada, mübadillerin bireysel olarak verdikleri tepkiler ve gitmemek için yaptıkları eylemler romanlardan hareketle bir araya getirilmiş ve değerlendirilmiştir. Göç olgusunun en temel zorluğu olan ayrılış süreci ele alınmıştır. Akabinde mübadele olayının trajik yanı olan yolculuk kendi dinamikleri ve getirdiği zorluklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Mübadillerin yerleştirilecekleri yerlere gitmemek adına verdikleri çabalar, kaçma ve mübadeleden kurtulma girişimleri ve mallarının akıbeti konusu romanlar ışığında irdelenmiştir.

Mübadele sonrası ise, başlı başına mübadiller için yeniden var oluş süreci olarak öne çıkmaktadır. Bu alt başlıkta yeni vatanda öteki olan mübadillerin uyum süreçleri, bir vatandaş olma uğraşları ve mücadele etmek zorunda kaldıkları kalıpyargılar ışığında romanların sunduğu veriler değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise konunun bütünlüğüne uygun bir biçimde, tezin planı takip edilerek elde edilen bulgular hakkında hükümler verilmiş ve tartışılmıştır.

Çalışmam boyunca benden hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen aileme ve eşim Arş. Gör. Cemzade KADER DÜŞGÜN'e; yapıcı eleştirileriyle yol gösteren hocalarım Prof. Dr. Nâmık AÇIKGÖZ, Doç. Dr. Hatice ASLANTAŞ FIRAT, Prof. Dr. Mehmet NARLI, Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU ve Yrd. Doç. Dr. Elif YILMAZ'a, özellikle, bu konunun ele alınması fikrini veren ve gerekli çalışma azmini bana aşıl原因 ve bu çalışmanın sonuçlandırılmasında en büyük katkıyı sağlayan danışmanım Prof. Dr. Alâattin KARACA'ya çok teşekkür ediyorum.

Umut DÜŞGÜN
MUĞLA 2017

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	İ
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ.....	1
1. TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ	1
1.1. MÜBADELEYİ HAZIRLAYAN SEBEPLER	5
1.2. NÜFUS MÜBADELESİNİN SONUÇLARI	13
2. GÖÇ, MÜBADELE VE MÜBADİL	17
3. MÜBADELE ROMANLARINA GENEL BAKIŞ.....	20
BİRİNCİ BÖLÜM	
1923 LOZAN MÜBADELESİNİN TÜRK ROMANINA YANSIMASI	
1. MÜBADELE ÖNCESİ	28
1.1. EKONOMİK İLİŞKİLER.....	32
1.2. TOPLUMSAL İLİŞKİLER	43
1.3. DİNİ-ETNİK İLİŞKİLER	61
1.4. SAVAŞ, ŞİDDET VE KOPUŞ.....	76
1.5. SAVAŞ SONRASI ŞİDDET	114
2. MÜBADELE KARARI VE YANKILARI	137
2.1. MÜBADELE KARARINA GÖSTERİLEN TEPKİLER.....	137
2.2. MÜBADELEDEN KURTULMA VE KALMA ÇABALARI	155
2.3. MALLARIN BIRAKILMASI.....	164
2.4. HAZIRLIK.....	172
3. GÖÇ	180
3.1. "MEMLEKET" TEN AYRILIŞ	180
3.2. "KARŞI KIYI" YA –YOLCULUK	187
3.3. "YENİ VATAN" A – VARİŞ	193
4. MÜBADELE SONRASI	211
4.1. İSKÂN	211
4.2. UYUM VE ÖZLEM	226
4.3. YENİ VATANDAKİ "ÖTEKİ" LER.....	261
SONUÇ	278
KAYNAKÇA	294

KISALTMALAR

Kısaltma	Açıklama
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
Bkz	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
KAAM	Küçük Asya Araştırmaları Merkezi
KKE	Yunanistan Komünist Partisi
LMV	Lozan Mübadilleri Vakfı
MİİV	Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti
S.	Sayfa
Yay.	Yayınları
Yun.	Yunanca
Üni.	Üniversitesi

GİRİŞ

1. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

İmparatorluklar çağının sona ermesi ve 19. yüzyılda ulus devletlerin kurulmaya başlamasıyla birlikte, Balkanlarda, milliyetçilik hareketlerine paralel olarak etnisiteye dayalı birçok devlet kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı merhalelerinden sonra tesis edilmiş ve ulus devlet olma yolunda bir sürecin içerisinde girmiştir. Lozan'a gelindiğinde, Türkiye, kendisine Osmanlı Devleti'nden kalan topraklar içerisinde; Rum, Ermeni, Musevî, Ortodoks, Süryanî gibi etnik ve dini azınlıkları İmparatorluk bakiyesi olarak taşımaya devam etmektedir. Lozan Barış Konferansı, bir ulus olarak bağımsızlığını *Düvel-i Muazzama*'ya kabul ettirmek isteyen ve Ankara Hükümeti tarafından temsil edilen Türkiye ile Batılı devletler arasında devam eden fiili savaş ortamına nihaî bir barış getirmek amacıyla toplanmıştır.

Konferansın İsviçre'nin Lozan kentinde yapılmasına karar verilmiştir. İsmet Paşa ve heyet Lozan'a gittikten bir hafta sonra görüşmeler gecikmeli olarak başlamıştır. Lozan Barış Antlaşması bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen uluslararası toplum ve devletler düzeyinde tanınması anlamına gelmektedir. Antlaşma, birçok konuda açılan fasıllardan ve eklerden oluşmaktadır. Sınırlar, borçlar, ekalliyetler, adli konular, siyasî ve ticarî hükümler ayrı fasıllar halinde görüşülmüş ve buna ek olarak mübadele konusunu düzenleyen Ek Sözleşme ve Protokol de imzalanmıştır. Buna göre:

“Lozan Konferansı'nda karara bağlanan Türk-Yunan Mübadelesine İlişkin Ek Sözleşme ve Protokol; İstanbul dışında yerleşmiş Rum-Ortodoks Türk uyrukları ile Batı Trakya dışında yerleşmiş Müslüman Yunan uyruklarınının 1 Mayıs 1923'ten başlayarak, zorunlu mübadelesini içermektedir.”¹

Lozan Antlaşması, Türkiye ve Yunanistan tarafından ulus devlet olma ve azınlıklar sorununu çözme yolunda bir fırsat olarak görülmektedir. Özellikle de Ek Sözleşme ve Protokol'deki hükümlerde yer alan zorunlu nüfus değişimi ile ülke sınırları içerisinde demografik türdeşleşmenin sağlanacağına inanılmaktadır. Bunun yanında, Lozan'ın Mübadele ile ilgili kısmının Türkiye'deki ve Yunanistan'daki

---

¹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele- Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1.

ekonomik, sosyal sorunlara bir çözüm bulacağı fikri de önem kazanmıştır. Bu durumu Kemal Arı şu şekilde aktarmaktadır:

“Lozan görüşmeleri sırasında daha önce sınırlı ve isteğe bağlı olarak yapılması planlanan ve Lord Curzon tarafından teklif edilen mübadele hususunda daha görüşmeler başlamadan önce Milletler Cemiyeti'nin araştırmaları mevcuttur. Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Dr. Fridjof Nansen, her iki ülkeyi de ziyaret ederek çözüm yollarını tartışmıştır. Bu konuda yapılan tarihi çalışmalar göstermektedir ki; Nansen'in ilk önerisi, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiştirilmesi ve İstanbul'daki Rumların değişim dışı tutulmasıdır. Buna mukabil, Türkiye, İstanbul'un değil Batı Trakya'nın değişim dışı tutulmasını istemektedir; çünkü Türkiye'nin bakış açısına göre, Müslümanlar Batı Trakya'da azınlık değil, çoğunluktur.”²

Bunun yanında; “sürmekte olan sistemsiz göçleri bahane ederek Yunanistan, Yunanistan'daki göçmen yığılmasına dikkat çekip, ortaya çıkan yer sorununu gündeme getirmekte ve önlem olarak 350.000 Türkün derhâl Anadolu'ya, Rumlardan boşalan yerlere gönderilmesini istemektedir.”³

Bu talepler ışığında Nansen her iki ülkenin de görüşlerini alarak raporunu yeniden gözden geçirmiştir. Müslümanlardan boşalacak yerlere acilen Anadolu'dan getirilecek Rumların yerleştirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Bunun yanında Rumlardan boşalacak tarım alanlarının işletilmesi için mübadele kapsamına alınan Türklerin getirilmesini raporunda belirtmiştir. Rapor 1 Aralık 1922'de görüşmeler sırasında okunmuş ve itirazlara rağmen kabul görmüştür. Buna göre, Nansen, raporunda bu durumu şu şekilde çözüme yoluna gitmektedir:

“(…) Mübadele uygulamasının göçmenler için iyi bir çözüm olacağını belirten Nansen, Yakındoğu'da ekonomik durumun gerçekten çok kötü olduğunu vurgulamaktadır. Daha şimdiden nüfus çok yoğun olarak yer değiştirmiştir. Bir milyondan fazla insan yurtlarından ayrılıp başka ülkelere kaçmıştır. Nansen, bu duruma hemen bir çözüm bulunmazsa, ekonomik sonuçlarının her iki ülke için felaket olacağına dikkat çekmektedir. Azınlıkların çabuk ve etkili mübadelesi, bu felaketi her türlü önlemden daha kolay önleyebilir.”⁴

Lozan görüşmelerinin üçüncü gününde Mübadele konusu gündeme gelmiştir. Özellikle Ermenilerin de mübadeleye dâhil edilmesine ilişkin konular konuşulurken Lord Curzon'un; “Türkiye gibi büyük bir memlekette Ermeniler için yer yok mudur?” sorusuna İsmet Paşa; “Ahali Mübadelesi teklifi, önce Doktor Nansen

---

² Kemal Arı, a.g.e., s.16.

³ A.g.e., s.16.

⁴ A.g.e., s.16.

tarafından yapılmıştır”⁵ şeklinde cevap vermiştir. Bu sözden anlaşılmaktadır ki Nansen, sunduğu rapor ile mübadele konusunu iki ülkenin çıkarları açısından hayatî derecede önemli görmektedir. Nansen’in de katkısıyla Lozan Barış Antlaşması’na ek olarak mübadele konusu, Ek Sözleşme ve Protokol’de çözüme bağlanmıştır.⁶

Ek Sözleşme ve Protokol, on dokuz ana madde ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu maddeler Mübadele’nin şeklini, kapsamını ve uygulanma yöntemlerini içermektedir. Ayrıca tarafların bu hususta sorumluluklarına, uyrukluk meselesine, yerleşiklik (établi) konusuna açıklık getirmektedir. Buna ek olarak, mülkiyet ve göçmenlerin malları hakkında izlenecek yol haritasını da içermektedir. Bununla birlikte 11. maddede, Türk tarafının ve Yunanistan’ın oluşturacağı Karma Komisyon’un kurulması öngörülmektedir.

Ek Sözleşme ve Protokol’de öncelikle kimlerin zorunlu nüfus değişimine tâbi tutulacağı konusu yer almaktadır. Bu bağlamda 2. maddede, İstanbul’daki Rum ahalisi ile Batı Trakya’daki Müslüman ahalisi mübadele dışı bırakılmıştır. Bu madde ile 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş İstanbul Rumları ve 1913 Bükreş Antlaşması’nın belirlediği sınırların doğusunda yerleşmiş olan Müslüman ahali établi (yerleşik) olarak kabul edilmiştir. Ayrıca 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmiş Rum ve Müslümanlar mübadele kapsamına alınmıştır.

İlk katile olarak; “vücutça sağlam” Rum erkeklerin Yunanistan’a gönderilmeleri 4. maddede yer almaktadır. Takip eden maddelerde de aileleri göçmüş olan Rum erkeklerin sözleşme uyarınca gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Sözleşmenin 5. maddesinde, 9. ve 10. maddelere atıfta bulunarak; gerçekleştirilecek olan mübadelenin meydana getireceği mülkiyet sorunları ve alacaklara dair hükümler yer almaktadır. Buna göre Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verdirilmeyeceği konusunda uzlaşmıştır. Aynı zamanda sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte kesinleşmiş hapis cezası, yürütülen kovuşturması ya da kesinleşmiş infazı olan göçmenler için gideceği tarafın makamlarına teslim edilme zorunluluğu getirilmiştir. Uyrukluk sorunu da bırakıp giden her göçmen için

---

⁵ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2011, s. 161.

⁶ Lozan Antlaşması’nın “Ek Sözleşme ve Protokol” kısmı ve maddeleri için eserin ekine bkz: Müfide Pekin, Çimen Turan, *Mübadele Bibliyografyası- Lozan Nüfus Mübadelesi İle İlgili Yayınlar ve Yayınlanmış Çalışmalar*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda o ülkenin vatandaşlığını edinecekleri hükmü ile karara bağlanmıştır. Buna göre:

“Sözleşmenin 8. maddesinde, hem gerçek hem de tüzel kişilik olarak göçmenlerin taşınır mallarını serbestçe ve vergi alınmaksızın gittikleri yere götürebilme serbestliği tanınmıştır. Bu maddeyle, taşınır malların envanteri ve maddî değerleri kurulacak olan Karma Komisyon’daki görevliler tarafından tespit edilip üç nüsha halinde tutanak tutulmasına karar verilmiştir. Yine Karma Komisyon, kent ve köylerde bulunan taşınmaz malların tasfiyesi ve kamulaştırılması konusunda, değer tespiti ve tazminat, borç gibi konularda görevli kılınmıştır.”⁷

Yukarıda belirtilen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesi, değer biçilmesi, envanterinin çıkarılması gibi önemli konuların halledilmesi hususunda sözleşmenin 11. maddesinde belirtilen Karma Komisyon’un kurulması kararlaştırılmıştır. Sözleşmeye göre; “Karma Komisyon, tarafların her birinden dört üye ve 1914–1918 savaşına katılmamış olan devletlerin vatandaşlarından Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından seçilecek olan üç üyenin katılımıyla oluşturulacaktır. Bu komisyonun Türkiye veya Yunanistan’da toplanması ve başkanlığını tarafsız üç üyenin sırayla yapması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu komisyon kendisine bağlı alt komisyonlar kurma yetkisine sahip olacaktır. Komisyon kendisine verilen yetki ile göç olayını denetlemek ve belirtilen taşınır ve taşınmaz malların durumunu belirleme ve bunlardan doğacak uyuşmazlıkların çözümü noktasında tam yetkili sayılmıştır. Bütün itirazlar Karma Komisyon’a yapılacak ve karara bağlanacaktır. Bununla birlikte hükümetler Komisyon’un sağlıklı çalışabilmesi için avans ödeyecektir.”⁸

Lozan’da imzalanan ek mukavelenin içeriği bu şekilde belirlenmiş ve taraflar bu maddeler üzerinde anlaşmışlardır. Sözleşme, Türkiye ile yapılan Barış Antlaşması ile eşit güçte ve bağlayıcıdır. Sözleşme, her iki hükümetin onaylamasından hemen sonra yürürlüğe girmiştir. Sonuç itibarıyla, Ek Sözleşme ve Protokol’ün maddelerine ve öngördüğü hükümlere bakıldığında, mübadele ile ilgili yapılacak uygulamaların, hükümetlerin sorumluluklarının çerçevesi belirtilmiş ancak ileride çıkacak olan sorunlar için çözümler düşünülmemiştir. Mübadele konusundaki temel esaslar saptanmış ancak özellikle taşınmazlar konusunda büyük bir boşluk bırakılmıştır. Bu boşluk, bilhassa Türk Hükümeti tarafından yeterince

⁷ M. Cemil Birsnel, *Lozan*, Cilt: 2, Sosyal Yayınlar, İstanbul: 1998, s. 669.

⁸ A.g.e., s. 670-672.

anlaşılammamıştır. Türkiye, mübadeleden sorumlu olarak bir vekâlet teşkil etmeyi çok sonra akıl edebilmiştir. Ayrıca mübadele ile ilgili uygulamaları yönetme konusunda oldukça yetersiz kalınmıştır. Bu noktada büyük bir yetki karmaşası ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak: “Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, üzerinde anlaşılan hükümlerle yürürlüğe girmiş ve Küçük Asya’nın her bölgesinden ve Yunanistan’ın çeşitli bölgelerinden yaklaşık iki milyon kişinin göç etmesine sebebiyet vermiştir.”⁹ Lozan’da yapılan Barış Konferansı’nın bir sonucu da şudur:

“Ek Sözleşme ve Protokol’ün yer aldığı Antlaşma; Türkiye’nin bağımsızlık simgelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Lozan Antlaşması, ayrıca ülkede geniş çaplı kutlamalara da sahne olmuştur.”¹⁰

1.1. Mübadeleyi Hazırlayan Sebepler

Lozan’da karara bağlanan ve Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol ile uzlaşılan nüfus değişimi yalnızca Lozan’da gündeme gelmiş bir mesele değildir. Türk tarafınca söz konusu nüfus değişiminin tarihsel ve ekonomik hatta kültürel-ulusal olarak bir takım sebepleri vardır. Hakkında çok az şey bilinen mübadele Emin Akdağ’a göre; “bugünkü Türkiye’yi anlamak”¹¹ açısından oldukça önemlidir.

Mübadele kararı alınmadan önce daha savaş ortamı devam etmekteyken Anadolu’nun iç kesimlerindeki Rumların batıya doğru sistemsiz bir göç hareketini başlattıklarını söylemek gerekmektedir. Ankara Hükümeti’nin ordularının batıya doğru ilerleyişi bu süreci hızlandırmıştır. Manisa, İzmir, İstanbul gibi şehirler iç kesimlerden gelen Rum ve Ermenilerle dolmuştur. Bunun yanında milliyetçi hareketlerin de mübadelede rolü büyüktür. Bütün bir coğrafyada etnik temizlik hareketi düşüncesinin ortaya çıktığı yönünde görüşler vardır. Özellikle bu görüşlerin temeli İttihat ve Terakki’ye dayandırılmaktadır. Halil Berktaş bu konuda şu görüşleri öne sürmektedir:

---

⁹ Lozan’da imzalanan Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol’ün tam metni için bkz: M. Cemil Bırsel, *Lozan*, Cilt: 2, Sosyal Yayınlar, İstanbul: 1998, s. 666-672.

¹⁰ Bu hususta bkz: Gurbet Gökgöz, “Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:22, 2011.

¹¹ Emin Akdağ, *Şahitlerinin Dilinden Unutulan Büyük Göç*, Zaman Kitap, İstanbul, 2005, s.8.

“1800–1925 arasında, Osmanlı İmparatorluğu topraklarından kendilerine yeni coğrafyalar açmaya çalışan bütün milliyetçiler (Osmanlılık ön-milliyetçiliği ve sonra Türk milliyetçiliği dâhil), sonuç olarak hem imparatorluğa hem birbirlerine karşı şiddete başvurdular. Ne yaparım, nasıl yaparım da buradan ‘öteki’leri – Rum isem Türkleri veya Türk isem Rumları, Bulgar isem Türkleri veya Türk isem Bulgarları, ya da Ermeni isem Türkler veya Türk isem Ermenileri – temizlerim, kısmen öldürür kısmen korkutup kaçırtırım da, şu alan, şu küçük toprak parçası sırf bana, bize kalır? Ve onu aynı yolla temizlenmiş diğer topraklara katıp, buradan bir vatan çıkartır, ardından da uluslararası hukukta meşruiyetinin tanınması için Düvel-i Muazzama’ya başvururum.”¹²

Benzer bir biçimde Nevzat Onaran da meselenin yine İttihatçılar ayağına yüklenerek; Anadolu’nun demografik yapısının değiştirilmesi sürecine değinmektedir. Onaran da; “Anadolu’da Türk nüfusu yoğunluğunu arttırma ve ‘öteki’ni tasfiye etme temel politikasının İttihatçılardan miras (...)” olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Onaran; sürgünler ve mübadele girişimleri merkezi bir tekleşmenin 1890’dan beri politika aracı olarak kullanılmasını da yine İttihatçılara bağlamaktadır.¹³ Bununla birlikte modern Türkiye tarihi üzerinde çeşitli araştırmaları bulunan Zürcher; “1850–1950 yılları arasında, Avrupa’da ve Türkiye’de demografi mühendisliği asrı olduğunu”¹⁴belirtmektedir. Ancak Zürcher’e göre:

“Cumhuriyet yayılcı olmayan bir milliyetçilik ve buna göre bir demografi politikası izlememiştir. Aksine Yunanistan ise yayılcı bir çizgide demografiyi değiştirme yolunu tercih etmiştir. Buna ek olarak Türkiye’nin özellikle *dilsel saflık* üzerinden bir ulus inşa etmeye çalışmasının da yine Jön Türklere ve İttihat döneminin homojenleştirici eğilimlerine dayandırıldığı öne sürülmektedir.”¹⁵

Mübadeleyi hazırlayan unsurlardan en önemlisi ise Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında Eylül 1913’de imzalanan İstanbul Antlaşması’dır. Buna göre; “Ortak sınır boyunca belirli bölgede yaşayan nüfusun karşılıklı mübadelesini öngören”¹⁶ maddeler içeren Antlaşma; mülk düzenlemeleri gerektirmeyen ve zaten bulunduğu yerden kaçmış olan, sayıları 50.000 civarındaki iki ülke vatandaşları için

¹² Halil Berktaş, “Kabahatin Çoğu Senin Kardeşim” *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul: 2005, s. 17–18.

¹³ Nevzat Onaran, *Cumhuriyet’te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 209.

¹⁴ Erik Jan Zürcher, “Demografi Mühendisliği ve Modern Türkiye’nin Doğuşu” *İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma*, Derleyen: Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9.

¹⁵ A.g.e., s. 16.

¹⁶ Fikret Adanır, “Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi” *İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma*, Der: Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.23.

düşünülmüştür. Bu göçmen ve kaçgınlar için mal karşılığı mal temini gibi bir hukukî zorunluluk ve bağlayıcılık iki devlet için de yoktur.

Sonuçta, yeni bir ulus inşa etmeye çabalayan Yunanistan ve Türkiye'nin demografik yapıya farklı açılardan baktıkları aşikârdır. Yunanistan bu noktada şiddet yanlısı, savaşçı ve yayılmacı, Türkiye ise sürgün yoluna meyleden bir çizgide itham edilmektedir. Ayrıca; “ulus-devlet fikrinin, tek başına, kaçınılmaz bir şekilde *etnik temizlik* anlamına gelme[diği]”¹⁷ de vurgulanmaktadır. Türkiye'nin yapmaya çabaladığı; ortak dil ve din üzerinden ulusal bir birlik inşa etmek ve bu dil-din seçeneklerini bir ölçüt olarak kullanmaktır.

Ulus devlet inşa etmek, demografiyi değiştirmek ve irredentist yaklaşımlar mübadele olgusunun hazırlayıcı unsurları olarak sıralanabilir. Bağımsızlık kazanan her ulus, tarihsel olarak en güçlü olduğu döneme atıfta bulunarak bir diğerinden toprak talebinde bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Yunanistan, Bulgaristan, Sırp ve diğerleri en büyük sınırlara sahip oldukları dönemlere atıfta bulunarak geniş topraklar talep etmektedirler. Ayrıca Osmanlı içinde devam eden milliyetçi hareketler de Kızıl Elma, Turan, Pan-Türkizm gibi ideallerin de etnik temizliğe ve nüfus türdeşleştirmesine hız kazandırdığı düşünülmektedir. Yakın tarihte, Yunan Krallığının İzmir Başkonsolosu Stamatidos Antonopoulos, bir yıl süren Küçük Asya gezisi sonucunda Yunan Megali İdea'sının temellerini atan bir dizi makale yayımlamış ve Yunanistan'da büyük yankı uyandırmıştır. 1907'de kitap haline gelmeden önce *Kratos* (Devlet) gazetesinde yayımlanan makaleler, kaybedilen toprakların geri kazanılması konusunda bir takım fikirler öne sürmektedir. Bu durum mübadeleyi hazırlayan sebepler arasında Yunanistan'ın kurtarmacı ve yayılmacı politikasına bir örnek teşkil etmektedir.¹⁸ Bu durumu Pachalis şu şekilde aktarmaktadır:

“Başkonsolos Antonopoulos'un kitabının yayınlanması ve Atina'daki kitapla ilgili verilen resepsiyon, aslında Yunan siyasi düşüncesindeki ciddi bir paradoksu gözler önüne serdi. Bu paradoks, bir yandan Yunanistan'ın Ege'nin doğusuna ilişkin, mutlaka arazi genişlemesi anlamına gelmeyen, fakat bu bölgelerde kesinlikle baskın bir kültürel varlığın kurulmasını gerektiren hedefleri, diğer yandan ise bölgeye yönelik

¹⁷ Fikret Adanır, a.g.e., s. 26.

¹⁸ M. Kitromilides Pachalis, “Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya'da Yunan Kültürel Geleneği” *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul: 2005, s. 27.

olarak, Yunanistan'ın Megali İdea'sı temelinde oluşturulacak sağlam bir siyaset için gerekli somut ve düzenli bilginin bulunamamasını, tam bir cehaleti içeriyordu.”¹⁹

Bunun yanında Pontus-Rum Devleti ve İyonya (Batı Anadolu) Rum Devleti fikirleri de gündeme gelmiştir. ABD Başkanı Wilson da bu görüşleri desteklemektedir. Ayrıca Kastamonu'dan Trabzon'a kadar uzanan sahil şeridinde kurulması planlanan Pontus-Rum Devleti ile Ermenistan'a dâhil edilmesi düşünülen Trabzon konusunda da bir gerilim ortamı yaşanmıştır: “[Trabzon] Metropolit[i] Hristanos, ABD Başkanı Wilson ile yaptığı görüşme sonunda eli boş olarak Trabzon'a dönmek zorunda kalmıştır, zira Wilson, bu bölgede Trabzon üzerinden Ermeni ve Rumlar arasında itilâf çıkmasına karşı durmaktadır. Bu sebeple Hristanos, Osmanlı toplumuyla ilişkileri sıkılaştırmanın gayretine girişmiştir. Bunun yanında Mondros ile Osmanlı'ya bırakılan Batı Anadolu'da Yunan hak iddiaları mütarekeden sonra peş peşe İzmir limanına gelen savaş gemileriyle açıkça belirtilmiştir.”²⁰

Ayrıca birçok kaynakta ve Lozan tutanaklarında yer alan kanaât; Fransız İhtilâli'nden sonra ortaya çıkan milliyetçiliğin yankıları ve ulusların kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkının sonucu olarak Batı Ege'de yoğun olarak yaşamakta olan Rum Ortodoks ahalinin ilerleyen süreç içerisinde *self-determination* hakkını kullanıp bağımsızlık kazanacağı yönündedir. Bu sebepten ötürü, Ankara Hükümeti nüfus değişimine daha İstiklâl Harbi sırasında karar vermiştir. Esasında nüfus değişimi projeleri açısından bakıldığında ilk girişim Ankara Hükümeti'nin değildir. Osmanlı Hükümeti, 1914 yılında Balkan Savaşları sonunda nüfus değişimini gündeme getirmiştir. İttihat ve Terakki kadrolarının yarattığı baskılar sonucu Batı Ege'den Ege Adaları'na göç eden Rumlar ve Batı Trakya'da Rumların Müslümanlara yaptıkları baskılar sonucunda Osmanlı Devleti'nin Atina Elçilik Müsteşarı Galip Kemâli [Söylemezoğlu] mübadeleyi gündeme getirmiştir:

“Sadrazam Sait Halim Paşa'ya telgraf çekerek mübadele konusunda yetki isteyen Galip Kemâli, Venizelos ve Sait Halim Paşa'nın mutabakatı sonucunda Makedonya'daki Müslümanlar ile İzmir-Aydın vilâyetlerinde sakin olan Rumların zorunlu olmayan bir nüfus mübadelesi ile değiştirilmeleri teklifi üzerinde anlaşma

¹⁹ M. Kitromilides Pachalis, a.g.e., s. 28.

²⁰ N. Yücel Mutlu, *Lozan'da Mübadele*, Yayın Yeri: Yeşiltepe Blokları, Ankara, 2005, s. 32–33.

sağlanmışır. Ancak 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda bu konu tamamen kapanmışır.”²¹

Görüldüğü üzere, antlaşma öncesinde mübadele fikri Türk Devleti için daha önceden gündeme gelmiş ve siyasî gerekçeleri olan bir hadise olarak durmaktadır. Ayrıca yalnızca Türk tarafı için değil Yunan tarafı için de mübadele ya da nüfus değişimi bir çözüm olarak görülmektedir. Ankara Hükümeti, daha Kurtuluş Savaşı devam ederken nüfus değişimi konusunu gündemine almış ve buna yönelik olarak çeşitli Avrupa başkentlerini dolaşmaya başlamışır. Bu görev için Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal [Tengirşek] görevlendirilmişir:

“Büyük Taarruz'dan ve İzmir'in düşmesinden yaklaşık altı ay önce, 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanacak bir konferansa katılmak üzere 1 Mart 1922 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan Yusuf Kemal Bey, önce Paris'e gider ve Fransız Başvekili Poincaré ile görüşür. Daha sonra İngiltere'ye gider ve Londra'da İngiliz Hariciye Vekili Lord Curzon ile iki kez görüşür. (...) Görüşmelerde Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların geleceği meselesi gündeme gelir.”²²

Bu görüşmeler sonucunda, özellikle Yusuf Kemal Bey'in 4 Nisan 1922'de TBMM'de gizli oturumda yaptığı konuşmada; “Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silâh bu ekalliyetler silâhıdır”²³ vurgusunu yapmaktadır. Bu konuşmanın içeriğinde Yusuf Kemal Bey, özellikle Lord Curzon ile olan iki görüşmesinde; “Rumların bir gün tekrar Küçük Asya olarak adlandırılan bölgeyi Büyük Yunanistan ideali altında raptetmeleri olasılığını gündeme getirdiğini nakletmektedir. Bunun yanında toplu olarak olmasa bile ilk düzeyde İzmir civarında bulunan Rumlar ile başlanması ve devamında memleket içinde kalan diğer bölgelerdeki Rumların ise azınlıkların korunması hususunda alınan itilâf devletleri kararlarına uyulabileceğini de belirtmektedir.”²⁴

Bu hususta, Lozan görüşmelerine giden heyetin bir üyesi olan Doktor Rıza Nur şöyle bir düşünceye sahiptir: “Türkiye'yi asırlardır kendisine zaaf sebebi olan, isyanlar yapan, ecnebi devletlere âlet olan unsurlardan kurtarmak, yeknesak Türk

²¹ Ayhan Aktar, “ Türk Yunan Mübadelesi'nin İlk Yılı – Eylül 1922- Eylül 1923” *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul: 2005, s. 52.

²² A.g.e., s.42-43.

²³ A.g.e., s. 43.

²⁴ Bu konuşmanın tam metni için, bkz: *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 4 Nisan 1922, Devre I, c.3. Ankara: İş Bankası Yay., 1985, s. 176.

yapmak en mühim şeydi”²⁵ şeklinde dile getirir. Aynı zamanda, Lozan’da mübadele fikrini kendisinin teklif edeceğini ancak onların erken davrandığını da eklemektedir.

Özetle, Lord Curzon ile yapılan görüşmelerde bu konunun tartışılması, daha önce Ankara Hükümeti’nin ileri gelenleri tarafından azınlıklar sorununun çözümü konusundaki düşüncelerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu konuda İngilizlerin de paralel bir düşüncede oldukları düşünülmektedir. Aslında, bu durum Avrupa menşeli bir görüşün sonucudur. Karşılarında güçlü durma eğilimi gösteren imparatorlukların yıkılması için ortaya atılan görüşte; “halkların ayrışması”²⁶ esas alınmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı ile gündeme gelen düşünce *böl ve yönet* zihniyetinin temelini oluşturmaktadır.

Yusuf Kemal Bey; “Lord Curzon ile yaptığı görüşmelerde Yunanistan ile Bulgaristan arasında nüfus değişimini de içeren ve Bulgaristan ile İtilâf Devletleri arasında yapılan Neuilly-sur-Seine Antlaşması’na da atıflarda bulunulmuştur. 27 Kasım 1919’da imzalanan antlaşmanın 56. maddesi uyarınca Yunanistan ve Bulgaristan’daki etnik, dini ve anadil bakımındaki azınlıkların isteğe bağlı olarak değişimini gündeme getirilmiştir. Bu durum Yunanistan’da da Venizelos tarafından daha 1915 yılının Ocak ayında Bulgar Kralı Kostantin’e verilen memorandumda gündeme getirilmiştir. Bu nedenle azınlıklardan nüfus mübadelesi yoluyla kurtulma veya Yunanistan nüfusunun homojenleşmesi niyetinin Ege’nin karşı kıyısında da ansızın ortaya çıkan bir öneri olmadığını görülmektedir.”²⁷

Yunanistan’daki homojenleşme ya da tek etnisiteden oluşan bir ulus yaratma fikri Ankara Hükümeti tarafından da benimsenmiştir. Bu fikir Lozan Antlaşması’nın mübadele üzerine yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Mübadele’nin daha önceki tecrübe ve girişimlere dayandırılarak yeniden gündeme getirilmesinin ve Lozan’da karara bağlanmasının yanı sıra hem Ankara hem de Yunan hükümetleri için başka gerekçeler de vardır.

Mübadeleden hemen önce, Küçük Asya ve İstanbul’da Rum-Ortodokslar genellikle şehirli olarak buldukları bölgelerde otokton halka göre çoğunluk mahiyetindedirler; buna karşın çiftçilikle, bağcılıkla uğraşan Rumlar, kırsal

²⁵ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 99.

²⁶ Yücel Bozdoğanlı, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları ” *Türkiye Sosyal Araştırmaları Mübadele Özel Sayısı*, Sayı: 3, 2014, s. 10–11.

²⁷ Ayhan Aktar, a.g.e., s. 44.

kesimlerde daha az bir nüfusa sahiptirler. Rum nüfus, Kurtuluş Savaşı'nın Türk ordusunun zaferinden önce iç bölgeleri terk etmeye başlayıp İzmir, İstanbul gibi şehir merkezlerine doğru sistemsiz bir şekilde göç etmeye başlamıştır. Bu göç dalgası Yunan ordusunun geri çekilirken boşalttığı bölgelerden başlamış ve İzmir'in geri alınmasına kadar sürmüştür. Zorunlu göç kararı alınmadan önce Anadolu'da ciddi anlamda demografik değişimler yaşanmıştır. Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz kentlerinden İzmir ve İstanbul'a yoğun ve sistemsiz bir göç dalgası oluşmuş, otorite boşluğu sebebiyle bu iç göç dalgası doğru düzgün yönetilememiştir. Bunun yanı sıra genel olarak İmparatorluktan geriye kalan topraklardan yoğun bir Müslüman göçü de başlamıştır.

Anadolu'da savaş sonrası boş kalan tarım arazileri ve çiftlikler, sahipsiz kalan toprakları işleyecek insan, çiftçi ihtiyacı duymaktadır. Bu ihtiyacın Yunanistan'dan getirilecek olan Müslümanlar ile karşılanması fikri ağır basmaktadır. Bunun yanında özellikle folklorik olarak hareketli ve türdeş bir yapının elde edilmesi de mübadele fikrini destekler niteliktedir. Ancak özellikle ülkenin ihtiyacı olan tarımsal etkinliklerin sürdürülmesi noktasında getirilecek olan mübadillerden oldukça fazla faydalanılması amaçlanmaktadır. Bu durumun Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkı sağladığı görüşü hâkimdir. Kemal Arı'ya göre:

“Bu aşamada, [tarımsal] üretime ilişkin konularla kazanılmış teknik bilgi, birikim ve deneyimler, ekonomik kalkınma yarışına katılacak Türkiye için gerçekten önemliydi. Yunanistan'dan çok sayıda Türk göçmenin getirilişi bu açıdan olumlu katkılarda bulundu.”²⁸ Bu kararın alınmasında Anadolu'da sürdürülen tarımsal faaliyetlerin savaş sebebiyle sekteye uğraması ve bunun yanında teknik konularda nispeten daha ileride olan mübadillerin, Türkiye'nin tarımsal kalkınmasına hizmet edeceği fikri etkili olmuştur. Ayrıca; “[Mübadillerin] Anadolu köylüsüne oranla teknik konularda daha çok bilgi sahibi oluşları, tarım ürünlerinin türleri ve nitelikleri konusunda ise bilinç düzeylerinin göreceli de olsa yüksek oluşu, Türkiye için önemli bir kazançtır. Yunanistan'dan gelen Türkler, yeni tarım tekniklerini Türkiye'ye aktarmışlardır” şeklinde bir görüş hâkimdir.²⁹

---

²⁸ Kemal Arı, a.g.e., s.2.

²⁹ A.g.e., s.2.

Bunun ötesinde, zafer ile sonuçlanan İstiklâl Harbi sonrasında azınlıklardan kurtulmak önem kazanmaktadır. Tek milliyete ve dine dayalı ulus devlet inşası için de İmparatorluğun kaybedilen topraklarında kalan Türk ve Müslüman topluluklara oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Mübadele ile büyük bir sorunu çözmüştür. Mübadele ile dil, din ve kültürel olarak homojenlik elde etmek hedeflemektedir:

“(…) Yine, soyut ve somut kültürel değerler ve folklorik unsurlar Türkiye’ye taşınmıştır. Bu etkenlerin, Türkiye’de ulusal kültürün dinamik bir yapıya kavuşmasında, çeşitlenmesinde ve zenginleşmesinde ne denli etkili olduğunu anlamak zor değildir. Türkiye’ye aktarılan *folklorik unsurlar, lehçe ve gündelik yaşam biçimi*, hatta *köy mimarisi*, Türkiye’nin otokton yapısına eklenerek ona katkıda bulunmuştur. Gelişen sürece koşturucu olarak da yerli kültürle kaynaşma, uyuşma ve giderek uzlaşma aşamaları ortaya çıkmıştır. Böylece, Türkiye’ye getirilen göçmenlerin yerli halkla pek çok konuda karşılıklı alışverişi, etkileşimi sonucunda, yoğun kültürel değişim yaşanmıştır. Göç olayı ile Türkiye’ye aktarılan değerler ve davranış biçimleri, bir iki kuşak sonrasında ortaya çıkan uzlaşma evresinde ortak bir kültürün hoş bir çeşnişi olarak görülmüştür.”³⁰

Görüldüğü üzere, mübadelenin siyasal sebepleri olduğu gibi iktisâdi sebepleri de Ankara Hükümeti için hiç de azımsanmayacak kadar önemli olarak görülmektedir. Sonuçta Mudanya Antlaşması sonrasında Ankara Hükümeti, uluslararası bir zeminde tanınmıştır. Kendisine ileride sorun çıkarabileceğini düşündüğü Küçük Asyalılardan kurtulmuş, bunun yanında diğer azınlıklardan - özellikle Ermenilerden- kurtulma yolunda adımlar atmış ve bütün bunların üstünde dil, folklor, din ve milliyet bağlamında bir tektipleşmeyi de sağlayabilmiştir. Bunu yaparken ekonomik atılıma da destek sunmuştur.

İsmet İnönü riyasetindeki heyete, esasında İzmir’de yapılması Ankara Hükümeti’nce düşünülen Konferans’a katılmak üzere Lozan’a hareket etmeden önce Başvekil Rauf Bey ve Bakanlar Kurulu tarafından verilen talimatları içeren ancak detaylı olmayan bir yol haritası verilmiştir. Bu talimatnameye göre, ekalliyetlerin esas mübadele olduğu konusu vurgulanmıştır. Bu on dört maddelik talimatnamede Ermeni azınlıkların da mübadelesi yer almaktadır. 5 Kasım günü yola çıkan heyet

---

³⁰ Kemal Arı, a.g.e., s.2.

cebinde bu talimatla Lozan'a ulaşmıştır. Özellikle Ermenilerin değiş-tokuşu konusunda bir muhatap bulunamaması İsmet Paşa ile Başvekil Rauf Orbay arasında yapılan telgraf yazışmalarına da yansımaktadır. Bu noktada Ermenistan ve Sovyetler Birliği ile yapılmış anlaşmalar burada bağlayıcı olarak görülmektedir.

Ankara Hükümeti, ekalliyetler konusundaki ısrarını daha konferans devam ederken sürdürmektedir. Taşra teşkilâtlarına Anadolu'daki gayrimüslimlerin bir ay içinde ülkeyi terk etmelerine izin verildiği konusunda bir genelge yayımlandığı ve bu genelgenin bir emir şeklinde algılanabileceği konusunda Amiral Bristol'ün çekinceleri vardır. Nitekim bu konuda Bristol'ün haklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ankara Hükümeti'nin "izin" adı altında yayınladığı genelge bir emir veya bir tehdit olarak algılanmıştır. Samsun ve Trabzon çevresindeki Rum ve Ermeni azınlıkların limanlara toplandığı ve 50.000 kişinin Yunanistan'a nakledildiği büyük bir kısmının da salgın hastalıklarla boğuştuğu aktarılmaktadır.³¹

Ayrıca bütün bu göç hareketleri ve azınlık sorunları dışında Lozan; Türkiye Cumhuriyeti'nin bir nevi kuruluşunun Batılı devletler tarafından resmen tanınmasını Mudanya'dan sonra sağlamlaştıran bir belge niteliğindedir.

Tüm görüş ayrılıkları ve Musul, Boğazlar gibi önemli meselelerin yanında daha önce bahsedilen sebepleri ile Ek Sözleşme ve Protokol, Balkan Harbi'nden beri devam eden uluslaşma çabalarını, ulus devlet olma iddialarını sonuca ulaştırmıştır. Genel olarak bakıldığında Mübadele, tarihsel sebeplerini de ortaya koyduktan sonra hem Yunanistan hem de Türkiye için olumlu ve olumsuz taraflar içermektedir. Bu durumun günümüze etkileri konusunda bakış açılarından doğan farklılıklar mevcuttur. Sonuç olarak, tüm sebepleri ve örnekleriyle nüfus değişimi planı, Lozan'da vazgeçilmez hale gelmiş ve uygulamaya konmuştur.

1.2. Nüfus Mübadelesinin Sonuçları

Mübadele'nin her şeyden önce insanî sonuçları vardır. Elbette her iki toplum için siyasî ve ekonomik zararları oluştuysa da insanî yanı daha ağır basmaktadır. Bu sorunların çözüme kavuşturulması için bir vekâlet tesis edilmiştir:

“Mübadele kararının ardından Türkiye'de 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Müdüriyeti kurulması konusunda tartışmalar başlamış, Saruhan mebusu Reşad

---

³¹ Ayhan Aktar, a.g.e., s. 49.

Bey ve arkadaşlarının takriri ile müdüriyet değil Vekâlet kurulması gerektiği şiddetle savunulmuştur. Teklif, oya sunularak kabul edilmiştir. Bunun sonucunda İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey vekâlete yüz elli sekiz oy ile tayin edilmiştir. Mübadele'nin ilk sonuçlarından biri yetki kargaşasını ortadan kaldırmak adına yapılan bir gelişmedir.”³² Kurulan Vekâlet ile mübadelenin yaratacağı iskân, malların dağıtılması, göç idaresi gibi konularda ekonomik ve sıhî sorunlara çözüm bulma düşüncesi öne çıkmaktadır.

Mübadele kararıyla birlikte ciddî bir göç dalgası da başlamıştır. Göç hareketi, oldukça asimetrik bir yapıda seyretmiştir: “Kaynaklara ve Karma Komisyon'un resmi kayıtlarına göre 1923 yılından sonra göç eden Rum sayısı 189.916 ve Türkiye'ye gelen Müslüman sayısı 355.635'tir. Ancak resmi olmayan rakamlara göre toplamda Yunanistan'a giden Rum sayısının 1,2 milyon civarında olduğu belirtilmektedir.”³³

Nüfus ve demografik değişim konusundan bakıldığında mübadelenin ilk sonuçları o dönemde 4,5 milyon nüfusa sahip olan Yunanistan'ın nüfusunun 6 milyon gibi bir rakama ulaşmasıdır. Bu göç, Yunanistan'da çok ciddî yerleşim ve bütünleşme sorunları yaşatmıştır. Türkiye'de ise genel bir nüfus kaybı yaşanmıştır: “Mübadele öncesinde finans, sanayi ve ticaret büyük oranda Hıristiyan nüfusun, yani Rumların ve Ermenilerin elinde olduğundan, zorunlu göç sonunda Türkiye girişimci sınıfını kaybetmiştir.”³⁴ Ayrıca; “On milyonluk nüfusun önemli ölçüde azalmasıyla birlikte Türkiye iktisadının bütün sektörlerinde önemli üretim düşmesine ve iktisâdi açılara sebep olmuştur.”³⁵ Seferberlik, savaş esnasında giden Rumlar sebebiyle Anadolu'da çok fazla boş arazi ve mesken ortaya çıkarmıştır: “1906 yılında yapılan nüfus sayımında 15 milyon olan nüfus, 1927'de yapılan sayımda 13,5 milyona düşmüştür. Bu rakamların ışığında toplamda 2 milyona yakın kişinin memleketlerinden, yaşadıkları yerlerden kopmaları söz konusudur. Bir başka

³² Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri*, Bengi Yay., İstanbul: 2009, s. 97-98.

³³ Renée Hirschon, “ Lozan Sözleşmesi'nin Sonuçları: Genel Bakış” *Egeyi Geçerken- 1923Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007, s. 19.

³⁴ Fahriye Emgili, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli İktisadının Oluşumuna Etkisi ” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi Mübadele Özel Sayısı*, Sayı:3, 2004, s. 107.

³⁵ A.g.e., s.108.

istatistikte; 1923 sınırları içindeki nüfusu 1914 yılında 16.300.000 iken, 1923 yılında bu sayı tahminen 12.359.093'e düşmüştür.”³⁶

Diğer taraftan, Yunanistan'ın yerleşim merkezlerine göre bakıldığında nüfus değişimi oldukça yoğundur. Atina'ya 281.989, Selanik'e 259.708 ve Serez'e 84.724 kişi yerleştirilmiştir. Çeşitli yerlerden gelen Rum göçmenler, Yunanistan'da genellikle şehirlerde yaşamaktadırlar: “Yeni yerleşim yerlerine genellikle geldikleri yerlerin isimlerini vermeyi tercih etmişlerdir. Mersina (Mersin), Nea Savastia (Sivas), Nea Sparte (Isparta) gibi yeni kent ve yerleşim yeri adları buna örnek olarak gösterilebilir.”³⁷

Bunun yanında her iki ülke de homojen bir yapıya doğru ilerlemişler, kültürel, folklorik ve dini açıdan tek tip topluma dönüşmeye başlamışlardır. Her ne şekilde Lozan metinlerinde Makedonya, Girit, Midilli ve Yunanistan'ın değişik yerlerinden gelen mübadiller sadece Müslüman olarak adlandırılrsa da gelen kabilelerin büyük bir kısmının Türk kökenli olduğu kabul edilmektedir. En azından Türkçe konuşan Yunan uyrukları şeklinde metinlerde yer alması gerekmektedir. Bu durum Türkiye'nin o dönemde Osmanlı milletler sistemine göre tanımlandığını göstermektedir.

Mübadelenin sonuçlarına bakıldığında, göç olgusunun getirdiği sıkıntılar, göçmenlerin yerleşimleri ve uyumları açısından yarattığı sorunlar dışında iki devletin elli yıldır süren tek ulus yaratma ve üniter yapıya kavuşma arzularının bir başlangıcı olarak kabul edilebilir. Buna göre: “[Mübadele] aslında, iki ülkeyi de ‘ötekiler’ endişesinden kurtarmıştır.”³⁸ Ayrıca, Zürcher'e göre:

“Nüfus değişiklikleri, 1923'teki Anadolu'nun 1913'teki Anadolu'dan kültürel açıdan da tamamıyla farklı bir yer olduğu anlamına gelmektedir. Büyük Hıristiyan cemaatleri gitmiştir (...) savaşlar öncesinde %80'i Müslüman olan Anadolu'nun şimdi yaklaşık %98'i Müslüman'dır.”³⁹ Ayrıca mübadelenin her ne kadar iki ülkeyi

---

³⁶ Salih Özkan, “1923 Tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Niğde'nin Demografik Yapısına Etkisi” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Cilt: 1, Sayı: 21, 2007, s. 171.

³⁷ İbrahim Erdal, *Mübadele- Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925-*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: 2006, s.340-341.

³⁸ Salih Özkan, a.g.e., s. 171.

³⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 240.

ilgilendiren ekonomik sonuçlar doğurduğu düşünülse de dünya kamuoyunda zorunlu göç, hukukî bir zemine oturtmasıyla birlikte bir politika aracı haline gelmiştir. Mübadelenin diğer devletlerin de uygulayabileceği bir örnek teşkil etmesi durumu ortaya çıkmıştır. Buna göre; “1944 yılında Polonya ve Sovyetler Birliği, 1946 yılında da Çekoslovakya ve Macaristan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadeleleri, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’ni örnek almıştır.”⁴⁰

Mübadelenin sonuçları üzerine yapılan genel yorumlar toparlayıcı olması açısından şu şekilde özetlenebilir:

“Mücadele sebebiyle her iki devletin avantaj ve dezavantajları olmuştur. Göçmenler yüzünden kısa vadede iskân, iaşe, işsizlik, hayat pahalılığı vb. büyük zorluklar yaşayan Yunanistan, uzun vadede büyük kalkınma hamlesi başlatılmış ve ekonomik açıdan günümüzde Türkiye’den daha iyi bir yere ulaşmıştır. Bundaki en büyük amillerden biri, Anadolu Rumlarının müteşebbisliği, sanatkârlığı ve nitelikli vasıflara sahip bulunmalarıydı. Türkiye ise Anadolu Rumlarının gitmesiyle birlikte bazı sektörlerde uzun süre toparlanamamıştır. Türkiye’ye gelen mübadillerin % 90’ının tarım sektöründen olması ise, Türkiye’ye sadece tarım sektöründe avantaj sağlamıştır. Ayrıca nüfus yoğunluğu açısından daha homojen bir yapıya kavuşan Türkiye, Osmanlı Devleti’nden beri süregelen azınlık meselesini de böylece halletmiştir. Ayrıca göçmenler Devletin daha sonraki yıllarda ihtiyaç duyacağı asker potansiyelinin en önemli kaynaklarından olmuşlardır.”⁴¹

Son olarak dile getirmek gerekir ki; Mübadelenin siyasî sonuçları olduğu gibi insanî sonuçları, başta söylendiği üzere daha önemlidir. Öcelikle, mübadelenin icrası sırasında yaşanan sorunlar da olumsuz bir sonuç oluşturmaktadır. Mübadiller için sorunlar yalnızca göç ve göçün getirdiği sıkıntılar değildir. Gittikleri yerlerde yaşadıkları uyum sorunları, sarsıntı, travma da buna eklenebilir. Bu bağlamda her iki ülkeye göç eden mübadillerin uyum sorunlarını günümüzde atlattıkları görülmektedir. Ancak asıl mesele bu dönem içerisinde yaşadıkları, yaşamak zorunda kaldıkları zorlukları devrin gerçekleri içinde değerlendirmektir. Bu bağlamda tarih ve siyaset bilimi açısından yapılan çalışmalar, istatistik dışında derin veriler sağlamamaktadır. Edebi metinlerde bu verilerin aranması da bir yol olarak görülmektedir.

⁴⁰ Yücel Bozdoğanlı, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları” *Türkiye Sosyal Araştırmaları Mübadele Özel Sayısı*, Sayı: 3, 2014, s. 30.

⁴¹ H.Yıldırım Ağanlı, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 307.

2. Göç, Mübadele ve Mübadil

Göç ve göçün yol açtığı durumlar üzerine yapılan araştırmalar günümüzde; iç göç, kırsaldan kente göç, endüstriyel göç üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zorunlu ve anlaşmalı göç hareketlerinin birey, aile ve toplum üzerinde yarattığı etkilerin araştırılmasında eksiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Dünya tarihinde karşılıklı anlaşılabilir olarak gerçekleştirilen ilk göç olması açısından Türk-Yunan Mübadelesi oldukça önemlidir. Bilindiği üzere; “göçler, otoriteler ya da doğal bir zorlamadan ötürü zorunlu göç veya kişilerin serbestçe gerçekleştirdikleri gönüllü göç niteliğinde olmaktadır.”⁴²

Diğer tüm göçlerin oluşturduğu sarsıntı, stres, psikolojik ve ekonomik sorunlar, uyum sorunları, kültür karmaşası, kimlik arayışı gibi sorunlar zorunlu göçün de dinamikleri arasında sayılabilir. Ancak zorunlu göçün bir de devlet, otorite ve hukukî tarafı vardır. Göçü belirleyen, karar veren, düzenleyen yapı devlet mekanizmaları olduğu için bireyi, aileyi yahut bir cemaati, topluluğu göçe iten sebepler daha hafif ölçekli kalmaktadır. Türk-Yunan Mübadelesi’nde belirleyici unsur her iki hükümet, otorite ve buna bağlı olarak uluslararası siyaset ve toplumdur. Bu durumda bireyin, ailenin veya topluluğun beklentileri ikinci planda kalmaktadır. Yani, diğer göç türlerinde görüldüğü üzere yeni bir yaşam kurma, iş, güvenlik, kaçış gibi unsurlar çok sığ düzeyde kalmakta; bireyin, ailenin veya topluluğun göçten kazançlarından ziyade sonuçlarına katlanmaları ortaya çıkmaktadır. Zorunlu göçlerde bu kazanımları; iş, güvence, ekonomik refah, iskân gibi konuları devlet göçmene yahut mübadele vaat etmektedir. Her ne kadar çeşitli hukukî bağlayıcılıkları olsa da; “nüfus mübadeleleri ancak geçmişte meşru kabul edilmişlerdir. Genellikle demokratik olmayan rejimlerin tasarrufları olarak görülmektedir.”⁴³

Göç yahut mübadeleye, birey ve aile açısından bakıldığında temelde gidilen yerde statü, değer ve ekonomik kayıp yaşanıp yaşanmayacağı önem kazanmaktadır. Bunun yanında daha çok kırsal kesimde yaşayan göçmenler için bulunduğu çevreden kopma, alışılmış yaşam tarzından kopuş, doğa, uğraşılan iş kolu değişimi, iklimsel değişimler hayati derecede ehemmiyetlidir. Lozan Mübadelesi özelinde bakıldığında,

---

⁴² Fuat Güllüoğlu, “Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme.” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, 2012, s. 56.

⁴³ Nazif Mandıracı, “Ulus-Kurma Süreçleri ve Nüfus Mübadeleleri: Dün-Bugün” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi Mübadele Özel Sayısı*, Sayı: 3, 2014, s.87.

örneğin Yunanistan'ın Kavala, Sokomol gibi bölgelerinden getirilen mübadillerin esas tarımsal faaliyetleri tütün ekimi üzerinedir; ancak yerleştirildikleri bölge İzmir'in Şirince kasabasıdır. Şirince üzüm, zeytin ve meyve tarımının yapıldığı bölge olmasından dolayı gelen mübadillerin iş kolu değişimine uğramaları ve bu bölgedeki ağaçları kesip yakacak olarak kullanmaları, dolayısıyla uyum sorunu yaşayıp bölgeyi terk etmeleri yaşanmış bir hadisedir. Bakıldığında göç olgusu iyi yönetilemediği için bir başka göçe, hatta kırsaldan kente göçe sebebiyet vermektedir.

Kültürel olarak bakıldığında değişim kaçınılmaz olarak görülmektedir. Gelen göçmenler hem geldikleri yerde “yabancı”, “öteki” konumunda hem de yerleştikleri yerlerde “öteki” konumunda algılanmaktadırlar. Sonuç olarak “iki kere yabancı” durumunda kalmaktadırlar. Göçmen olarak gelenler ile yerli, otokton olarak yaşayan halk arasında gerilimlerin çıkması kaçınılmazdır. Clark'a göre; “(...) Yeni gelenlerin en zorlu deneyimi, yerli Türklerin başlangıçta sergiledikleri düşmanca tavidir. 1930'larda kasaba[larda] *de facto* bir ayrımcılık hüküm sürmektedir. Yeni gelenlerle yerliler farklı camilere gitmekte, farklı çeşmeler kullanmakta ve birbirleriyle sosyal iletişime girmekten kaçınmaktadırlar.”⁴⁴

Tuzla özelinde verilen bu örneğin göçmenlerin yerleştirildikleri diğer kasabalarda, yerleşim yerlerinde de ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Bunun yanında gelenlerin hemşerilik, grup bağlılığı, ortak hareket etme kültürü geliştirdikleri ortadadır. Genel olarak ikiye ayrılan Türk toplumunun Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlara ait hak ve yükümlülüklerin eşit olduğu ısrarı üzerine ve buna yönelik eğitim, siyaset yöntemi sayesinde giderek yumuşadığı ve ikiliğin ortadan kalktığı görülmektedir. Buna göre; “Sosyal uyum sürecinin bir parçası olan evlenmeler birçok yerleşim yerinde ancak 1950'lerde başlamıştır.”⁴⁵ Otokton halk ile Yunanistan doğumlu göçmenler arasında ayrımların belli bir süre devam ettiği görülmektedir.

Mübadiller genel itibarıyla diğer göçlerde görülen; yeni bir kazanç kapısı bulmak, çalışmak, statü kazanmak, yaşam kalitesini arttırmak gibi unsurların etkisiyle değil, sadece devletlerinin kendilerini çağırmasıyla ve bıraktıkları malları

⁴⁴ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, İstanbul: 2008, s. 210–211.

⁴⁵ A.g.e., s. 212.

geri alması koşulunda yola çıkmışlardır. Bu durum bir mübadilin sözlerine şu şekilde yansımaktadır:

“Atatürk bizi buraya Yunanlılardan ayırmak için getirdi. Bir tek yatağımızı yorganımızı alıp geldik, hepsi o, Atatürk bize yanımıza fazla bir şey almayın, dedi, mal mülk verilecekti bize çünkü. (...) Yunanlılardan korkardık, şehirlerde değil ama köylerde insanları yakıyor, öldürüyorlardı. Biz de Yunanistan’dan kaçtık, burada geceleri rahat uyuyabiliyorduk. (...) Yerliler bizleri pek kabullenmek istemese de burada geceleri rahat uyuyabiliyorduk. Bize yarı gâvur diyorlardı; Yunanca konuşmamız hoşlarına gitmiyordu, ihtiyarlar da Türkçe öğrenemiyordu. Zamanla alıştılar bize. Başlarda biz Giritliler ancak aramızda evlenirdik, ama sonra yerli Türklerle de evlenmeye başladık. İlişkilerimiz yavaş yavaş düzeldi.”⁴⁶

Yukarıda Fatma Gültekin adlı bir mübadilin aktardıkları, mübadele sonrasında yaşanan toplumsal sorunların bir özeti gibidir. Genel olarak bakıldığında göç olgusu hem birey için hem de gidilen, yerleşilen yer için ekonomik bir girdi sağlamaktadır. Birey, aile yer değiştirdiğinde yalnızca bir faktör girdisi olarak değil aynı zamanda bir tüketici olarak da yeni yere yerleşmektedir.⁴⁷

Bu bağlamda gelen göçmenlerin ekonomik ve sosyal değişim sağladıkları görülmektedir. Bunun dışında, *mübadil* kavramı toplum içerisinde çok sonra benimsenen bir kavram olarak göze çarpmaktadır: “Cenevre’de 1932’de göçmenler ile ilgili toplanan kongrede; süreli ve daimi olmak üzere göçmenlik tanımlanmıştır. Türkiye’de ise yerleştirilmek üzere gelen göçmenlere *iskânlı göçmen* adlandırılması yapılmıştır. Osmanlıda ise *muhacir* ve *mübadil* kavramları kullanılmaktadır.”⁴⁸ Bugün ise Türkiye’de mübadil kavramı özetle; “Osmanlı’nın Balkan coğrafyasından olup, çeşitli kültür, inanç ve etnisiteye bağlı unsurlar ile şehirlî veya köylü olmak üzere Anadolu’ya doğru Müslüman kimlikleri ön planda olacak şekilde gelenleri kapsamaktadır.”⁴⁹

Birey, aile ve topluluk açısından bu denli zorlukları barındıran zorunlu göç olgusu devlet açısından çok farklı bir düzeydedir. Devlet için kitlesel bir insan ihracı şeklinde görülebilir. Yeni kurulan Türk devleti için tarımsal faaliyetler oldukça hayatî bir önem arz etmektedir. Bu sebeple daha önce de belirtildiği gibi

⁴⁶ Bruce Clark, a.g.e., s.215-216.

⁴⁷ İbrahim Balcıoğlu, *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul: 2007, s.36.

⁴⁸ Refiye Okuşluk Şenesen, “Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit’e Dair Anlatılarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2012, s. 256.

⁴⁹ İbrahim Erdal, “Rumeli ve Anadolu Muhacirlerinde Kimlik ve Vatan Algısı” *Milli Folklor*, Cilt: 10, Yıl: 21, Sayı: 81, Ankara, 2009, s. 79.

Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden getirilecek olan mübadiller, savaş sonrası bakımsız kalan tarım arazilerini işletecek, ülkenin tarım ürünlerine olan ihtiyacı karşılayacaktır. Ancak bu konuda iyi yönetilemeyen kriz sonucunda Rumlardan kalan tarım arazileri başıbozuk ve feodal ağaların uhdesine kalmış ve bağıcılığı, tarımı bilmeyen yerli halk bu arazilere “fuzulî işgal” ile sahip olmuştur. Sonuçta gelen mübadiller bu arazilerde kalamamışlardır. Bu sebeple devlet erkinin planladığı tarımsal ilerleyiş sürdürülmemiştir.

Türk Hükümeti için en önemli hususlardan bir tanesi homojen bir ulus yaratma fikri olarak görülmektedir. Kitlesele insan ihtiyacı bu açıdan önem kazanmaktadır. Mağlûbiyet psikolojisi içerisinde “memleket”inden “vatan”ına gelen mübadiller kendilerini eğitim, millet, milli kültür yapılandırmasının ülküsel hareketi içerisinde bulmuşlardır. Uzun vadede Cumhuriyet fikriyle ve ilkeleriyle ulus inşası başarıya ulaşmıştır. Göçmenler çok kısa sürede eğitim ve sosyal hizmetlerle vatandaşlaştırılmıştır.

3. Mübadele Romanlarına Genel Bakış

Lozan Mübadelesi'nin Türk edebiyatına yansıması oldukça gecikmiştir. Esasında Türk edebiyatında Mübadele konusuna atıf yapan veya doğrudan mübadeleyi konu alan romanların, hikâyelerin veya şiirlerin neden yazılmadığı üzerinde de pek fazla düşünülmemiştir. Bu sebeple, son dönemde yaygınlaşan, özellikle 90'lı yıllardan sonra örnekleri görülmeye başlanan mübadele merkezli anlatıların nasıl bir ortamda sayısal artış gösterdiğine bakmak gerekmektedir.

Türk edebiyatında 90'ların öncesine kadar mübadeleyi işleyen romanların neden olmadığı veya neden geç ortaya çıktığına geçmeden önce Yunan edebiyatında neden daha erken ve sayıca fazla olduğu konusuna değinmek gerekmektedir. Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik* (2005) adlı eserinde bu durumu birkaç madde halinde dile getirmektedir. Öncelikle Rumlara için “Küçük Asya Felâketi” olarak adlandırılan sistemli ve sistemsiz göç hareketi ve yaşanan topraklardan ayrılma teması Türklere göre daha güçlüdür. Türklere oranla sayıca daha fazla Rum; evini, topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum toplumda mübadeleye karşı farkındalığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca

bir diğ er önemli konu da Türklerin savaştan zaferle, Rumların ise yenilgiyle ayrılmış olmalarıdır. Bu durum da konu üstündeki “acı”nın hatırlanmasına, gündemde kalmasına sebep olmuştur. Bir diğ er etken ise Küçük Asya Rumlarının genellikle şehirde yaşamaları, okuma yazma bilmeleri ve yaşadıklarını anlatma, yazma isteğidir. Ayrıca ilk mübadele konulu eserler daha çok mübadele olayına maruz kalmış kişilerin kaleminden bir nevi anı olarak aktarılmıştır.⁵⁰ Bu noktada şunu dile getirmek gerekir ki Yücel Bozdoğan’a göre: “Türkiye *unutmayı*, Yunanistan ise *hatırlamayı* tercih etmiştir.”⁵¹

Yunan edebiyatında ilk olarak Venezis, Doukas, Kontoglou ile bir dönem Türkiye’de sansürlenmiş Sotiriou’nun eserleri akla gelmektedir. Bununla birlikte hemen göç sonrasında Yunanistan’da sözlü tarih araştırmalarının başlaması, derneklerin kurulması mübadele konusunu popüler ve canlı tutmuştur. Küçük Asya Araştırmaları Derneği buna örnek teşkil etmektedir.

Türkiye’de ise yine Herkül Millas’ın deyiş iyle tam bir “susukluk dönemi” hâkimdir. Bu durumda temel dayanağı, daha önce belirtildiğ i gibi, Türk Devleti’nin fiilen savaştan galip ayrılmış olmasıdır. Yunan yazınında olduğ u gibi bir travma, yenilgi, ayrılık psikolojisi Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra topluma sirayet etmemiştir. Genel olarak mübadil Müslümanlarda veya kısmen Grekofon Müslümanlarda, bir “vatana dönüş” özlemi vardır. Bunun yanında özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra Anadolu’ya çok sayıda göçmenin değ iş ik periyotlarda göç etmiş olması ve Türklerin/Müslümanların göç olgusuna karşı alışkınlıkları da bir etken olarak sayılabilir.

Bu duruma bir diğ er sebep de Türkiye’nin mübadele ile Yunanistan’a giden Rumlardan daha az göç alması da sayılabilir. Bilindiğ i üzere 450,000 Müslüman Anadolu’ya mübadele ile getirilmiştir. O sebeple kamuoyunda daha az gündemde kalmıştır. Bir diğ er etken ise göç eden Müslümanların genellikle kırsal kesimden gelmiş olmalarıdır. Bu sebeple okuma yazma oranlarının çok düşük olması, anı yazmak ve bunları romana, öyküye dönüştürmek konusunda engelleyici olmuştur denebilir.

---

⁵⁰ Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanında “Öteki” ve Kimlik*, İletişim yayınları, İstanbul: 2005, s.418.

⁵¹ Yücel Bozdoğan oğ lu, a.g.e., s. 31.

Bir başka sebep ise *ethnogenesis* (ulus yaratma) sürecinde olan Türkiye’de basına uygulanan sansürdür. Millas’a göre; “(...) Mübadeleyi izleyen yıllarda (...) Modern Türkiye’nin o sıralardaki yüksek ideoloji hedefinin, yani Anadolu’nun Türkleştirilmesi üzerine inşa edilmiş milli bir kimlik yaratma hedefinin”⁵² olduğu ortadadır. Ayrıca doğu isyanlarıyla birlikte ülkede Takrir-i Sükûn kararlarının varlığı da mübadeledeki yanlışlıkları, eksiklikleri dile getirmeyi ve eleştirmeyi engeller. Meselenin siyasîleşmiş olması da bir gerçektir. Ayrıca bunu tekrar söylemekte yarar vardır.

Devletin homojenleşmesine katkı sunduğu için mübadele, Türk toplumuna göre olumlu bir hadise olarak görülmektedir.

Serap Sezer mübadele konusuna Türk edebiyatının ilgisini önemli ölçüde maddeler halinde özetlemektedir:

“ 1995 yılına kadar mübadele konusunun Türk romanına içerik olarak nasıl yansdığına baktığımızda üç temel yaklaşım görürüz:

1. Gidenler yabancıydı gittikleri iyi oldu. Millet olarak daha homojen olduk, milli devlet güçlendi. Gelenler de pek bizden sayılmaz; aralarında zaten Rumca konuşuyorlar. Bu grup yazarlar genelde mübadeleyi olumlu ve yararlı sayıyor.
2. Mübadele olayına karşı çıkmadan uygulanışı ve toplumsal sonuçlarını eleştiren yazarlar. Bu yazarlar, olayı yermeseler de, kabul etmiş görünmekte ve yalnız ilgili bazı devlet uygulamalarını yermekle yetinmektedirler.
3. Rumlar bizim yurttaşımızdı ya da evlerinden topraklarından zorla kovulan masum insanlardı, mübadele kötü bir çözümdü ve mutsuzluk getiren bir olaydı, diyenler. Bu söylemin temel ekseni insancıl açıdır ve amaç bu dramı yaşayanların insan yanını vurgulamaktır.”⁵³

Türk edebiyatında ilk örnekler genellikle mübadelede ve Rumlar gitmeden önceki yaşamdan çok kısa hatta bir iki cümle ile bahseder. Faik Baysal’ın *Sarduvan* (1944) adlı romanı, Aka Gündüz’ün *Dikmen Yıldızı* (1928), Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Panaroma*’sı (1953) olumsuz Rum karakterlerin çizildiği, bir cümle ile hatırlandığı ilk örneklerdir. Reşat Nuri’nin *Ateş Gecesi* (1942) romanı biraz farklı olarak özlem ve sevgi ile Rumlardan bahseder. Bu ilk örneklerin yanında Sabahattin Ali’nin *Sırça Köşk* (1947) adı altında yayımladığı öykülerin içerisinde yer alan “Çirkince” başlıklı öyküsü ilk defa mübadele eleştirisi yaparak mübadele ile gelen Türklerin/Müslümanların yaşadıkları zorluklardan bahseder. Sabahattin Ali,

⁵² Herkül Millas, “ Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi- Metinler Arkasındaki Fısıltı- “Ege’yi Geçerken, Der: Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007, s. 340.

⁵³ Serap Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İKÜ Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30.

anlarından oluşan öyküde anlatıcı/yazar konumunda eski adı Çirkince olan yeni adı Şirince olan kasabaya gençliğinde yaptığı ziyareti anımsar ve burada Rumlar ile Türklerin uyum içinde yaşayışından bahseder. Bu, mübadele sonrasında yaşananların ilk defa eleştirildiği anlatı olarak öne çıkmaktadır.⁵⁴

Mübadele'den çok sonra bile bu konuya Türk romanında çok az değinilmiştir. Herkül Millas, 1960'tan sonra bu konuya Marksist yazarların değindiğini aktarmaktadır: “Zaven Biberyan'ın *Yalnızlar* (1965), Hasan İzzettin Dinamo'nun *Ateş Yılları* (1968), *Savaş ve Açlar* (1968) adlı romanlarında, Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu*'nda (1969) ve Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otelinde* (1973) mübadele ve göç olayına az da olsa değinilmektedir. *Kurt Kanunu*'nda (1969) Mübadele'nin yanlış bir uygulama olduğu vurgusu yapılmaktadır.”⁵⁵

Mübadele konusu Türk romanında 1990'dan sonra daha sık görülmeye başlanmış, 2000 yılından sonra ise bu ilgi daha da artmıştır. Mübadele konusunu ilk işleyen roman, Feride Çiçekoğlu'nun *Suyun Öte Yanı* (1992) adlı eseridir. Bu romanı kendisi de mübadil kökenli olan Ahmet Yorulmaz'ın eserleri takip etmektedir. İlk romanı *Savaşın Çocukları* (1997) ve onu takip eden, birbirine bağlı biçimde ilerleyen *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* (1998) ve *Girit'ten Cunda'ya Bir Aşkın Anatomisi* (1999) romanları yayımlanmıştır. Ayrıca Yorulmaz, *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010) romanıyla, Girit'ten mübadele ile Ayvalık'a kocası Müslüman olduğu için gelmek zorun kalan bir Rum kadının Ayvalık'taki yeni yaşamını aktarmaktadır. Türk edebiyatının en çok tanınan romancılarından Yaşar Kemal; 1998'de başladığı *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesine 2012 yılında son vermiştir. Mübadele olgusunu temel alan bir dörtleme ortaya koymuştur. Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (1998), *Tanyeri Horozları* (2002), *Karınca'nın Su İçtiği* (2002) ve *Çıplak Ada Çıplak Deniz* (2012) adlı romanlarında Karınca Adası'ndan Yunanistan'a gönderilen Rumlar ile Girit ve Selanik bölgesinden Ada'ya yerleştirilen Türklerin yaşantılarını ele almaktadır.

Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz*'de (1998) mübadeleden çok sonra, Yunanistan'a yaptığı seyahati belgesel roman niteliğinde kaleme almıştır. Roman

⁵⁴ Sabahattin Ali, “Çirkince” *Sırça Köşk*, Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı, İstanbul:2013, s.93–106.

⁵⁵ Herkül Millas, “Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele- Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar*, Der: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2005, s. 130–131.

daha çok Anadolu'dan giden Küçük Asyalı Rumların hatıraları üzerinden ilerlemektedir. Ayrıca Kemal Yalçın'ın 1998'de yayınladığı roman çeşitli ödüllere lâyık görülmüş ve Türk-Yunan barışına hizmet eden bir eser olarak anılmıştır.

1990'lı yılların sonunda, göç ve mübadele olgusu yerel yazarların da seçtiği konulardandır. Ertuğrul Aladağ, çeşitli romanlarında mübadele öncesi yaşama dair konulara yer vermektedir. Aladağ'ın *Maria-Göç Acısı* (1999) bu açıdan önemlidir. Aladağ, diğer romanlarında da olduğu gibi çoğu kez mekân olarak Muğla'yı kullanmaktadır.

2000 yılıyla birlikte mübadele romanlarındaki artış da gözle görülür bir biçimdedir. Giritli bir mübadil olan Ertuğrul Erol Ergir'in *Giritli Mustafa* (2000) adlı romanı yine kendisi gibi Giritli bir mübadilin defterlerine dayanmaktadır. Mübadil kökenli bir yazar olan Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler- Bitmeyen Göç* (2003) romanında, Kemal Anadol ise *Büyük Ayrılık* (2003) adlı eserinde daha çok Anadolu'da mübadele öncesi yaşama dair düşüncelerini anı ve tarih niteliğinde bir anlatımla dile getirmektedir. Özellikle Anadol, kendisi ile yapılan bir röportajda *Büyük Ayrılık* romanının devamı olarak 1923'ten 1980'e kadar bir Cumhuriyet romanını kurguladığını dile getirmektedir. Böylece roman, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki zamanı içeren ve ikinci cildiyle tamamlanacak olan bir Anadolu tarihi hüviyetinde olacaktır. *Kritimu- Girit'im benim* (2004) romanı ise yine mübadil kökenli bir yazar olan Saba Altınsay'ın romanıdır. Eser, yoğunlukla Girit yaşantısı hakkındadır. Bu eserleri 2010 yılına kadar yine mübadil kökenli yazarların; *Kimlik*, (2006), *Karşı Kıyılardan Bodrum'a*, (2006), *Kayıp Vatan Girit* (2007), *Mübadiller* (2008), *Düşlerde Kalan Girit* (2009) romanları izlemektedir.

2010 yılından itibaren ise on dört mübadele romanı yayımlanmıştır. Bu romanlardan *Düşlerde Kalan Mübadele* (2014) Ferda Bozoklar Ardalı'nın 2009 yılında yayınladığı *Düşlerde Kalan Girit* romanının devamı niteliğindedir. 2010'dan 2015'e yılına kadar tespit edilen romanların yazarları çoğunlukla mübadil kökenlidir. Bunlar arasında; Handan Öztürk'ün *Mübadil* (2014), Fügen Ünal Şen'in *Bir Avuç Mazi* (2013), Belgin Karabulut'un *Mübadele Günlerinde Aşk* (2013), Güler Göfer'in *Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm* (2015), Mazlum Güngör'ün *Ihlamurlar Açarken* (2015), Demet Altınyeleklioğlu'nun *Ah Bre Sevda Ah Bre Vatan*

(2013), İrem Uzunhasanoğlu'nun *Gitme Gül Yanakların Solar* (2015), Akın Üner'in *Çalı Harmanı* (2013) romanları yer almaktadır.

Bunun dışında Canan Tan ve Yılmaz Karakoyunlu gibi tanınan yazarların da bu dönemde mübadele konusunda eser verdiğiine değinmek gerekmektedir. Yılmaz Karakoyunlu *Mor Kaftanlı Selanik* (2012) ile Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan'da alınan mübadele kararı sırasında ve sonrasında gelişen olayları tarihsel kahramanların gözünden anlatmaktadır. Karakoyunlu; romanında Mustafa Kemal, Venizelos, İsmet Paşa gibi tarihsel kişilerin yanı sıra kurmaca kişileri de kullanmıştır. Canan Tan ise *Hasret* (2013) romanında meseleye daha popüler bir açıdan bakarak bir mübadele dramını aşk izleği ile çeşnilendirerek ortaya koymuştur.

Tespit edilen kırka yakın mübadele romanı içerisinde yazarları mübadil kökenli olanların sayısı oldukça fazladır. Ancak Türk edebiyatında, Yunan edebiyatında sıklıkla rastlanmasına karşın, mübadele olayını bizzat yaşamış ve bunları yazmış olan yazar yoktur. Mübadil kökenli yazarlar genellikle 2'nci 3'üncü ve 4'üncü kuşak mübadillerdir. Bu yazarların çoğu, aile büyüklerinin hikâyesini; kulaktan duyma bilgiler, kapsamlı araştırmalar ve derlemelerle birlikte bir anlatıya, romana çevirmişlerdir. Son dönem mübadil kökenli yazarlardan İrem Uzunhasanoğlu'nun *Gitme Gül Yanakların Solar* (2015) adlı romanında mübadil kökenli yazarların mübadele konulu romanlar yazmalarının altında yatan motivasyonuna şu şekilde değinmektedir:

“ Kafamda ninemin göç hikâyesini tekrar tekrar canlandırmış, kimilerini at arabasına bindirmiş, kimilerini oradan indirip sandallara bindirmiştim. Kimilerine gözyaşı döktürmüş, battaniyelerini tüm vücutlarına sarıp sarmalayıp boyunlarını bükmüştüm. Ellerindeki muhtaç bebeleri pamuklara sarıp sarmalayan annelerin, hazin yolculuğunu yazdım, çizdim. Âşıkları ayırdım, sevenleri ayırdım, dostları irak köşelere seyahat ettirdim, aileleri böldüm, parçaladım. Elimde ucu yazmaktan bitap düşmüş kurşun kalemle Mediha Nine'nin hikâyesinin yeniden ve derinden yazmaya çalıştım. Hem de saatlerce... O koltukta...”⁵⁶

Bu ifadeler, bir bakıma, mübadil kökenli yazarların hissiyatını aktarması açısından oldukça önemlidir. Mübadele romanları olarak adlandırılan romanların ortak yönlerinden biri de bu yazma serüvenindeki ortaklıktır. Bu açıdan bakıldığında yazarı mübadil olan romanlar benzer bir yaklaşımla konuyu ele almaktadır.

⁵⁶ İrem Uzunhasanoğlu, *Gitme Gül Yanakların Solar*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51.

Burada bir soruyu da yanıtlamak gerekmektedir. Mübadele romanlarının temel özellikleri ve onları “mübadele romanı” yapan hususlar nelerdir? Temelde, tematik açıdan bakıldığında, mübadele olayının bir safhasına değinen ve bu izleği romanın ana unsuru olarak kullanan romanları mübadele romanı şeklinde adlandırmak gerekmektedir. 1990 öncesinde kaleme alınmış romanlarda mübadele genellikle talidir ve genellikle kısa bir değinme ile romana dâhil edilmektedir. Bu sebeple bu romanlara “mübadele romanı” demek pek mümkün görünmemektedir. Mübadele romanları, mübadele öncesinden başlayarak, mübadele sırasında ve yolculuk esnasında yaşanan olayları, mübadillerin yeni vatanlarındaki yaşamlarını konu edinmektedir. Genellikle kahramanları mübadillerden seçilmektedir. Bu özellikleri barındıran romanlar esasında mübadele romanı olarak ele alınmalıdır. Mübadele romanları bir bakıma tarihsel roman türüne de girmektedir. Bilindiği üzere, tarihsel roman; “herhangi bir tarihsel dönemi ya da olayı gerçeğe yakın, ama sanatsal bir biçimde aktaran bir roman türüdür.”⁵⁷ Bununla birlikte, tarihsel roman olarak adlandırılan roman türü, tarihte kriz niteliği taşıyan olay ve dönemlere gönderme yapmaktadır. Bu açıdan mübadele romanları, Cumhuriyet Dönemi’nin en sıkıntılı olaylarından birine, mübadeleye sırtını dayamaktadır. Tarihin buhranlı dönemleri tarihsel romanlarda konu edilirken, Scott’un yaklaşımıyla; “romancı genellikle sıradan insanların hayatlarına yer vermelidir.”⁵⁸ Mübadele romanlarında bu durum açıkça görülmektedir.

Bununla birlikte, tarihsel roman; edebiyat, tarih ve öğreticilik üçgenindedir. Bu durum yazara, romanın çizgilerini iyi belirlemesi açısından bir tehlike oluşturmaktadır. Yazar zamanla estetik kaygıdan uzaklaşıp didaktik bir yapıya bürünebilir ayrıca kurmaca dozunu arttırıp gerçeklikten kopabilir. Bu durumda yazar için çetrefilli ve denge kurulması oldukça zor bir yazma süreci ortaya çıkmaktadır. Bilinmelidir ki; “yazar okurun karşısına bilinen bir gerçekle çıkmaktadır ve bu durum bilimsel olarak kontrol edilebilir”⁵⁹ düzeydedir. Bu açıdan bakıldığında, mübadele romanlarının genellikle bu zorluğu aştığı göze çarpmaktadır. Mübadele romanları içerisinde kabul edilen romanlar da tarihi gerçekliğe çok fazla kapılarak kurmaca unsurunu geri plana bırakmıştır. Bu noktada özgünlükten ödün vererek,

---

⁵⁷ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 15.

⁵⁸ A.g.e., s. 16-17.

⁵⁹ Turgut Gögebakan, a.g.e., s. 26-27.

tarihi bir belge okurcasına tarihleşmiş romanlar da mevcuttur. Esasında tarihte kriz oluşturmuş bir dönemi anlatan mübadele romanları, tarih, gerçek ve kurmaca arasındaki dengeyi kurmada çok büyük bir başarı gösterememektedirler. Fethi Naci'nin yaklaşımıyla; “tarih, insanların yaptığı tarihi insanlardan soyutlayarak anlatır (...) Oysa roman bir edebiyat türüdür; tarihi, tarihsel olaylar olarak değil, bu olayların insanlar üzerindeki etkileriyle anlatır, yani insanları anlatır, somut insan çatışmalarını anlatır, roman, bunun dışına çıkarsa edebiyatın da dışına çıkar.”⁶⁰

Sonuç olarak; mübadele olgusu üzerinde, Türkiye’de yapılan çalışmalar edebiyat alanında yeterince üretim olmasına karşın genellikle tarih ve sosyoloji alanına yoğunlaşmıştır. Ancak 2000 yılından sonra mübadele konusunun popülerliğinin daha çok artmasıyla birlikte bu konu edebiyat araştırmacılarının ilgisini çekmeye başlamıştır. Mübadil kökenli yazarların ürettikleri metinlerin ve 2000 yılında kurulan Lozan Mübadiller Vakfı’nın ve yaptıkları yayınların çok büyük tesiri vardır.

Son dönemde daha çok muhalif kesimden mübadele olayına karşı bir ilginin olduğu da aşikârdır. Yaşar Kemal, Sabahattin Ali, Kemal Tahir gibi yazarlardan sonra; Ahmet Yorulmaz, Kemal Yalçın, Yılmaz Karakoyunlu gibi yazarlar da mübadele temalı eserler vermişlerdir.

Genel olarak bakıldığında Türk yazınında mübadele konusu hâlâ çok taze ve yeni bir konudur. 2015 yılında dahi mübadele temalı romaların yayımlanması devam etmektedir. Yine çoğu mübadil ailelerin 2’ini, 3’üncü ve 4’üncü kuşak çocuklarından oluşan yazarlar topluluğu ile birlikte, gazetecilerin, tarihçilerin konuya ilgisi de artmıştır.

---

⁶⁰ Fethi Naci, *Türk Romanında Ölçüt Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 56.

BİRİNCİ BÖLÜM 1923 LOZAN MÜBADELESİNİN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

1. MÜBADELE ÖNCESİ

Mübadele Romanları, mübadele öncesinde Müslüman ve Ortodoksların *birlikte yaşam*'lerini olumlu bir düzlemde aktarmaktadır. Bu eserler, özlem duyulan bir zaman dilimine dair sınırları çok kısıtlı olan bir hayatı aktarmaktadırlar. Mübadele öncesinde, Osmanlı toprakları yahut Yunanistan sınırları içerisinde birlikte yaşayan ve din, milliyet temelli bir ayırım içerisinde var olmaya çalışan iki topluma dair birlikte yaşam kültürünün getirdiği insanî, toplumsal durumlar bu romanlarda öne çıkmaktadır. Toplum bu dönemde inanç ve milliyet bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Ekonomik ayırım ise bunu izlemektedir.

Osmanlı, bir İmparatorluk olduktan sonra kendisine özgü bir yönetim sistemi oluşturmuştur. *Milletler Sistemi* yani Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan toplulukları, din veya mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimi çok karmaşık bir yapıdan oluşmaktadır. Ömer Budak'a göre; "(...) çok karmaşık ve kendi içinde çeşitli alt gruplara ayrılmış bir halde" bulunmaktadır.⁶¹

Bu denli karışık olmasa da bağımsız Yunanistan içerisinde özellikle Selanik, Yanya ve Kuzey Yunanistan'da, Girit, Midilli gibi Ege Adaları'nda; Türk, Arnavut, Pomak kökenli ve Sünnî, Bektaşî, Mevlevî mezhep ve dergâhlarında birleşen; Türkçe, Yunanca, Girit Rumcası, Pomakça, Arnavutça konuşan azınlık gruplar da yer almaktadır. Kıtsikis bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"Ulusçuluk öncesi dönemin devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda modern ulus tanımı bilinmemektedir. Toplumun tüm örgütlenmesi -aynı öncülü Bizans'ta olduğu gibi- din üzerinde kuruludur. İmparatorlukta, başlangıçtan itibaren süren ikili yapı, 'millet' adıyla anılan sistemi doğurmuştur. Korporatif devlet olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu için azınlık kavramı tamamen yabancıdır. *Cemaat* fikri

---

⁶¹ Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü" *Karadeniz Araştırmaları*, Yaz 2010, sayı 26, s. 129–130. "Bu yapı (...) Katolik Hıristiyanlar; Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler, Kiptiler ve Katolik Rumlardan; Ortodokslar, Gregoryenler, Nastûrîler, Yâkûbî Süryâniler, Melkitler ve Mandêilerden ve Müsevîler de Rabbanîler, Karaitler ve Samirîler'den müteşekkildir. Bu durumda Gayrimüslimler, Osmanlı toplumu içinde aynı mezhepten olup farklı diller konuşan ve aynı dili konuşup farklı mezheplere mensup olan gruplardan oluşmaktadır."

temelinde, meslek birlikleri (esnaf) ya da dinsel cemaatler, İmparatorun yönetmek için kullandığı toplumsal örgütlenmenin dokusunu oluşturmaktadır.”⁶²

Hıristiyan ve Müslüman topluluklar arasındaki ilişkileri saptamak, Yunanistan ve Osmanlı toprakları içerisinde birlikte yaşayan bu toplulukların romanlara yansıdığı kadarıyla oluşturdukları birlikte yaşama kültürünü, anlaşmazlıklarını, birlikteliklerini, romanlardan hareketle tespit etmek gerekmektedir. Bu toplulukların, yine romanlar üzerinden 1. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı dönemlerindeki ilişkilerini saptamak, mübadillerin hangi yaşam alanlarından yeni yurtlarına göç ettikleri göstermesi açısından önemlidir.

Hem Osmanlı’da hem de Yunanistan’da azınlık olarak Ortodokslar ve Müslümanlar yaşamaktadırlar. Azınlık kavramı ilk önce dini farklılıkları vurgulamaktır. Özellikle Fransız İhtilâli ve Yunan Bağımsızlığı’ndan sonra Mora’da, Kuzey Yunanistan’da Müslüman Türklerin etnik kökene bağlı bir azınlık anlayışına göre algılanmaya başlanmışlardır. Yunanistan’da Müslüman kavramının yerini artık Türk adı almakta ve başat olmayan, çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan bir grup olarak var olmaya çalışmaktadır.

Mübadele öncesinde hem Osmanlı Devleti’nde hem de Yunanistan’da farklı bölgelerde, farklı statülerde Müslümanlar ve Ortodokslar azınlık olarak yer almaktadırlar. McCharty’ye göre:

“Karadeniz (Pontus) ve Ege Bölgesi’nde ‘başat’ olarak yer alan Ortodoks Rumlar; İç Anadolu’da çok seyrek bir yapıda yaşamaktadırlar. Yunanistan’ın Selanik, Yanya, Girit şehirlerinde Müslümanlar yoğunlukla yaşamaktadırlar. McCharty’ye göre 1911’den önce Yunanlıların elinde kalan topraklarda yaklaşık 750.000 Müslüman varken Yunanistan kurulduktan sonra yani 1923’te 125.000 Müslüman vardır.”⁶³ Bu rakamlar birçok Müslüman’ın yaşadığı toprakları terk ettiğini göstermektedir.

⁶² Dimitris Katsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.38.

⁶³ Justin McCharty, *Ölüm ve Sürgün*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.270.

Samim Akgönül ise, Anadolu'da Küçük Asyalıların⁶⁴ 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumunu izah ederken şu şekilde bir tasnife gitmektedir:

“1. Yunan davasına inanan ve bu dava için savaşmaya hazır olan milliyetçi Rumlar. Genellikle Ege kıyılarında ya da Küçük Asya'nın Batı ya da Kuzey kıyılarında yaşamaktadırlar.

2. Diğer grupların aksine, Osmanlı iktidarına yakın olan Rum asilzadeleri ve Fener Patrikhanesi çevreleri ne yetkilerini ne de prestijlerini kaybetmek istemiyordu. İstanbul'da yaşamaktaydılar ve çelişkili biçimde en sert cezalandırılanlar onlar olmuştur.

3. Sakin bir yaşamdan başka bir istekleri olmayan sade Rum köylüleri. Milliyetçilik propagandalarının ve devlet baskılarının hedefi olmuşlardır. Batı Anadolu köylerinde, genellikle bölgenin iç kısımlarına yaşamaktaydılar.

4. Karamanlides olarak bilinen, Ortodoks nüfusa ait, Türkçe konuşan Ortodokslar. 1923 Nüfus Mübadelesi'nden önce ve sonra aidiyetleri ve etnik kökenleri tartışma konusu olmuştur. Yoğun olarak orta Anadolu'da yaşamaktadır.”⁶⁵

Görüldüğü üzere Rum cemaati, Anadolu'da gerek savaş gerekse de barış dönemlerinde çeşitli durumlarda yaşamaktadırlar. Karamanlılar hakkında ciddi çalışmaları bulunan Evangelia Balta bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Literatürde genel olarak Karamanlı adıyla bilinen ve Anadolu'yu Türkofon⁶⁶ Ortodoks toplulukların etnik kimlikleriyle ve hele kökenleriyle ilgili olarak birçok araştırma yayımlanmıştır. Karamanlı deyimi tabiatı gereği hem sınırlayıcı hem de muğlaktır. Karamanlı deyince akla doğal olarak Karaman yöresinin halkı gelir. Oysa Türkçe konuşan Ortodoksların yaşadığı yerler yalnız bu bölgeyle sınırlı değildir, Kilikya'dan Pontus'a kadar geniş bir alanda yaşamış; Anadolu'daki Türkçe konuşan ama Türk olmayan diğer cemaatlerden de -yani Ermenilerden ve Yahudilerden- farklılıklar göstermişlerdir.”⁶⁷

Bunun yanına, romanlarda sıklıkla değinilen Anadolu'yu Türk Ortodoksların etnik kökenleriyle ilgili çeşitli saptamaların varlığı ortadadır.⁶⁸

⁶⁴ Mikrasiates. “Anadolu ismi Tanzimat döneminde getirilen vilâyet reformu ile birlikte Anadolu terimi yönetsel anlamını yitirmiş ve Türkler için tüm yarım adanın adı haline gelmiştir. Buna karşılık, Yunanlılar, Ege'den Kafkaslara uzanan topraklara *Mikra Asia* demektedirler.” Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s. 13.

⁶⁵ Samim Akgönül, *Türkiye Rumları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 41.

⁶⁶ Türkçe konuşan ya da anadili Türkçe olup başka dil bilmeyen.

⁶⁷ Evangelia Balta, *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Sözlüz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s.103.

⁶⁸ A.g.e., s.104. “a) Bir görüşe göre bu topluluklar Yunan/Helen kökenlidirler. Ya zorla ya da Batı Anadolu'nun kıyılarında yaşayan ve Rumca konuşan diğer Ortodokslardan uzak ve kopuk kaldıklarından Türkçe konuşmaya mecbur kalmışlardır. b) İkinci görüşe göre ise bu topluluklar Türk soyundan gelmediler; bu insanlar Anadolu'da Selçuklu yönetimi kurulmadan önce Bizans toprakları içine girip yerleşmişler ya da Bizans ordusuna paralı asker olarak katılmışlar ve -yeni efendilerinin dillerini benimsemeden- sadece dinlerini değiştirmişlerdir.”

Birçok yazar ve araştırmacının da aktardığı gibi Rumların İmparatorlukta özel bir konumu vardır. Bazı gözlemcilerin yaptığı gibi, İstanbul'un alınmasından sonra; "Osmanlı İmparatorluğu'nun *de facto* bir çeşit Türk-Rum çifte iktidarına dönüştüğü[nü]"⁶⁹ söyleyecek kadar ileri gidilirse de bu durum sıkça ifade edilmektedir. Ayrıca fethi ve ilhakına kadar Girit de bu ayrıcalıklı vaziyetini korumuştur. Tahmiscizâde'ye göre:

"Osmanlılar, adaya ayak bastıkları andan itibaren, adanın yerli halkını teşkil eden Rumları, dinî inançlarında tamamen serbest bırakmış, ibadethanelerine asla dokunmamışlardır. Mekteplerinin idaresini, her türlü teftiş ve nezaretten muaf olarak kendilerine bırakmışlar, âdetlerine ve bilhassa anadillerine en ufak bir müdahalede bulunmamışlardır. Türkler gelmemiş olsaydılar, adada gitgide Katolik ayini ve İtalyanca yayılacak, Ortodoks mezhebi ve Yunan lisanı ise büsbütün unutulmuş olacaktır."⁷⁰ Yunanistan'ın en büyük politik hedefi olan "Megali İdea" belirlenirken ilk göz önüne alınan da Girit olmuş, Yunan isyanına da fiilen katılan Girit'te bundan sonra sürekli olarak Megali İdea'nın izlerini taşıyan ayaklanmalar, iç karışıklıklar yaşanmıştır. Halepa Fermanı ise Girit'in konumunu bütünüyle değiştirmiştir:

"1878'de Avrupalı Devletlerin de baskısıyla Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği Halepa Fermanı; Hıristiyanlara verdiği geniş haklar nedeniyle, Müslüman halkın oldukça zor bir duruma düşmesine neden olmuştur. Giritli Müslüman halk, Müslüman olmayan toplumun geniş haklara sahip olduğunu bilmekte ve Hıristiyan vali tarafından yönetilmek istememektedir. Müslüman olmayanlar da Osmanlı yönetiminin gönderdiği valileri kabul etmemektedirler. Bu anlaşmazlıklar adada her iki taraf arasında sonu ölümle biten çatışmaları doğurmuştur. Rumların gerçekleştirdiği baskılar ve cinayetler neticesinde Türkler, ada içerisinde köylerden, daha güvenli olan kentlere göç etmeye başlamışlardır."⁷¹

Giddens ise, Osmanlı'nın son dönem siyaseti hakkında şu görüşleri ortaya koymaktadır:

⁶⁹ Samim Akgönül, a.g.e., s.41-42.

⁷⁰ İsmet Miroğlu, İlhan Şahin (Haz.) *Tahmiscizâde Mehmed Mâcid'in Girit Hatıraları*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul,1971, s.30.

⁷¹ Refiye Okuşluk Şenesen, "Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit'e Dair Anlatılarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi" *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2012, s.258-259.

“Son dönem Osmanlı siyaseti, halkın durumunu gözetmekten biraz uzak olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple Müslüman ve Ortodoks tebaa arasındaki ciddi eğitim, ekonomi farklarını tespit edebilecek durumda olmamakla itham edilmektedir. Tebaasının refahına genelde kayıtsız ve ilgisiz, onlarla ilişkilerinde çoğunlukla keyfi ve şiddetli bir yönetim; bunun yanında, bu çeşit bir yönetimin, kurumları ve faaliyetleri üzerinde hiç etkiye sahip olmadığı veya çok az bir etkisi olduğu bir toplumdaki söz edilmektedir. Özellikle Batı, sahil kentlerinde, Girit’te ve İstanbul’da; ticaretle, zanaatla uğraşan ve genellikle zengin kesimi oluşturan Rum topluluğu kendi içinde örgütlenmiştir ve dışarıdan müdahaleye kapalıdır.”⁷²

Bu tarihi gerçekler ve yorumlar ışığında; Girit, Midilli, Küçük Asya, Anadolu ve Yunanistan coğrafyasında cereyan eden birlikte yaşam kültürünü evlilik, din, milliyet, şiddet, savaş ve ekonomi temelinde değerlendirmek gerekmektedir.

1.1. Ekonomik İlişkiler

Ahmet Yorulmaz’ın *Savaşın Çocukları*⁷³ (2002) romanı, mübadele konusunu ana tema olarak ele alan ilk romanlardan biridir. Üçlemenin ilk cildini teşkil eden roman, tarihsel açıdan Giritli Türklerin/Müslümanların ada üzerindeki siyasî, toplumsal ve ekonomik durumlarına yer vermektedir. Romanda olaylar Ayvalık’ta ölen bir mübadilin defterlerine dayanmakta ve Aynakis Hasan ya da eserde sıkça geçtiği şekliyle Hasanaki’nin ağzından anlatılmaktadır.

Birlikte yaşam Girit’te, Anadolu’da ve Yunanistan’da olduğundan daha karmaşık bir yapıda ortaya çıkmaktadır. Öncelikle söylenebilir ki yaşam tarzıyla, diliyle, giyimi kuşamı ve gelenekleriyle Giritliler kendi içlerinde diğer bölgelerden daha fazla ortaklık göstermektedirler. Girit’in bir ada olması, gelen etkilere nispeten kapalı olması da bu durumun ortaya çıkmasının sebeplerindedir.

Eserde, Hasan kırsaldan göç ederek Hanya’ya gelir ve burada dil öğrenip eğitim alarak toplumda belli bir yere ve *ekonomik* seviye ulaşmaya çalışır. Romanda aktarıldığına göre, Girit’te dil homojen bir yapı göstermemektedir: “Girit’in Osmanlı tarafından fethi sonrasında ortaya çıkan olağanüstü dönemde Ada’da Müslüman nüfusun artırılması açısından kitlesel ihtidalarla müsaade edilmiştir (...) Ada’ya Anadolu’dan Müslüman halk göçürülmediği için yerli halkın bir kısmı Müslümanlaşmış ve Müslüman olan halk ile Ortodoks halk arasında evlilikler

⁷² Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Kalkedon Yayınları, 2008, s.76.

⁷³ *Savaşın Çocukları* romanının ilk baskısı 1997 yılında Belge Yayınlarından çıkmıştır. Bu çalışmada Remzi Kitabevi’nin 2002 baskısı kullanılmıştır. *Savaşın Çocukları*, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* ve *Girit’ten Cunda’ya Bir Aşkın Anatomisi*; Ahmet Yorulmaz’ın mübadele üçlemesini oluşturmaktadır. Bu üç roman birbirinin devamı olduğundan dolayı ardı ardına incelenecektir.

yapılmıştır.”⁷⁴ Dolayısıyla, iskân yapılmayan adada yaşayan halkın çoğunun anadili Girit Rumcasıdır. *Savaşın Çocukları* romanında bu durumun yansıması olarak daha iyi Girit Rumcası öğrenmeye çalışan ve bu sayede iyi bir eğitim alacağına inanan Aynakis Hasan toplum içerisinde kendisine yer edinmek istemektedir.

Hasan, Hanya’daki gençlik döneminde kendine yakışacak, düzenli bir iş peşindedir. Bu iş aynı zamanda ona Girit’in çalkantılı ve korunmasız ortamında güven de sağlayacaktır. Hasan, diğer Rumlar gibi ticaretle uğraşmak istemektedir. Böylece; “(...) Kir Vladimiros’un yanında [başlayacağı iş ile] bağınaz Rumlara karşı bir ölçüde de olsa güvenlik içinde olacağını” düşünür.⁷⁵ Bilindiği üzere, Adada, Yunan hâkimiyetinden sonra Müslümanlar için pek huzurlu bir ortam yoktur. Hasan da bu durumdan ancak Rumlarla iyi geçinerek ve onların sevgisini, güvenini kazanarak kurtulabileceğini düşünmektedir. Hasan, Hanya’ya gelir gelmez, Kir Vladimiros ile bir yakınlık kurar. Vladimiros bilge bir tavırla, hümanist bir yaklaşım da sergileyerek bütün bu kavganın yayılcılık belâsı olduğuna vurgu yapmaktadır. Önemli olan ise Vladimiros’un Hasan’a hem kültürel hem de ekonomik anlamda destek olmasıdır.

Hasan, hem Rumlarla bir arada yaşamak, birlikte yaşam kültürü ortaya koymak hem de Giritlilik üst kimliği fikrine yakın durmaktadır. Hasan’a göre: “Rumlar, Türkleri kendi ulusal varlıkları [ve ekonomik güçleri altında] eritip yok etmek için, Türk sözcüğünü kaldırıp ‘Müslüman’ demekte yarar umdular. Kısacası öldüremediklerini, kaçtıramadıklarını türlü yollardan Hıristiyanlaştırmak istediler.”⁷⁶ Hasan’a göre, ekonomik olarak geri bırakmanın bir yolu da Müslümanları, dillerinden, dolayısıyla Osmanlı’dan kopartmaktır.

Eserde; çiftçilikle, balıkçılıkla, zeytincilikle ve bağcılıkla geçinen Giritlilerin yardımlaşma kültürüne de değinilmekte ve ekonomik faaliyetleri birbirine yakın insanların, Girit’te benzer bir hayatı yaşadığına şu şekilde vurgu yapılır:

---

⁷⁴ Fahriye Emgili, “ Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtida” *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 45, 2009, s.223.

⁷⁵Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s.63.

⁷⁶A.g.e., s.58.

“Gün bitiminde ulu çınarın karşısındaki meyhanenin içinde dışında kurulan beş-altı masada, kâh bağlama çalan bir Türk, kâh meyhanenin laternasını çeviren bir Rum bulunurdu. Bir Türk’ün bir Rum’a bağbozumunda yardım etmesi, Rum’un da yine ailece Türk’ün zeytinlerini toplamasına ya da sebze bahçesini çapalamasına katkıda bulunması doğal imecelerdir.”⁷⁷ Rutinleşmiş hayat ve zorunlu işlerde iki unsur arasında yakınlaşma ve yardımlaşma kaçınılmazdır. Romanda, genel itibarıyla öne çıkarılan nokta bu iki cemaatin birbirlerine benzeşmesi ve birinin diğerine günlük hayat içerisinde tâbi olması ve ekonomik ilişkileridir. Hasan karakteri üzerinden varılan bu sonuç, sıradan ve doğal bir durum olarak aktarılır.

Birlikte yaşam kültürünü epik bir düzlemde birleştiren Yaşar Kemal, *Bir Ada Hikâyesi*⁷⁸ dörtlemesinde mübadele öncesi toplumsal ilişkilere yoğunlukla değinmektedir. Dört romanda da Yaşar Kemal, Mirmingi Adası’nı bir merkez olarak kullanmaktadır. Ada, romanda öncesi ve sonrasıyla var olmaktadır. Ada, merkez bir mekân oluşturacak şekilde; fonksiyonel olarak Kasaba ve diğer mekânlar öyküye bağlanmaktadır. Eserde, Poyraz Musa, kasanın mal müdürü Abdülvahap Bey’den Rumlardan kalmış olan bir değirmeni ve bir evi birkaç altın karşılığında satın alır ve adaya yerleşir. Adanın daha önceki sakinlerinden olan ve mübadeleden saklanarak kurtulan Vasili adında bir Rum ile tanışır ve sürekli olarak adaya gelip gidenlerle meşgul olur. Romanın başkahramanı Musa, bir nevi adanın lideri konumundadır. Tanıştığı Kadri Kaptan sayesinde Ada’nın ve sakinlerinin önceki hayatlarına dair bilgilere erişir.

Dörtlemde genellikle Ada’da ve Kasaba’da yaşayan Rumların ekonomik faaliyetlerine yer verilir. Romanda ele alınan bölgede Rumlar, genellikle, balıkçılık ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Bu uğraş ise Rumların en iyi yaptığı ve ada çevresinde yaşayanlara öğrettiği bir meslektir. Öncelikle Kadri Kaptan’ın ustası olan, onu çocukluğundan beri yanında yetiştiren Panosaki’nin hikâyesine ve Kadri Kaptan ile kasabalılar arasındaki ilişkiye değinilir. Panosaki, herkes tarafından sevilen ve denizlerin en iyi balıkçılarını yetiştiren bilge bir kişi olarak görülmektedir: “Panosaki herkese candan sarılır, *kardaşımı*, der kucaklardı. Kadri Kaptan ise onu ağabey,

⁷⁷ Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s.19.

⁷⁸ Bir Ada Hikâyesi dörtlemesi; *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Karıncanın Su İçtiği, Tanyeri Horozları ve Çıplak Ada Çıplak Deniz* olmak üzere birlikte ele alınacaktır.

baba, arkadaş, kardeş olarak görmektedir.”⁷⁹ Panosaki, hem Kadri Kaptan hem de kasabalılar için bir idol hükmündedir, denizdeki bütün balıkları ve yerlerini bilir. Tipik Anadolu insanı gibi maneviyatı, dostluğu ve insanlığı maddiyattan üstün tutar. Yaşar Kemal’in yerli ve hep sevilen olumlu tiplere dörtlümenin tüm ciltlerinde yer vermesi bu açıdan önemlidir. O sebeple Panosaki’nin mübadele ile gidişi yahut gitmek zorunda oluşu tüm kasabalıyı ve onu tanıyan herkesi derinden yıkmıştır. Panosaki, bir balıkçıdır ve paraya tamah etmeyen sadece karnını doyuran ve gerektiğinde paylaşmaktan imtina etmeyen bir tip olarak çizilmiştir. Bu noktada, romanda ele alınan Rumların ekonomik vaziyetleri de öne çıkar. Panosaki gibi tiplerin dışında ticaretle uğraşıp zengin olanlar da vardır.

Diğer yandan Ada’nın yerli halkı olan ve romanda *Çorbacılar* olarak adlandırılan Manolis, Elia gibi Rumlar ön plana çıkmaktadır. Mübadele öncesinde Ada, bir ticaret merkezi olarak telâkki edilir. Romanda bu durum şu şekilde ifade edilir:

“Kasabalıların söylediklerine göre buradan Amerika’ya zeytinyağı, balık, bal ihraç ederler, Yunanistan’dan, İtalya’dan Fransa’dan kumaş getirip satarlarmış.”⁸⁰ Ada, içinde yaşayanların zenginliği gösterişli yapılarıyla bir anlamda Kasaba’nın ve yörenin cazibe merkezi olarak gösterilmektedir. Manolis ve Elia yani romanda *Çorbacılar* olarak geçen Rumlar neredeyse birer uluslararası tüccar olarak takdim edilirler. Bu noktada, Rumların ekonomik açıdan bölgenin ve genel itibarıyla ülkenin tepesinde oldukları vurgusu yapılır. Yaşar Kemal’in Ada’sı ve çevresi genel itibarıyla Anadolu’yu ve bugünkü Türkiye’yi temsil etmektedir. Ada’da Türkiye’deki etnik, dini yapılar bir nevi temsil edilmektedirler. Bütün bu temsiliyetin üstünde Rumlar, ekonomik başatlıklarıyla durmaktadırlar.

Romanda *Çorbacı Lefteris Farasoğlu* da diğer bir tüccar Rum tipi olarak tanıtılır: “ Bu konak *Çorbacı Lefteris Farasoğlu*’nundu, dedi Hayri efendi. Lefteris bu yörelerin en zengin adamıydı, çiftlikleri, dünyaya işleyen vapurları vardı. Bu konak gibi konak İzmir’de bile yoktu.”⁸¹ Diğer tüm romanlara ve tarihi gerçeklere

⁷⁹ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana -Bir Ada Hikâyesi 1 -*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.70-72.

⁸⁰ A.g.e., s.29.

⁸¹ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s.117.

bakıldığında, Küçük Asya Rumlarının Anadolu'da buldukları her yerde ekonomik açıdan daha üst bir konumda yer aldıkları görülmektedir. Eserde; "Madam Atina ve Eleni İstanbul'un en iyi kadın terzileridir"⁸² Her iş kolunda Rumların varlığı ve ekonomik üstünlükleri, Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi*'nde de görülmektedir.

Resmi olarak belgelenmemesine yahut üzerinde tam ve kapsamlı bir çalışma olmamasına karşın Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle Rumların ticarî, ekonomik alanlarda Müslümanlara nazaran çok daha fazla etkin oldukları bilinmektedir. İki toplum arasında iktisâdi ve kültürel uçurumun varlığı daha mübadele ile ilgili ilk romanlarda göze çarpmaktadır. Sotiriou, dünyaca tanınan *Benden Selâm Söyle Anadolu'ya* adlı romanında bu konuyu dile getirmektedir.

Roman bir anı niteliği taşıdığından tarihsel gerçeklere yakın bir duruşu söz konusudur. Romanda, Manoli'nin İzmir'de çalışmaya gittiği Hacıstavri'nin Türk köylüleri kandırması, tüccarlığın yalnızca Rumlara ait bir iş olduğunun vurgulanması bu açıdan önemlidir.⁸³ Sotiriou, Türk köylüsünü iktisat konusunda saf olarak nitelendirilir. Romanda ayrıca yine çok zengin ve saraylarda oturan biri olarak tarif edilen Homeros Şeytanoğlu'nun halk üzerinden, bilhassa da Türkler üzerinden nasıl zengin olduğuna vurgu yapılmaktadır. İzmir Rumlarının iktisâdi özerklikle ne derece zengin olduklarını da ayrıca belirtilir.⁸⁴ Sotiriou'nun tarif ettiği dönem kendisinin de romanında *cennet yaşamı* olarak algıladığı dönemdir.

Ekonomik düzen ve toplum içindeki refah düzeylerinin, iş kollarının, uğraşların ve statülerin farklılığı romanlardaki örneklerden görüldüğü gibi yer almaktadır. Birlikte yaşamın devamlılığını sağlayan koşul; gayrimüslimlerin ticarî faaliyetlerini sorunsuz bir şekilde devam ettirmeleri ve Müslümanların da kırsalda yaşamaya devam etmeleridir. Bu noktada birlikte yaşamak zorunda olan iki toplum arasında ekonomik bir sürtüşmenin olmadığı görülmekte ve bu durum romanlara yansımaktadır.

---

⁸² Yaşar Kemal, a.g.e., s.300.

⁸³ Dido Sotiriou, *Benden Selâm Söyle Anadolu'ya*, Can Yayınları, İstanbul, 2002, s.44.

⁸⁴ A.g.e., 2002, s.50.

Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık*⁸⁵ (2013) romanı genel itibariyle Anadolu'da, Foçateyn'de Rum varlığı, kozmopolit yapı, imparatorluğun çöküş süreci ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecini ele almaktadır. Roman, temelde iki ayrı hikâyeye odaklanmaktadır Anadol, öncelikle Çeşme ve Foça'da yaşayan tüccar Stelyos Harambolos'un ve Rum toplumunun yaşantısına odaklanmaktadır. Bir başka yönden ise Mihail ve Tahir'in arkadaşlığı üzerinden tuzla işletmecisi Rumların ekonomik faaliyetlerine değinmektedir.

Mihail ile Tahir iyi arkadaşlardır; Mihail, Tahir'i sadece Rumların çalışabildiği Tuzla'da Barba Kosta'nın yanında işe sokar. Rum azınlıkların ticarî kolları ellerinde tuttuğu vurgusu daha önce de zikredilmiştir. Mihail'in Barba Kosta ile Tahir'i işe alması için konuşma şu şekilde aktarılmaktadır:

“(..) Bir senedir bütün gücümle çalıştım. Senden hiçbir dileğim olmadı. İlk defa bir şey istiyorum. Tahir'i işe almanı. Tuzla reisi şaşkınlıkla Mihail'in gözlerine baktı: - Sen delirdin mi vre? Biliyor musun, evvelki sene yapılan anlaşmaya göre bu tuzlada yalnızca yerli Rumların çalışacağını?”⁸⁶ Mihail'in isteği üzerine Tahir, tuzlada işe başlar. 1911 yılında açılan Çamaltı Tuzlası, diğer tuzlalardan daha çok ücret vermektedir ve yalnızca burada yerli Rumlar çalışabilmektedir, bir anlamda Rumlar Ege bölgesinde ticareti tekelleştirmişlerdir.

Ancak iş, para ve ticaret gibi konular her dönemde en uç unsurları birleştirmektedir. Anadolu'da da bu durum hâkimdi. Romanda, bu durumu Harambolos şu şekilde ifade etmektedir:

“Ticaret ve müşterek mesai, bu kadar farklı milleti anlaşmaya mecbur ediyor. Çarşı ve sokaklarda en çok konuşulan lisan Rumca, resmî dairelerde ise Osmanlıca... Sayıları birkaç aileyi geçmeyen Ermeni ve Yahudiler, Müslüman halkın dili olan Türkçeyle birlikte Rumca da konuşuyorlar. Tuzla, kahvehane ve meyhanelerde çalışan Rumlar Türkçe, Türkler Rumca biliyor.”⁸⁷ Foça'da, ticaret ve birlikte yaşama kültürü büyük oranda ekonomik kaygılarla devam etmektedir. Foça, Ayvalık gibi yerler daha önce de üzerinde durulduğu gibi ticarî açıdan ve bir döneme kadar siyasî

⁸⁵ Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* romanının 2013 yılında yayımlanan 8. baskısı ele alınmıştır.

⁸⁶ A.g.e., s.157.

⁸⁷ A.g.e., s.33.

açından da ayrıcalık tanınan yerlerdendir. Dolayısıyla Rum tüccarlar kazanın ticaretine de egemendirler. Sattıkları malların önemli bir bölümünü İzmir'den getirmektedirler: “Çeşit çeşit kumaşlar, değerli ipekler, her türlü baharat... Tereyağı ve peyniri de komşu kaza Menemen'den satın alıyorlardı.”⁸⁸ Bütün İzmir Rumca konuşmaktadır. Bu durum tamamıyla ticaretin etkisiyledir; Türkler, Ermeniler, Yahudiler bile Rumca bilmek durumundadırlar. Bir anlamda Batı Anadolu'nun, ekonomik anlamda egemenliğini de simgeler bir boyutta, Lingua Franca'sı olarak Rumca öne çıkmaktadır.

Dido Sotiriou, ünlü romanında “[Rumların] özel işçilik gerektiren incir, tuzla işletmeciliği, zeytinyağı, kumaş gibi sektörleri ellerinde tuttuğunu”⁸⁹ vurgulamaktadır. Dolayısıyla, *Büyük Ayrılık* romanında iddia edildiğine göre; Redif Sistemi ile Osmanlı siyasetine hâkim bu nüfusun (Müslüman Türk) ekonomideki, ziraattaki hissesi gittikçe küçülmekte, hâkimiyet gayrimüslimlere geçmektedir⁹⁰

Romanda Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ekonomik işbirliklerine de değinilir. Örneğin; “Bağarası ve Foça'daki bağ, bahçe ve zeytinlikleri de buralardaki Türk ve Rum çiftçilere bazen ‘omçası yarıya’ bazen de ‘mülkü yarıya’ işlettiriyordu”⁹¹ denir. Eserde şu şekilde aktarılmaktadır: “Petridis gibi pek çok Foçalı Rum ve Türk'ün Bağarası ve Gerenköy'de tarla, bağ ve bahçesi vardı (...) Foçalıların arazilerine en yakın köy Gerenköy'dü ve köy nüfusunun tamamı Rum'du. O zaman hem Türk hem de Rumların topraklarını ekip biçecek insanlar bulunmuştu: Gerenköylü ortakçılar. Osmanlı hukukunun önemli yasası mecelle, ortakçılığa izin veriyor, uygulamayı taraflara bırakıyordu.”⁹² Eserde ayrıca, Rumların ticarete olduğu gibi ziraat alanlarını ele geçirmekte de becerikli oldukları şu şekilde gösterilmektedir: “Evvelâ bir açığöz Rum'un teşebbüsü olan bu tatbikat bilâhare Çeşme'nin tamamına dalga dalga yayılmış. Çiftlikten çiftliğe sirayet etmiş. Her tarafta yeni bağlar tesis edilmiş; adalardan gelen Rum nüfus süratle fazlalaşmış. Bağların içinde evler yapılmış. Nihâî merhalede de yeni Rum köyleri müşahhas bir vakıa olarak ortaya çıkmış ve resmiyet kazanmışlar... Bu uzun vadeli kiralama

---

⁸⁸ Kemal Anadol, a.g.e., s.35.

⁸⁹ Dido Sotiriou, a.g.e. s.38–44.

⁹⁰ Kemal Anadol, a.g.e., s.22.

⁹¹ A.g.e., s.26.

⁹² A.g.e., s.17.

usulüyle az zamanda Çeşme'nin manzarası tebeddül etmiş. (...) Ekseriyetle her tarafa dağılan Rumlar, çiftlik ve arazileri sahiplerine teslim ve iade etmekten istinkâf etmişler. Ve Çeşme Adliyesi'nin tozlu rafları bu hukukî ihtilafın dava dosyalarıyla dolmuş.⁹³ Paftos Meselesi ortaya çıkmıştır. Bir nevi yap, işlet, devret modeli ortaya konulmuştur. Anadol, eserde bir bakıma, Sotiriou gibi Batı Anadolu Rumları'nın bölgede ciddî bir ekonomik güce ulaştıklarını vurgulamaktadır. Eserden hareketle, Rumların aynı zamanda hukukî meselelere, yasa, kanun gibi metinlerin açıklarına vakıf oldukları ve bu durumu kendi çıkarlarına kullandıkları da vurgulanır. Böylelikle, eserde, çıkarıcı ve sadece parasal kaygıları olan, diğerlerini ezen bir Rum tipi ortaya çıkar. Bir bakıma; *bunlardan kurtulmakla birlikte, kendi insanımız bu imkânlarla ulaşmıştır* mesajı verilmektedir.

Anadol, birçok noktada Anadolu'nun Batı'sındaki Rumların ekonomik faaliyetlerini bir anlamda büyük ayrılığın sebebi olarak da yorumlamaktadır. Anadol'un romanında aktardıkları, Müslümanların, Türklerin yaşadıkları topraklar üzerinde, coğrafyaya sahip olamadıklarını, yüzyıllarca sadece askeri güç ile durabildiklerini gösterir niteliktedir. Özetle, bütün bu hikâyeyi; Harambolos, Mihail gibi Rumların üzerinden anlatması da tarafsız olma çabasının bir sonucu olarak görülmektedir.

Saba Altınsay'ın *Kritimu*⁹⁴ (2011) romanı ise Girit yaşantısını temel alan anı niteliğinde bir eserdir. Eserde, Giritli İbrahim Yarmakamakıs ve ailesinin Hanya'dan Anadolu'ya uzanan serüveni aktarılmaktadır. Romanda, mübadele öncesinde daha çok şiddet, ayrışma gibi konular işlenmiştir. Yazar ekonomik yaşama çok nadiren değinir. Bilindiği üzere genellikle çiftçilikle uğraşan Müslüman Giritli profili dışında bir kahraman çizilmiştir *Kritimu* romanında. Diğer romanlardan farklı olarak İbrahim Yarmakamakıs, Hanya'nın ünlü kuyumcularındandır.⁹⁵ Başta İtalyan Konsoloshanesi olmak üzere birçok Avrupalıya iş yapmaktadır. İbrahim, yine diğer romanlarda görüldüğü gibi Rumlarla iyi geçinen, Rum dostları olan ve olan biteni, tüm şiddet olaylarını büyük bir sakinlikle karşılayan bir tip olarak çizilmiştir. Eserde,

⁹³ Kemal Anadol, a.g.e., s.343.

⁹⁴ İlk baskısı 2004 yılında yapılmış olan romanın 2011 yılında Can Yayınları'ndan çıkan 6. baskısı kullanılmıştır.

⁹⁵ Saba Altınsay, *Kritimu*, Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 16.

İbrahim'in bu mesleği nereden öğrendiği, nasıl bu işe başladığı açıklanmaz. Ancak, Türklerde, Giritli Müslümanlarda pek görülmeyen bir ekonomik konumda ve meslekte olan İbrahim, roman boyunca mevcut durumun hep korunmasından yanadır. Yılmaz Gürbüz ise *Mübadiller* (2008) adlı romanı ile mübadele öncesi yaşam, Küçük Balkan olarak nitelendirilen Kuzey Teselya'nın ve Selanik'in kaybedilişi üzerine yoğunlaşmaktadır. Abdülhamid II'nin halli, Alatini Köşküne gelişi, Sultan Reşad'ın cülûsu dönemlerinde, Balkanlarda İttihat ve Terakki, Vatan ve Hürriyet gibi cemiyetlerin faaliyetleri de öne çıkarılmaktadır. Özellikle, İttihat ve Terakki'nin Emanuel Carosso [Karasu], Yorgi Boşo gibi Rum ve Sefarat Yahudileri ile 'iç içe' ilişkilerine değinilmektedir. Yazar bu ilişkileri genel olarak değerlendirirken, Yahudi ve Dönmelerin ekonomik üstünlüklerini de vurgulamaktadır.

Romanın ana karakteri olan Halim Bey, Selanik, Manastır gibi modern Balkan şehirlerinde eğitim gören, dedesi Yörük kökenli Salih Bey'in ısrarı üzerine sırf; "Hariciye'yi ekalliyetlerin keyfine bırakmamak amacıyla Fransızca öğren[en], iyi eğitim al[an] ve azınlıklar gibi ticaretle uğraşması için teşvik ed[ilen]" bir roman kişisidir. Eserde Salih Bey, Halim Bey'e: '-okumalısın hiç olmazsa *dönmeler* gibi" der.⁹⁶ Ayrıca dönmelerin ve gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. Yazar bir anlamda Küçük Balkan olarak adlandırılan bölgede, Türklerin ticarî olarak geri kalmışlığını vurgulanarak, Yahudiler de Dönmeler de Selanik'ten gönderilmezse Türklerin hiçbir şey yapamayacaklarını dile getirir. Romanda, Selanik'e gelen Mustafa Kemal, Selanik'in başta ekonomik olmak üzere tamamen Türkleştirilmesinden bahseder. Bu noktada nüfus oranları gündeme gelir ve Mürsel Bey'e; "Bu şehir Türk olmalı. Tahıl ticaretine başlamanız iyi olmuş! Türkler de ticaret yapmalı!" der.⁹⁷ Eserde, Mustafa Kemal'in sözüyle bir anlamda Yahudi ve Dönmelerin ekonomik güçleri, ticaret ile uğraşmaları vurgulanarak, Müslümanların özellikle Selanik'te ne denli zayıf bir ekonomiye sahip oldukları dillendirilmektedir. Bu açıdan, roman, ekonomik yapıya İttihatçıların bakışını da göstermektedir.

Ferda Bozoklar Ardalı da romanı *Düşlerde Kalan Mübadele*'de (2004) huzur ortamında Rumlarla Türklerin birbirleriyle alışveriş ve ticaret yaptıklarını dile

⁹⁶ Yılmaz Gürbüz, *Mübadiller*, Elips Kitap, Ankara, 2008, s. 110.

⁹⁷ A.g.e, s. 110.

getirmektedir. Savaşlar ve göçler sırasında bile bu ticaretin korkarak ve çekinerek de olsa devam ettiğini söyler: “Hanya Girit adasının en büyük şehriydi. Osmanlı, ilk burayı aldığından Türkler için en önemli şehirdi. O da bu şehrin en ünlü terzi (...). Dedesinden kalan bu mesleği, babası daha ilerilere taşımıştı. Bir zamanlar, özellikle babasının zamanında, Rum müşterileri çoğunlukta, çıkan olaylardan sonra Rumlar yavaş yavaş ellerini ayaklarını çekmişti. İçlerinde birkaç tane Rum kalmışsa da korkarak geliyor, تنها saatleri seçiyorlardı.”⁹⁸ Toplumun karşılıklı olarak şiddete başvurması sonucunda, eserde, Müslüman Türkler ile Rumlar arasında ticarî ilişkilerin azalmaya hatta yok olmaya başladığı görülmektedir.

Ahmet Yorulmaz, *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010) romanında yerel bağlamda bu alışverişi ve komşuluk ilişkisini meslek öğretici Rumlar noktasından ele alır. Yorulmaz, Midillili Müslümanların özellikle çocuklarını Rum ustalara çırak olarak verdiğini ve birbirleriyle iyi geçindiklerini aktarmaktadır. Eserde, ticarî ilişkilerle birlikte kardeşliğe varan bir dostluktan şu şekilde bahsedilmektedir: “Midillililer iyi geçiniyorlardı. Rum ustalarına meslek öğrensinler diye küçük yaşta çocuklarını veren Müslüman Türkler az değildi. Kunduracısına, marangozuna, kuyumcusuna, demircisine, hatta nalbandına çıraklığa verenler çoktu. Rum ustadan yetişmiş olanlar sonraki yıllarda kendi çocuklarına nasihat ederken, ‘Benim ustam köseleci Yorgo’ydu, toprağı bol olsun iyi yetiştirdi beni’ diyerek övünürlerdi. Yera’da hele Komi Köyü’nden gelen Komililer gibi çiftlik çubuk, fabrika sahibi Türklerin işlerinde, çok sayıda Rum çalışırdı”⁹⁹ İmparatorluğun kültür sınırları içerisinde ekonomik faaliyetlerin bölgesel olarak çeşitli etnik unsurların tekelinde olduğu görülse de burada Ahmet Yorulmaz’ın Midilli için gösterdiği örneklerde, karşılıklı bir ekonomik faaliyetin olduğu görülmektedir. Türkler; tarım, yoğurt ve süt üretimi, kuyumculuk, balıkçılık gibi belli alanlarda ekonomik olarak var olurken zanaat ve ticaret ile daha çok Rumların uğraştığı bu örnekte vurgulanmaktadır. Burada, herkes işini yaptığı sürece sağlıklı ilerleyen bir ekonomik düzen idealize edilmektedir.

Bu ekonomik denge hali genel itibariyle mübadele konulu romanların çoğuna hâkimdir. Genellikle büyük devletler, baştakiler yüzünden bu dostluk bozulmuştur. Diğer yandan, bir takım fırsatçılar özellikle savaş dönemlerini ticarete çevirmek ve

⁹⁸ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2004, s. 55.

⁹⁹ Ahmet Yorulmaz, *Ulya- Ege'nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51.

para kazanmak amacıyla her iki tarafa mal ve silah satmaktadırlar. Silah tacirlerinin faaliyetleri de romanlarda değinilen başka hususlardandır. Tüccarların savaş, milliyet, din gibi durumları pek ciddiye almadığı daha çok kazanılan paraya odaklanıldığı ortadadır. Demet Altınyeleklioğlu bu konuya *Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda* (2013) adlı romanında İzmir'in savaş öncesi durumu üzerinden değinir. Ekonomik ve ticarî açıdan mutlu bir ortamı tasvir eder. Levantenler, yerli Rumlar ve Müslüman ahali arasında ticarî rekabetten başka bir çekişmenin olmadığını vurgular. Şehrin tüm unsurlarıyla beraber lüks içinde yaşadığını dile getirir: “Savaş patlayana kadar İzmir'deki İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan şirketlerin büroları arasında ticarî rekabet dışında bir düşmanlık yoktur (...)”¹⁰⁰

Sonuç olarak birçok romanın penceresinden bakıldığında, mübadele öncesi ekonomik ilişkiler bir barış ortamı içerisinde tasvir edilmektedir. Romanlarda, herkes ve daha ziyade Hıristiyanlar işlerini yürüttükleri sürece herhangi bir sorunun olmayacağı bir *cennet yaşam* çizilmektedir. Genel bir bakışla, iki toplum geçimlerini çok farklı uğraşlarla sağlamaktadır. Rumlar, çoğunluk oldukları bölgelerde genellikle iktisâdi gücü ellerinde tutmakta ve genellikle ticaretle uğraşmaktadırlar. Türk/Müslümanlar ise daha çok kırsal alanlara sıkışmış bir biçimde yaşamaktadırlar. Romanlarda belirli bir meslekte yoğunlaşma Müslümanlar için dile getirilmez. Çoğunlukla tarımla uğraşmaktadırlar. Bir iki romanda şehirliler olan Müslümanların zenginlik içerisinde yaşadıklarına değinilmiştir. Üzerinde durulacak olursa, özellikle Girit'te geçen romanlarda, orada yaşayan Müslümanların sindirilmiş ve kültürel olarak baskı altına alınmış olduğu görülmektedir. Ahmet Yorulmaz'ın üçlemesinde bu durum Hasan'ın ağzından dile getirilmektedir. Girit'te Müslümanlar ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaktadırlar. Genellikle eğitim eksikliği onları kırsal yaşama sürüklemiştir. Yeni fırsatlar yakalamak adına şehirlilere göç ederler. Ancak genel olarak burada ekonomik açıdan tutunmak bir Rum'a ortak olmak, onun adına veya yanında çalışmak ile gerçekleşir.

Anadolu'nun Rumları da buldukları bölgelerde ekonomik olarak güçlü durumdadırlar. Özellikle Yaşar Kemal'in dörtlemesinde yer alan Karınca Adası'nda yaşayan Rumlardan fakir olanı yok gibidir. Aynı şekilde Kemal Anadolu da *Büyük*

---

¹⁰⁰ Demet Altınyeleklioğlu, *Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 14.

Ayrılık'ta bu duruma işaret etmektedir. Bu başlık altında ele alınan romanların ekseriyeti Rumların buldukları her alanda iktisâdi hâkimiyeti hep ellerinde tuttıklarına vurgu yapmaktadırlar. Bu noktada Müslümanların topraklarında genellikle fakir ve ekonomik açıdan zayıf bir konumda olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bazı romanlarda özellikle ticaretle karşılıklı bir saygının varlığına değinilse de Rumların bazen haksızlık yaparak zengin oldukları da bir yandan hatırlatılmaktadır. Bunun yanında, burada ele alınan romanlardaki önemli meslek gruplarının ekseriyeti Rumlardan oluşmaktadır. Rumlar ile Müslümanların farklı ekonomik faaliyetlerle meşgul olmaları elbette aralarında ciddi ekonomik farklılıklar doğurmaktadır. Öncelikle statü, yaşam tarzı gibi belirleyici unsurlar romanlarda vurgulanır. Rumlar, ticaretle uğraştıklarından genellikle şehirde yaşarlar ve Batı kültürü ile ilişki içerisindedirler. Bu durum, eğitim, sanat, dünyaya bakış gibi çeşitli farklılıkları da doğurmaktadır. Rumlar, sırf ekonomik faaliyetlerinin sağladığı güçle yükselirken romanlardan hareketle mübadele öncesinde, Müslümanların ekonomik faaliyetler konusunda herhangi bir varlığının söz konusu olmadığını vurgulamak doğru olacaktır.

1.2. Toplumsal İlişkiler

Toplum açısından mübadele öncesi yaşama bakıldığında, sosyal hayatın tüm kurumlarının bu birlikte yaşam ortamını tamamıyla şekillendirdiği görülmektedir. Öncelikle bireyden yola çıkan ve toplumsallaşan bu ilişkiler; kültürler arası aşk, evlenme, din değiştirme ve kültürel olarak yakınlaşmayı kapsamaktadır.

Mübadele romanlarında sıkça işlenen bir tema olarak *imkânsız aşk* ciddi bir yer tutmaktadır. Bu durumun yalnızca niceliğine değil niteliğine de bakmak gerekmektedir. Farklı etnik kökenler ve dini cemaatler arası evlilikler bir anlamda, çok unsurlu toplumlarda karşılaşılan en büyük sorunlardan bir tanesi olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde ve onun eski bir parçası olan Yunanistan'da yaşayan Müslüman ve Ortodoks ahali arasında evlenmelerin çok olağanüstü durumlarda gerçekleştiğini ortaya koymak gerekmektedir.

Bu noktada da Girit'in yine, ayrıcalıklı bir yapıya sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Türkiye'de Girit'in tarih, kültür ve sosyal yapısı hakkında önemli çalışmaları bulunan Nuri Adıyeke, *Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler* adlı

makalesinde; konuyu İslâm hukuku ve Girit'in statüsü açısından şu şekilde ele almaktadır:

“İslâm hukuku cemaatler arası evlenmelere tek taraflı olarak müsaade etmiştir. Müslüman bir erkek, kitap ehli Müslüman olmayan bir kadınla evlenebilirdi. Bunun tersi, Müslüman bir kadının, Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi, Müslüman topluluk içinde hiçbir zamanda ve hiçbir şekilde mümkün değildi.”¹⁰¹ Genel kural olarak Müslüman olmayan bir erkekle evlenen kadın mürted olarak kabul edilmektedir. Ancak Kıbrıs, Sakız ve Girit adalarında karışık evlilik yaygın ve olağan bir durumdur.

Adıyeke'ye göre:

“ Olağan dönemlerde bu tür evliliklerin toplum tarafından pek kabul görülmesi evlilik biçimi olmadığı düşünülebilir. Fakat olağan olmayan (savaş, göç, sürgün, vs) dönem ve coğrafyalarda daha başka olağanüstülüklerle beraber bu tür sıra dışı diyebileceğimiz evliliklerin de yaygın olarak uygulandığını biliyoruz. Etnik yapı değişimi bu tür değişimlerin iyi bir örneğidir (...) [Osmanlı'da] her yerde olan kitlesel ihtidalarla izin verilmemesi Girit için de geçerlidir. Adaya sürgün veya şenlendirme yapılmamıştır ve nüfus dengesi adanın yerli halkı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ‘Yeni’ Yeniçerilik uygulamasıyla, yerli halk yeniçeri yapılmıştır.”¹⁰²

Adıyeke'ye göre; Girit'te 1656'dan 1821'e kadar kadı sicillerinden sağlam kalanlar üzerinden tespit edildiğine göre, yaklaşık 180 karşılıklı nikâh kaydı vardır.¹⁰³ Bu, nüfusu yüz binleri geçen ve önemli bir ticarî liman olan Girit adası için oldukça düşük bir rakamdır. Araştırmalara ve öne sürülen iddialara göre: (Detorakis) “Türkler Girit'e kadınlarıyla gelmediler. Onlar resmen karışık evliliklere izin verilmemesine rağmen Girit'te yerli kadınlarla evlenip aile kurdular. Kadınlarının Hıristiyan kalmalarına ve kendi dinlerinin gereğini yapmalarına izin verdiler (...) Bu tür evliliklerin her iki tarafın rızası ile gerçekleştiği ve kadınların bu işe zorlanmadığı

¹⁰¹ Nuri Adıyeke, “Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler” *Kebikeç*, Sayı: 16, 2003, s. 17.

¹⁰² A.g.m., s. 18-19.

¹⁰³ A.g.m., s. 19.

anlaşılmaktadır. Belirtmek gerekir ki, bu tür evlilikler Girit'te toplum tarafından hiç de yadırganmamış, hatta kabul görmüştür.”¹⁰⁴

Bu türlü iddialar ve Gizli Hıristiyanlık gibi bir takım konular, Küçük Asya'da da hem mübadele öncesinde hem de mübadele sonrasında görülmektedir. Anadolu sicillerinde benzer örneklerine rastlanmayan Girit defterlerindeki kayıtlarda sadece Müslümanların nikâh kayıtları bulunmamaktadır. Defterlerde etnik açıdan üç tür evlilik kaydı görülmektedir. Birinci olarak her iki tarafın Müslüman olduğu kayıtlar, ikinci olarak Müslüman bir erkekle Gayrimüslim bir kadının nikâh kayıtları, üçüncü olarak da her iki tarafın da gayrimüslim olduğu nikâh kayıtlarıdır.¹⁰⁵ Bu kayıtlar romanlarda rastlanan evlilikler, aşk ve birlikte yaşama kültürünü destekleyecek kayıtlardır. Ancak, Ortaylı'ya göre, nikâh ahitleri uygulaması Osmanlı'da ancak 19. yüzyılda zorunlu bir uygulama halini almıştır. Daha önceki evlenmeler ise şahitler önünde teyit edilmelidir.¹⁰⁶

İki ayrı cemaat halinde Anadolu'da ve Yunanistan'da yaşayan Müslüman ve Ortodoksların, birbirleriyle evlilikleri ve aşkları romanlarda önemli bir yer tutmaktadır. Yine kronolojik olarak bakıldığında, mübadele romanlarında Müslüman-Ortodoks aşkı, evlenmelerinden sonra din değiştirmeler öne çıkmakta ve bunu aşk ve evlilik için kaçış-saklanma gibi diğer durumlar izlemektedir. Aşk ve evlilik konusu, genel itibarıyla romanların yan teması olarak göze çarpar ancak; *Maria Göç Acısı* (1999), *Ah Mana Mu* (2010), *Mor Kaftanlı Selanik* (2012), *Hasret* (2013), *Mübadele Günlerinde Aşk* (2004) ve *Mübadil* (2013) romanlarında ana tema olarak görülmektedir. Müslüman ve Ortodoks gençlerin birbirine âşık olup evlenme, kavuşma çabaları; kimi zaman aileler, kimi zaman din, kimi zaman milliyet ve kimi zaman da savaş ve göçün yarattığı kesintilere uğramaktadır.

Kronolojik açıdan bakıldığında, içinde iki ayrı öykü barındıran *Maria- Göç Acısı* (1999) romanı, Müslüman ve Ortodoks aşkını ve evliliğini konu alan ilk romandır. Muğla'da geçen olayların merkezinde Moralı, Mora'dan göçmüş Müslümanlar vardır. Romanda, asıl adı Maria olan, Gülfidan isimli Moralı bir Rum ile âşık olup evlendiği Ahmet'in hikâyesi anlatılmaktadır. Ayrıca, bu hikâyeye ek

¹⁰⁴ Nuri Adıyeye, a.g.m., s. 22-23.

¹⁰⁵ Nuri Adıyeye, “Girit Nikâh Defterleri ve Girit'teki Evlilikler” *Kebikeç*, Sayı: 13, 2002, s. 40.

¹⁰⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 126.

olarak, Muğla’da duvar ustası olan Mihail’in kızı Maria da, Gülfidan gibi Şükrü adında bir Müslüman’a âşık olmuştur ve Gülfidan’ın Maria’ya ile arkadaşlığı bu birlikteliği desteklemiştir. Romanda bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

“Gülfidan’ı asıl adı da Maria’ydı. Gülfidan dinine çok düşkün olmasına rağmen, Ahmet’e olan aşkı nedeniyle Müslüman olmuştu.”¹⁰⁷ Bu noktada, Gizli Hıristiyanlık olarak adlandırılan durum ortaya çıkmaktadır. Gülfidan, Mihail Usta’ya yaptırdığı duvarın içine gizlice bir haç yerleştirir ve ibadetine burada devam eder. Esasında, romanda çok yumuşak ve sorunsuz bir evlilik tasvir edilmektedir. Diğer romanlarda yer alan evlilik süreçlerinde, evlenmek isteyen gençlerin karşısında iki cemaat ve aileler bir duvar gibi tavizsiz durmaktadırlar. Ancak yazar, olumlu bir Muğla halkı tasvir etmektedir. Bu noktada yazarın kimliği de önem kazanmaktadır. Yazar, mikro yapıda, Muğlalıların çok kültürlülüğe açık ve çatışmadan uzak, barışçı yapılarını bir anlamda ‘memleket’ düzleminde dile getirir. Yazar bu durumu romanda şu şekilde dile getirir: “(...) zaten Muğla’daki Müslümanlar da, Mora’daki Müslümanlar gibiydi. Dini adetleri bir alışkanlık gereği yerine getirirlerdi. Hiç kimse saygısızlık yapmamaya gayret ederdi (...) Ancak, o, (Gülfidan) her fırsatta sıvanın altındaki İsa’ya haç çıkarıyordu. Affedilmesi için dualar okuyordu.”¹⁰⁸ Mihail Usta ise devam eden savaş döneminde, Şükrü adlı bir Müslüman’a âşık olan kızı Maria hakkında; “Evlense de kurtulsak. Senin gibi Müslümanlığa geçse ne olur ki! Üstelik savaş durumu var. Hıristiyanlara ne olacağı belli değil, Müslüman olursa belki kurtulur”¹⁰⁹ şeklinde bir fikre sahiptir. Ayrıca, Mihail de din değiştirme konusunda gel-git yaşayan bir tip olarak çizilmiş romanda.

Özetle roman, iki Maria’nın da evlilik yoluyla Müslümanlığa geçişi ancak bu durumu hiç de içselleştirmeyip, Müslüman gibi yaşamadıkları aktarılmaktadır. Bir anlamda, din değiştirme, evliliği tamamlamak, kavuşmak için var olan bir engeli ortadan kaldırmaktadır. Romanda, din değiştiren kahramanların bunalımlarına, varoluş süreçlerine hiç değinilmemiş, olay açısından ele alınmıştır. Bu noktada, birlikte yaşamak adına yapılmış olan fedakârlığı anlatma boyutunda roman yüzeysel bir anlatıma sahiptir.

---

¹⁰⁷ Ertuğrul Aladağ, *Maria –Göç Acısı*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 13.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 16.

Müslüman erkek ile Ortodoks kızın aşkına farklı bir noktadan değinen Kemal Anadol, *Büyük Ayrılık* (2013) adlı romanında; Tahir ile tavernada çalışan Maria adlı bir kızın aşkını yan tema olarak ele almaktadır. Eserde olaylar Mübadele öncesinin İzmir’inde geçmektedir. En iyi arkadaşı Mihail ile tavernaya eğlenmeye giden Tahir, Müslüman erkeklerinin düştükleri durumu temsilen göstermektedir. Mihail ile birlikte tavernaya giden Tahir, orada Maria’yı görür görmez âşık olur. Bu durumu, sosyolojik bir çözümleme ile yazar Tahir’in arkadaşı Mihail’in dilinden şu şekilde aktarır:

“ N’oldu oğlum? Dondun kaldın. Hiç karı görmedin mi be? Tahir kıpkırmızı olmuştu. Yanıt vermedi. Oysa Mihail’in alay olsun diye söylediği şey gerçektir. Karı görmez olur mu? Çoook... Ama hepsi çarşaf içinde. Çarşafsız gördükleri kadınlar da evdeki anası, kız kardeşi ve namahrem olmayan akrabaları.”¹¹⁰ Türk erkeği için Rum kadınları, kızları ilgi çekicidir. O dönemde Türk-Müslüman kadınlar sadece çarşaf dışarı çıkabildikleri için erkekler de Rum kızlarını görünce kendilerinden geçmektedirler, dolayısıyla romanda bu durum üzerinden kadın-erkek, Ortodoks-Müslüman ilişkilerini tanımlamaktadır.

Tahir, bir müddet sonra Maria ile yakın bir ilişki kurmuş ve onun koruyucusu haline gelmiştir. Yaşadığı bir olay, Ortodoks-Müslüman ilişkilerini gösterir şekildedir romanda. Tahir ile Ahmet Ağa, Maria için karşı karşıya gelirler. Ahmet Ağa, Rum kızlarını *kahpe* olarak niteler ve ona sahip çıkan Tahir’e; “bu kefereye ne zamandır sahip çıkıyorsun?” diye sorar.¹¹¹ Tahir ile Maria’nın bir anda gelişen aşkı, savaş ve sonrasında sistemsiz göçlerle kesintiye uğrar. Ancak bu aşk izleği, Müslüman erkeğin Ortodoks kadına bakış açısını sergilemesi açısından önemlidir.

Yılmaz Gürbüz de *Mübadiller* (2008) adlı romanında, romanın başkişisi Halim Bey ile bir dönme, Sabetayist olan Yusuf Bey’in kızı Mehlika ile aşkını konu alır. Ancak, hem Halim Bey’in dedesi hem de Yusuf Bey bu ilişkiye sert bir şekilde karşı çıkmaktadırlar. Halim Bey’in dedesinin düşüncesi; “Mehlika yalnızca bir

---

¹¹⁰ Kemal Anadol, a.g.e., s.147-148.

¹¹¹ A.g.e., s. 209.

Sabetayistlerle evlenebilirdi, Halim Bey'in ise daha kutsal bir görevi vardı: O da Yahudiler, Hıristiyanlar gibi zengin olmalıydı”¹¹² şeklindedir.

Handan Gökçek'in romanı *Ah Mana Mu* (2011) ah anneciğim anlamına gelmektedir. Romanın zamanı 1950 sonrası, Demokrat Parti dönemidir; ancak roman Rena'nın hatıraları üzerinden mübadele öncesinde yaşananları aktarmaktadır. Eserin başkahramanı Rena, Sakuş adlı Müslüman bir gençle mübadeleden çok önce Yanya'da evlenmiştir. Hıristiyan ve Müslüman evliliği merkezinde ilerleyen romanda savaş, İzmir'in işgali ve Kurtuluş Savaşı sonrası Lozan'da oluşan gelişmeler konu edilir. Mübadele ile Türkiye'ye gelirken Sakuş ölür. Hatay'da yaşayan aileye yeni gelen torun, Rena'yı tekrar hayata bağlar. Annesi ve yolda ölen çocuğu sürekli olarak gözünün önüne gelir ve Sakuş ile düşlerinde buluşur.

Roman çoğu zaman geri dönüşlerle ilerleyip 1950 ve mübadele öncesi zaman arasında sıçramalar yapmaktadır. Bu noktada hem mübadele öncesi hem de Mübadelenin çok sonrası arasında bir bağlantı kurulabilmektedir.

Mübadele öncesinde, Müslüman ve Ortodoksların kısıtlı ve zorunlu ilişki kurdukları zamanlar vardır. İki cemaatin gençleri genellikle, çocuk yaştan itibaren, dini günlerde yakınlaşmaktırlar. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “Bir Paskalya'da yahut bir Kandilde Rena, Yanya'nın en yakışıklı delikanlısına âşık olmuştu. Aşk zaten kolay bir duygu değildi; hele bir de âşık olduğun delikanlı senin dininden değilse daha kötüsü Müslüman'sa! Hiç kolay olmayacaktı kavuşmaları.”¹¹³

Genel olarak, hümanist bir çizgide buluşan İmparatorluk bakiyesi, çokkültürlü yaşama alışkın insanlar, bir Müslüman ile bir Hıristiyan'ın evlenmesi konusunda oldukça sert, tavizsiz bir duruş sergilerler. “Biz, Yanyalıyız, Giritliyiz, Anadoluluyuz” gibi söylemler boşa çıkmaz romanlarda. Romanda Sakuş'un annesi Zehra Hanım; “Onların dini başka. Bir Hıristiyan ile Müslüman evlenemez, dedikçe Sakuş, hepimiz insanız, demişti. (...) [Zehra Hanım ise]Rena'ya söyle Müslüman olsun önce”¹¹⁴ der. Rena, belki din değiştirirse, evlenmek kolay olabilirdi. Nitekim

---

¹¹² Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s.103.

¹¹³ Handan Gökçek, *Ah Mana Mu*, Pupa Yayınları: İstanbul, 2011, s.28.

¹¹⁴ A.g.e., s.30.

bu duruma başka romanlarda da rastlanmaktadır. Bilindiği üzere, evlenmek için din değiştirme çok yaygın bir uygulama olarak romanlarda öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla iki taraf da hemen sert bir duruşla bu duruma karşı çıkar ve gençlerin evlenmesini hatta birbirlerini sevmelerini toplumun selâmeti karşısında bir sorun olarak görürler. Rena'nın babası Vasili de; "İkinizin evlenmesine asla onay vermem, bunu kafana sok, hemen bir mektup yaz Sakuş'a, onunla evlenmekten vazgeçtiğini söyle. Ben izin verene kadar da sokağa çıkma"¹¹⁵ diyerek, durum karşısında tepkisini ve fikrini açıkça belli eder.

Gençlerin, ailelerini ikna etme süreçleri başlar, Sakuş Babası Gafil Bey'e; "Neremiz farklı? Sen de Vasili gibi naralar atmıyor musun içince? Aynı Tanrı'ya inanmıyor muyuz hepimiz? (...)" der. Babası ise; "Karıştırma içkiyi sen. İçki içmek başka, tutup Rum kızıyla evlenmek başka... Evlerinde birçok heykel var, onlara dua ediyorlar. Allah ile aramıza niye başkalarını sokalım ki? Sen evini o heykellerle dolduracak mısın? Karının her gün karşılarına geçip istavroz çıkartmasını sessizce izleyecek misin? Ya çocukların, onlar ne olacak? (...)" der. Sakuş ise; "Hele bir evlenelim onu o zaman düşünürüz. Hem belki Rena kendiliğinden bizim dinimize geçer" şeklinde cevap verir.¹¹⁶ Esasında bu diyalog iki tarafın da bu duruma bakışını özetler niteliktedir.

Gençler için daha önce denenmiş ancak sonuç alınamamış bir çare de intihar etmektir. Rena ve Sakuş intihar etme girişiminde bulunurlar. Bunun üzerine Vasili ve Gafil evlenmelerine izin vereceklerine dair söz verirler.¹¹⁷ Dolayısıyla bu zorunlu evlenme durumu, toplumda iki ailenin de ötekileşmesine sebep olur. İki ailenin de korkusu budur. Topluma, cemaate karşı sorumlulukları vardır. Var olmak için, içinde olmak zorunda oldukları dinî olarak bölünmüş topluluk bunu istemektedir. Dolayısıyla, Rumlar Vasili'yi Müslüman bir damadı olduğu için dışlamaktadırlar.¹¹⁸ Aynı şekilde Gafil Bey de Müslümanlar tarafından dışlanır.

---

¹¹⁵ Handan Gökçek, a.g.e., s.38.

¹¹⁶ A.g.e., s.40.

¹¹⁷ A.g.e., s.52.

¹¹⁸ A.g.e., s.92.

Çok unsurlu toplumlarda, en belirleyici unsur dindir. Bu noktada bir şekilde evlenmeyi başarmış olsa bile gençlerin düğün törenleri bile sorun teşkil eder zira evlenme törenleri de dinidir. Vasili, kızının drahoması olarak ev satın alır.¹¹⁹ Ayrılkı ve düşman tip olarak romanda yer alan Theodoros'un, düğün sırasında kalabalığın içinden bağırması, toplumun gençlere ve ailelerine karşı bakış açısını göstermektedir. Theodoros: “-Hey Vasili, Kilise düğünü yapmayacak mısın? Dalından kopan bir yaprağın sesi duyuldu. —Gafil Efendi, siz de hoca nikâhı kıymadan almazsınız kızları. Ne olacak şimdi? Yedik içtik eğlendik, bu kadar mı? (...) Sakuş, Theodoros'u bir yumrukta yere yıktı, misafirlere dönüp, -Rena da ben de kendi dinimizin gereğini yapacağız. Ben onu diliyle, diniyle sevdim. (...) —Evet, hepimiz Yanyalıyız.”¹²⁰ Bu şekilde, karakterler üzerinden dillendirilen hümanist ve özgürlükçü ortam ve zihniyetin yani evlenen kişilerin kendi dinlerini açıkça devam ettirmesi konusunun, tarihi açıdan bakıldığında pek bir gerçekliği yoktur. İrtidad ve ihtida olaylarını hiçe saymak ve tarihi gerçeklikten uzaklaşmak şeklinde yorumlanabilir.

Her ne şekilde olursa olsun, birlikte yaşayan farklı unsurlar birbirine karşılıklı olarak korku ve ötekileştirme duyguları beslerler. Bir kalıpyargı vardır ve öteki kötüdür. Toplum, *stereotyper*larla birbirini tanımlar. Çevrenin, cemaatin baskısı ve yönlendirmesi, bireyselleşmenin kanıksanmadığı doğu toplumlarında bir realitedir. Dolayısıyla varoluş bireysel değil topluma karşı kabullendirilişle başlar doğu toplumlarında. Romanda da çevrenin etkisi hemen kahramanlar üzerine belirir:

“(...) çevredekiler iki gencin evlenmesini bir türlü kabul edememişler, her ne kadar düğüne gitmiş, göl kenarında intihar etme girişimlerinde çocuklardan yana çıkmış da olsalar kilise düğünü yapılmaması Rumları, hoca nikâhı kıyılmaması da Türkleri kızdırmıştı. Herkes çiftlerden birinin din değiştireceğini beklemiş, ama bekledikleri olmayınca dedikodular, lâf çarpmalar başlamıştı...”¹²¹

Bu durumun yine istisnaî bir şekilde yaşandığı yer, Osmanlı yönetimi altındaki Girit'tir. Ahmet Yorulmaz'ın *Ulya- Ege'nin Kıyısında* (2010) adlı romanı, Müslümanlar ile Ortodokslar arasındaki aşk ve evlenme durumlarına örnek

¹¹⁹ Handan Gökçek, a.g.e., s.69.

¹²⁰ A.g.e., s.71-72.

¹²¹ A.g.e., s.81.

olabilecek bir iki hâdiseyi içerir. Romanda, Mesude, babasının Resmo'daki çiftliğinde arabacılık yapan Rum delikanlı Arvanitakis'e âşık olup kaçmış, üstüne üstlük kilise nikâhına evet demiştir. Eserde şu şekilde ifade edilmektedir: "(...) Hanya'daki Kemale'nin kendisinden hayli büyük olan Volonakis Rum'una tıpış tıpış gitmesi; İraklion'daki Vasfiye'nin Rum avukat Kurupakis'le sevişerek evlenmesi dedikodu oluyor, ama ortalık bir süre çalkalandıktan sonra unutuluyordu (...) İhtidanın cezası ölüm olmasına karşın, uluslararası ilişkiler bu olayı rafa kaldırmıştı. Koca Girit'te Hıristiyan olan Müslüman sayısı kırk beş- elliye geçmezdi, bunların çoğu da köylerde oturanlardan çıkıyordu (...) Rum kızları da Türk delikanlılara âşık olup din değiştiriyorlardı. Eski kurallar geçerliliğini yitirmiş aileler sadece kızlarıyla görüşmeyerek bu sorunu halletmişlerdi."¹²² İrtidad olayları; savaş, göç gibi felâketler sırasında oldukça yaygın olmasına karşın, normal zamanlarda pek fazla görülmeyen bir hadise olarak düşünülmektedir. Ahmet Yorulmaz'ın romanında bu durum, tarihi belgelerin, notların ışığında tekrar gündeme getirilmiş, Girit'in bu sıradışı durumu tekrar vurgulanmıştır. Roman bu yönüyle, sosyal durum hakkında da geçerli görüntüler sunmaktadır.

Yılmaz Karakoyunlu, temelde, Venizelos ve Mustafa Kemal gibi tarihi kişileri de kullandığı *Mor Kaftanlı Selanik* (2012) adlı tarihsel romanında *bir mübadele romanı* altbaşlığını kullanır. Romanda, nüfus mübadelesinin muhatapları olan insanların yaşadıkları coğrafya büyük bir dikkatle aktarılmaktadır. Mübadele olgusu, planlayıcıları da dâhil olmak üzere romanda yer almıştır. Roman; Lozan, Ankara, Atina, Girit, Drama, Kavala, İzmir, İstanbul gibi mekânlarda geçmektedir. Romanda eskiden Hıristiyan olan Penelope'un, Müslüman olunca Üzüm Kız ismini alarak Musa ile Resmo'da yaşayışları ve ilişkileri konu edilir. Üzüm Kız'ın kardeşi Vasili'nin Musa ile kardeşinin bir Müslümanla ile evlenmesini ve Müslüman olmasını sağladığı için küslüğü vurgulanmaktadır.

Roman, Üzüm Kız'ın ölümü ve Müslüman mezarlığına götürülmeden önce kılınan cenaze namazında, bir araya gelen ve dini açıdan birbirlerine karşı son derece saygılı bir kalabalığı resmeder. Üzüm Kız hem evlenerek din değiştirmiş hem de

---

¹²² Ahmet Yorulmaz, a.g.e, s.44-46-47.

Resmo'daki Rumları ve Türkleri cenazesinde birleştirerek bir önemli rol oynamıştır. Üzüm Kız'ın cenazesi Ortodoks ve Müslüman kadınlarca taşınır.¹²³

Mor Kaftanlı Selanik'te Üzüm Kız dışında; Sofia ve Halil'in evlenmesi mübadele sırasında gerçekleşir ve Sofia, Safiye adını alarak Müslüman olur. Türklerle Rumların birlikte müreffeh yaşadıklarını vurgulamak amacıyla birçok aşk ve evlenme temasına yer veren Karakoyunlu, İstanbul'da hayat kadını olan ve mübadeleden muaf tutulan Dora ile Şuayip'in aşkı ve evlenmesini de başka bir evlilik teması olarak romanına yerleştirir. Diğer romanlarda da görüldüğü üzere bir hoşgörü, inanç konusunda esneklik havası *Mor Kaftanlı Selanik*'e de hâkimdir.

Bir başka aşk temalı mübadele romanı ise Canan Tan'ın *Hasret* (2013) adlı romanıdır. Popüler bir yazar olan Canan Tan'ın *Hasret*'i; mübadele öncesinde başlayan, Kırşehir Keskin'de cereyan eden Tacettin ile Patricia'nın aşkını ve evlenme çabalarını konu alır.

Romanda “Aşk” temasının yanında; Rum, Ermeni ve Türk gençlerin, Kırşehir'de ortaya koydukları arkadaşlık, birlikte yaşama ve dayanışma kültürü de gözler önüne serilmektedir. Meyhaneci Omorfia'nın kızı olan Patricia ile bölgede nüfuzlu bir beyin oğlu olan Tacettin'in aşklarından bir çocukları olmasına rağmen mübadele onları ayırır. Yıllar sonra çocuk, Ali; babasını bulmak için Kırşehir'e gelir ve annesinin fotoğrafını verir... Tacettin ve Patricia başkalarıyla evlenmişlerdir. Yalnızca bir selâm gönderebilirler birbirlerine. Özetle bu şekilde gelişen öykünün temelinde iki gencin de aileleri ve ailelerinin sorumlu oldukları toplum ile çekişmeleri vardır.

Tacettin gibi bir bey oğlunun tavernacı Omorfia'nın kızına âşık olması ve henüz tanışma aşamasında olsa da bir ilişkiye başlamış olmaları, yeterince belâlı bir durumdur. Eserde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: Tacettin'in mensup olduğu; “*Bey Ailesi*'nin bu durumdan haberdar olunca kopacak kıyameti düşünmek bile istemiyordu Tacettin'in en sevdiği Rum arkadaşı Aris.”¹²⁴ Rum kızla Türk erkek arasında tavernada başlayan bu aşk, mübadele romanlarında klâsik *imkânsız aşk* temasının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlenme, aşk gibi konular dışında

¹²³ Yılmaz Karakoyunlu, *Mor Kaftanlı Selanik*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 83–89.

¹²⁴ Canan Tan, *Hasret*, Doğan Kitap, İstanbul: 2013, s. 37.

normal seyreden bir ilişki Müslüman ve Hıristiyan halk arasında devam etmektedir; ancak iki gencin birbirlerine âşık olmaları ve bunun duyulması genellikle diğer romanlarda olduğu gibi olumsuz bir yaklaşımla karşılanmaktadır. Bu durum genellikle, birlikte büyüyen, birbirlerini sürekli gören gençler arasında yaşanırken, Tacettin ve Patricia'nın aşkı biraz daha istisnaî bir durumu teşkil etmektedir.

Romanda Patricia'nın annesi gençlerin kararlarına daha saygılı bir çizgide durmaktadır. Aynı zamanda kızının isteklerine de değer veren bir tavır sergilemektedir. Omorfia; "Ben istemesem bugün burada olamazdınız Tacettin Bey! Her şey benim kontrolüm altında. Bu hep böyle kalacak"¹²⁵der. Patricia'nın annesi, Tacettin'i bağ evine çağırıp tanışmak ister. Müslüman tarafın ailesi genellikle Rum kızını kabul etmek istemese de Rum tarafı bu konuya daha ılımlı bakmaktadır.

Karşı cephede, Tacettin'in annesinin bu konu hakkındaki düşüncelerine yer verilir: "Deli misin sen oğlum? diye kükredi Şaziye. Anam duysa parçalar seni. Ya babam? Yüreğine indireceksin koskoca Hacı Ali Bey'in."¹²⁶ Müslüman aileler genellikle Rum kızlarını kabul etmeyi yanlış bulurlar. Bunun neticesinde gençler yasak aşk yaşamaya mecbur kalır, kaçma girişimlerinde bulunurlar ya da intihar ederler. Rıza eninde sonunda aileler tarafından gösterilecektir ancak bu sefer de işin içerisine mübadele girecek ve ayrılığı mühürleyecektir.

Bu gibi durumlarda erkeğin yahut kızın direktmesi hatta çocuk sahibi olmaları bile yetersiz kalabilmektedir. Aileler normal koşullarda iyi bir iletişime ve ortak yaşam kültürüne sahip olmasına karşın bu gibi durumlarda tepkileri değişecektir. Tacettin'in annesi: "Konuşacak dert mi kaldı bey! (...) Seni bilmem, ama ben o orospunun kızını gelin diye alıp şu eşikten içeri adımını attırmam" der. Bu noktada toplumun belleğine yüz yıllarca kazınmış olan ötekileştirme düşüncesi ortaya çıkar. Tavernasında, tüm Rumlarda kültürel olarak normal karşılanan işleri yapan Omorfia, toplumun gözünde iffetsiz bir kadına dönüşür.

Ancak, her zaman olaylara ihtiyatlı ve akl-ı selim ile yaklaşan birileri vardır. *Hasret* romanında Tacettin'in babası Ali Bey bir nebze olsun ılımlı bir tavır sergiler. Bu noktada Anne ile Baba arasındaki diyalog oldukça önemlidir: " - Lafını bil de

---

¹²⁵ Canan Tan, a.g.e., s. 42.

¹²⁶ A.g.e.,s. 43.

konuş Fatiş Hatun! (...) Ayıptır, günahdır. Dimitri'nin bize emanetidir Omorfia. Bacımızdır. Ne kötülüğünü gördün bu güne kadar? Edebiyle, namusuyla para kazanıyor kadıncağız. Tamam, kızını almaya razı gelmeyebilirsin, ama hakaret etmeye hakkın yok. Hem, bunca yılın hukuku var. Bugüne kadar Ermeni olsun, Rum olsun hangi komşundan şikâyetin oldu? Koşa koşa ziyaretlerine giden, onları evine kabul edip izzetle ikramla ağırlayan sen değil misin?

— O başka, bu başka. Doğrudur, hepsini dostumuz, kardeşimiz belledik. Ama bu kadarı fazla! (...) Yok, efendim kararlıymış, Omorfia'nın süprüntü kızıyla evlenecekmiş...”¹²⁷

Kardeşlik, dostluk düzeyinde olduğu ileri sürülen ilişkiler gerçekten de bu kadar pürüzsüz müydü o dönemde, tam bir yargıda bulunmak pek de mümkün değildir. Özellikle savaş sırasında Yunan ordusu Kırşehir'e kadar gelmediği için bu bölgelerde daha sakin bir ilişkinin devam ettiği düşüncesi öne çıkabilir. Bu sebeple farklı din ve mezheplerde olan insanların *henüz* birbirlerine düşman olmadıkları görülmektedir, ancak; zaten din ve kültür farklılığı düşmanlık olmasa da *ayrılığı* vurgulayan bir unsur olarak toplum hayatını derinden ve değişmez bir biçimde etkilemektedir.

Bu açıdan bakıldığında, Rum veya Hıristiyan, Gayrimüslim insanlar ve aileleri, kızları, erkekleri; iffetsiz, süprüntü, meyhaneci, başıboş gibi olumsuz imajlarla tanımlanır ve dolayısıyla onlara kız vermek, kız almak hem kişiler için hem aileler için hem de toplum nezdinde ayıp, günah, yasak konumuna gelebilir. Özellikle, tekrar vurgulamak gerekir ki, normal hayatın seyrinde bu dini-millî muhitler arasında bir çatışma yokken ya da bireysel seviyede kalmışken, aşk, evlenme gibi konularda *ötekileştirme* ve buna bağlı olarak mani olma durumu önemli bir sorun olarak görünmektedir. Bu noktada toplumun kalıpyargılarla karar verdiği gerçeğini bir kez daha vurgulamak gerekmektedir.

Tacettin durumu kendi kendine mütalâa eder: “Ziyadesiyle müşkül bir vaziyet! Ananı, babanı tanımaz mısın sen? Hele ki Fatiş Hatun! *Gâvurun* kızını gelin eder mi hiç kendine? Ben istersem bugün Müslüman olur Patricia. Ama istemem (...)

---

¹²⁷ Canan Tan, a.g.e., s. 46.

O istese ben Hıristiyan olur muyum? Hayır! Herkesin dini kendine. Ha, ben istedim diye, sırf benimle evlenmek için değil de inanarak, iman ederek Müslüman olursa başım gözüm üstüne, kabulümdür.”¹²⁸ Mübadele öncesinde, evlenmek, birlikte olmak için çiftlerin *din değiştirme* yoluna başvurdukları olmaktadır. Genellikle din menşeli anlaşmazlıklar toplum içerisinde ihtida yoluyla ortadan kaldırılabilmektedir. Bu durum hem mübadeleden muaf olma adına hem de daha mübadele gibi bir durum ortada yokken evlenebilme adına da yapılabilmektedir.

Toplumda yahut romanın geçtiği mekân olan Keskin’de daha önce Hıristiyan ve Müslüman evliliği pek görülen bir vaka değildir. Tacettin; “İlk evlenen ben olurum”¹²⁹ şeklinde öne çıkar. Asıl can alıcı yorumu bu noktada gözler önüne serer: “Neden bunca yıldır kardeş gibi yaşayıp gitmedik mi? Bayramlarımızı, seyranlarımızı beraberce yaşamadık mı? Doğru! dedi Aris. Kurban Bayramlarında kesilen etleri dağıtırken en önce bize getiren sendin. Paskalya çöreklerimizi koşa koşa size taşıyan da Artin’le ben. Ama farklı dinden biriyle evlenmek meşakkatli iş be arkadaşım.”¹³⁰

Bu sırada, İzmir’in işgal edilmesi toplumdaki tedirginliği ve huzursuzluğu bir kat daha arttırır. Milliyetçiliğin had safhada oluşu bu dönemde; Tacettin için; “Ben bir Rum’un, Omorfia’nın kızıyla evleniyorum demek, yangına körükle gitmekle eşdeğerti. (...) Tük ve Yunan halklarının birbirine düşman olabileceğini sanmıyordu Tacettin. Hep dış güçlerin kışkırtmasıydı bu gelişmeler ona göre.”¹³¹ Çünkü bu topluluklar birlikte yaşama kültürü geliştirmiştir ancak savaş bunu bozmaktadır, yazarın ve genellikle ana konusu mübadele olan romanların tezi bu yöndedir: “Her şey ortak, yaşadıkları her şey aynıydı bugüne kadar. Tek farkları bir kesimin camiye, diğerinin kiliseye gitmesiydi.”¹³²

Sonuçta Canan Tan’ın romanı da din temelli ayrışan bir toplumu Tacettin ve Patiricia’nın imkânsız aşkı üzerinde kurgulamaktadır. Roman toplumdaki temel

---

¹²⁸ Canan Tan, a.g.e.,s. 67.

¹²⁹ A.g.e.,s. 48.

¹³⁰ A.g.e.,s. 48.

¹³¹ A.g.e.,s. 56-57.

¹³² A.g.e.,s. 57-58.

faklılıkları din üzerinden tanımlarken, tarihi ve güncel hiçbir çözümü de -diğer romanlar gibi- ortaya koyamamaktadır.

Demet Altınyeleklioğlu'da Enver ve Eleni aşkı üzerinden toplumun düşüncelerini kısaca aktarır *Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda* (2013) romanında: “Enver ve Eleni aşkına mahallenin palikaryaları el koymakta gecikmedi. Enver'in yolu kesildi. Bas git, dediler. Eleni, beş on kişinin onu tartaklamasını cumbadan gördü, bağışmalarını işitti (...) [Eleni'nin] Dilinin ucundaydı. Ah vre güzel annem, diyecekti. Senin şu küçük Eleni'n büyüdü de sevdalandı bile. Bir Türk'e gönül verdi (...) Kavuşamayacaksın Eleni. Boşuna heveslenme. Ona kavuşamayacaksın.”¹³³

Toplum nezdinde; “Rum gelin, Türk damat. Hıristiyan kızı, Müslüman erkeği... Ha ateşi barutun yanına koyayım demişsin insanlara, ha bunları birleştirelim. Belki ateşle baruta bile razı olurlardı. Fakat onların bir yastığa baş koymalarına iki taraf da rıza göstermezdi. Babası daha duyar duymaz, ben şehit babasıyım Enver. Kendime hayın dedirtmem”¹³⁴ şeklinde söylemler ortaya çıkmaktadır. Romanda, diğer romanlarda yaratılan, ortaya konulan öteki algısı bir anlamda bütün bir mübadele romanlarının zihniyetlerini temsil ediyor. Bu iki unsur asla yan yana gelmemelidir fikrinde mutabık olan iki unsurun muhafazakârları, evlenmelerin toplumun düzeni açısından en kuvvetli sorun olduğu kanaatindedirler. Öteki ile olmak, yan yana olmak, kız vermek-kız almak ihanettir, hainliktir ve kendi türüne, dindaşına karşı suçtur; hatta iki din için de çoğu durumda günah ve haramdır ayrıca çoğu durumda da cezası ölüm olmalıdır.

Demet Altınyeleklioğlu da romanında evlilik konusunu kısaca ele almaktadır. Romanında daha fazla, toplumsal kodlara uyum gösteren ve kısa süren bir aşk hikâyesi çizmektedir. Ancak, Belgin Karabulut'un aşk teması üzerine kurduğu *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014) romanı, Girit'te yaşayan Türkler ile Rumlar arasında geçen hayatı ve mübadele öncesinde Girit'ten kaçan Türklerin maceralarını konu almaktadır. Roman, Giritli Sare ve Adras'ın imkânsız aşkı etrafında şekillenmektedir. Romanda, mübadele öncesi yaşam, yolculuk ve yeni vatanda yerleşme, uyum süreçleri konu edilir.

¹³³ Demet Altınyeleklioğlu, a.g.e., s. 34-35.

¹³⁴ A.g.e., s. 85.

Çok dirayetli olmasa da birbirlerini seven, küçüklükten beri bir arada yaşayan iki gencin aşkı temel hikâyeyi oluşturmaktadır. Mübadele romanlarında birbirlerine âşık oldukları, evlenmek istedikleri duyulan gençlerin aileleri nasıl tepki veriyorsa, Adras ve Sare'nin aileleri de aynı tepkiyi verirler: Reddetme! Ancak gençler kısa süreli de olsa bu duruma karşı mücadele etme kararı alırlar. Babasının duruma itirazı üzerine Adras; “Ne ben Hıristiyan olmayı ne de Sare Müslüman olmayı kendi isteğimizle seçmedik. Şimdi bunun bedeli bize ödetiliyor. Bunu kabul ederek Sare'den vazgeçemem. Öleceğimi de bilsem sonuna kadar savaşmaya hazırım” der. Babası ise biraz daha ılımlı bir tavır takınarak, eski dostu Reşad Bey ile durumu istişare etmek ister. Nikos; “Zor bir dönemdeyiz, bu gece doğru bir zaman değil. İzin ver önce annenle ben bir gidip konuşalım. Reşat Beyle bunca yıllık dostluğumuz var. Onun ne kadar vicdanlı biri olduğunu hepimiz biliyoruz”¹³⁵ diyerek oğlunu sakinleştirmeye çalışır.

Değişen durum eserde Reşad Bey'in ağzından şu şekilde ifade edilmektedir: “Biliyorsun, Osmanlı döneminde Hıristiyan Müslüman evliliği yasaktı. Yıl 1912 Balkan Savaşı sonrası Rumeli'deki topraklarının neredeyse tamamını kaybeden Osmanlı Devleti Müslümanları başka devletin azınlık statüsündeki vatandaşları durumuna getirdi.”¹³⁶ Evet, Balkanlarda durum değişmişti, daha önce aslî, yönetici unsur olan Müslümanlar her kaybedilen toprak parçasında artık azınlık durumunda, istenmeyen topluluk durumunda yaşamaya devam etmekteydiler.

Reşad Bey, kendisiyle konuşup iki gencin evlenme isteğini ileteten Nikos'a; “(...) Yine de arkadaş kalabilirler ama evlilik olmaz. Onları koruyacağını söylüyorsun, bu mümkün değil.” der. Bu bir anlamda, bozulan ilişkilerin, sürekli Balkanlarda alınan yenilgi ve toprak kayıplarının yankılarının Girit adasına da yansması, Yunan yayılcılığının Girit'e de sıçraması sebebiyle bozulan ilişkilerin tezahürüdür. Reşad Bey; “[O günler] güzel günlerdi, ama geride kaldı”¹³⁷ şeklinde hatırlayarak böylece toplumdaki geri döndürülemez hasarı göstermiş olur.

Reşad Bey, iki toplum arasındaki huzursuzluğun ve şiddetin artık birlikte yaşamı, cemaatler arası evlilikleri kaldıramayacağı kanaatinde. Bu fikrini eserde

---

¹³⁵ Belgin Karabulut, *Mübadele Günlerinde Aşk*, Cinius Yayınları, İstanbul:2014, s. 12.

¹³⁶ A.g.e., s. 14-15.

¹³⁷ A.g.e., s. 14.

şu şekilde ifade eder: “Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki sorun her geçen gün gittikçe artıyor, bu durumda kızımın bir Hıristiyan’la evlenmesine nasıl izin veririm.”¹³⁸ Romanda, Reşad Bey’in zikrettiği bu fikir romancının durduğu taraf açısından uygun değildir. Romancı, eserinde bir başka şahıs üzerinden Reşad Bey’in temsil ettiği düşünceye cevabını verir.

Yazar’ın bu duruma Nikos üzerinden verdiği cevap ise şu şekildedir: “Ne günahları var birbirlerini sevdiler. Bir grup zalim insanın çıkardığı savaşların suçlarının bedelini çocuklarımız mı ödesin?”¹³⁹ Ancak; iki toplum arasındaki ayrımın sebebi sadece savaşlar değil, başta inançlar, milliyetler ve kültürlerdir. Uzun bir süre de birlikte yaşamış olsalar, Rumlar ve Türkler tek bir millet asla olamamışlardır.

Bu noktada, annesi Sare’ye bu ayrımı vurgular: “Anlasana Sare siz ayrı din ve milletlere aitsiniz!”¹⁴⁰ Asıl ayrım budur. Reşad Bey izin vermeyince gençler kaçmaya karar verirler ve Adras’ın bulduğu bir yere kaçarlar. Ancak bir süre sonra Sare, annesinin hastalığına dayanamaz ve geri döner aynı zamanda geri döndüğüne de pişman olacaktır. Genel olarak bakıldığında; kaçmak, intihar etmek hatta din değiştirmek gibi çözümler bile arası derin bir uçurum şeklinde açılmış iki toplumu bir araya getirmeye yetmemektedir. Birbirini seven ve evlenmek, birleşmek isteyen gençler bir anlamda birlikte yaşaması artık mümkün olmayan iki cemaati sembolize etmektedir.

Bu noktada, kavuşması toplum nezdinde imkânsız olan âşıklar mutlak surette ayrılmak zorundadırlar, zira tüm toplum artık birlikte yaşam kültürünü bir kenara bırakmış, topyekûn bir ayrışmanın eşliğine gelmiştir. *Mübadele Günlerinde Aşk* romanı, mübadelenin trajedisine çok fazla değinmeden, aşk izleğini, mübadele sonrasında İzmir’de, zihinlerde, hatıralarda ve rüyalarda devam ettirmektedir.

Diğer romanların aksine, “kavuşma” metaforunu rüya, sanrı gibi bir ortama taşımıştır. Bu durum, romanda gerçeklikten ve mübadele trajedisinin sertliğinden uzaklaşıldığı sahnelerde ortaya çıkmaktadır: “Sekiz yıl geçmişti. Düşüncesi bile yüreğini sızlatıyordu (...) İçeriye şimşek çakarcasına sessiz sakin bir ışık haresi girdi.

---

¹³⁸ Belgin Karabulut, a.g.e., s. 15.

¹³⁹ A.g.e., s. 16.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 23.

Sare birden sıçradı. Gözlerini ovuşturdu. Aman Allah'ım! İnanamıyordu. Adras karşısında duruyordu.”¹⁴¹ Bazı romanlarda yer alan rüyada yahut fizikötesi bir durumla kavuşma durumu romana fantastik ve tekinsiz bir hava katmaktadır. Bu fantastik hava, kahramanların düzenli olarak mekânda ve zamanda sıçramaları, rüyalarında görüşmeleri şeklinde olur. Bu denli ciddi ve gerçek bir konunun işlendiği romanlarda, bu rüya hali, gerçekliği ve inandırıcılığı düşüren ve okuru şaşırtan bir durum olarak düşünülebilir. Adras, Sare'ye rüyasında yahut sanrı halindeyken; “Senin Behiç Bey'le evlenmen gerekiyor” der.¹⁴² Buluşmalarında sürekli bunu söyler. Böylelikle çocukları ileri bir zamanda buluşacaktır. Kurulan bu basit entrika ile bir gerilim unsuru, tekrar kavuşma miti üzerinden hikâyeye daha da ilginç bir yöne doğru ilerlemektedir.

Yazar bu noktada kahramanının rüyaları ile bir geri dönüş sahnesi çizmektedir: “Sare, rüyasında Rethymnon'a gidip oraları, eskiden yaşadığı yerleri dolaşır. Rüya değil bu Mathyamu. Bak Samarya. Aya İrini. Arodona geçitlerinden geçiyoruz. Vatanımıza geri döndük. Bak onlara sesleniyorum. Sesi her yere yayılıyordu. (Resmo) Rethymnon... Duy sesimizi... Sana geri döndük. (...) Herkes duysun burası benim vatanım.”¹⁴³ Sare, söz ağaçları altına gelir, Adras'la birlikte; “Ben Sare Müslüman, Ben Adras Hıristiyan... Allah'ım her nerede olursak bizi kavuştur”¹⁴⁴ şeklinde dua ederler. Bu sonuçla, aşk teması romanda bir rüya halinde bitirilir. Yazar bu izleği aşk karmaşası üzerinde sürdürmeye niyetli bir şekilde, Sare ve Adras'ın torunlarını gerçek zamanda birleştirir. Kavuşma, özlem duyulan sonuç ve bir çözüm olarak romanda aşk izleği tamamlanır.

Aşk izleği temelinde ilerleyen mübadele romanları içerisinde, Handan Öztürk'ün *Mübadil* (2014) romanı, İra ve Enis'in Ürgüp'te, Kapadokya'da başlayan aşkını ve Lozan Mübadelesi ile ayrılışlarını konu edinmektedir. Romanın girişinde de ifade edildiği gibi: *Lozan'ın ayırdığı iki âşıktan yalnızca biriydiler onlar da*. Roman, diğer mübadele romanlarına göre aşk konusunu daha tutkulu kahramanlarla ortaya koymaktadır. Öncelikle, ayrılmaya ve kaderine razı olmaya niyeti olmayan, sürekli

---

¹⁴¹ Belgin Karabulut, a.g.e., s. 135.

¹⁴² A.g.e., s. 138.

¹⁴³ A.g.e., s. 144-145.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 144-145.

aksiyonun içinde, hareketli bir başkahraman vardır romanda: İra. İra, önce annesi, kardeşi ve komşularıyla Mersin'e, oradan Gülcemal gemisiyle Selanik'e oradan da tekrar kimlik değiştirerek Ordu'ya ve erkek kılığına girerek çevre illere gider. Enis'i arar. Bu sırada gemide ve Ordu'da birer kişiyi öldürür. Roman bu açıdan da diğer romanlardan biraz farklılık gösterir. Daha fazla suç, yasadışılık unsurun bulunduğu, aksiyonun hep yüksek olduğu bir mübadele romanı olarak mübadele romanları arasında farklı bir yere sahiptir.

Öncelikle Enis'in İra hakkındaki düşüncelerine yer verilmektedir: “Enis, kendi çapında verdiği ve en büyük borcun ardından yaşadığı o kısa boşluk anında, dünyadaki tek isteğinin İra ile evlenmek olduğunu bir kez daha anladı. Bir öğretmen olarak zaman zaman görev icabı gittiği Göreme'de tanışıp gizli gizli görüştüğü sevgilisi İra'yla.”¹⁴⁵ Romanın ortaya koyduğu farklılık tutkulu, olaylar karşısında değişen ve şekillenen bir başkişinin olması. İra, önce sevdiği Enis ile evlenmek ister ancak onları toplum değil mübadele ayırır. Gülcemal gemisi ile gittiği Selanik'ten ölen bir Müslüman kızın kimliğini çalarak tekrar Türkiye'ye gelir ve Ordu'ya iner. Enis'i aramaktadır. Bu sırada çeşitli çetecilerin elinden kurtulur, tekrar kimlik değiştirerek Enis'i aramaya devam eder. Erkek kılığına girer. Ancak Enis'i bulamaz. Enis'in dayısı Namık ile evlenir.

Mübadele romanları içinde başkahramanı en tutkulu olan roman Handan Öztürk'ün *Mübadil*'idir. İra, tamamen psikolojisi bozulmuş ve saplantılı bir Rum mübadildir. Adam öldürmekten, cinayet işlemekten de çekinmeyen bir kahraman olarak öne çıkmaktadır.

Genel itibarıyla, aşk teması Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* romanında, Ertuğrul Aladağ'ın *Maria* ve Yılmaz Karakoyunlu'nun *Mor Kaftanlı Selanik* romanlarında bir yan gerilim unsuru olarak kullanılmıştır. Bunun yanında; Demet Altınyeleklioğlu'nun *Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda*, Belgin Karabulut'un *Mübadele Günlerinde Aşk*, Handan Öztürk'ün *Mübadil*, Canan Tan'ın *Hasret* ve Handan Gökçek'in *Ah Mana Mu* romanlarında ana izlek olarak ele alınmıştır.

---

¹⁴⁵ Handan Öztürk, *Mübadil*, Artemis Yayınları, İstanbul: 2014, s. 7.

Gerek yan bir gerilim unsuru olarak gerekse de ana tema olarak işlensin, romanlar, temel bir toplumsal kurum olan evliliğin ve aşkın, iki toplum, cemaat arasında kalıcı barışa hizmet edebilecek bir kurum olduğunu vurgulamaktadır. Hayali bir kavuşma, ayrılan insanların birleşmesini temsil etmekte, Ege Denizi'nin iki yakasında, birbirinden zorla ayrılmış olan insanların trajedisini sembolize etmektedir. Bu noktada yalnızca kuru bir özlemden ziyade cemaatler arası evlenme konusu romanlarda verdiği dersler ve yorumlarla kalıcı barışın tesis edilmesinde bir yol olarak sunulmaktadır. Duygu yoğunluğu yüksek, romantik ve çoğu zaman da gerçeğin biraz dışında da olsalar genellikle mübadil ailelerden çıkan mübadele romanlarının bu mesajı taşımaları oldukça doğal olarak görülmektedir.

Ancak romanlarda işlenen aşk temasına derinlemesine bakıldığında, âşık olup da kavuşan kahramanların çok az oluşu dikkate değerdir. Bu durum yalnızca *Ah Mana Mu* romanında gerçekleşmiştir. Romanın kahramanı Rena ve Sakuş evlenmeyi başarıp Türkiye'ye gelirler ancak Sakuş kısa zamanda ölür. Bu noktadan bakıldığında romanda tam bir aşk hikâyesi de anlatılmaz. Diğer romanlarda, özellikle, *Hasret*, *Mübadil*, *Büyük Ayrılık* romanlarında ise çok tutkulu bir aşk çizilmesine karşın mübadele sonucunda ayrılan âşıklar durumu ortaya çıkmaktadır. Tahir ve Maria, mübadelenin aralarına girmesiyle evlenmeden ayrılmak zorunda kalırlar, bununla birlikte Tacettin ile Patricia ise daha çok ailelerinin karşı çıkması sonucunda ayrılmak zorunda kalmışlardır. İra ise diğer kahramanlardan ayrı bir biçimde sevdiği adamdan çok eski vatanına dönmeyi arzulamaktadır. Bu noktadan bakıldığında, romanlarda çok farklı sonuçların kurgulandığı ortadadır. Bu manada, mübadele romanlarının, en azından aşk teması üzerinden kurguladığı çeşitlilik açısından dikkate alınması ve önemsenmesi gerekmektedir. Sonuç itibarıyla bu çeşitlilik, tarihsel sürecin kırılğan yapısını ve toplumların zihniyetlerini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

1.3. Dinî-Etnik İlişkiler

İmparatorluk içinde yaşayan cemaatler en keskin biçimde dini ve etnik köken açısından birbirlerinden ayrılırlar. Mübadele romanlarının birlikte yaşam çizgisi üzerinde sunduğu toplumsal barışın bir ayağı da dini inançlara karşılıklı duyulan saygı ve ayrışma üzerinedir. Bu noktada, romanlar üzerinden, iki cemaatin

birbirlerine dini ve milli perspektiflerden bakışına eğilmek gerekmektedir. Mübadele öncesinde romanlarda kısmen de olsa dini ve milli yakınlaşmalar birlikte yaşama kültürü çerçevesinde okunabilmektedir.

Hırschon'un; tarihi belge taramaları ile Türkler ve Rumların inanç değişimlerini, birbirlerinin *kutsallarını* kutsallaştırmalarını *Yeniden Kurulan Yaşamlar*'da, Lozan'da yitirdiklerimiz üzerinden ele alarak tam da bu noktada karşılıklı dini-millî hürmetin ve saygının ne mahiyette olduğunu dile getirmektedir. Hırschon'un eserinde Rum asıllı Marika, Sungurlu'da Türklerle ilişkilerinin ne kadar iyi olduğunu şu şekilde anımsamaktadır:

“Ramazanda [Müslümanlar] bütün gün oruçluydular. Akşama doğru evden çıkar, tambur eşliğinde şarkı söylerlerdi. Bizlere yemek ikram ederlerdi. Aynen bizim Paskalya'da onlara kuzu, kırmızı yumurta, çörek ikram ettiğimiz gibi. Sungurlu'da yüz kadar Rum ailesi yaşardı. Çiftlikleri Türklerinkiyle yan yana olmasına rağmen düşmanlık ya da hırsızlık yoktu. Bahçeleri bölen duvarların dibindeki ağacın meyveleri toplanıp, komşuya verilirdi. Şimdiki gibi çiftlikleri gece yağmalandığı, ürünlerin çalındığı günler görülmemişti. O zamanlar insanlar namusluydu.”¹⁴⁶

Geçmişe bakışın romantik, nostaljik unsurlar taşıdığı göz önüne alınsa bile bu uyumlu ilişkilerin gerçeğe yakın olduğunu düşünülebilir, zira farklı kaynaklarda benzer anlatımlara rastlanmaktadır. Mübadele romanları da bu durumun üzerinde sıklıkla yoğunlaşırlar.

Hırschon; Angeliki adlı bir Rum kadınının anlatmalarını yukarıdaki örneğe ekleyerek dini yakınlaşma durumunu teyit etmeye çalışmaktadır:

“[Bursa'da] Türk kadınlar ayazmalara, kutsal sulara gider, yıkanır ve şifa bulurlardı. İnançları sayesinde. Hâlbuki aynı inancı taşımayan bizimkiler, fayda görmüyorlardı. ‘Siz de hocalara gitmelisiniz’ derlerdi bize, fakat biz ‘olmaz’ diye yanıtlardık. Hamamda, taşın üstünde bir ayak izi vardı. Türk kadınlar bunun bir Hristiyan aize ait olduğunu söylerdi. Onlar öyle diyordu, ben daha küçüktüm. *Bütün bunlar sizindi çocuğum* derlerdi. *Sizden aldık ve gene size teslim edeceğiz*. Fakat her şeyi geri gelmeyecek biçimde toptan yitirdik.”¹⁴⁷

İmparatorluk dönemlerinde, toplumun ayrışması kadar yakınlaşması da oldukça doğal bir süreçtir. Yine aktarıldığı ve romanlarda çok sık üstünde durulduğu gibi farklı inançların bayram günlerine karşılıklı hürmet vardır.

¹⁴⁶ Renée Hırschon, “ Neler Yitirdik, Neler Öğrenebiliriz? Lozan Anlaşmasının Geriye Doğru İncelenmesi” *Yeniden Kurulan Yaşamlar – 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Editör: Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 4–5.

¹⁴⁷ A.g.e., s.6-7.

Angeliki, Müslümanların sabırsızlıkla Paskalya yortusunu beklediklerini hatırlamaktadır. Hıristiyan ailelerin diğer inançlara sahip komşularına vermek amacıyla çok sayıda kırmızı yumurta hazırladıklarını sözlerine ekler. Hirschon Angeliki'nin hatıralarını şu şekilde aktarmaktadır:

“Bayramlarda Müslümanların tatlı ikram ettiklerini, Aigos Dimitros’a Kâsım adını vererek özel hürmet gösterdiklerini, Aigos Gorgios’u da Hidrellez adıyla andıklarını anımsıyor. Azizinin isim gününde Bursa’da herkes Muradiye’ye çıkıp mezarını ziyaret eder. Türk annelerin bebeklerine ayazma serpmesi, haçları muska olarak kullanması, bilinen azizlerin mezarlarını ve ayazmaları herkesin ziyaret etmesi, Ortodoks Hıristiyanların Kutsal Topraklara hac ziyareti gerçekleştirmeleri âdet hâlini almıştı. Hatta Hıristiyanlar dönüşlerinde hacı sıfatını kullanmaya başladılar, tıpkı Müslümanların hacdan döndüğünde yaptığı gibi. Bu durum gayet açık şekilde kültürel alışverişe örnek oluşturuyor.”¹⁴⁸

1834’te Girit’i anlatan bir kitap yazan İngiliz Robert Pashley, en azından isyanlardan önce; “Müslümanların, Hıristiyan komşularının çocuklarına vaftiz babası olmalarının yaygın bir davranış” olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁹ Bu süreç içerisinde romanlar üzerinden dini ve milli yakınlaşma süreçlerinin gözlenmesi, birlikte yaşam kültürünün tam anlamıyla çizgilerini belirleyecektir. Bu örnekler bir bakıma romanlar ile tanıklarının dilinden aktarılan derlemelerin ortaklığını gösterir niteliktedir.

Yaşar Kemal’in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (1998) adlı romanında, Adadaki ve kıyadaki Rumların toplumsal benzeşmeyle yer sofrasında yemek yediklerinden bahseder. Bunun dışında Karınca Adası, saklı, gizlenmiş ve korunmuş bir durumda âdeta tam bir Helen adasıdır. Savaşta çok iyi doktorların daha sonra yıkılacak olan Kilise’de yaralıları tedavi edişleri, adanın sakinleri ile birlikte önemini kat kat arttırmaktadır. Bir merkez, *omphalos* şeklinde olan ada, kültür ve kült odağı şeklinde düşünülür.¹⁵⁰ Romanda, bu adada yaşayan Helen kültürünün “Üç bin yıllık” oluşuna vurgu yapılır. Ada, romanda bir çekim noktası olduğu için, toplumsal benzeşmeyi adanın sakinleri sağlamaktadır. Ada âdeta çevresindekilere bir şeyler öğreten, gösteren bir mekân olarak yerini alır. Yalnızca Ada değil, burada vurgulanan esasında adanın sakinleridir. Yaşar Kemal, Rumlarla, Hızır’ın keçileri üzerinden Müslüman inançlarını yaklaştırır. Hızır’ın; kasabalılar, köylüler tarafından

¹⁴⁸ René Hirschon, a.g.e., s. 7

¹⁴⁹ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 33.

¹⁵⁰ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana – Bir Ada Hikâyesi I* – Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 20.

kutsal görüldüğü vurgusu, komşu adada yaşayan mavi keçilerin Hızır'ın keçileri olduğu inancı tüm bölgeye yayılmaktadır. Melek Hatun ve Kaz Dağı'na yakın yaşayan Alevi-Bektaşî otokton halk ise Antik Yunan inanç sisteminin merkezinde olan İda Dağı'nı "Bin pınarlı İda Dağı" diyerek kutsamaktadır. Romanda bu inanç yaklaşımı çok sık dile getirilir. İda Dağı'nda Alevi-Bektaşîler; romanda Melek Hatun üzerinden, dağda boz atlı Hızır'ın gezdiğini düşünüp buna inanırlar.¹⁵¹

Eserde, Karınca Adalı bir Rum olan Lena Papazoğlu, kendini ve oğullarını vatansever olarak niteler. Oğullarının Mustafa Kemal'in yanında kahramanca savaştığını her fırsatta dile getirir. Bu yönden milli bir aidiyet sağlar kendine. Yaşar Kemal'in romanında Müslümanlığa ve Ortodoksluğa dair unsurlar genellikle iç içe geçmiş bir biçimde aktarılmaktadır.

Ertuğrul Erol Ergir'in *Giritli Mustafa* (2000) adlı romanı, kısmen gerçek kısmen kurmaca bir zemine dayanmaktadır. 2. Kuşak mübadil olan yazar, seneler önce ölmüş olan bir Giritlinin notlarının rastlantı sonucu eline geçmesiyle bu romanı yazdığını, okumalar ve duyumlarla geliştirdiğini de ilâve etmektedir. Romanda, Mustafa'nın evlerinde yaşayan Hıristi adında Rum bir hizmetçiden özlemle söz edilir. Girit'te yaşayan Mustafa'nın ailesi yanlarında Rum bir hizmetçi barındırırlar ve kendilerinden onu ayırmazlar: "Hristi, bizim üç kişilik ailenin dördüncü ferdiydi. Kendimi bildim bileli bizimle oturan bir Rum kızıydı. Annem Hanya'dan gelin gelirken onu da yanında getirmişti. Hiç kimsesi yoktu (...) Tek kelime Türkçe bilmiyordu. Hiç Kiliseye gitmemişti. Nedense Rumlar onu sevmezdi. Annemle beraber kurandan ayetler ezberlemişti, namaz kılar oruç tutardı. Kendi arzusuyla belki de annemin etkisiyle Müslüman olmuştu; hoca efendi adını Aliye koymuştu. Ama biz (...) hep Hıristi olarak çağırmaya devam emiştik."¹⁵² İnanç değişiminin, zorla ya da çaresizlikten olmadan da gerçekleştiğinin bir örneği *Giritli Mustafa* romanında görülmektedir. Bunun yanında romanda, bazı adet ve geleneklerin, dine atfedilen eylemlerin de ortaklaştığı, daha önce Hirschon'un eserinden örneklerle verildiği gibi, burada da tekrar edilmektedir. Romanda Giritli Müslüman ve

¹⁵¹ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları – Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 300.

¹⁵² Ertuğrul Erol Ergir, *Giritli Mustafa*, Tükelmaş A.Ş., İzmir, 2000, s. 23.

Ortodokslar beraber yağmur duasına çıkarlar. Bu durum eserde şu biçimde ifade edilir:

“Yağmurdan sonra toprak ve bitki kokusu parlak güneş bize mutluluk vermişti (...) Din, dil, ırk, gelenek ve adetlerin ayırıcı etkileri yok olmuştu. İnsanlık ve sevgi bağları birleştirici olmuştu.”¹⁵³

Aynı zamanda, Girit, Osmanlı ve daha sonra Yunanistan hâkimiyeti altında dini geçişliliğin en yoğun görüldüğü yer olarak da göze çarpmaktadır. Toplumda katı bir ayırım söz konusuydu, ama her şeye rağmen, tüm “(...) Girit Rumları da bu düşünce tarzını benimsemiş değillerdir. Birçoğu kavgasız, müsamahalı yoldan, düşmanlığı düşünmeden, Müslümanlığı benimsemişlerdir ve Türklerle beraber yaşamak ve mutluluğu yakalamak istemektedirler.”¹⁵⁴

Bilindiği üzere, “Girit’in fethinden sonra, Osmanlılar, bu bölge için *toplu iskân* politikası uygulamamıştır. Adanın Müslümanlaşması diğer bölgelerden daha farklı özellikler barındırır.”¹⁵⁵ Diğer fethedilen bölgelerde olduğu gibi göç ettirme politikası yoktur. Adanın halkı Müslümanlığa çağırılıp bir şekilde kabul etmeleri sağlanmış, adada daimi Yeniçeriler istihdam edilmiş, böylece *Vallahas* olarak adlandırılan, Gizli-Hıristiyan olarak da bilinen bir Müslüman yapı adada oluşmuştur. Müslüman hâkimiyeti, büyük çapta ihtida ve evliliklerle sağlanmış bir nüfus ile elde edilmiştir.

Bu noktada, tekrar etmek gerekir ki, Girit; stratejik konumu sebebiyle hem doğu hem de batı kültürünün etkisi altında, kendine has bir kültürü olan bir ada olarak telâkki edilir.¹⁵⁶ Saba Altınsay’ın *Kritimu* (2011) romanı, milli karakter ve kimlik açısından Girit Müslümanlarının Türkçe, Türklükle ilişkilerini bir iki örnekte ortaya koyar:

“Türkçe bilmeyen Müslüman Türkler, ellerini göğüslerine çaprazlayıp selâmlaştılar. Kalyoncuzade Hüzeyin Aziz Bey gazeteciydi; *Ümit* gazetesini

---

¹⁵³ Ertuğrul Erol Ergir, a.g.e., s. 36.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 59.

¹⁵⁵ Rıdvan Turhan, “Türkiye’de Girit Çalışmaları Üzerine Bir Deneme” *Sosyoloji Dergisi*, Dizi:3, Sayı: 22, 2011, s. 198.

¹⁵⁶ A.g.m., s. 193.

çıkartıyordu. *Ümit*'i bir zaman ısrarla Türkçe basmış, Rumcadan başka dil bilmeyen Müslümanları çileden çıkarmıştı(...)" ¹⁵⁷ *Ümit* gazetesinin Hüseyin Aziz Bey tarafından önce Türkçe basıldığı, romanda bir müddet sonra ise gazetenin Rumca çıkarıldığı konusuna değinilmektedir. Müslümanların, Türklerin kendi dillerini kullanma özgürlüklerini âdeta kendilerinin ortadan kaldırdığına vurgu yapılmaktadır. Buna karşın, Rumların Anadolu'da kültürel faaliyetlerini kendi dillerinde yapmalarına herhangi bir kısıtlama yoktur, Girit'te de öyle; Müslümanlar da Türkçe yayın yapabilmektedir ancak bu yayınlara talep ne seviyedeydi bu durum üzerinde pek bilgiye ulaşılamamaktadır. Romandan anlaşıldığı kadarıyla, Giritli Müslümanlar gazeteyi anlamakta, okumakta zorluk çekmektedirler. Dil konusu, milli bir karakter taşıdığı için bu suretle değinmek gerekli olacaktır. Burada, Müslümanların dil ve dolaylı yoldan milli bir türdeşliğe doğru gidip, adadaki diğer ahali olan Rumlara benzemekte oldukları anlamı çıkmaktadır.

Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere, Girit adasında, dışarıdan üstelik Anadolu'dan göç ettirilen bir nüfusun olmadığı, yerli halkın Müslümanlaştırıldığı bilindiği için Giritlilerin hepsi aynı sayılmaktadır. İşleri, adetleri bile benzemektedir. Bu durum eserde şu şekilde ifade edilmektedir: "Mübarek ayda tas tas aşure, Paskalya zamanı sepet sepet yumurta göndermiyorlar mıydı birbirlerine? Şurada, dip dibe evlerde, bir kap çorba uzatsan karşı pencereden uzanıp alacak kadar yakın evlerde, geçinip gitmiyorlar mıydı? Neydi bu başlarına gelen, daha da gelecek miydi?" ¹⁵⁸ Burada yazar, Giritlilerin yakınlığını hem dini hem de yaşam biçimi olarak ortaya koymaktadır. Romanlarda bu tarz yakınlaştırmalar, birbirinin özel, dini günlerini kutlamalar sıkça görülen durumlardır.

Nurten Ertul'un *Kimlik* (2006) romanı da mübadele öncesinde dinini hiçbir zorluk olmadan yaşayan Karamanlıların ¹⁵⁹ din değiştirme süreçlerini konu almakta ve mübadele öncesi dini yaşam ve Orta Anadolu Ortodokslarının yaşantısı hakkında, mektuplar üzerinden bilgiler vermektedir. Ayrıca romanda, Yordan Ağa adlı bir Rum önde geleninin din değiştirmesiyle birlikte bütün bir köyün din değiştirmesi de

---

¹⁵⁷ Sabâ Altınsay, *Kritimu*, Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 36.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 45.

¹⁵⁹ Karamanlides terimi, yalnızca Karaman'da değil, Orta Anadolu'da yaşayan ve Türkçe konuşan, Türk âdet, gelenek ve göreneklerine göre yaşayan Ortodokslara verilen genel bir adlandırmadır.

çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır. Romanın, olaylara günümüze yakın bir zamandan ve mektuplar üzerinden baktığı gerçeğini de unutmamak gerekmektedir.

Romanda öncelikle Floyta'nın durumu anlatılmaktadır ve din değiştirme süreçleri Yordan ve Anastasia üzerinden şu şekilde aktarılmaktadır:

“İspir'in köyü Floyta'da Müslüman çok azdı. Köyün büyük çoğunluğu, Türkçe ve Rumca konuşabilen Ortodokslardan oluşuyordu. Limna'da da, Türkçe konuşan Ortodokslar'ın nüfusu Müslüman ahaliden daha fazlaydı. Bayram, düğün, ölüm ve diğer eğlencelerinde her iki toplum da birbirini ayırmazdı. [Bu durum, iki cemaatin yakınlığının romanda vurgulandığı nokta olarak göze çarpmaktadır] Aile içi sorun yaşayan veya Müslüman köylüsüne âşık olan bir Ortodoks, kelime-i şahadet getirerek rahatlıkla İslâm dinine geçiyordu.”¹⁶⁰ Bu rahat din değiştirme olayı diğer romanlardan farklı olarak çok daha olağan bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Hemen her romanda bu denli kolay bir birlikte yaşam kültürü tasvir edilmemektedir. Genellikle, İmparatorluk, çok etnisiteye dayandığı için topluluklar, cemaatler arasında sürtüşmeler kaçınılmaz olmaktadır. *Kimlik* romanında bu durum daha olası yahut *ideal* bir şekliyle ortaya konulmaktadır.

Din konusunda Floytalıların huzurunu bozan ise, savaş zamanlarında ortaya çıkan Misyonerlerdir. Eserde bu durum; “(...) Protestan Hıristiyan [Misyonerler], sapkın mezheplerini köylüye yaymaya çalışıyorlar. Topraklarımız, hak din için can veren kutsal şehitlerimizle dolu, ‘Yedi Uyurlar’ köyümüzün yedi tepesinde gözetliyor ve bizi bekliyor”¹⁶¹ şeklinde ifade edilir. Bu noktada da inanç karışması, kutsalların ödünçlenilmesi romanda Yedi Uyurlar üzerinden verilmektedir. Toplumdaki çatışma ve uyuşmazlık süreçleri, her romanda vurgulandığı üzere *dış kaynaklı* olarak aktarılır. *Kimlik* romanında, Hıristiyan-Müslüman çatışmasının fitili Protestan İngiliz ve Amerikan misyonerlerce ateşlenir.

Yordan Ağa'nın köylüsüyle beraber din değiştirip, Müslüman oluşu romanda ayrıntılı bir biçimde aktarılmaktadır. Savaş döneminde, otorite boşluğu ile birlikte, kırsal kesimde yaşanan huzursuzluk ve karışıklılar gündelik hayatı ve dolayısıyla dini faaliyetleri etkilemiştir. Yaşanan bu karışıklığı fırsat bilen Yordan Ağa,

¹⁶⁰ Nurten Ertul, a.g.e., s. 50.

¹⁶¹ A.g.e., s. 52.

kendisiyle ve cemaatiyle ilgili aldığı dönüşüm ve değişim kararını uygulamaya başlar. Bu durum eserde şu şekilde ifade edilir:

“Limna, onun köyüdü. Bütün geçmişi bu köydeydi. O, buraya aitti. Osmanlıda azınlıklar Gülhane’de hak elde ettiklerine sevinedursunlar; Yordan kendini bu toprakların gerçek sahibi olarak görüyordu. Toprakları da, şimdi Müslüman bir yönetim altındaydı. Zaten İslâmiyet’e geçmeleri de hiç zor değildi. Köylerinde son yirmi yılda çok sayıda Ortodoks İslâmiyet’e geçiş yapmıştı. Hatta köyün imamı Abdi Efendi de, akrabası Kirkor’un torunuydu. Kırım Savaşı, Limna’da işte bu dönüşü hızlandırdı. Yordan ve karısı Anastasia ile uzun zaman önce Müslüman olmaya karar vermişti zaten. Cemaat de dönmeye razıydı. Ancak köyün şaraphanelerinin sahibi Bedos başta olmak üzere yakın dostu İspir ve pek çok kişi bu karara sert tepki göstermişti. Oysa Yordan bir şeye karar verdiğinde kimse önünde duramazdı. Ailesi ve işçileri ile birlikte köyün büyük çoğunluğu kelime-i şahadet getirerek İslâmiyet’e geçti. Abdullah Efendi çok mutluydu. Hemen İslâmî geleneklere göre kutlama yapıldı. Kararlarının ülke ve köy için hayırlı olmasını dilediler.”¹⁶²

Köyün en zengin ağasının dönmesiyle Müslüman nüfusun sayısı Hıristiyanlara nazaran artar. Romanda; “Köyde yaşayanların büyük çoğunluğu Karamanlıydı; yani yerliydi. Asırlardır Müslümanlarla birlikte yaşadıkları için İslâmî ritüelleri de rahatlıkla yerine getirebilmekteydiler,”¹⁶³ biçiminde geleneksel ve dini bir yakınlaşma ve özgür inanç portresi de çizilmektedir. Müslüman olduktan sonra Yordan, İskender adını Anastasia ise Gülen ismini alır. Müslüman olduktan sonra; “artık azınlık değildiler. Kendilerini, ülkenin efendisi gibi görmeye başlamışlardı.” En önemlisi de, kararsızlıktan kurtulmuş olmanın verdiği rahatlık içindeydiler.¹⁶⁴ Mübadele sırasında bu türlü din değiştirmelerin, kararsızlıkların yaşandığı durumlar tasvir edilmekle beraber; romanda Yordan’ın öngörülü bir şekilde, yaşadığı toprakları terk etmemek için Müslüman oluşu kültürel düzeyden ileri gitmemektedir. Zira romanda, Yordan’ın ihtidası yalnızca toprak, vatan ve aidiyet üzerinden kurulmakta, inanç boyutunda eksik kalmaktadır.

---

¹⁶² Nurten Ertul, a.g.e., s. 74.

¹⁶³ A.g.e., s.74.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 74.

Romanda, Yordan ve köylüsünün İslâm'a geçişi de ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Camide gerçekleştirilen dini törenin ardından, Yordan ağa kurbanlar keser. Camii', Kilise, atölye ve evi ile tarlalarının başından İncil'den, Kur'an'dan dualar okutur. Ertesi gün bütün köy halkına kavrulmuş et dağıtılır. Kurban törenin kusursuz olmasına çok dikkat edilir. Misyonerler, Limnalı Yordan ağasının İslâmiyet'e dönüşünü Varton'dan öğrenmişlerdi. Varton, gerçekleştirilen kurban törenini misyonerlere şöyle aktarmaktadır:

“Kurbanın kesileceği kilise, cami gibi yerler bir güzel temizlendi. Hayvanlar kutsandı. Kilisede yapılan hamd duası esnasından ev sahibi kurbanı çözdü. Üç defa mihrabın çevresinde dolandırdılar. Üçünü turdan sonra hayvanın başını, doğuya çevirerek sunağa yatırdılar. Sunak taşının ortasına, kan sıçramasın diye bir çukur oluşturdular. Hayvanlar boğazına bıçakla üç defa haç işareti yaptılar. Keserken de Allah kabul etsin ve Allahu Ekber dediler. Bu dua, etraftı gülsuyuyla sulayan imam tarafından tekrarlandı. Tören; kilise, cami, atölye, ev ve tarlada da her defasında tekrarlandı. Ritüellerden, davetli-davetsiz herkese pirinç pilavı ve et kavurması dağıtıldı (...) İslâm olan Karamanlı kadınlar için de köyün Ortodoks Karamanlı kadınları Aya Kiryaki'de kilise papazının nezaretinde ayin düzenlettiler. Taraflar birbirlerine haklarını helâl ettiler. Aramızda kötü bir şey geçtiyse, birbirimize kötü söz söylediysek Allah bizi affetsin, diyerek cemaatle vedalaştılar. Ortodoks kadınları, biz hakkımızı helâl ediyoruz. Allah, sizi de affetsin. Kararınız hayırlı olsun şeklinden birbirlerine karşılık verdiler.”¹⁶⁵

Görüldüğü üzere, diğer romanlarda da rastlanan ve ayrıca Hirschon'un derlemelerinde de ortaya konulan *inanç karışması* sürecine *Kimlik* romanında da ayrıntısıyla yer verilmektedir. Burada, Anadolu'nun belli bölgelerinde, özellikle de Karadeniz'de, toplu din değiştirmelerin Gizli-Hıristiyanlık gibi durumlara da yol açtığını tekrar etmekte fayda vardır.

Müslümanlara göre ve köyün önde gelenlerinden olan İspir'e göre dininden dönenler; ne tam İslâm, ne de tam Hıristiyan idiler. İspir'e göre: “Hayatlarında din kavramı hiçbir zaman olmayacak, dönenler zamanla paganlaşacaklardı[r].”¹⁶⁶ Samimî olamayacaklar, iki kültür arasında tökezleyecekler ve bu yaptıkları sadece kendilerini kurtarmak adına yapılmış bir şeydir. İhtida ile Yordan'daki değişmeyi de İspir şaşkınlık içinde mektubunda;“(…) Kısa bir süre öncesine kadar Ortodoks dinine mensup Yordan (İskender), döndükten sonra İslâmî kurallara aykırı olduğu

¹⁶⁵ Nurten Ertul, a.g.e., s. 74-75.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 77.

gerekçesiyle pek çok şeyi reddeden bağınaz bir din adamına dönüşmüştü”¹⁶⁷ şeklinde aktarır.

Ekonomik yeterliliği de olan ve din değiştirerek Osmanlı olduğunu, topraklarının hâkimi olduğunu öne süren İskender Ağa (Yordan) yerli halk tarafından pek de hoş karşılanmaz romanda. Köylüler kendisine şu şekilde seslenir: “ Dünün gâvuru! Ne vaat döndün de, Osmanlı’yı savunur oldun? Sizin ırkınız askerimizi tavuk keser gibi kesiyor. Sen git Yunanistan’da savun bunları” şeklinde ihtida eden Ortodokslara tepki göstermektedirler.

İslâmiyet’e dönen Floytalılar, Macit Efendi ile konuşurken neye uğradığını şaşırırlar. Verecek cevap bulamazlar. İslâmiyet’e döndüklerinden bu yana ilk defa böyle bir hakarete uğramışlardır. Köklü, İslâmiyet’i zorlamayla değil hak din olarak bilinçli bir şekilde seçtiklerinin anlatmaya çalışır. Ancak Macit Efendi’nin Yordan ve oğluna hakaretleri onların ihtida edişlerinden değildi, aksine, kalışlarını ihtida ederek sağlamaştırmalarındandır. Macit Efendi şu şekilde düşüncelerini dile getirir:

“- Kendinizi kurtarmak için döndünüz. Biz, yiyecek ekmek bulamıyoruz; siz bütün köyün sahibisiniz. Benim çocuklarım sömürdüğünüz bu topraklar için şehit olurken, sen çocuğunu burnu bile kanamadan köye sapasağlam getirttin. Benim Ali’ m nerelerde? Birlikte gitmişlerdi savaşa. Sen oğluna gelin alacaksın; ben mezarımın bile nerede olduğunu bilmiyorum. Gâvur döller! Her dönem sırtımıza yapışan keneler gibisiniz...”¹⁶⁸

Kimlik romanı, gelecekte, mektuplar ve notlar vasıtasıyla baktığı geçmiş; din, milliyet, dil bağlamında bir Anadolu hafızası şeklinde yorumsuz dile getirmektedir. Açık, bir sezgiyle *Kimlik* romanı, bir mağduriyet yaratmaktan ziyade, bir mübadil, yerli kimliği ihdas etmenin de uzağında değildir.

Yılmaz Gürbüz ise *Mübadiller* romanında meseleye Yunanistan’dan bir milliyet ve aidiyet karmaşasından örnek getirmeye çalışmaktadır. Daha mübadeleden hemen önce bir heyetin köyleri gezişi sırasında Arnavut kökenli Müslüman bir Yunanistan vatandaşının, Müslüman mısın? Sorusuna verdiği; “Türküm, more,

---

¹⁶⁷ Nurten Ertul, a.g.e., s. 87.

¹⁶⁸ A.g.e., s. 94.

Türkoym, Elhamdülillâh Türküm!” demesi yazarın romanda Türklük ile Müslümanlığın eş tutulduğu mesajını verdiğini yahut tespit ettiğini göstermektedir.¹⁶⁹ Daha önce de belirtildiği üzere, imparatorluk deneyimi yaşamış toplumlarda hem tanımlamalar hem de yaşam tarzları iç içe girmiştir. Bir anlamda, toplumdaki farklılıkları örten bu durum, başka bir zeminde de ayrılıkları tohumlamaktadır.

Düşlerde Kalan Mübadele ve *Düşlerde Kalan Girit* romanları, diğer romanlardan çok daha fazla, Girit'teki Müslümanların köken, aidiyet, gelenek ve göreneklere üzerine eğilmektedir. Ferda Bozoklar Ardalı, iki romanında da mübadele olayının öncesine günümüzden bir bakışla yaklaşmaktadır. Roman, bir akademisyenin Yunanistan seyahatinde ve Türkiye'de yaptığı bazı sohbetlerden oluşmaktadır.

Girit odaklı roman dizisi, daha çok Giritli Müslüman ve Hıristiyanların birlikte yaşamlarının temelini köken ortaklığı üzerinden tartışmakta ve milli ilişkileri, Osmanlı sonrası değişen düzeni aktarmaktadır. Romanda, Türklere ve Osmanlıya bakış şu şekilde dile getirilmektedir:

“Hıristiyanlar ölümlerini üst üste gömerlermiş. Müslümanlar ise yerlerinden oynatmazlarmış. Dedem, o yıllar Hıristiyanlar için kara yıllardı, Osmanlılar öldükten sonra bile yayılır, biz Hıristiyanlar kısıtlı yer verirdi, biz ölümlerimizi üst üste gömmek zorunda kalırdık, diyor.”¹⁷⁰ Romanda, kahramanın uçakta karşılaştığı bir Yunan'ın ağzından, milli ilişkiler yorumsuz bir biçimde bu şekilde aktarılmaktadır. Diğer anlatıların yanı sıra, burada biraz daha fazla mağdur olmuş Rum imajı ağır basmaktadır.

Giritlilerin kökeni meselesi oldukça tartışmalı bir konudur. Romanlarda kimi zaman yazarlar, Giritli Müslümanlar için Orta Asya'ya kadar giden bir tarih kronolojisi çizmektedirler. Ancak bu görüşün karşıtları da mevcuttur. Ferda Bozoklar Ardalı, romanında Dimitris adlı bir araştırmacının dilinden, uzun süredir dile getirilen bir düşünceyi şu şekilde ortaya atmaktadır:

---

¹⁶⁹ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 372-373.

¹⁷⁰ Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e., s. 45.

Dimitris: “Size bir şey söyleyeyim mi? Girit’te yaşayan pek çok Müslüman aslında Türk değildi. Osmanlı işgali altındaki Girit’teki pek çok insan aç kalmamak, yurtlarından kovulmamak için Müslüman olmuştu. *Vallahas* diye bir terim duymuş muydunuz? Koskoca köyler, papazlarıyla birlikte Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçtiler. Özellikle Venedikliler. Bunların bir kısmı Osmanlı gittikten sonra tekrar Hıristiyan oldu, bir kısmı ise dinlerini değiştirmeyerek mübadeleyle ya da kaçarak Anadolu’ya göçmek zorunda kaldılar.”¹⁷¹

Girit’in Müslüman ahalisi, yazara göre, Konya ve Karaman’dan göçen Türkler ve Yeniçerilerdir. Bu yeniçeriler için *Yerliyan* yahut *Vallahas* adı kullanılmaktadır. Sayıları 5500 civarında olan bu nüfusun yerli nüfus ile karıştığı da yazar tarafından tartışılmaktadır.

*Vallahas*ların hikâyesi şu şekilde aktarılmaktadır: Fethin ilk yıllarında (1645–1669) şövalyelik ayrıcalıkları yanında mülkiyet haklarını da yitirmek istemeyen Venediklilerle, haraçtan, dışlanmaktan kısaca aç kalmaktan kurtulmak maksadıyla bazı Rum köylerinin kısmen veya tümüyle Müslüman oldukları aktarılmaktadır. Hatta bazı köy papazlarının kendileri Müslüman oldukları gibi cemaatlerini de Müslüman olmaya ikna ettikleri tevatür edilmektedir. Aslında görünüşte İslâm’ı kabul eden bu yeni Müslümanlardan birçoğu daha sonraları ortamın uygun olduğu durumlarda eski dinlerine dönmekle beraber bazılarının İslâm’da karar kıldıkları da bir gerçektir.

Rum dönmelerden teşkil edilen (Yerliyan) yeniçeri ocağına intisap edenlerin eski dindaşlarına hoş görüsüz ve acımasız davrandıkları anlatılır. Ustazade Yunus Bey'e göre *Yerliyan* yeniçeriler 5.500 kişidir. Bunlardan küçük bir grup 1821 yılında, birkaç yüzü de 1856 yılında (Islahat Fermanı esnasında) eski dinlerine döndüler. Müslümanlıkta karar kılanlara Hıristiyan hemşerileri *Vallahas* sıfatını yakıştırdılar. Bunlarla ilgili birçok fıkra ve anektod anlatılır.

Bunun yanında dini açıdan Girit’te Ortodokslara ayrıcalık tanınan ve saygı duyulan bir zamandan bahsedilir romanda: “Meğali Sarakosti olarak anılan zaman Müslümanlar ve Yahudiler için pek tekin olmayan bir aydır. Bu ayda Giritli

---

¹⁷¹ Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e., s. 27.

Rumların gözünde İsa ile Girit birleşiyor, onlar göre İsa'nın çektiği işkenceler, Girit'in çektiği işkenceler gibi görülüyordu. İsa'yı Yahudiler çarmıha germişlerdi. Girit Osmanlıların idaresi altındaydı. Oruç tuttukça açlık başlarına vuruyor, İsa'nın acılarıyla, kendi acılar birbirine giriyor, suçlu olarak da Yahudileri ve Türkleri görüyorlardı.”¹⁷² Zaten, savaş sırasında ve Girit'teki ayaklanmalar zamanında Girit'te azınlık olarak kalan Müslümanların topluluk olarak durması, toplanmaları da artık görülmez.”¹⁷³ Sindirilmiş bir durumda ortada kalmışlardır.

Yine bir 4. kuşak mübadil yazarın romanı olan *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* (2010), içerisinde, mübadele öncesi hayatın dini ve etnik barışını aksettiren nostaljik barış mesajlı bir roman olarak öne çıkmaktadır. Romanın kahramanı yoğurtçu Ethem, babasından; “Rumlarla birlikte yaşıyorsak ve onlardan saygı bekliyorsak biz de onlara saygı göstermeliyiz, dükkânlarımızı Cuma günü bile açık tutmalıyız”¹⁷⁴ şeklinde öğütler alır romanda. Bunun yanında, karşılıklı olarak duygudaşlık kurma, karşıdakinin isteklerini, ihtiyaçlarını önemseme durumu öncelenir. Nihayetinde, Midilli Yunanistan'a devredildikten sonra “Kilise'den büyük görünüyor diye yıkılan caminin minaresi”¹⁷⁵ bile insanlar arasındaki mutlu havayı bozmaya yetmeyecektir. Midilli'de Girit'tekinden daha olumlu bir ilişki vardır ve bir anlamda farklı dinlerden olan insanlar birbirleriyle geçinmeyi bilmektedirler. Bir sıkıntı durumunda; “Papaz Efendi ile İmam Efendi köy meydanında beraber duaya çıkmışlar da halk biraz sakinleşmiş. Kan gövdeyi götürecektir diye çok korkmuşlar.”¹⁷⁶

Handan Gökçek'in *Ah Mana Mu* (2011) romanı, dini günlerde, toplumsal saygı ve hoşgörüyü çok daha yüzeysel bir noktadan değinerek; Arnavut, Pomak, Türk, Yunan unsurların, Yanya'da Noel, Paskalya, Ramazan ve Kurban bayramlarını dört gözle beklediklerini söylerken; “toplumda, çocuklar için öteki olmadığı”¹⁷⁷ vurgusuna da yer vermektedir. Benzer bir durum Ahmet Yorulmaz'ın *Ulya- Ege'nin Kıyısında* (2010) romanında kardeşliğe varan dostlukların Girit'in Splantzia

---

¹⁷² Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e., s. 152.

¹⁷³ A.g.e., s. 52.

¹⁷⁴ Şükrü Levent Deniz, *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde*, Aya Kitap, İstanbul, 2010, s. 18-23.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 23-25

¹⁷⁶ A.g.e., s. 27.

¹⁷⁷ Handan Gökçek, a.g.e., s. 30-31.

Meydanı'nda cereyan ettiğini; “senet makbuz verilmeksizin yapılan alışverişlerin olduğunu”¹⁷⁸ dile getiriyor. *Hasret*'in (2013) yazarı Canan Tan da meseleye bu noktadan yaklaşmaktadır. Tacettin, Aris ve Artin adlı üç ayrı etnik kökenden genci en yakın arkadaş olarak tasarladığı romanında, Ortodoksların Mevlid-i Şerif'e, Mukabelelere iştirak ettiğini, Müslümanların ise yortularda komşularının yanında olduklarını dile getiren yazar; çocukların Paskalya'yı ipe çektiği, Hıristiyanlara kavurma ikram edildiği “barış” dolu yaşamı tasvir eder.¹⁷⁹ Bunun yanında, Rum ve Türklerin birbirlerine dini konularda ne denli anlayışlı ve makul oldukları konusu dile getirilirken, romanda iki gencin evlenme konusundaki ötekileştirme süreci öne çıkarılır. Bu durumda, Canan Tan romanında âdeta iki ayrı kutup çizmektedir. Birbirine düşman ve aynı zamanda birbirine dost olan toplum romanının merkezinde yer almaktadır. Yazar, Papa Eftim olayı ve Keskin'in Metropolit yardımcılığına da değinerek, Türk-Ortodoks Kilisesi'nin kuruluş dönemlerine de yer vermektedir.

Demet Altınyelekliloğlu'nun *Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda* (2013) romanında Osmanlı'dan kurtulan Yunanistan'ın yakın tarihi resmedilmektedir. Eserde, Stelyo isimli Rum'un Cemal adlı bir Türk ile arkadaşlığı, dostluğu ve hatta kan kardeşliği işlenmektedir. Stelyo ve karısı Despina, her fırsatta, Türklerle Rumların aynı kültürü temsil ettiğini vurgular nitelikte çevreye karşı Cemal ve ailesini ta ki onlar mübadele ile ayrılincaya kadar desteklemeye devam ederler. Roman, özellikle savaş ve toplumlararası çatışmaya yoğunlaştığından mübadele öncesi döneme sadece özlem penceresinden bakmaktadır. Romanda Cemal'in bütün karışıklıklara rağmen Stelyo ile kan kardeşi oluşu ve onu savunuşu aktarılır. Stelyo; “Bana ne Türk'se Türk! Müslüman'sa Müslüman! O benim kan kardeşim,” şeklinde düşüncelerini ifade eder.¹⁸⁰ *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014) romanında yine dinsel ve kültürel olarak yakınlaşma ve ilişkiler yüzeysel ancak belirleyici bir çizgiden verilmektedir. Bir Rum ile bir Türk'ün Girit'te konuşmasında, diğer romanlarda da yer alan, Paskalya yumurtasını Müslümanlara yollama âdeti ve bunun da Müslümanların hoşuna gidişi anlatılmaktadır. Müslümanların, Rumlara baklava göndermesi yine birlikte yaşam kültürünün ihtiyaçlarını sadece bayram, yortu günlerine indirgeyen yazarlarla aynı

¹⁷⁸ Ahmet Yorulmaz, *Ulya- Ege'nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 44.

¹⁷⁹ Canan Tan, a.g.e., s. 58.

¹⁸⁰ Demet Altınyelekliloğlu, a.g.e., s. 94.

çizgide yer almaktadır. Birlikte yaşam kültürü, Karabulut'un romanında da “sizin kandillerinizde biz de dua ettik, Kilisemizde mum yaktık o günlerde ve sizden gelen etli pilavları dört gözle bekledik” çizgisinden ve idrakinden ötede görünmemektedir.¹⁸¹

Güler Göfer'in *Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm* (2015) romanı ise daha çok mübadele sonrası yaşama odaklanırken, kitaba ismini veren üzümlerin ilk sahibinin Dimitri adlı bir Rum olduğunu, Ali'ye mübadeleden hemen önce verdiğini ve güvenilir, sözünün eri bir adam olduğunu aktarmaktadır. Kısaca iki toplum arasındaki güven sadakat ilişkisine dikkat çekilmektedir. Bir anlamda, yeni yaşam bile eski dostların katkısıyla başlatılmaktadır.¹⁸² Yine bir mübadil kökenli yazarın romanı olan *Ihlamurlar Açarken* (2015) birlikte yaşam kültürünün sonucu olarak, benzeşen, ortaklaşan adetler, kutlamalar ve gelenekler olmasının oldukça doğal bir durum olduğunu aktarırken, Bocuk Gecesi olarak bilinen ve Balkanlarda Ocak ayının altıncı günü kutlanan bir eğlenceden söz eder. “Bu gecede Ortodokslar besili bir domuz kesip yerken İsa'nın vaftizini kutlarlar, Müslümanlar ise aynı gecede yiyip, içip maniler okuyorlar, türkü ve şarkılar söylüyorlardı. İki cemaatten de cadı kılığına girip geziyorlardı”¹⁸³ şeklinde bu durum aktarılır. Ayrıca, diğer mübadele romanlarında tekrar edilen hümanist söylemin *Ihlamurlar Açarken*'de de dile getirildiğini vurgulamak gerekmektedir.

Birlikte yaşam kültürü zikredilen düzeylerde patrimoniyal bir düzende ve farklılıklar içinde yaşayan bir toplumun, temaslarının her iki tarafında da sivri yanlarını törpülemesi ve birbirine benzetmesi şeklinde okunabilir. Birlikte yaşama tecrübesi, İmparatorluk dönemleri içinde zor kazanılan ancak kolay terk edilebilen bir deneyim olarak düşünülebilir. Romanlar her ne kadar olaylara bitmiş ve hakkında “resmen” hüküm verilmiş bir dönemden de baksalar da sosyal tarih ve hafıza niteliği taşırlar. Mübadele romanlarında birlikte yaşam kültürünün gerçekçi bir bakışla “birilerinin hatıraları” olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar çoğu, birlikte yaşam kültürüne yüzeysel olarak değinse de, romanlar, felâketin tanıklarının

---

¹⁸¹ Belgin Karabulut, a.g.e., s. 34

¹⁸² Güler Göfer, *Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm*, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 198–202.

¹⁸³ Güngör Mazlum, *Ihlamurlar Açarken*, Parafiks Yayınları, İstanbul, 2015, s. 25.

unutmak için sustukları zamanları küçük defterlerden, çocukken dinlenmiş hikâyelerden derleyip ortaya dökmektedirler. Mübadele romanı yazarı için – hele ki mübadil kimliği olan bir yazar ise- bu bir kimlik arayışı, felâketin kulaktan dolma tanıklığı düzeyinde bir sesleniş gibi de okunabilir.

Genel bir değerlendirmeye, romanlarda, mübadele öncesi yaşama dair özlemleri bakış ve özlem duygusu, milliyetçi, ayrışmacı duyguların biraz daha önüne geçmektedir. Tarihe karşı samimî ve gerektiğinde bilimsel tutum görülmektedir. Çoğu yazarın mübadele öncesine dair kaynakça taramaları, resmi evraklar gibi araştırma, veri toplama yollarına başvurduğu da bilinmektedir. Romanlarında gerçekçilik için böyle bir tutumun sergilendiği görülmektedir. Sonuç itibariyle, mübadele romanları, birlikte yaşama zorunluluğunun olumlu, hatırlanması yanlarını bir hafıza niteliğinde kaydederken bir toplumun parçalanmasını, bir millet yahut tek parça olamayışını da izler ve okuyucuya yansıtır. Romanlarda ortaya konulan kanaatle; bu mutlu tasvir edilen düzenin bozulmasındaki en büyük etken, o dönemde büyük devletler, dış etkenler ve dünyadaki şiddet artışı olarak yorumlanmaktadır.

1.4. Savaş, Şiddet ve Kopuş

Belli bir tarihe ve düzeye kadar birlikte yaşamayı içine sindirmiş, özümsemiş olan iki cemaat, romanlarda genellikle bahsedildiği üzere *dış etkiler* yüzünden birbirinden ayrılmış, bir kavgaya tutuşmuş şeklinde bir yaklaşım üzerinden tanımlanır. Mübadele romanları, genel itibariyle, kopuş sürecini bireysel, münferit düzeyde değerlendirirken, sistemli, altında derin düşünce ve planların yattığı yapılarla, kişilere de yer verir. Bunun yanında, çok unsurlu ve son yüz yılı savaşlarla geçmiş olan Osmanlı ve Yunanistan'da yaşayan Ortodoks ve Müslümanların çatışmaları kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Romanlardaki savaş, şiddet ve kopuş sürecinin iyi anlaşılabilmesi için tarihsel sürece mutlak surette ihtiyaç vardır. Başlangıçta şu noktaya değinmek gerekir ki her milletin idealleri ve bu uğurda çabaları, savaşları başka bir milletin mağlubiyeti, yok olması sonuçlarını doğurabilir. Bu sebeple denilebilir ki ayrışmaların temel sebebi, özellikle milliyetçilik çağı sonrasında, her etnik yapının kendine *ideal, büyük vatanlar, coğrafyalar* istemesidir. Bilindiği üzere, Lozan'da üzerinde anlaşılan Mübadele, uzun ve karmaşık bir 19. ve 20. yüzyıl trajedisinin bir parçasıdır.

Berktaş'a göre: "Modern çağda ulus devletler, hemen her alanda homojenleştirme operasyonlarıyla uğraştılar. Kanunları homojenleştirmek, ölçü ve ağırlıkları homojenleştirmek, sikke ve banknotları homojenleştirmek, eğitimi homojenleştirmek, dili homojenleştirmek, vatandaş homojenleştirmek, etnik, dini kimlikleri de homojenleştirmek: bu ve benzeri düzenleme, yeknesaklaştırma operasyonları, dünyanın her köşesinde, oldukça acılı ve sancılı bir şekilde cereyan etmiştir."¹⁸⁴

Ayrıca imparatorlukların ulus-devletlere dönüşüm süreci de hoyrat ve korkunç olmuştur. Burada, Osmanlı ve Yunanistan'ı her ne kadar ayrı devletler ise de imparatorluk nüfuslarını korudukları için bu noktada değerlendirmek gerekmektedir. Yine Halil Berktaş'a göre:

"(...) 19. Yüzyılın Osmanlı İmparatorluğunu, Türk, Sırp, Hırvat, Rum (Yunanlı), Bulgar, Romen, Yahudi, Arap, Kürt ve Ermenilerin tam bir uyum içinde yaşadığı sıcak bir kardeşlik ortamı olarak idealize edilemez (...) Bu tür nostaljik güzellikler, imparatorluk gerçekliğinin eşitsizlik ve hiyerarşi, keyfilik, himaye ve müdahale, isyan ve tenkil, sınıf kını ve etnik nefret boyutlarıyla örtüşmemekte (...) ama gene de denebilir ki, eşitsiz bir şekilde de olsa, belirli hiyerarşiler altında da olsa, bilinçli değil fiili bir çok-kültürlülük biçiminde de olsa, bir yere kadar, İmparatorluk mozaği diye bir şey söz konusudur."¹⁸⁵

Berktaş'a göre Osmanlı İmparatorluğu ve ondan kopan Yunanistan da böyledir:

"Biri bütün olarak Türk-Müslüman diğeri Yunan-Ortodoks unsurun yönetimindeydi, ancak bu, belirli bölgelerde Rum denilen İmparatorluk Yunanlılarının çoğunluk olmasını engellemedi. Yine Yunanistan'da belirli bölgelerde Müslüman unsurların çoğunluk olması da buna eklenebilir. Rumlar ve Bulgarlar, Bulgarlar ve Türkler, Türkler ve Ermeniler, Ermeniler ve Kürtler, Rumlar ve Yahudiler, Yahudiler ve Türkler, vb için, üç aşağı beş yukarı aynı durum geçerliydi. Kuşatanın kuşatılması, kuşatılanın tekrar kuşatması demek olan bu halkalar, darala darala köy ve mahalle veya semt düzeyine kadar inmekteydi. Bu koşullarda, faraza 1912-13 Balkan Savaşları öncesinde geçerli politik yöntemler çerçevesinde, kim, hangi Büyük Devlete, nerede *mutlak çoğunluk* olduğunu öne sürerek şikâyetle bulunacak, müzaheret isteyecekti? Ya da 1918 itibarıyla Wilson Prensipleri'nin öngördüğü 'kendi kaderini tayin' hakkı, nerede, kime tanınacak; bu hakkın tanınması için gerekli sayılan çoğunluk saptaması, hangi ölçekte gerçekleştirilecekti."¹⁸⁶

Ayrıca, Akgönül'e göre; Osmanlı topraklarında Yunan davasına inanan ve onu maddî manevî destekleyen, savaşa hazır milliyetçi ve dindar Rumların Ege kıyılarında, Küçük Asya'nın Karadeniz ve Batı kent ve köylerinde bulunduğunu

¹⁸⁴ Halil Berktaş, "Kabahatin Çoğu Senin Can Kardeşim" *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15.

¹⁸⁵ A.g.e., s. 15.

¹⁸⁶ A.g.e., s. 16-17.

tekrar vurgulamak gerekmektedir.¹⁸⁷ Müslümanların, Yunan topraklarında hem anakara hem de adalarda siyasî, milli ve dini bir çabaya girişebilecek donanım, ekonomi, güç ve fikre sahip olmadıkları da oldukça açıktır.

Çatışmanın ve ayrışmanın temel sebebi bir bakıma tarihsel süreç içerisinde doğan “büyük ve birleşik ülke” idealleridir. Çok açıktır ki Türkler Batı’yı fethetme çabası ile bu büyük ülke idealini “kızıl elma”da aramışlardır. Dolayısıyla, bir şeyin karşıtı ile var olması prensibinden hareketle, Panslavizm, Megali İdea, Enosis gibi birçok düşüncenin doğması da olağandır. Gerçi Megali İdea, İon döneminden beri kolonize edilmiş Anadolu ve Akdeniz gerçeğinin yeniden diriltilmiş hali olarak da düşünülebilir.

Dolayısıyla, Berktaş’a göre: “Osmanlı İmparatorluğu topraklarından kendilerine yeni coğrafyalar açmaya çalışan bütün milliyetçiler sonuç olarak hem imparatorluğa hem birbirlerine karşı şiddete başvurdular. Ne yaparım, nasıl yaparım da buradan ‘öteki’leri – Rum isem Türkleri veya Türk isem Rumları, Bulgar isem Türkleri veya Türk isem Bulgarları, ya da Ermeni isem Türkler veya Türk isem Ermenileri – temizlerim, kısmen öldürür kısmen korkutup kaçıtırım da, şu alan, şu küçük toprak parçası sırf bana, bize kalır? Ve onu aynı yolla temizlenmiş diğer topraklara katıp, buradan bir vatan çıkartır, ardından da uluslar arası hukukta meşruiyetinin tanınması için Düvel-i Muazzama’ya başvururum, düşüncesi hâkimdir.”¹⁸⁸

Aşağı yukarı bütün taraflarca, bu mantıkla yürütülen belirli bir yerel ölçekli, düşük yoğunluklu etnik temizlik faaliyetleri tarihe mal olmuştur. Fakat iş bununla kalmamaktadır. Berktaş’a göre: “Söz konusu milletçikler, bu safhada edindikleri bütünlük ve teritoryalite ile yetinmeyip, bunun ötesinde irredentist boyutlar ve ‘daha büyük olma’ fikirleri peydahladılar.(...) Bu tavırlar; Büyük Yunanistan, Yugoslavya, Turan, Megali İdea, vs gibi *pan* hareketlerinde görülen tavidir.”¹⁸⁹

Bu bağlamda Berktaş, Lozan Mübadelesi ve şiddeti şu şekilde bağdaştırmaktadır:

---

¹⁸⁷ Samim Akgönül, a.g.e., s. 41.

¹⁸⁸ Halil Berktaş, a.g.e., s. 17.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 18.

“Lozan Mübadelesi dediğimiz insanlık trajedisi, yüz küsur yıldır devam eden böyle bir boğazlaşmanın sonucudur. Anlamaya ve bir nebze kabullenmeye çalışmalıyız ki bu boğazlaşma içinde insanların kutuplara savrulmayıp belirli bir ana zeminde durabilmesi, ‘bizden olmayan ötekidir, onlardandır’ mantığının dışında kalması, birbirleriyle çarpışarak hem kendilerini, hem diğerlerini tanımlayan milliyetçiliklerin yarattığı ‘düşman’laştırma ve ‘şeytan’laştırma operasyonlarına kapılmaması, neredeyse imkânsız hale gelmişti.”¹⁹⁰

Dolayısıyla, pogrom, bu coğrafyanın kaderi gibi algılanmaktadır. Bu tarz fikirlerin genellikle *elit* kesimden çıktığı, milliyetçi duyguların ilk olarak toplumun elitlerinde olduğu fikri yaygındır. Sıradan halkta da bu türden ancak düzenli olarak düşünülmemiş fikirlerin olduğu da düşünebilir. Elit olanın elinde; devletin imkânları, ekonomik imkânlar olduğu için bu birleşmeci, ayrılıkçı, kurtarmacı eylemleri planlamakta zorluk çekmeyecektir buna karşılık halk 20. yüzyılda bile sadece ayak takımıdır. Bu durum, kaçırma, etnik temizlik, yok etme, kökünü kazıma, kovma, mallarına konma gibi düşüncelere sahip olmadığı anlamına gelmemektedir.

Ötekinin hikâyesine duyarlılığın ötesinde, tarafların birbirini boğazlamakta olduğu, sonunda ulus-devletler arasındaki düzenli ordu savaşlarına dönüşen, korkunç ve kanlı bir dönem, her ne kadar bu trajedinin bütün taraflarının ders kitaplarında ve edebiyatlarında, *sadece biz zulüm gördük; biz masum ve mağdur kurbanlardan başka bir şey değiliz* demeye getirilse de bir noktada kimse sadece mazlum ve mağdur değildir. Zira bunları herkes tarihin bir döneminde birbirine yapmaktadır. İkincisi, bir tarafın kahramanları genellikle diğer tarafın canavarlarıdır, düşmanları ve en azılı kan emicileri olarak adlandırılır. *Hem kahraman, hem canavar*: Bu kimlikler el ele gider ve iç içe geçe; etnik savaşta, hemen hiç kimse sadece kahraman veya sadece canavar değildir; hangisinin ağır bastığı, büyük ölçüde, nereden bakıldığına bağlıdır. Bir tarafın kahramanları diğer tarafın canavarlarını oluşturur. Üçüncüsü, şiddet sadece *etnik ötekilere* değil. Bütün milliyetçi boğazlaşmalar ortamında, insanlar genellikle kendilerine yapılanlar konusunda yalan söylemezler. Ama eksik ve tek-yanlı bir anlatım sunarlar. Mübadillerin aktarmaları da çoğu kez bu düzeyde kalmaktadır. İşin içinde bir çarpıtma varsa, kendilerinin ne yaptığı konusunda vardır. *Bize* yapıldığı nakledilen şeylere değildir problem; suskunlukla geçiştirilen,

---

¹⁹⁰ Halil Berktaş, a.g.e., s. 19.

dile vurulmayandır. Zira karşı tarafa yapılanlar tarihte dile getirilmeyen şeyler olarak kalmaktadırlar.¹⁹¹

Elbette, yalnızca Girit'in ilhakı, Yunan yayılcılığı bu şiddet ortamını ve sonuçta nüfus değişimini gerekli kılmamıştır. Bunun yanında ittihatçıların da rolü bu savaş ortamının gelişmesinde mutlaka öne çıkmaktadır, görüşü de ortaya atılmaktadır. “Her millete bir devlet” anlayışının Avrupa’da doğmasıyla yeni bir millet ilkesi ortaya konulur.¹⁹² Bunun yanında Osmanlı topraklarında yeşeren İttihatçı hareket sıklıkla matematik bir demografi operasyonu olarak algılanmakta, sevk ve iskân hareketleri, nüfus sayımları Batı karşısında demografik savunma hareketi olarak yorumlanmaktadır.¹⁹³ Bu noktada, Küçük Asya’nın maruz kalacağı öngörülmüş olan irredentist Yunan hareketinin sanki ihbarı alınmış gibidir.

Bunun yanında Yunanistan’ın sorunu olan ülke içinde doğmuş olmak veya dışında doğmuş olmak fikrinden hareketle, dışarıdakilerin haklarını korumak amacıyla Megali İdea’yı icat ettiği iddia edilmektedir. Bu görüşe göre *Elenlerin yaşadığı her yer Ellas’tır*, aynı şekilde *Yunan Krallığı yalnızca Yunanistan’la sınırlı değildir*. Belge’ye göre; “Savaşarak büyüme ilkesine rağmen Girit, savaşı elde edildi; Yunanistan savaşı kaybetti ancak savaşmadan Girit’i alabildi, birleşebildi.”¹⁹⁴ 1757–1798 yılları arasında yaşayan Valestinli Rigas, çağdaş Yunan ulusçu hareketinin öncülerinde sayılmaktadır. Osmanlı toprakları içerisinde, Fransız Devrimi’nden de etkilenerek demokratik bir hareket tasarlamış, Anayasa taslağı hazırlamış ve mücadelesini silahlı cepheye taşımıştır.¹⁹⁵ Devamında ortaya çıkan Yunan Bağımsızlığı ile iki tarafta da bir müddet sonra istenmeyecek vatandaşlar oluşmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, Millas’a göre: “İkinci ve büyük yıkım ve ayrışma, Girit’in ilhakı ile başlar. 6 Ekim 1908’de Yunanistan’a bağlanan Girit bir başka azınlık ve

---

¹⁹¹ Halil Bertay, a.g.e., s. 25.

¹⁹² Eric Hobsbawm, *1870’ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 125–126.

¹⁹³ Fuat Dizdar, *Modern Türkiye’nin Şifresi – İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 427.

¹⁹⁴ Murat Belge, *Militarist Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 768-770.

¹⁹⁵ Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*, İletişim Yayınları, 2004, s. 173-174.

istenmeyen vatandaş krizini daha doğurmuş oldu.”¹⁹⁶ Ayrıca, İstanbul’daki Patrikhane’nin de fiilen giriştiği ayrıştırımcı ve kolonizatör hareket işin dini boyutunu temsil etmektedir.

Bu kadar siyasî, etnik ve dini çatışmanın son noktası Yunan İşgali ve Kurutuluş Savaşı olarak ortada durmaktadır. Romanların dünyasından hareketle, çoğunluğu Girit’te yoğunlaşan, karşılıklı; etnik, dini temelli şiddet, tedhiş ve yıldırma, kaçırma hareketlerini, savaş öncesi ve savaş sonrası düzlemde, romanlardan hareketle ele almak gereklidir. Basım tarihine göre kronolojik olarak, mübadele romanlarının savaş öncesi, sırası ve sonrasında yansıttığı şiddeti, terörü her yönüyle ele almak, toplumun uzlaşamadığı noktaları göstermektedir.

Ahmet Yorulmaz’ın Girit üçlemesinin ilki adından da anlaşılacağı gibi savaştan hemen önce, Girit’in ilhakıyla, 1897 yılındaki ayaklanmayla başlar. *Savaşın Çocukları* (2002), bir Giritli olan Venizelos’un Girit’i Yunanistan’a bağlama çabalarıyla konuya giriş yapar. Venizelos’un, romanda aktarıldığı gibi; “Tükler dışarı”, “Büyük Yunanistan” şeklinde başlattığı hareketin sonucudur ayaklanma.¹⁹⁷ Romanda, Giritlilerde bir “terkedilmişlik” havası ortaya konuluyor, artık Giritli Müslümanlar Rumlarla iyi geçinmek zorundadırlar. Bu durum romanda Hasan’ın şu sözleriyle ifade edilmektedir:

“ Babam Rumlarla iyi geçinmemiz gereğine inanıyordu. Çünkü Padişah böyle istiyordu (O Afendimas o Padişahis eçi to theli!) (...) Bazı terbiyesiz, başkalarının mallarına konmak isteyen silahlı Rumlar Türk evlerine, çiftliklerine saldırılarda bulunmuşlar, yakıp yıkmışlar...”¹⁹⁸ Türkler de silahlanmaya başlar, Padişah’ın ellerine silah almalarını istememesine rağmen saklanmış silahlar gün yüzüne çıkar. Hasan, saklanan silahların çıkarılışını şş sözlerle aktarır: “Siz bilmezsiniz, bu silahlar çok yıllardan beri sandıkta durur. Her yıl çıkarır, siler, yağlar, tekrar sandığa koyarım; sizin evde bulunmadığınız saatlerde (...) bir tarihteki ayaklanma

---

¹⁹⁶Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s. 180-181.

¹⁹⁷A.g.e., s. 13.

¹⁹⁸A.g.e., s. 27.

bastırıldıktan sonra Padişah Efendimiz, ‘Türkler silahlarını saklasın!’ demiş, dedem de saklamıştı.”¹⁹⁹

Bu noktada silahlı Rum çeteleri oluşup ve Türklerin evlerine saldırıp mallarına konmak isterler. Burada Hasan’ın sözleri, Rum ayaklanmasının arka planını ortaya koyar: “(...) Söyleyeceklerime kulak verin. Rumlardan Venizelos adında biri ortalığı ayaklandırıyor, bizleri yerimizden, yurdumuzdan etmek istiyor.”²⁰⁰

Savaşın Çocukları romanında Girit’te, aklanmalar ve yeni başlayan terör hareketleri sebebiyle iki toplum da başka bölgelere yerleşmeye, göç etmeye çalışmaktadır. Çatışmalar ve devamında toplu katliamlar, tecavüz olayları gündeme gelir. Diğer romanlarda da sıkça rastlanan Havva Olayı burada da tekrar edilir. Havva adında Müslüman bir kızın Sağır Yorgi ve çetesi tarafından Tahtaköprü’de kaçırılışı, onlarca erkek tarafından tecavüze uğraması ve Hıristiyanlığa zorlanması anlatılır. Havva, onca erkeğe karşı kendini savunamamıştır ancak, dinini değiştirmeme konusunda oldukça dirayetli kalmayı başarmıştır. Bu şiddet olayı eserde şu şekilde aktarılmaktadır: “Tahta Köprü’de Rumlardan kaçırılan Havva’ya kaçırılan Sağır Yorgi ve çetesi haftalarca Havva’ya tecavüz etmiş, sonra bir manastıra götürerek Hıristiyanlaştırmak istemişlerdi. O kadar erkeğe karşı doğal olarak kendini koruyamayan Havva, din değiştirme baskılarına karşı koyunca, canlı cenaze gibi serbest bırakılmıştı.”²⁰¹ Romancı, eserinde Havva Olayı gibi tarihsel gerçekliği olan olaylara da yer vermektedir. Havva Olayı bir anlamda Girit’te Müslümanların, Akritas gibi çete reislerine karşı ne derecede savunmasız bir durumda olduğunu gösterir niteliktedir. Eserde değinilen bu olayda iki türlü şiddet göze çarpmaktadır. Birincisi, tecavüz ve fiziksel şiddettir. Havva, bu konuda çaresiz kalışıyla bir anlamda Giritli müslümanların çaresizliğini simgeler. İkinci olarak ise din değiştirmeye zorlayarak psikolojik bir şiddet uygulamasıdır. Giritli Rum çetecilere karşı geri adım atmayan Havva, Girit Müslümanlarının dinî benlikleri konusundaki muhafaza duygusunu ortaya koyar niteliktedir.

---

¹⁹⁹ Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s. 32.

²⁰⁰ A.g.e., s. 19.

²⁰¹ A.g.e., s. 69.

Romanda, Rumları toplu şiddet olaylarına ve çeteciliğe, ayaklanmaya sevkeden durumun alt yapısı Kir Vladimiros ile Hasan'ın konuşmalarında ortaya konulmaktadır. Türk-Yunan çatışması tarihi bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Vladimiros, Giritli Rumların, "vatan" söyleminin toprak kazanma sevdasından başka bir şey olmadığını söylemesi ilginçtir. Hasan'ın bu noktada, Rumlardaki insan öldürme ve vahşet arzusunun ne denli kuvvetli olduğunu ortaya atar. Vladimiros'un çözümlemesi ise oldukça basittir: "Yüzlerce yıl sizinkilerin idaresi altında yaşamının, bıkmının sonucu budur. Tepki çok ağır oluyor. Yukarıdakiler ünlenecek diye masum halkı birbirine kırdırıyorlar."²⁰² Ayrıca Vladimiros'a göre kavganın asıl sebebi, daha önce de değinildiği üzere iki yayılcı toplumdan kaynaklanmaktadır.

203

Romanda yalnızca büyük çaplı şiddet olaylarından bahsedilmemektedir, bununla birlikte insanları daha çok yaralayan hakaretler ve psikolojik şiddet unsurları da Girit'te yaşanmaktadır. Eserde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

"Oysa neler yapmıyorlardı ki: Sokakta kimi Türklerin feslerini kapıp parçalıyorlar, Türklük ve Müslümanlık içi en ağır hakaretleri, küfür ve aşağılamalarda bulunuyordu, eşek, kedi, köpek gibi hayvanlara da bizlerin isimleriyle sesleniyorlardı. Minarelerde ezan okuyan müezzine taş atmalar doğallaşmaya başlamıştı (...) Ramazan ayında Müslümanlara zorla şarap içirmek, istavroz çıkarttırmak gibi vicdansızlıklar gittikçe artıyordu. Devlet işindeki Müslümanları işten atmalar yaygınlaşmıştı"²⁰⁴ Girit'te, Müslümanlara karşı girişilen fiziksel şiddet ve tecavüz olaylarının gölgesinde kalsa da psikolojik açıdan Müslümanlara uygulanan şiddet yaralayıcı boyutlardadır. Bu şiddetin temel çıkış noktasının ve saldırı yönünün din olduğu bu örnekte görülmektedir.

Kemal Yalçın'ın belgesel romanı *Emanet Çeyiz*'de (2011) çok çarpıcı ve gerçek şiddet, terör ve tedhiş olayları aktarılır. Yazar, mülakat yaptığı Küçük Asyalı Rumlar ve Yunanistan'da yaşamış olan Müslümanların anlattıklarını yorumlamadan aktarmaktadır. Yunanistan'da yaşamış olan Kastrolu Murtaza Acar'ın aktardığı; Kaptan Ziku adlı bir çetecinin köyleri yağmalaması, 72 kişiyi camide öldürülmesine

²⁰² Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s. 72.

²⁰³ A.g.e., s. 82.

²⁰⁴ A.g.e., s. 92.

değiniilmektedir: “(...) adamlarına emrediyor: ‘Ulan köpekler! Daha ne duruyorsunuz? Ben sizi buruaya niçin getirdim? Ateş serbest!’ Yaylım ateşiyile camide bulunan 72 kişi öldürölüyor! Babam öldü. Sonra köyümüzü yağmaladılar, evleri ateşe verdiler.”²⁰⁵ Kastrolu Murtaza’nın aktardığı bu olaydan sonra çevredeki Rum köylerinin kendilerine yardım ettiklerini de ekler: “ Kastro’nun yakınlarında Rum köyleri de vardı. Yangınları görenler geldi. Lânetlediler Ziku’yu(...)”²⁰⁶ Bu şiddet olaylarında yalnızca karşı tarafın zarar görmediği bazen de aynı din ve etnik kökenden olan insanların da zarar gördüğü durumlar olabilmektedir.

Eserde, Anadolu’daki çetecilik faaliyetleri de gündeme getirilmektedir. Yerli Anadolu Rumları bu çetelere bel bağlamaktadırlar. Rumlar, romanda aktarıldığı üzere hem bu çetecilere hem de Yunanistan’a güvenmektedirler. Bir Rum bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Komşu köydeki Ermenileri keserlerken biz hiç korkmadık. Bize dokunamazlar dedik. Bizim arkamızda Yunanistan var, dedik.”²⁰⁷ Anadolu’daki Rumlar, Yunanistan’da Müslümanlara karşı yapılan zulümlerden haberdadırlar. Burada ise Anadolu’daki Türklerin misilleme yapmalarından çekinmektedirler ancak Kaptan Ziku ve romanda daha sonra görülen Kaptan Yorgi gibi çete reislerinin varlığı onları cesaretlendirmektedir. Ancak Anadolu’da çeşitli noktadalarda Müslümanların çoğunlukta oldukları yerlerde bu çetecilerin faaliyetleri ve etkileri azalmaktadır. Bu noktada Anadolu Rumları da şiddete maruz kalmışlardır. İlk önce bölgedeki çetecilere sığınırılar. Bir dağa sıkışan Rumlar, ses çıkardıkları için bebeklerini öldürmek zorunda kalırlar. Bu durum romanda şu şekilde ifade edilmektedir: “Bunun üzerine kaptanlar hepimizi topladı. Durumu anlattılar: Ya çocuklar ölecek, ya hepimiz öleceğiz! Dediler. Yorgi Ağa önce kendi yavrusunu boğup öldürdü. Sonra, bir iki yaşlarındaki 20 kadar bebeyi, çocuğu babaları; eli varmayanlarıkini de başkaları öldürdü! Dağdaydık. Ölüm vardı. Korku vardı! Kaya’nın kurtardığı yengemin iki çocuğunu da o gece öldürdüler.”²⁰⁸ Burada adı geçen Kaya ise Rumlara yardım eden bir Türktür. Bazı Rumları Topal Osman ve çetesinin elinden kurtarır. Bu olaya romanda şu şekilde değinilir:

---

²⁰⁵ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 180.

²⁰⁶ A.g.e., s. 180.

²⁰⁷ A.g.e., s. 76.

²⁰⁸ A.g.e., s. 92-93.

“Çevre köyün Türkleri, Ellerinde tırpanlar, baltalar, tahrallar... Biz büyük bir evde oturuyorduk. Çevirdiler, açtılar kapıyı. Sıraya koydular hepimizi. Soyunun bakalım cavır garıları! Çıkarın bakalım paraları, altınları, liraları! Cıscıbıldak sıraya koyup kiliseye götürdüler. Diğer evleri de aynı şekilde arıyorlar. Buldukları insanları, iki köyün ahalisini de kiliseye doldurdular. (...) Amına goduğum cavırları! Haydi gelsin de kurtarsın bakalım sizi Allah’ınız Peygamber’iniz! Soyunun bakalım.”²⁰⁹ Romanda bu şiddet olaylarını aktaran Taşovalı Vasilyadis’e Kaya isimli bir Türk genci yardım ederek, Kiliseden kaçmalarını sağlar. Kaya, çok ekmeğimizi yedim diyerek, Vasilyadis ve ebesini ölümden kurtarır. Bu durum şu şekilde dile getirilmektedir: “Tiya, dedi, ebeme, bu Türkün tek başına gücü yetmemiş anlaşılır. Gidip diğerlerine haber verecek. Toplanıp gelecekler, hem s...cekler bizi hem öldürecekler. Durmayalım burada, hemen kaçalım.”²¹⁰ “(...) Alayımızı öldürdüler, Kaya olmasaydı bizi de öldüreceklerdi. Yağmaladılar Rum köylerini. Ferizdağ’ı, Kızöldüren’i, daha sonra da (...) kaçıp dağa sığınırılar, orada Yorgi Ağa, Todor Ağa, Kör Vasil, Karagoda gibi Rum kaptanlarına sığınırılar: “ Sık sık çatışmalar oluyordu Türklerle. Bazen de sarıyorlardı etrafımızı. Saklanıyorduk. Fakat bir çocuğun, bir bebeğin bağırması bizi ele veriyor, hepimiz ölümlle burun buruna geliyorduk. Ölenler oluyordu.”²¹¹ Romanda, yakalanmamak için öldürülen bebeklere tekrar değiniliyor. Romanda yer alan bu olayların bir takım Anadolu Rum’un hatıraları olduğunu ve gerçek olma ihtimalinin yüksek olduğunu göz önüne almak gerekmektedir. Benzer bir şekilde, Girit’te yaşanan Havva Olayı gibi iki unsurun, tarafın birbirlerine uyguladıkları şiddeti göstermesi açısından bu örnekler oldukça önemlidir.

Romanda, Amasyalı Yordanis adlı bir Küçük Asyalı Rum, Anadolu’da yaşanan çetecilik olaylarını aktarmaktadır: “Eğer kökünden açacaksak şöyle oldu: Evveli Türkiye’de, Erzurum’da harp oluyordu. Harp olurken askerler kaçıyorlardı. Hepsi silahlı. Türkiye askeri. Türkler kaçıyor silahlarıyla. Erzurum tarafından gelip, Rum köylerinin vurdular, kırdılar, ne isterlerse aldılar. Türk hükümeti bunlara sahip çıkmıyordu. Her zaman oluyordu bu. Rum köyleri de kendilerini korumak için silahlandı. Köylerini bekliyor, geleni silahla vuruyorlardı.”²¹² Burada karşılıklı

²⁰⁹ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 87.

²¹⁰ A.g.e., s. 89.

²¹¹ A.g.e., s. 89.

²¹² A.g.e., s. 44.

olarak uygulanan bir şiddet olayından bahsedilmektedir. Esasında mübadele romanlarında bu türden anlatımlara oldukça fazla rastlanmaktadır. Bu durum şu şekilde değerlendirilecek olursa; şiddetin yalnızca failleri ve buna maruz kalanları değiştirmektedir. Bunun dışında, çoğunluk olan, kuvvetli olan güçsüz olana her şekilde şiddet uygulamaktan kaçınmamaktadır. Türk-Rum ilişkilerinde şiddet yükselişini bu açıdan görmek mümkündür.

Eserde, aynı zamanda sürmekte olan savaş sırasında, Anadolu'daki Rumların Amele Taburuna alınışları da aktarılmaktadır. Bu bir anlamda şiddetin bir şekli olarak görülebilir. Birçok romanda değinilen Amele Taburu da tarihsel olarak gerçektir. Rumların isyan etmesi, işgalci Yunan ordusuna destek vermeleri korkusuyla askere alındıkları bir süreçtir. Yaptırılan işler açısından bakıldığında fiziksel bir şiddetin olduğu açıktır. Romanda Petro adlı bir Rum bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “ Babamı menfiye aldılar. Taş kırıyorlarmış Van'da, Bitlis'te Asi Yozgat'ta... Orada Amele Taburu'ndaymış. Nasıl olmuşsa iki yeğeniyle birlikte Mısır'a kaçmışlar. Oradan da vapurla Selanik'e gelmişler.”²¹³ “ Petro'nun dedesi amele taburunda çalışırken kanalizasyon deiliğinden kaçıp gelmişti biz Dazlu Dağı'nda kalırken yanımıza.”²¹⁴ Yunan edebiyatında da Amele Taburu ile ilgili çeşitli eserler mevcuttur. Özellikle Venezis, eserlerinde bu konuya sıklıkla yer vermektedir.

Romanda, aynı zamanda Türklerin gözünden Rumlara yapılan zulüm de aktarılmaktadır: “ Hey gidi günler hey! Honaz'da Kocabaş İstasyonu'na varıncaya kadar; o dört beş zaptiye tarla arasında, hendeklerde kadınlara kızlara çok eza cefa etmişler... Sonradan duyduk, kimini sapanca boğazında kesmişler (...) Bizim namussuzlar, namussuzluklarını bildirdiler! Derdi. En çok da sonradan Hilmi Ağa olan birinin ettiği namussuzluklar anlatılıp durdu yıllarca. Zaten ırz düşmanıydı. Öldüğünde mezarının üstüne kazık çaktılar (...) eden bulur! Kadının kızın, fakirin fukaranın ahı kimsenin yanına kalmaz... Bu dünya sana da kalmadı Hilmi Ağa! Diyordu. Kimse de kazığı çıkarmadı!”²¹⁵ Hilmi Ağa adlı biri, yazarın dedesinin aktardığı bir anekdot olarak, Honaz'da Mübadillere, Yunanistan'a giden Rumlara

---

²¹³ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 26.

²¹⁴ A.g.e., s. 100.

²¹⁵ A.g.e., s. 16.

karşı şiddet uygulayarak, mallarını gasp ederek, ırzlarına geçerek eziyet etmekteymiş. Burada önemli olan halkın, yerel halkın bu yaptıklarından ötürü Hilmi Ağa'ya hayattayken bir şey yapamamasına karşın, öldükten sonra mezarına kazık çakmaları bir aşağılama ve yapılan zulmü kabul etmemelerine işarettir. Kemal Yalçın'ın eserinde, özetle, zulüm gören, şiddete maruz kalan Rumların hikayelerine daha çok yer verilmektedir. Bu bir bakıma romanda olayların Yunanistan'ın çeşitli şehirlerinde cereyan etmesinin etkisidir.

Ertuğrul Aladağ'ın *Maria* (1999) romanı da Girit'te, Kandiye'de 1908 yılında yaşanan tedhiş hareketlerini konu edinir. Silahlı çetelerin Müslümanları camide toplayıp, Giritli Müslüman erkekleri infaz edişleri çok çarpıcı bir şekilde aktarılmaktadır. Romanda, sadece cami imamının oğlu olan Murat isimli bir çocuğun sağ kaldığı ve sonra Murat'ın başının kesilerek diğer kazığa dikilmiş kesik başların yanına koyulduğu sahne romanın şiddet ve terör konusunu en sert biçimde ortaya koyduğu bölümdür. Romanın devamında, cami içinde yaşanan vahşetin sonrasında Müslüman kadınların kocalarının, oğullarının kesik başları ile vücutlarını aradıkları ve bıçaklarla kendilerine zarar verdikleri sahnede mübadele romanları içerisinde en vahşet dolu çizgilerin çekildiği ortadadır. Bu durum romanda şu şekilde yer almaktadır: “Silahlarını kuşanmış Giritli çeteciler, köyün bütün Müslümanlarını cami avlusuna toplamışlardı. Kısa sürede erkekleri ayırmışlar, kadınları ve çocukları da caminin içine kilitlemişlerdi. Cami avlusunun ortasına konulan koca bir kütük üzerine yatırılan Giritli Müslümanların infazına başlanmıştı (...) Caminin demir parmaklıklı pencerelerinden gelen haykırışlar çetecileri etkilemiyordu. Onlar, bedenlerinden ayırdıkları kafaları düzgün bir şekilde dizmekle meşgulüdüler (...) Bir süre sonra, Giritli Müslüman erkeklerin infazı bitmişti. Sadece Murat isminde genç bir oğlan kalmıştı. Murat cami imamının oğluydu (...) Sonunda Murat'ın kesik başı bir kazığa geçirilmiş ve kesik insan başlarından oluşan düzgün yığının tepesine bayrak gibi dikilmişti.”²¹⁶ Mübadele öncesi sistemsiz göçleri tetikleyen bu şiddet olayları, varılan yerlerde Hıristiyanlara karşı nefrete hatta şiddete dönüşebilmektedir. Romanda Ahmet ve kayınpederinin konuşmalarında bu durum ortaya çıkmaktadır. “Bu sefer onlarda!” diye bağırarak, Mora'dan sürülüşlerinin öcünü almak için Hıristiyanlara karşı nefret dolu sözler söyleyişleri aktarılmaktadır. İnsanların

²¹⁶ Ertuğrul Aladağ, *Maria –Göç Acısı*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7-8

kabullenemeyişleri ve bunun sorumlusu olmayan başka insanların sorumlu olarak görülmesi bu bağlamda eleştirilmektedir.²¹⁷

Muhacirler (2003) romanıyla Özyürek, mekânı tekrar anakaraya getirerek, Debreli Hasan ismiyle nam salmış olan, Rum çeteleriyle savaşlara, çatışmalara giren bir nevi erdemli eşkıya profili çizen bir gencin hayatından kesit sunmaktadır. Derdi yalnızca köylüye zarar veren Rum çetelerine karşı savaşmak olarak gösterilen Hasan'ın mübadeleye kadar geçirdiği süreç kısaca aktarılırken, köylülerin onu Anadolu'ya sandığın içinde getirdikleri şu şekilde aktarılmaktadır:

“Debreli Hasan. Kendi halinde yaşayan bir köylü iken namlı bir eşkıya haline gelmişti Debreli. Köyünü basan Rum çetecilere karşı koymuştu, onları püskürtüp köyden kovalamıştı. Daha sonra Rumlar Hasan'ın bir yakınına öldürüyorlar gözdağı vermek için. Bu olay Hasan'ın içindeki efelik damarını harekete geçiriyor ve dağlara çıkıyor. Onun derdi köylülere zarar veren Rum çetecileri cezalandırmak. Kendi eşkıyalık yapmıyor. Adamları ile dağlarda dolaşıp yakaladığı Rum eşkıyaları sorguluyor. Eğer bir icraatı duyulmuş ise kulaklarını kestiriyor ibret olsun diye. Adı bu olaydan sonra efsane gibi yayılıyor Türk köyleri arasında. Debreli hapse giriyor. Drama Hapisanesinden kaçıyor. Mübadele sırasında aranan biri. Köylüler ve adamları onu sandık içinde gemiye bindiriyor.”²¹⁸ Bu olay, şiddet sırasında Müslümanların ve Rumların davranışlarını göstermesi açısından önemlidir. Şiddet karşı şiddeti doğurmaktadır. Kimi toplumlar kendilerini savunmak üzere ya da öc alma duygusuyla diğerine, öteki olana karşı bir şiddete kalkışmaktadır. Bunun sonucu olarak karşılıklı mukatele ile büyüyen bir şiddet ortamı mübadele romanlarında şiddet başlığı altında sıklıkla tesadüf edilen bir hadisedir.

Elbette ki şiddet yalnızca öldürmekle, tecavüz etmekle yahut psikolojik boyutlarda gerçekleşmemektedir. Bunun bir de ekonomik yanı vardır. *Muhacirler* romanında Rumların, Müslümanların mallarını tahrip edişleri de gündeme getirilir: “Bizim buğdaylarımız vardı ambar dolusu. Hepsini yaktı Rumlar. Canımızı kurtarma için dağlara kaçtık.”²¹⁹ Dolayısıyla, çaresizlik yine şiddeti doğurmaktadır. Ekonomik kaygısı olan, malı elinden alınan köylülerin isyanı kaçınılmazdır. Burada,

²¹⁷ Ertuğerul Aladağ, a.g.e., s.16.

²¹⁸ Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler- Bitmeyen Göç-*, Kekeme Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 95-96.

²¹⁹ A.g.e., s. 87.

Debreli'nin isyanı da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca romanda, şiddet olayların failleri olan çetecilerin ekonomik kaynaklarına da değinilir. Bazı romanlarda bu desteğin uluslararası bir güç tarafından sağlandığına rastlansa da burada bu desteği bizzat halkın sağladığı görülmektedir: “ Rum esnaf çetelere erzak ve silah temin ediyordu. Dışarıdan mal getiriyoruz diye sandıklarla silah getirirlerdi. Makineli tüfeği ilk onlarda gördük.”²²⁰ Özetle, *Muhacirler* romanı şiddet ve terör konusunda çetecilik faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Tülin Çayırıcı'nın ismini mübadillerin taşıdığı Gülcemal vapurundan alan *Gülcemal* (2012) romanı bugünkü Bulgaristan topraklarında yer alan Varna'ya yakın bir köyde başlayan ve Selanik'te devam edip Ayvalık'ta sonlanan bir öyküyü merkezine almaktadır. Romanda, Türklere karşı hem Bulgar çetecilerin hem de Yunanlıların yaptıkları şiddet unsurlarına sıkça yer verilmektedir. Bir ağanın kızı olan Fatma'nın ve tüm ailesinin öldürülüşlerine, Gülizar isimli kızlarının ise saklanarak hayatta kalışı romandaki ilk şiddet, terör olayı olarak bir komşu çiftliğin kâhyası tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “Beyim, çiftliği komitacılar basmış dün gece! (...) Hepsini öldürmüşler beyim hepsini! Birini bile sağ koymamışlar. Üç yaşındaki bebeyi bile kesmişler...”²²¹ Dolaplı Çiftliğin bütün ahalisi komitacılar tarafından öldürülürken, romanın merkezinde yer alan Fatma ağaca çıkarak gözden kaybolur ve ölmekten kurtulur. Akralarına sığınan Fatma, Hüseyin adlı bir ağa oğlu ile evlenerek Türkiye'ye gelecektir. Roman, Balkanlardaki şiddet unsuruna genellikle Türkler yahut Müslümanlar tarafından bakmaktadır. Romanda, Bulgaristan sınırında yaşayan yahut o dönemde Osmanlı'ya bağlı olan Sbüstika'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ile birlikte yeni bir şiddet dalgası daha Müslümanları vurmaktadır.

Kahramanların genellikle yöresel ağız özellikleriyle diyaloglar kurduğu romanda, Yunanlıların gelmesiyle beraber bir psikolojik şiddetin de baş göstermeye başladığı vurgulanmaktadır: “ Olan şudur Nusret Ağa. Artık ne ben bu kasabanın kaymakamıyım, ne de bu kasabanın adı Sbüstika'dır. Pek yakındır kasabanın adını Rumcaya çevirirler...”²²² Dolayısıyla Müslümanlar da zorla Rumca konuşmak

²²⁰ Ali Ezger Özyürek, a.g.e., s. 130.

²²¹ Tülin Çayırıcı, *Gülcemal*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2012, s. 28.

²²² A.g.e., s. 121.

zorunda kalacaklardır. Böylelikle romanda bu baskıdan kurtulmak için kaçmayı ve göç etmeyi düşünenlerin sayısının arttığına yer verilir. Ayrıca romanda Abdülhamit II'nin Yunan İşgali'nden hemen önce Selatini'den Alman vapuru ile kaçırılışının halk nezdinde büyük bir korku yarattığı anlaşılmaktadır. Halk psikolojik olarak yıpranırken Alasonya'da başlayan toplu öldürmeler ve tecavüzlerin haberleri ile gündün güne erimektedirler: “Hele ki Abdülhamit'in de Yunan işgalinden hemen önce Alman vapuru ile İstanbul'a kaçırıldığını öğrenince halkın umutları hepten yok oldu. O vakit kulaklarına gelmemişti, ama sonradan öğrendiler ki, ondan daha evvel Rumlar Alasonya'ya girip çok sayıda Müslüman'ı katletmişlerdi. Öyle bir felaket yaşanmıştı ki imamlar bile silah tutup minarelere çıkmışlar, köylerini, kasabalarını savunmuşlardı. Bunu duyan Serficeliler galeyana gelip yetmiş tane Rum'u öldürmüş, ama onlar da bunu çok pahalıya ödemişlerdi. Serfice de Alasonya gibi korkunç bir kıyıya sahme olmuştu (...) toplu adam öldürmeler, genç kızlara tecavüzler, erkeklere işkenceler (...) yaşanıyordu yanı başlarındaki illerde.”²²³

Aynı zamanda, romanda, Yunanlıların yapacağı düşünülen Hıristiyanlaştırma ve Rumlaştırma korkularına da yer verilmektedir. Romanda, roman kişileri arasında geçen konuşmalarda bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “Osmanlının asırlardır yaptığını yapmaz bunlar, gün gelir bakarsın hepimizi Hıristiyan olmaya bile zorlarlar.”²²⁴ Bunun yanında halk arasında; “bunlar bizi ya beş parasız kovacaklar ya da Rumlaştıracaklar” şeklinde kokular da yerleşmiştir ve durum romanda aynen bu şekilde ifade edilmektedir.²²⁵

Hem savaş öncesinde hem de savaş sonrasında yaşanan şiddet olaylarına yönelen Anadol, romanı *Büyük Ayrılık*'ta (2013) savaş öncesi dönemde Rum kaçırılması olarak da bilinen meseleye değinir. Foça'nın, kozmopolit yapısı gündeme getirilirken, Yunan adalarından gelen, İttihatçılarca casus olarak adlandırılan kişilerin varlığı sebebiyle bölgenin huzurunun kaçtığı aktarılır. Mütebaki Rum nüfusun adalara ve Yunanistan'a tehcir olayı romanda ele alınan bir diğer husustur. ²²⁶ Bu durum eserde şu şekilde ifade edilmektedir: “ [Çeşme'de] ayrı bir mahallede yaşayan

---

²²³ Tülin Çayırıcı, a.g.e., s. 127-128.

²²⁴ A.g.e., s. 143.

²²⁵ A. g.e., s. 143.

²²⁶ Kemal Anadol, a.g.e., s. 339.

ve ayrı bir çarşıda yaşayan çok az bir Türk nüfusu var Hükümet dairesine yakın, denize bakan eski Çeşme Kalesi, bunlarla Rumların arasına girerek tarafları ikiye ayırıyor. Daracık bir sahada ve arkada kalan ikinci bir koyun etrafına sıkışmış Türkler, Rum ekseriyetin arasında kelimenin tam manasıyla ekalliyette üstat ekalliyette! (...) Hâkim lisan Rumca... Menemenliler tek kelime Rumca bilmezdi. Burada Türklerin tamamı Rumca biliyor ve Rumlarla Rumca konuşuyorlar. Zaten başka türlü hareket etmeye de imkân yok. Zaten başka türlü olmasının da imkânı yok. Çünkü Rumların hiçbiri Türkçe bilmiyor ve de bilmeye lüzum görmüyor.”²²⁷

Ayrıca, romanda, Rumların Ege bölgesinde demografik olarak fazla oluşları, self determinasyona bölgenin uygunluğu, irredentist Yunan hareketinin gizliden gizliye faaliyetler yürüttüğü ve kısmen de giriştikleri şiddet hareketleri şu şekilde aktarılmaktadır. Bununla birlikte, Rumları bu hareketlerini sezen halkın verdiği tepkileri, sistemsiz olarak kaçan, göçen Rumlara yapılan şiddet hareketlerinden sorumlu olanlara ceza ve memur olanların ise devlet hizmetinden çekileceği hususu tartışılıyor. Romanda, göç eden Rum cemaati üyeleri, çeteler ve yerel halk tarafından yağma ve saldırıya maruz bırakılırlar. Bazı Rumların mallarına, canlarına zarar gelir ve dağlara kaçarlar. Bu durum eserde bir karar metni şeklinde görülmektedir: “Vilâyet’e, Rumların muhaceretine sebebiyet verenlere, yağmakarlık vesaire gibi muhalif-i kanun harekâtta bulunanları men ve takipte müsamaha ve iltizam eden tarafgir-i memurinin bir daha hizmet-i devlette kullanılmamak üzere azilleri hususunda...”²²⁸

Romanda, Türk-Yunan Mübadelesinin ve savaşın aktörleri de birer roman kişisi olarak yer alır ve bazı sahnelerde onların ağızından çatışmayı, ayrışmayı ve bunun arkasında yatan fikri temellerini yazar şu şekilde aktarır: “(Metaksas) Kanımca en sağlıklı, akılcı ve isabetli politika Türklerle iyi geçinmektir. Neden çünkü bunun sonunda Anadolu’da yaşayan Rumlar günden güne çoğalacaklar, ekonomik ve sosyal yönde ilerleyeceklerdir. Harpten zayıf ve parçalanmış şekilde çıkan Türkiye’de Küçük Asya Rumlarının himayesini istemek bizim için daha kolay olacak ve onların serbestçe gelişmelerini sağlayacak (...) Küçük Asya’da girişeceğimiz savaş, sadece Türkiye’de yaşayan Rumlara değil, tüm Yunanistan’a

²²⁷ Kemal Anadol, a.g.e., s. 342.

²²⁸ A.g.e., s. 358.

zarar ve felâket getirecektir.”²²⁹ Metaksas’ın bu sözleri Venizelos’a söylerken, Venizelos’un şiddet yanlısı tutumunu bir bakıma eleştirmektedir. Başta da vurgulandığı gibi Ege’de hâkimiyetin demografik çoğunlukla sağlanabileceği görüşündedir. Bir anlamda savaş girişimini önlemek istemektedir.

Romanda, şiddetin ve savaşın sebebi olarak Venizelos’un tutkulu duruşu vurgulanmaktadır. Venizelos, Paris’te: “Sadece Türklerin yaşadığı Denizli Sancağı dışında tüm Aydın ve bağımsız Karesi Sancağının Yunanistan’a katılmasını istedi... Venizelos, Türklere bırakılmasını istediği Orta Anadolu’yu Türk Küçük Asya’sı diye tanımlıyordu. Batı Anadolu ise başkaydı! Üç bin yıldır Yunanlılar yerleşmişti buraya ve çoğunluklardı. Plana göre Orta Anadolu’daki Rumlar ile Aydın, Karesi vilayetlerindeki Türkler mübadele edilmeliydi.”²³⁰ Romanda, William Linn Westerman’ın Yunan ilhakına karşı söylemleri öne çıkarılmaktadır. Buna karşılık Venizelos’un ilhakını istediği yerlerde nüfus olarak Rumlar azınlıktadır. Bu durum Enosis’engel teşkil etmektedir.

Romanın bir diğer izleği, İzmirli bir Rum olan Mihail ve ailesinin hikâyesidir. Mihail, birlikteliği savunan, ayrışmayı eleştiren bir tip olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum şu şekilde Mihail ile annesi Despina’nın diyalogundan aktarılmaktadır: “(...) Hiçbir şey olmaz diye diklendi Mihail [annesine]. Bunların hiçbirine inanmıyorum ben. Ne İsa’ya ne de Muhammed’e... Bizleri Hıristiyan-Müslüman diye ayırıp kavga, yetmiyor harp ettiriyor iki taraftaki deyyuslar. Harbe karar verirken insanlara soran var mı? Yok elbette! Ama cepheye sürülenler kimler? Bizim gibi sürüler (...)”²³¹

Romanda. Gayri Müslim tebaa askere alınmak istenmektedir. Bu durum birçok mübadele romanı ve onların Yunan Edebiyatı’ndaki öncüllerinde de yer alan Amele Taburu ve savaş sırasında psikolojik-fiziksel şiddet durumunu ortaya çıkarmaktadır. Mihail, Amele Taburu’na gitmemek için kaçmaya çalışmaktadır. Mihail çok sevdiği İzmir’i terk etmek zorunda kalacak ve bir yolunu bulup geri Anadolu’ya bu kez farklı bir biçimde geri dönecektir. Mihail ile tuzla işletmecisi olan Barba Kosta arasında geçen diyalogda Mihail’in Amele Taburu’na alınma ihtimaline değinilir: “ [Barba

²²⁹ Kemal Anadol, a.g.e., s. 406-407.

²³⁰ A.g.e., s. 450.

²³¹ A.g.e., s. 210

Kosta sorar:] -Tevellüt kaç senin? [Mihail:]– 1308 (1892) [Kosta] – Korktuğum gibi oldu evlât. Gayrimüslim Osmanlı tebaası askere alınıyor. Büyük harp çıkacak.”²³² Gayrimüslüm Osmanlı tebasının askere daha önce alınmadığı bilgisi romanda, bu kararın alındığının açıklanmasıyla anlaşılmaktadır: “Kanun çıkınca Ortodoks- Rum Patrikhanesi Babîâli’ye bir takrir vererek Hıristiyan neferler için ayrı bölükler kurulmasını, askerlik sırasında din değiştirmenin yasaklanmasını, kışlalarda imamların yanında papaz bulundurulmasını, perhiz günlerinin, yortuların dikkate alınmasını talep etti. Çok geçmeden Gregoryen ve Katolik Ermeni patrikleriyle, Bulgar Eksarhlığı da Babîâli’ye aynı mahiyette takrirler verdi.”²³³

“Savaş düşüncesi yaygınlaşıp, Yunan kurtarmacı hareketi Anadolu Seferi’ne hazırlandığı sırada Fener Rum Patrikhanesi’nin de desteğini alan Nikolaides, amacını kamuoyuna açıkladığı bir örgütlenmenin başına geçer. Nikoleides’e göre bir takım Rum kişi ve toplulukların ayrılıkçı davranışları yanlışdır. Rumların yerlerinde kalarak Osmanlı Devleti’ni ‘Helenleştirilmesi’ için çalışmak çok daha yararlı olacaktır[r].”²³⁴

17 Aralık günü açıklanan İstanbul seçimlerinde 26 mebus çıkarabilen Rum cemaati olaya karşı tepkisini ortaya koyar. Romanda, tarihi olaylar, şiddet yanlıları, organize edenleri ve bu şiddeti durdurmaya çalışan kurmaca ve gerçek kişilerden müteşekkil bir yapıda ortaya konmakta, gerçekçiliğin gerçek kişilerle sağlanması ve Mihail gibi kurmaca karakterlerle desteklenmesiyle bir anlamda romandaki tarihi doku verilmektedir. Ancak yazar şiddet ortamının hazırlanması konusundaki bütün tarihi alt yapıyı sayıp dökerken bir yorum yapmaktan genellikle imtina eder ve mübadil kökenli yazarlar gibi olaya duygusal ve çoğu zaman da taraflı bir pencereden bakmaz.

Romanda, Yunus Bey ile Hilmi [Uran] Bey’in konuşmasında Rum Kaçırması olayı tekrar gündeme getirilir ve psikolojik şiddetin çizgileri bu noktada yeniden tayin edilir. Hilmi Bey: “(...) Çok ihtiyatlı birkaç Rum ailesi adalara gitmeyi isabetli bularak Çeşme’den ayrılınca bu hareket cemaat arasında şiddetli bir korku yaratmış olabilir (...) Bence bu hicretin sebebi tamamıyla ruhîdir. Rumlar birdenbire mahiyetini bilmedikleri bir korkuya kapıldılar. Hayatları için her şeyden

²³² Kemal Anadol, a.g.e., s. 210.

²³³ A.g.e., s. 211-212.

²³⁴ A.g.e., s. 115.

şüphe ediyorlardı. Çünkü hiçbir yerde hiç kimse için bir tecavüz vuku bulmadı.”²³⁵ Ancak bunun aksini söyleyen Eşref Bey’in sözleri, devlet mekanizmasının da Rum varlığından hissettiği korkunun boyutunu göstermesi açısından önem taşımaktadır: “Hadise çok ciddî efendiler. İstanbul’dan Milas’a kadar bütün sahil maharetle teksif edilmiş Rum ekseriyetiyle dolu. Bunlar, kadroları Midilli, Sakız ve Sisam’daki üç Yunan kolordusuna yakınlıkla taksim edilmiş vaziyetler (...) Bunlar arasında Yunanistan’dan kaçak gelerek sahte nüfus tezkereleriyle ikamet eden Papazlar, muallimler ve casuslar var...”²³⁶ Evet, bu durum, *Büyük Ayrılık* romanının temelini oluşturmaktadır. Bütün bir roman esasında, ayrılmanın temellerini atan kişilerin sözleriyle dolmuş durumdadır. Romancı bir anlamda ayrılmanın kaçınılmazlığını vurgulamak istercesine bu durumu peş peşe örnek olaylarla tekrar etmektedir.

Bunun yanında *Ayngacılık* gibi küçük anlaşmazlıklara da yer verilmektedir: “Tütün kaçakçılığına verilen bu ad, Reji İdaresi kolcularıyla, her sınıf ve milletten Osmanlı tebaasının çatışma ve vuruşmasını simgeliyordu.”²³⁷ Tütün kaçakçılığı bütün çiftçinin sorunu haline gelmiştir. Kaçakçı Arnavut Cemal, Arnavut Ömer Çavuş’u bu sebeple vurmuştur. Ayngacılık aynı zamanda eşkıyalığa da giriş mahiyetinde görülmektedir. Bu da hem ekonomik hem de fiziksel şiddetin bir örneği olarak romanda yer almaktadır.

Çetecilik yukarda zikredilen ekonomik kaynaklı bir hareket olarak tekrar edilmektedir. Bunun yanında, İzmir Levantenlerinin de Rum ve Türk çetecilerden zarar görmeleri de aktarılmaktadır: “Yine korku sürüyordu! Birkaç yıl önce Rumlardan oluşan altı kişilik çete, Ulucak köyündeki Baltacı Çiftliği’ni basarak Baltacızade Edward Bey’i dağa kaldırmak istemişti. Yetişen zaptiyelerden korkan eşkıya Midilli Adası’na firar edince kovalamaca devam etmiş, çete reisi Apostol ve arkadaşı Menemenli Stelyos yakalanarak hapse tıkmıştı.”²³⁸ Edward Bey, İzmir’de Forbesler gibi Levanten ailelerden birinin önde gelenlerindedir.

Bu noktada, Anadolu, daha çok asayiş bozukluğu ve kaybolan otoritenin getirdiği boşluğu değerlendiren eşkıya çetelerinin faaliyetlerine de değinmektedir.

---

²³⁵ Kemal Anadol, a.g.e., s. 344.

²³⁶ A.g.e., s. 337.

²³⁷ A.g.e., s. 41.

²³⁸ A.g.e., s. 8.

Özellikle Mora İhtilâli ve peşinden Yunanistan'ın istiklâli de Garbî Anadolu'da ve hususiyetle Aydın vilâyetinde eşkıyalığın çoğalmasına sebep olur: "(...) Tek çare eşkıyalıktı artık... Bu da Müslüman ve Türk eşkıyaların çoğalmasına sebep oldu. Geçen asırda, yani elli altmış sene evvel havzadaki Rum eşkıyalar, hususiyetle Katırcı Yani, Devlet-i Aliye'yi çok uğraştırdı (...) Ayrıca *Megali İdea*'nın tahakkukuna çalışan *Filiki Eteryä* ise asayişin tamamıyla ortadan kalkması için siyasî eşkıyalığı teşvik ediyordu. Gayesi Aydın Vilâyetini Makedonya'ya benzetip Düvel-i Muazzama'nın müdahalesini celp etmekte (...) Bu sebeple, Karabacak, Karayotoğlu Nikola, Kaptan Adrea, Kaptan Aleko, Kaptan Foti, Hambrikooğlu Panayot çeteleri dağlara çıktı (...) Yerli Rum çetelerinden başka Yunanistan'dan da bazı çeteler Anadolu sahillerine çıktılar. Kaptan Sokrat, Kaptan Ulaho, Kör Mina çeteleri bunların en meşhurlarıydı. Hepsi de kurban olarak İzmir sancağında yaşayan ecnebi tüccarlar ile Levanten; Whital, Wilkinson, Forbes gibi aileleri seçtiler." ²³⁹ Rum çeteleri ve faaliyetleri romanda daha çok işgal öncesi hazırlığı, yıldırma hareketlerini desteklemesi açısından önemli olarak görülmektedir. Yazar, romanda, kaotik havayı güçlendirmek ve Yunan Ordusu'nun İzmir'e yapacağı çıkarmayı hazırlamak amacıyla sıkça kanundışı faaliyetlere yer vermektedir. Bu saldırı ve yıldırma hareketlerinin Levantenler üzerinde yoğunlaşması, Rumların ticarete Levantenleri kendilerine rakip olarak görmelerinin bir yansıması olarak gösterilmektedir.

Roman, aynı anda birçok coğrafyada farklı tarihi hâdiseleri ve durumları yansıtmaktadır: "Yunanistan Teselya'da genişleme planı çerçevesinde 18 Ekim'de hududu geçti (...) Yunan ordusu gece vakti girdi şehre. Minarelerden çıkan altı hoca [onları] lânetledi ve tüfek atışıyla karşıladı. İşte bu hareket daha kaçamamış Müslüman halkın maruz kaldığı katliama sebep oldu. Civar köylerin Rum sakinleri 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ndeki çektiklerinin intikamını almak için şehre girdiler. Katliamdan sonra bütün Müslüman evleri sabaha kadar yandı." ²⁴⁰ Devamında ise; "[Selanik'in düşmesiyle] çeteler, civar köylerdeki Müslümanlara yapmadıklarını bırakmadılar. Çok sayıda muhacir ya açlıktan ya da süngüyle öldürüldü. (...) Üzerleri silah aramak gayesiyle aranılıyordu. Bu arada neleri varsa alınıyordu. Metot şuydu: Ayaktakımından Rumlar, Yunan askerlerine önemli evleri gösteriyorlar,

---

²³⁹ Kemal Anadol, a.g.e., s. 63- 64.

²⁴⁰ A. g.e., s. 250

kendileri de çapulculuğa başlıyorlardı”²⁴¹ şeklinde ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmektedir. Burada, Selanik’te baş gösteren Yunan Ordusunun hareketine yerli Rumların da destek verdikleri ve bundan ekonomik çıkar sağladıkları gözler önüne serilmektedir. Bu durum, bir anlamda yıldırma, kaçırma ve göçe zorlama hareketinin Anadolu’da olduğu gibi Yunanistan topraklarında da devam etmekte olan versiyonu olarak kabul edilebilir.

Romanda yer yer Ziya Gökalp gibi düşünce adamlarına da yer verilmektedir. Ziya Gökalp’in görüşleri üzerinden büyük ayrılık ve çatışma kültürünü temel alan milliyetçilik sorunu da ele alınmaktadır:

“Heyhaat! Hesaplar boşa çıktı. İddiamız iflâs etti. Neden? Çünkü onlar milliyetçiliğe çok daha evvel başlamışlardı. Araplarda ve Kürtlerde evvelâ harsî şekilde dile geldi. İkinci merhale siyasî, üçüncü merhale de iktisâdi oldu. Kürt milliyetçiliği yirmi yıl evvel telâffuz edildi. Arnavutlar ise otuz yıldan fazla bu davanın peşinden koşmakta... Ermeni milliyetçiliği en az kırk, Bulgar’ınki altmış, Yunan’ınki seksen yıllık. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği bunların sebebi değil, neticesidir.”²⁴² Genel bir bakışla, toplumsal ayrışma ve şiddet kültürünün daha savaş öncesi dönemlerde başladığını ortaya koyan *Büyük Ayrılık* romanı, gerçek kişileri ile reel bir ortam yaratarak bir anlamda ayrışma kültürünün çatışma ve şiddete nasıl dönüştüğü, tarihsel bir roman hüviyetinde aktarmaktadır. *Büyük Ayrılık* romanı, mübadele öncesi yaşamın şiddet ve siyasî ayrışma sürecine en detaylı yer veren yapıtlar arasında yer almaktadır.

Kritimu da (2011) daha önce toplumsal ilişkiler bağlamında sunduğu birlikte yaşam kültürünün yanında, özellikle Girit’te yükselen milliyetçilik dalgasının dini ve milli cephelerini savaş öncesi düzlemde aktarmaktadır. Girit’te İbrahim’e göre: Her ne kadar iyimser bir hava ve anlayış varsa da “Hıristiyan mutluydu Müslüman mutsuzdur, ters bu işler...”²⁴³ Yükselen milliyetçilik ve birlikte yaşayan toplumun din, dil ve etnik bağlamda tefrik olmaya başlamasını İbrahim sürekli görüştüğü Meletyos adlı bir Girit Rum’a; “Sen istersin böyle gitsin, Girit’teki düşmanlık için, gitmez. Siz Türk, biz Yunanlı olmuşuz bir kere. (...) Benim dedem İstanbul’da

²⁴¹ Kemal Anadol, a.g.e., s. 252.

²⁴² A.g.e., s. 274.

²⁴³ Sabâ Altınsay, a.g.e., s. 70.

kalmış. Ustası Ermeni'ymiş. Yoktu öyle Türk, Rum derdi,"²⁴⁴ şeklinde ifade eder. Elbette ki tarihi hâdiseler ve bunların yansıması olan romanlar bu durumun sebepleri üzerinde oldukça durmaktadırlar. İbrahim'in konuştuğu Meletyos ise; "Ermeni kendine ne diyormuş peki?"²⁴⁵ şeklinde cevap verir. Bu soru romanda cevapsız bırakılır. Meletyos, Avram ve İbrahim, Girit'in Yunanistan'a ilhaki ve ortak yaşam kültürünün bozulması üzerine konuşmaktadırlar. Konu Giritlilik meselesine vurgu yapılarak çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Saba Altınsay'ın romanı "Giritlilik" yahut millet üstü bir birlikteliğe inanan bir roman hüviyetinde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında şiddeti, terörü de gerçekliği ile yansıtmaktadır. Romanda, şiddet ortamının müsebbibi olan Venizelos ve Yeorgios'a değinilmekte, bu fiili durumun onların planlarının bir sonucu olan çatışmaya dönüştüğü dile getirilmektedir.

Kritimu da (2011) "ayrışma" meselesi "dış güçler"e hisse edilmektedir. Giritli Müslümanların son kertede yaşadıkları yıkım gözler önüne serilir. Yayınlanan bildirmede Girit'in ve Giritli Müslümanların kaderi yatmaktadır. Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya Girit'i silahsızlaştırmak ister. Osmanlı ve Yunan askerleri Girit'i terk edecektir. Osmanlı bayrağı ile İngiliz ve İtalyan bayrakları bu karara göre göndere çekilecektir: "Düvel-i Erbaa-i Hamiye... İbrahim, satır aralarında geçiştirilmiş 'Osmanlı askerini çekecek' lafını buldu. Bütün memurlar cümlesine geri döndü. 'Girit valisini hamî devletler seçecek'e belki yirmi kez baktı. Yazılanları yüksek sesle okudu."²⁴⁶ Aslında bu bildiri, Giritli Müslümanlar için sonun başlangıcı niteliğindedir. Bu ve bunu takip eden süreçte adada Yunanlıların başını çektiği ciddi şiddet olayları gerçekleşecektir.

İbrahim Yarmakamakıs, romanda, her olursa olsun sükûnetini korumaya ve olaylara hep iyi yönünden bakmaya çalışır. Bir anlamda olayları 'bize bir şey olmaz zaten uzun süredir kavga etmekteyiz, yine barışırsız,' penceresinden görmektedir. Saf bir doğulu zihniyetiyle hareket eder. İbrahim, göçmek isteyen eşini; "Dur, Pedimu! Nereye gider insan evinden barkından da biz gidelim? 21'den beri ayaklanır bunlar, sen bilmezsin. Ben çocukmuşum o zaman. Senin baban daha doğmamış. 830'da

---

²⁴⁴ Saba Altınsay, a.g.e., s. 144.

²⁴⁵ A.g.e., s. 144.

²⁴⁶ A.g.e., s. 18-19.

ayaklandılar, 41’de ayaklandılar, 66’da ayaklandılar. Sayısını sorsan kendileri bile bilmez. 78’de Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra döküldüler ortaya *ilhak* diye. Ne zaman Osmanlı yenilse bunlar çıkar, ille de ilhak isteriz derler. Bizi de keser keser bitirirler. Biz de onları²⁴⁷ diyerek telkin etmeye çalışır. İbrahim’e göre bu kavga da sonuç vermeyecektir. Giritlilik kültürü daha ağır basacaktır ve insanlar oldukları yerde, yurdunda, memleketinde kalacaktır.

Girit’te geçen romanda, şiddeti doğuran unsurlardan biri de din olarak gösterilmektedir. Diğer romanlarda da rastlanan bu durum *Kritimu*’da şu sahne ile ön plana çıkmaktadır: “Metropolit, nefesini kilisedekilerin üzerine üfledi. Tanrı, İsa, Girit! diye başladı. Yanıyor çocuklarım! İsa Efendimiz yanıyor! Ejderhanın ağzından çıkan alevler Efendimizi kurutuyor (...) Girit Yunanistan’a kavuşmak için tutuşuyor. Yüreği, sevdadan kavrulan bir genç kız gibi fakat kendisi bedbaht bir kadın. Kocasını hiç sevmeyen bir kadındır bizim Girit’imiz (...)”²⁴⁸ Mübadele öncesinde, yerel halka göre barış içinde olan ve dış güçlere karşı bir savaşın sürdüğü Girit’te, Metropolit Yunanistan’ın Girit üzerinde hakkı olduğunu ileri süren bir konuşma yapmaktadır. Müslüman ve Hıristiyan olsun, toplulukları savaşa, ayaklanmaya ve ötekine karşı teröre, şiddet eylemlerine yönlendirenler romanlarda genellikle din adamlarıdır. Burada da Girit’in Yunanistan’a ilhakı konusunda Metropolit’in halkı tedhiş hareketlerine sevk ettiği görülmektedir. Bir Giritli olan Elefteros Venizelos, Adliye Nazırlığına yükselir. Yeorgios Kostantinos ise adanın yüksek komiseri görevine getirilir. İki arasında Girit’in geleceği üzerinde fikir ayrılıkları olsa da, Enosis yani birleşme için anlaşmaktadırlar.

Bu noktadan sonra adada, Türkler ve Rumlar Girit’te ayrı ayrı silahlanmaktadırlar: “O Yorgo piçi, silahı bırakalım diye otuz altı saat verdi bize. Yarın doluyor. Bu sabaha karşı hükümet konağını basacağız. Yorgo’yu Splantsia’da asmazsak gözüm arkada giderim.”²⁴⁹ Karşılıklı olarak şiddet hareketleri baş göstermeye başlamaktadır. Bu düzlemde siyasî gelişmelerin de yaşandığı aktarılmıştır. Siyasî şiddet ve oldubitti ile Girit Meclisi, Yunanistan’a bağlanma konusunda adım atmaktadır. Özetle, romanda, Girit Meclisi Yunan ilhakını onaylar

---

²⁴⁷ Sabâ Altınsay, a.g.e., s. 21.

²⁴⁸ A.g.e., s. 75.

²⁴⁹ A.g.e., s. 146.

ve meclisteki Türk azalar protesto eder. Yunan kralı adına edilen yemini reddederler. Mecliste ciddî kavgalar ve yumruklaşmalar olur. Buna rağmen Girit resmen Yunanistan'a bağlanır.²⁵⁰ Romanda, ilhaka karşı romanın başkahramanı İbrahim Yarmakamakis, Mevlevî Dergâhı etrafında teşekkül eden örgüte katılır, kâtip olur. Örgütün gizli olmadığı vurgusu yapılır. Örgütün ismi ise Cemaat-i İslâmiyye olarak belirlenir. Girit Mevlevihanesi ve diğer dini mekânlar, başta camiler, tekkeler olmak üzere, bir anlamda protestonun üssü gibidir.²⁵¹ İslâmiyet'in Müslüman Giritlilerde biraz daha zayıf olduğu düşüncesi oldukça hâkim bir görüştür. Bu durum Giritli mübadiller üzerine yapılmış çalışmalarda ortaya konmaktadır. Giritli Müslümanlar da Anadolu ve diğer ülkelerdeki Müslümanlar gibi oruç, kurban gibi dini vecibelerini yerine getirmektedirler. Girit'te birçok dergâh da yer almaktadır. Bunların başında, Bektaşî ve Mevlevî Dergâhları gelmektedir. Ayrıca, Giritliler arasında Sünnî ve Alevi-Bektaşî olanların mezhep temelli bir ayırım yoluna gitmedikleri zikredilmektedir.²⁵²

Romanda, bir karargâh olarak tasvir edilen Mevlevîhane, Girit'te süregelmekte olan Yunan kaynaklı terör faaliyetlerine karşı bir korugan olarak aktarılmaktadır. Bu noktada, Girit'ten kaçıp gitmek isteyenler, systemsiz olarak göç etmeye çalışanları da Mevlevîhane durdurmaya ve korumaya çalışmaktadır:

“Müslümanlar, Cemaat-i İslamiyye'de şimdi her zamankinden sık bir araya geliyorlar, gidenleri, hiç olmazsa bu karışıklıkta gitmemeleri, sakın ola Selanik, Pire üstünden Anadolu'ya geçmemeleri için uyarıyorlardı. Mallarını satmamaları, Girit'te kalan yakınları üzerine geçirmeleri için telkinde bulunuyorlardı. Göç edenler için de yardımlar toplanıyor, İbrahim bunları tek tek deftere geçiyordu. Bunun için günlerdir uykusuz kalmış ve evine gidememişti.”²⁵³ Yenilgi psikolojisi ile Giritli Müslümanlar artık yalnızca yardım ve ayakta kalabilme üzerinde durmaktadırlar. Rumlara şiddetle bir cevap verebilme yetenekleri de kaybolmuş durumdadır. Yalnızca durumlarını, pozisyonlarını korumak, birincil öncelikleri durumuna gelmiştir.

---

²⁵⁰ Sabâ Altınsay, a.g.e., s. 156-157.

²⁵¹ Ag.e., s. 167.

²⁵² Refiye Okuşluk Şenesen, a.g.m., s. 260.

²⁵³ Sabâ Altınsay, a.g.e., s. 222.

Ayrıca, Girit'in yönetimini ele geçiren Rumlar ve destekçiler Yunanlılarla birlikte hareket etmekte ve Müslümanlar üzerindeki baskılarını gün be gün arttırmaktadırlar: "Jandarmalar Rumlarla birlik olup şiddete göz yummaktadır. İbrahim'in arkadaşı Piçiriko, bıçak darbeleriyle delik deşik olur ve kanlar içinde Splantsia Meydanı'nda İbrahim'in kollarına düşer."²⁵⁴

Bütün bu şiddete rağmen İbrahim soğukkanlı ve iyimser bakışını sürdürmektedir. Hasan ile konuşmasında bunun örnekleri görülmektedir. İbrahim: "- Tepinmezler, niye tepinsinler? Trakis ölüyorum desen bir yudum su vermez mi sana? Annen beni bahçeme gömün diye vasiyet etti diye çukurunu beraber kazmadınız mı? Yanlış yerdesin Gromozakis Hasan. Komşuluk başka, devletin işi başkadır. Arada bir delleniriz ama geçiniriz."²⁵⁵ Gromozakis Hasan, iki toplum arasındaki bu uyumsuzluk sonucu Buca'ya, İzmir'e göç etmek ister. İki toplumun da artık geçinemeyeceğini düşünmektedir.

Nurten Ertul'un *Kimlik* (2006) romanında da çeteler üzerinden toplumsal şiddetin boyutları gözler önüne serilmektedir. Tarihi bir hadise olan Georgios'un idam edilip Patrikhane kapısına asılması, Mora İsyanı ve ayrılıkçı hareketin alevlenmesi konusuna değinilirken, Rus Patrikhanesi'nin de olaylara katkısı romanda aktarılmaktadır.²⁵⁶ Bu noktada, Orta Anadolu'nun Rum ahalisi, Osmanlı'nın nüfus politikası olarak bölgeye yerleştirdiği Kürt ve Çerkezlerden şikâyetçidirler. Türk çetelerinden canını zor kurtaran Rumlar, bu kez de Kafkasya'dan gelen Çerkezlerle uğraşmaktadırlar. Rumlar, Müslüman Çerkezleri de Moskof casusu olarak görmektedirler. Bir bakıma topraklarını ellerinden almaya gelen düşmanlar olarak algılamaktadırlar onları. Bu noktada, Kafkaslardan gelen bu "ince zarif insanlar" Rumların ekonomik kaybını geri kazanmak için kullandıkları bir vasıtaya dönüşmektedirler. Rumlar çetelerin kendilerinden aldığı mecidiyeleri, Çerkezleri soyarak tekrar elde etmeye çalışırlar.²⁵⁷

Hüseyin Ünal da Girit'te geçen romanında, Girit'in ilhakı meselesine ve savaş öncesinde oluşan gergin, şiddet içeren havaya değinen yazarlardandır. Diğer Giritli

---

²⁵⁴ Sabâ Altınsay, a.g.e., s. 226.

²⁵⁵ A.g.e., s. 35-36.

²⁵⁶ Nurten Ertul, a.g.e., s. 58.

²⁵⁷ A.g.e., s. 72.

mübadil kökenli yazarların aksine, Girit'te yer alan Türklerin/Müslümanların Orta Asya kökenli olduğunu sık sık vurgulamaktadır. Roman, yeni bir söylem olan ve anca Cumhuriyet'ten sonra gündeme gelecek olan; *Türkler Orta Asya'ya gönderilmelidir* tezini Girit'te 1800'lerin sonunda dile getirerek anakronik bir söylemde bulunmaktadır. Girit, romanda, İlay-ı Kelimetullah uğruna yapılan bir fethin meyvesi olarak adlandırılırken, Rumların “Al sana Turko, Osmanlı köpeği, Osmanlı Piçi, Geber Oğuz soyu” şeklinde günümüzün spekülâtif söylemlerine yakın bir dil kullanması da oldukça ilgi çekicidir.²⁵⁸ Bu noktada, Girit'in ilhakı ve yaşanan şiddet, baskı olayları romanda aktarılmaktadır. Girit'in meclisinde Türk temsilciler, Girit'in iltihakını protesto ederler. Rum meclis üyeleri ise Yunan Bayrağı, Kralı ve Kraliçesi selâmlanmadan meclise sokmayı reddeder. Romanda şiddet söylemi, Rum kaynaklı olarak aktarılır. Buna göre; bir Yunan olarak Giritliler, Kilise'deki vaftiz suyu yerine Türk kanı akıtılmalıydılar. Hıristiyanlar ise bu kanla vaftiz olmalıydılar, şeklinde bir söylem ortaya çıkar romanda. Yunanistan'a Girit'in ilhak edilme durumu ve bu durumun yarattığı psikolojik yıkım, Müslümanların şiddete maruz kalmaları, romanda ayrışmanın temel unsuru olarak gösterilmektedir. Girit özelinde, ilhak, Yunanistan'ın büyük vilâyeti olarak Girit; aykırı seslerin mecliste bile işitilemediği, sindirildiği ve toplumun Müslüman kesiminin hiçbir şekilde merkezden destek göremediği bir zaman ve mekân olarak romanda kullanılmaktadır.²⁵⁹ Romanda, Müslümanlar ilhakı sadece protesto edebilirler ve bir anlamda çaresizlikleri bu noktada vurgulanır.

Yılmaz Gürbüz'ün *Mübadiller* (2008) romanı da Sultan Reşad döneminde, Rumeli'nin, özelde Selanik, Manastır gibi Osmanlı'nın damgasını vurduğu kentlerin şiddet ortamına nasıl sahne olduğu dile getirilmektedir. Romanın kahramanlarından Mürsel Bey'in söylemiyle; “Her kavim, Rumeli'de Türk düşmanı olmuştur” artık. Sultan Reşad'ın Rumeli ziyareti de durumu değiştirmemiştir.²⁶⁰ Irkçılık da bu manada bir şiddet söyleminin başka bir boyutunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla düşünce bazındaki ırkçılık bir müddet sonra fiziksel şiddete ve savaşa dönüşmektedir. Bu arada roman, Manastırlı Lütü Bey'in Keçierliler Tepesi'nde

---

²⁵⁸ Hüseyin Ünal, a.g.e., s. 7.

²⁵⁹ A.g.e., s. 14-15.

²⁶⁰ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 104.

Yunan Ordusu'nun Selanik'e girmesini engelleyişi ve Yunanlıların bu direnişi kırdıktan sonra Keçierliler Köyü'nü yıkışları da ele alınmaktadır.

Selanik'te, Küçük Balkan'da artık birbirleriyle mücadele eden Rumlar ve Gayrimüslimler, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları, çatışmaları bir kenara bırakıp, bütün bir şiddet enerjisini Müslümanlar üstüne yöneltmektedirler romanın devamında. Roman bu noktada, tarihi şahsiyetleri de kurgusu içerisine dâhil eder. Mustafa Kemal'in Küçük Balkan'a gelişi ve İttihatçı toplantılar da romanda yer alır. Mustafa Kemal; sistemsiz göç ve baskı, zulüm gibi hâdiselerden evlerini, Karaferye'yi terk edenlerin olduğu duyunca üzülür. "Türk; kasabasında, köyünde kalmalıdır" der, zira can emniyeti Balkan'da kalmamıştır. Rumların yanı sıra Bulgar komitacılar da Türkleri kaçırtıp yerlerine yerleşme arzusundadırlar.²⁶¹ Roman, Balkan'daki durumu şu şekilde ifade etmektedir. "Rumların baskılarına, ayaklanmalarına son vermek için hürriyeti ilân ettik, memlekete ve Rumeli'ye bu şekilde sahip çıkacağız" diyen ittihatçıların karşılarında Patrikhane destekli isyan hareketlerini bulmaları ayrıca üzerinde durulan bir başka konudur.

Roman, biraz da siyasî konulara yönelerek, Meclis-i Mebusan'daki otuz yedi Rum'u gündeme getirmektedir. Bu otuz yedi Rum, başta Boşo ve Vamvaka gibi mebuslar olmak üzere, Girit'te, Sisam'da, Selanik'te, Kozana'da, Karaferye'de, Serfice'de, Alasonya'da Türk köylerini ve yerleşim yerlerini yakıp yıkan, insanları katleden, zorla yerlerinden ve mallarından eden çetelere destek vermektedirler. Romanda, Akritas adlı Giritli bir komitacının Yunanistan'ın kuzey kesimlerine ve Balkan'a gelişi de buna paralel olarak aktarılır. Şiddet eğilimi bir noktada sistemli bir biçimde Yunan Devleti tarafından sürdürülmektedir. Romanın tezi bu noktada tarihsel olaylar ve şahsiyetler üzerine dayandırılarak aktarılmaktadır.²⁶² Romanın yoğunlaştığı şiddet konusu Selanik'e, Balkan'a ihraç edilen bir şiddettir. Yerlilerde karşı tarafa pek fazla şiddet gösterme eğilimi romanda yer almazken, dışarıdan gelen yahut romanda iddia edildiği gibi getirilen şiddet Trablus'un kaybedilmesiyle daha da tırmanmaktadır. Psikolojik olarak yenilginin ve kaybın verdiği üzüntüden kaynaklanan bozuk maneviyat ile yaşamaya çalışan Müslümanlar üzerine Rumlar ve diğer Hıristiyanların kurdukları çeteler, fırsattan da istifade ederek, çökerler. Roman

²⁶¹ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., 108-112.

²⁶² A.g.e., s. 123.

bu noktada, Türklerin, korkudan kabuklarına çekilen kaplumbağalar gibi evlerine, köylerine sığındıklarını; bununla birlikte Girit'ten gelen Akritas'ın Alasonya'daki köyleri basışını, can alışını ve öldürdüğü Türklerin başlarını kesip cami duvarına asışını da çarpıcı bir şekilde aktarmaktadır.²⁶³ Bu durumda Türk Jandarmaları etkisiz kalıyor ve Müslüman olan Arnavutlara bile söz geçiremeyecek kadar aciz duruma düşüyor romanda. Roman bu çizgide savaş ve işgal öncesi şiddet olaylarını, bir takım tarihi vesikalarla da desteklenebilecek noktada dile getirmektedir.

Girit'i mekân olarak kullanan bir başka roman da Ferda Bozoklar Ardalı'nın *Düşlerde Kalan Girit* (2009) ve *Düşlerde Kalan Mübadele* (2014) ikilemesidir. Bu eserde de Girit'te düğün basan, Türkleri Girit'ten kaçırmaya çalışan Giritli Rumlardan bahsedilmektedir. Diğer romanlarda da ortak bir durum olan, Megali İdea bağlamında Girit'in ilhakına değinilmekte, Rus Çarı ve Ortodoksların işbirliği ile Girit'in elden çıkma serüvenine kısaca yer verilmektedir.²⁶⁴ Romancı, burada Girit'in aidiyeti konusunda da bir tespitte bulunmaktadır. "Burası on beş nesil Türk'ü barındırdı. Ondandan önce de Venediklerini. Minoslular, Mikenler, Bizanslılar, Araplar yaşamış ama Rumlardan Yunanistan'dan göç etmişlerdir."²⁶⁵ Bunun yanında 9 Mart gecesini Yunan çetelerinin Girit'te Türklere saldırıp onları tuğla fırınlarda yakmaları, toplu katliamlarda bulunmaları da Yunanistan'da görevde bulunan siyasî iktidara hisse edilmektedir romanda. Ayrıca Rusların yaptığı yardımlarla Prens Yorgi'nin Girit'in genel valisi seçilmesi de bu romanda değinilen bir başka siyasî konu olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, süregelen bu siyasî hâdiseler, uluslararası bir krize, sonrasında ise oldubitti ve şiddetle elde edilen Girit'te, romanda da değinildiği gibi, Kilise'nin toplum arasında filizlenmekte olan şiddet kültürünü daha da alevlendirdiği sıkça tekrarlanmaktadır.²⁶⁶ Romanda, Hanya Kilisesi Başpiskoposunun çalıştığı her yerde ayaklanmaların çıktığı konusu tekrar edilmektedir. Bu noktada, *Kritimu* romanında da karşılaşılan Müslümanların sığınak yeri olarak tanımlanan tekke ve dergâhlar konusu tekrar öne çıkarılmaktadır. Nasıl ki Rum-Yunan şiddetinin kaynağı romanlarda Kiliseler ise bu mekanizmaya karşı koyan yahut en azından örgütlenilen yer olarak romanlarda kullanılan mekânlar ise

²⁶³ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 149.

²⁶⁴ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014, s. 54.

²⁶⁵ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Girit*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2009, s. 138.

²⁶⁶ A.g.e., s. 138.

Bektaşî Tekkeleri, Mevlevîhanelerdir. Bu noktada Bektaşî Tekkeleri biraz daha az öneme sahiptir, zira Bektaşî Tekkelerinin özellikle kapatılmasından sonra Girit'te, Yeniçeri Ocağından sonra askere itaat noktasında bir eksilik görülmektedir. Bu durumun Girit'te Türk dilinin konuşulmasını, kullanılmasını da azalttığı görüşü hâkimdir.²⁶⁷

Girit'te, Yunanistan'da ve Anadolu'da terör-tedhiş olayları çok şiddetli seviyede ortaya çıkarken, Midilli gibi izole mekânlarda daha az şiddet olaylarına rastlanmaktadır. Mübadele romanları içerisinde Midilli'yi mekân olarak kullanan *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* (2012) romanında şiddet olayları ve sonucunda ortaya çıkan sistemsiz göç ve kaçış olaylarına değinilmektedir. Rumların Midilli'de yaptığı nümayişlerden bahseden yazar, kahramanın gözünden olayları aktarırken diğer romanlarda bir ayrışma noktası olarak tasvir edilen dinin, Midilli'de şiddete meyletmiş yığınları yatıştırmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ancak romanda Giritli çetelerin Midilli'ye gelişi ve toplumun huzurunu bozarak çeşitli şiddet olayları gerçekleştirdiğine de değinilmektedir. Birçok romanda bulunan Giritli Akritas ve çetesi Midilli'de de ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar olurken, Midillili Müslümanlar ve Ortodokslar arasında daha sakin bir yaşam sürdüğü ve sadece dış etkilerle ilerleyen bir şiddetin toplum içinde yerleşmeye başladığı da romanda değinilen bir başka nokta olarak göze çarpmaktadır.²⁶⁸

Diğer romanlarda da ortaklık gösteren bu dışarıdan gelen terör, *Bir Avuç Mazi* (2013) romanında da değinilen bir husus olarak öne çıkmaktadır. Romanda, Rumeli vilâyetlerinde, daha önce tasvir edilen huzur ortamının bittiği her an bir bahçede, bir kaya dibinde bir Müslüman Türk erkeğinin cesedi bulunduğu dile getirilmektedir. Korkunun hâkim olduğu bir toplumdaki bahsedilmektedir. Huzur içinde yaşanan topraklar “karnından kan fişkiran bir canavar” halini almakta, aynı sofrayı paylaşan, ahbablık edip güle oynaya hayat geçiren insanlar artık birbirlerine düşmanlık etmektedirler.²⁶⁹ Romanda daha önce rastlanan şiddet olaylarının benzerleri de tekrarlanmaktadır. Meydanlarda, ağaçlara asılan, kurşuna dizilen Müslümanlar ve bunun yanında evleri kundaklanarak diri diri yakılan Müslümanlar

²⁶⁷ Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e., s. 40-41.

²⁶⁸ Şükrü Levent Deniz, a.g.e., s. 23-27

²⁶⁹ Fügen Ünal Şen, a.g.e., s. 243.

da romandaki şiddet havasının birkaç örneği olarak gösterilebilir.²⁷⁰ Romanda değinilen, Yanya’da faaliyet gösteren Mihal Matapes’in bu civar vilâyetlerinde karışıklık çıkarmak amacıyla topladığı eşkıya ile Müslümanlara saldırması ve Cuma namazında cemaati ile birlikte camiye yakışı bir başka şiddet olayı olarak yer almaktadır.²⁷¹

Romanlarda daha önce de değinilen, kutsal mekânların yakılıp yıkılması ve şiddet için zemin hazırlayan kışkırtmaların yapıldığı durumlar *Ah Bre Sevda Ah Bre Vatan* (2013) romanında da geniş yer tutmaktadır. Romanda bir Rum genç provokasyon için Kilise’yi yakarken tasvir edilmektedir: “ (...) Ben savaşçıyım yüce İsa... Senin savaşçın... (...) Dinsizlere karşı Haç’ın zaferini ilan etmeye geldim... Kutsa beni İsa. Bağışla... Cehennem kapısından ruhumu kurtar. Tanrı’ya bunu onun için yaptığımı söyle! (...) İnce kırmızı mumu çarşıdaki İsa’nın ayaklarına doğru fırlattı. Benzine buladığı kadife ateşi daha havadayken iştahla kaptı (...) Alevlerin uğultusu arasında dışarıdan bağırış çağırış sesleri yükseldi. Yangın! Yetişin! Türkler kiliseyi yaktı! Kâfirler, kâfirler! Tanrının evini yaktılar.”²⁷²

Romanın giriş sahnesinde, kim olduğu söylenmeyen ancak Türklerle barışı ve birlikte yaşam kültürünü savunan Stavros’un oğlu Niko olduğu anlaşılan koyu bir Ortodoks Hıristiyan, Türk-Rum çatışmasının fitilini ateşlemek amacıyla kiliseyi ateşe verir. Kalabalık ise kiliseyi Türklerin yaktığını düşünür. Bu örnek aynı zamanda sıklıkla tekrar edilen, dinin şiddeti tetikleyen rolünü de göstermektedir. Çoğu kez şiddetin sebebi inanç farklılığı olmasa da meselenin temelindeki itici güç olarak din farklılığının yattığı söylenebilir. Bu, romanda şu şekilde aktarılmaktadır:

“ Yangın! Komşular yangın var. Aya Nikola yanıyor! İnsanlar Kilise’nin kapısı önüne toplanıp çırpınmaya başladıklarında onlar çoktan yola çıkmıştı. Kosta kalabalığı görünce, iki elini ağzına götürüp boru gibi yaptı. *Türkler*, diye haykırdı. *Türkler Aya Nikola’yı yaktı. Dinsizler Tanrı’nın evini yaktı!*” Burada, romanda kurgu içerisinde, Türk-Rum-Yunan arasındaki çatışmanın din temelli yahut dini istismar ederek kitleleri savaşa ve çatışmaya sürükleyebilme gücü üzerinde durulmaktadır. Romanda, Kilise’yi yakanlar yardıma gidiyormuş gibi kalabalığa doğru koşup,

²⁷⁰ Fügen Ünal Şen, a.g.e., s. 27.

²⁷¹ A.g.e., s. 62-63.

²⁷² Demet Altınyelekliloğlu, a.g.e., s. 9.

“*Türkler, Onlar yaktı, kaçarlar*ken gördük” şeklinde provokasyon yaparak toplumu şiddete tetiklerler. Kosta, Kilise önünde toplanan adamları, Yetimhane tarafına yönlendirir. Kiliseyi yakan adamların o yöne kaçtığını söyler: “İşte bu kadar, dedi. Artık gidebiliriz. Yarın bütün dünya Türklerin kilise yaktığını duyacak. Hele sabah fesler bulununca seyreyleyin gümbürtüyü. Ne plan değil mi? Niko sessizce başını salladı.”²⁷³ Romancıların geneli Türk-Rum yahut Müslüman-Ortodoks çatışmasının dış odaklı ve fanatikler tarafından çıkarıldığını vurgular nitelikte bu tür tematik sıçramaları kurgu içerisine tatbik etmek yolunu tercih etmektedirler. Sonuçta; kavganın, savaşın, çatışmanın ve mübadelenin bir yanılısıma olarak, haksız ve temelsiz bir uğraş olduğu fikri daha çabuk kabul edilebilmektedir.

Elbette karşı şiddet kaçınılmaz olacaktır. Romanda, kilise yaktığı iddia edilen Türkler karşısında yığınları bulacaktır: “Ertesi gün, Yunan Bayrağı’ni kapam genç Rumlar komutanlığa, belediyeye akın etti. Kalabalık ve öfkeliydiler. Aralarında sivri, kara külâhları, kara cübbeleriyle omuzladıkları haçları sallayan papazlar da vardı. Herkesten çok onlar bağıyorlardı. Bizi Müslümanlardan korumayacaksa, askerlerin burada işi ne? Kumandan, Türkler evlerimizi, dükkânlarımızı basarken askerlerin nerdeydi? İsa aşkına yürüyelim arkadaşlar! Türklere ölüm. Asker yapmazsa biz yaparız! Selanik’te Türk istemiyoruz (...) Elbette bu sahne içinde sakın ve yapıcı düşünen Rumlar da yerleştirilir romancı tarafından. Mübadele romanlarında genellikle olumlu bir Müslüman yahut Ortodoks tip bulunmaktadır. Yaşlı biri, “yılanın kuyruğuna bastık, ne bekliyordunuz?” der. Ona tepki olarak “Ne demek istiyorsun, açık konuş.” Bunun üstüne kalabalıktan bir ses, Türk-Yunan çatışmasını bir etki-tepki çizgisinde değerlendirerek ve aynı zamanda bu konu üzerinde yazarın sözlerini nakleddercesine “Bizimkiler adamların üstüne bu kadar varmasalardı bunlar olmazdı... (...)” der. “Ne diyorsun sen be? Hain bu hain! Susturun şu Türk uşağını” sesi kalabalıktan yükselir. Dolayısıyla her romanda, karşıda konumlandırılanı, ötekileştirileni savunan, âşık olan, dostluğuna önceki zamanlarda olduğu gibi devam etmeye çalışan tipler koşulsuz olarak ihanetle, vatan hainliği ile yaftalanmaktadırlar. Şiddetin başı, destekçisi romanların şiddetin, ayrışmanın başlangıcı hakkındaki tezine uygun biçimde genellikle, dış güçler olmaktadır. Provokasyon ve dış güçler,

---

²⁷³ Demet Altınyelekliloğlu, a.g.e., s. 315-316.

romancılara göre şiddetin kaynağıdır. “(...) Amerika Yunan isteklerini kabul etmiş. (...) Zito, zito... Smyrna yolu göründü.”²⁷⁴

Romanlar içinde bireysel şiddet olayları, öç almalar da karşılıklı şiddetin bir yansıması olarak yerini almaktadır. Altınyeleklioğlu'nun romanında Poyraz'ın Andreas adlı bir provokatörü yakalaması, öldürülen Türklerin azmettiricisi olmasından dolayı bir anlamda romancı tarafından cezalandırılması da şiddete bulunan bir çözüm gibi yansımaktadır. Şiddete karşı şiddet kültürü geçerli bir noktada dile getirilmektedir: “Türklerin intikam gecesinde Selanik meyhanelerinde aradığı Andreas o gün öğle vakti ortaya çıktı. Bir taşın üstünde, Helenler, diye bağıyordu. Kalabalıktan, Zito, çılgınları yükseldi. Ellerini havaya kaldırarak zafer çılgınları atan kalabalığı susturdu. Hepsini tanıyordu onu. Gizli toplantılarda, intikam vakti yaklaşıyor, diye konuşurdu (...) “Andreas, kardeşlerim! diye yükseltti sesini yeniden. Hıristiyanlar kardeşlerim! Türkleri dizleri üzerine çöktürdük. Kurtuluş sırası, denizin karşı yakasındaki kardeşlerimizde.”²⁷⁵ Bu tarz irredentist söylemler daha önce de değinildiği üzere romanlarda bir tez olarak sunulmaktadır. Yunan'ın İzmir'e, Anadolu'ya çıkışı hep bu söylem üzerinden temellendirilmeye çalışılmaktadır. “Gidip, bizden alınan geri alacağız. Ama önce buradaki işimizi bitirelim. Gördünüz, rahat durmuyorlar. Evlerimizi, dükkânlarımızı ateşe veriyorlar. Yunan Selanik'te, Türk'e Müslüman'a yer yok. Kansa kan! İntikamsa intikam!”

Ah Bre Vatan Ah Bre Vatan (2013) romanında, basit provokasyonların, toplumu yönlendirerek ne denli karmaşık bir savaşı ve davayı başlattığı çok daha çarpıcı olarak gözlenmektedir: “Asıl kıyamet gece koptu. Atina'dan gelen haberlerle bağırsıp çağrışan Rumlar, sokak aralarına dağıldı. Türk mahallelerinde ortalığı velveleye verdi. Hey pis Türkler! (...) Efsunlar süngülerini bilemeye başladı! (...) Süngü kebabı yapacağız hepinizi! (...) Ordu Smyrna'ya!”²⁷⁶ Romanda, Yunan Ordusu'nun hangi havada ve toplumsal destekle yola çıkacağı, ideolojik anlamda nasıl bir zihniyeti temsil ettiği burada ortaya konulur. Ordu, tam bir kurtarmacı, kurtarıcı, öç alıcı bir şekilde halkın, sokaktaki normal insanın zihnine kazınmıştır. Tarihteki Yunan yayılmacılığının, koloniciğinin son noktasını oluşturan ordu, siyasi,

²⁷⁴ Demet Altınyeleklioğlu, a.g.e., s. 344-345.

²⁷⁵ A.g.e., s. 345.

²⁷⁶ A.g.e., s.348.

ekonomik zeminin dışında, bir adaleti sağlamak, zulümden Rumları kurtarmak için yola çıkacaktır normal vatandaşın gözünde. Aynı noktada halk da şiddetin uygulayıcısı olarak görülmektedir romanda. Türk ahaliden kadın, erkek, çocuk, ihtiyar önlerine kim çıktıysa dövülür. Tükürük yağmuruna tutulur. Kadınların üstleri başları parçalanır. Sokaklar çetelere kalır ve onlar da canları ne istiyorsa onu yaparlar.”²⁷⁷

Savaşın planlayıcıları ise şiddeti halka kaydırarak yeni bir destek bulma çabasındadırlar: “Savaş bitti. Osmanlı yenildi. Ama Osmanlı’yı asıl şimdi yenmek lâzım. Masada. Yoksa bunlar kısa zamanda kendilerini toparlar. O zaman önlerinde kimse duramaz. Türkleri durduracak tek güç Doğu Roma’nın mirasıdır. Ege’nin iki yakası ve adalar, bu siyaseti izleyen Yunanistan’a bırakılmalı. Doğu Roma canlandırılmalı. Kostantinopolis’in beş yüz yıllık esareti sona ermeli (...) Kestaneleri ateşten almak için maşa kullanmak lâzımdı. Onun maşası da bu keçisakallı, komik takkeli adamdı işte. Türklerin başına Yunanlıları musallat edecekti. İyonya’yı mı yeniden kuracaklardı? Bırakacaktı; kursunlar. Pontus’u mu canlandıracaklardı? Canlandırırsınlar. İstediklerini verin onlara.”²⁷⁸ Savaşın, mağlubiyetin ve dolaylı olarak mübadelenin sebebi emperyal güçler olarak telaffuz edilmektedir. Mübadele de İngiliz siyasetinin ve Osmanlı ver kurtul zihniyetinin bir sonucu olarak tanımlanmaktadır. Bu çizgiden bakıldığında Altınyeleklioğlu’nun romanı bir anlamda Yunan Anadolu Seferi’nin sebeplerini toplumsal izlerde, kışkırtmalarda, sebebi sağlam olmayan düşmanlıklarda aramaktadır. Bu noktada, şiddetin planlayıcısı da Yunan toplumunu bir etkin güç olarak kullanacaktır.

Tekrar etmek gerekirse, mübadele romanlarında, toplum içinde ayrışmayı ve şiddeti finanse edenler, destekleyen hep dış güçler bilhassa da İngilizler olarak gösterilir. Altınyeleklioğlu’nun romanında, toplumu harekete geçiren, kışkırtan Niko ve Kostas, yaşanan terörün silahlarını sandaldan, İngilizlerden alırlar. Burada, İngilizlerin gönderdikleri altınlar ile ve Yahudilerin hayatta kalmak yahut statükolarını korumak için kiliseye verdikleri altınlar, paralar gündeme getirilir. Osmanlı mı? Yoksa İngilizler mi? Niko, Kostas ve Mavro için doğru seçenek İngilizlerden altınları alıp bunu teşkilâtlanmak, silahlanmak için kullanmak, onlar

²⁷⁷ Demet Altınyeleklioğlu, a.g.e., s. 347-348.

²⁷⁸ A.g.e., s. 24-25.

için doğrudur.²⁷⁹ İyon İmparatorluğu'nu diriltme rüyası tekrar edilir ve bu üç kafadarın konuşmalarında, artık çete oldukları, Türkler için artık zor günlerin yaklaştığı sürekli dillerindedir. Bu noktada, bu üç çete üyesinin bakış açısından Türklerin durumları da dile getirilir. Şiddet, meyvesini vermiştir. Türklerin işyerleri, dükkânları hep kapalıdır. Tek başlarına sokaklarda bile gezmekten imtina ederler. Aynı şekilde Yahudiler de onlardan farksızdır. Bu üç çeteciye göre, atalarının işlediği günah yetmiyormuş gibi, savaşta da Türklere yardım etmişlerdir. Hatta Niko'ya göre Yahudiler de tamamen öldürülmelidirler. Ama kendince bir haklı yan bulur Niko: Çünkü Yahudiler en azından hayatta kalmak için çok ödüyorlar, böylece Yunan davasına dolaylı yoldan katkıda bulunuyorlardır.²⁸⁰

Gerçekten de, savaş öncesinde ve sonrasında, gerek Yunanistan'da gerekse de Osmanlı'da kalan topraklarda Yahudilerin takındıkları tavrın ne olduğu, nasıl bir yol izledikleri konusunda pek de bilgi yoktur. Biliniyor ki Yunanistan'a bağlanmadan önce Selanik'te bir Yahudi şehir devleti kurulması fikri ortaya atılmıştır. Bu örnekler ışığında, romanda, bir çetecinin oluşumu ve toplumun birbirine günden güne düşman oluşu ta ki savaşa kadar geçen bu çekişme aktarılmaya çalışılmaktadır.

Çeteci faaliyetlere katılan bir diğer roman kişisi ise Belgin Karabulut'un *Mücadele Günlerinde Aşk* (2014) adlı romanında yer alan Adras'tır. Adras, Girit'te sevdiği ve evlenmek istediği Sare'yi elde etmek adına şiddete son vermeye çalışan bir kahraman olarak öne çıkmaktadır. Sevgilisine kavuşamamasının sebebi olarak Girit'te teşkil olunan tedhiş çetelerini görmektedir. Romanın öne çıkan kişilerinden Adras, şiddete son vermek, Müslümanlara yardımcı olmak için katıldığı çeteciler arasında baskın yapılacak köylere daha önceden haber verir. Savaş dönemine kadar Müslümanlar Girit'te büyük bir tehdit unsuru olarak görülürler. Bu noktada, Adras'ın çete lideri Teo'yu razı etme çabaları aktarılır. Türklere, Müslümanlara yardım ettiği anlaşılır ve deşifre olur Adras çete içinde. Bu sırada bir başka çeteci Elif adlı bir Müslüman kıza âşık olur ve çeteden ayrılır. Adras ise, Rumların Müslümanlara yaptığı zulümler, dini ayrılıktan kaynaklanıyor, der. İçindeki acıyı dindirmek için Müslümanların yanında savaşacağını söyler.²⁸¹ Bu noktadan bakıldığında roman

²⁷⁹ Demet Altınyeleklioğlu, a.g.e., s. 54-55.

²⁸⁰ A.g.e., s. 361.

²⁸¹ Belgin Karabulut, a.g.e., s. 51-61.

daha önce değinildiği üzere şiddetin kaynağını dini farklılıklar üzerinden kurmaktadır. Bunu yaparken ayrıştırmacı değil daha çok dinin genellikle seçilemeyen, içine doğulan toplumun bir unsuru olduğudur. İki âşık bu yüzden bir araya gelemezler. Ancak burada daha da önemlisi, Adras'ın idealist yapısıdır. Adras, romanda, şiddeti sonlandırmak için şiddetin kaynağına inmeyi düşünmektedir.

Romanda aynı zamanda şiddetten rahatsız olanların bizzat Rumlar olduğu vurgusu yapılmaktadır. Nikos, Adras'ın babası, Sare'nin babası Reşad Bey'e artan zulmün, Müslümanlara uygulanan şiddetten ne denli utandığını söylerken; hele ki kendi dininden olanlar tarafından ve din adına yapıldığını da ekleyerek üzüntüsünün ve suçluluk duygusunun arttığını da ekler.²⁸² Bu örneklerle beraber, *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014) romanı sadece bir aşk romanı olmaktan çıkmaktadır. Sığ da olsa toplumsal hâdiselerin kaynaklarına değinmekte ve yer yer de çözümler üretmeye kahramanını zorlamaktadır. Ancak, romanın sonuna kadar, Sare'nin bu ayrışmayı hep kabullenışı, bir anlamda Osmanlı'nın Girit'ti kaderine terk edişi kadar hüznü bir hava yaratmaktadır.

Son dönem mübadele romanlarından *Ihlamurlar Açarken* (2015) de şiddet olaylarına çeteler boyutunda yaklaşmaktadır. Trakya'da, Vize'de geçen romanda Trakya'yı Yunanlaştırmaya çalışan bir çetenin tedhiş hareketine girişmesi, Rumların sessizce örgütlenmeleri de ayrıca aktarılmaktadır. Trakya Komitesi adı verilen bu çete, bölgenin mağaralarında gizlenip civar köy ve yerleşim birimlerinde terör estirmektedir.²⁸³ Bu açıdan bakıldığında, Güngör Mazlum'un diğer yazarlarla ortak bir izleği sürdürdüğü görülmektedir. Mazlum, karşılık şiddet ve savaş üzerinde romanında daha çok durmaktadır bu anlamda. Savaş öncesi, barış dönemleri de diğer yazarlar gibi münferit çizgide kalan yahut fanatik olarak nitelendirilebilecek hareketlerden ibarettir.

Romanlarda, genel bir ifadeyle, ulus devletlerin resmi olarak ortaya çıkmadığı iki bölgede de bu durumun hazırlığı görülmektedir. İki tarafta da diğerini kaçırtma, mekâna demografik olarak hâkim olma isteği ağır basmaktadır. Balkan Savaşları sonrası tavan yapan etnik hareketler birer bulaşıcı hastalık, virüs gibi ilk önce

---

²⁸² Belgin Karabulut, a.g.e., s. 14-15.

²⁸³ Güngör Mazlum, a.g.e., s. 22.

Osmanlı Balkanlarını sonra da Anadolu'nun her köşesini sarmaya başlamıştır. Henüz sistemli ve organize olamamış bu hareketler gitgide artan bir çizgide tezahür etmektedir. Toplum, karşılıklı olarak “öteki”ler yaratmaya başlamaktadır. Bu hareket 1. Dünya Savaşı'nın son darbesiyle şekillenen topyekûn savaşa dönüşmek için mayalanmaktadır.

1826'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, sonrasında Ulus-Devlet fikrine ulaşması ile homojenleşme, milliyetçilik daha önce de bahsedildiği üzere bir vakıa halini almıştır.²⁸⁴ Bir anlamda kaçırma hareketleri ile demografik olarak coğrafyaya hâkim olma süreçleri ile tam manasıyla yaratılan *Ingratum Populum* yahut *Minoritate Ingrata*²⁸⁵ durumu ile Türklerin-Müslümanların yaşadıkları Yunanistan'da, Girit'te, Midilli'de artık istenmeyen bir halk olduğu ortadadır. Aynı şekilde, İttihatçılar da Rumları ve diğer azınlıkları, belirli bölgelerde çoğunluk dahi olsalar, istenmeyen halk olarak görmektedirler.

Özetle bahsetmek gerekir ki, Selanik gibi, Girit gibi yerlerde Yunan güçleri fiili olarak gücü ele geçirdiğinde, Türk askerinin de bu bölgelerden ayrılmasıyla halkın savunmasız bir hale geldiği görülmektedir. Bu noktada birdenbire, evlerinin yanında “siz Türk'ü kesiniz, zalimi parçalayınız” şeklinde başlayan Yunan marşını söyleyen Tahmiscizade'nin anıları ortadadır.²⁸⁶ Bunun yanında Girit'in kendine özgü durumunu vurgulayarak tekrar hatırlamak gerekir ki Girit, İmparatorluk coğrafyası içinde bir dinden başka bir dine geçişlerin çok sık yaşandığı bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Girit'te Yunan Ayaklanması sırasından Rumlardan başka bazı Müslümanlar da bu isyana destek vermişlerdir. Bir kısmı sadece işbirliği içine girmekle yetindiği halde, bu isyana destek veren Müslüman halktan bir kısmı da din değiştirerek Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Mürtet olan bu kişiler hepsi can

---

²⁸⁴ Elif Yılmaz, “ Demirden Leblebi: Girit. Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri” *Sosyoloji Dergisi*,3. Dizi, Sayı: 22, 2011, s. 164.

²⁸⁵ *İstenmeyen Azınlık* yahut *İstenmeyen Topluluk*, Halk olarak da çevrilebilecek olan bu kavramı burada, çok uluslu imparatorluklardan kopan devletlerde kalmış olan İmparatorluk bakiyesi halklar, nüfuslar için kullanmaktayız. İmparatorluklar dağıldığında yeni kurulan ulus temelli ülkeler ilk olarak kendi içinde yaşamaya devam etmekte olan farklı dinden-etnisiteden topluluklardan kurtulmak isterler. Bu hadise tarihte, nüfus mühendisliklerine, sistemli imha ve holokost gibi geniş kapsamlı şiddet hareketlerine dönüşebilmektedir. Bu kavramla esasında bu duruma maruz kalan ve politik ve sosyal olarak dışlanan bir topluluğu kastetmek istedik.

²⁸⁶ İsmet Minoğlu, İlhan Şahin, a.g.e., s.37-39.

güvenlikleri açısından Ada'dan kaçmışlardır.²⁸⁷ Elbette ki bu çatışma sürerken Batı Anadolu'da ve Küçük Asya'da romanlarda da değinilen sistemsiz göçler, kaçma girişimleri ortaya çıkmıştır. Amerikan Hükümeti, Kızılhaç Örgütü İzmir'de Rum ve Ermeni Pakrikliği ile birlikte, limanlara yığılan Rumlara, Amerikalılara, iş adamlarına yardımlar da götürmektedirler.²⁸⁸ Ancak romanlarda bahsedilen, Müslümanlara yaşadıkları yerlerden kaçarken bu türden bir yardım herhangi bir dernek, kuruluş tarafından yahut büyük devletler tarafından kesinlikle yapılmamıştır. Bu noktada tarihi belgelerden ve romanlardan yapılan çıkarımlar ile birlikte Müslümanlar için savaş öncesinde yaşanan şiddet olayları daha yıkıcı olmuştur demek pek yanlış olmayacaktır.

Toparlayıcı olması açısından bakıldığında şiddet hareketlerinin başlangıcı, romanlarda genellikle Yunan kaynaklı olarak gösterilmektedir. Yunanistan içindeki nüfusu arttırmak ve dünya üzerindeki tüm Helenleri birleştirmek gibi önemli bir aşama Yunan devlet adamları tarafından benimsenmiş bir fikir olarak ortadadır. Bu noktada, adalardan, Küçük Asya'dan gelen Rumlar bile Yunanistan'a kabul edilmeyip geri gönderilmiş, bir anlamda Rum iddialarını güçlendirebilmek için bu Rumların varlığı bir ideal dayanak oluşturmaktadır.²⁸⁹ Adalardan başlanan Helenleştirme hareketi ilk önce sistemsiz, cılız kavgalarla başlayıp sonradan çetecilik olgusuna kısa zamanda dönüşmüştür.

Aynı zamanda siyasî iktidarsızlık ve düzensizlik, sürekli devam eden isyan ve ayaklanma hareketleri de büyük savaş öncesinde Yunanistan topraklarında huzuru bozan, şiddeti azdıran bir anlamda Yunanistan'ın elden çıkışını hazırlayan bir süreç olarak görülmektedir. 1800'lerin başına gelindiğinde Kuzey Yunanistan da Girit gibi kaynayan bir kazan halini almıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı bölgede ses getiren bir olay olarak tarihte bilinen bir hadisedir. Elbette ki bu hadise süresince Vali ile devletin arasında süren çatışma ortamı en çok Rum çeteleri faydalanmış, bölgede asayiş ortadan kalkmıştır. İstikrarsızlık ve kargaşa ortamı çetelerin şiddet

---

²⁸⁷ A.Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, *a.g.m.*, s. 108.

²⁸⁸ İbrahim Erdal, "Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir'in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu" *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, 2009, s. 65.

²⁸⁹ İbrahim Erdal, *Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 39.

hareketlerine başlamasına sebep olmuştur.²⁹⁰ Bununla birlikte, İmparatorluktan koparılmaya başlanan Girit'te de İngilizlerin, Fransızların planları olduğu aşikârdır. Bu durum sıklıkla romanlarda da dile getirilir. Türk/Müslümanlar ile Rumların barış halinde yaşadıkları, birbirleriyle evlendikleri hususu daha önce de değinilmiş bir durumdur. Din değiştirmeler olduğu gibi Osmanlı yönetiminde ayırım olmaksızın eşit muamele uygulandığı konusu sıkça dile getirilmektedir. Şiddet olayları ise Girit'te Yunanlıların Giritli Rumları tehdit etmeleri ile başlamıştır. Yunanlılar, Rumlara, Türkleri buradan atmazsanız, onları öldürmezseniz biz sizi öldüreceğiz, çocuklarınıza, eşlerinize kötülük yapacağız, demektedirler.²⁹¹ Savaş öncesi şiddet hareketleri savaş sırasındaki gibi alevli bir havada ilerlememektedir. Çetelerin basacağı köylere daha önceden gidip haber veren Rumların sayısı hiç de azımsanacak kadardır. Türklere haber verip dağlara kaçmalarını sağlamışlardır. Panastasi denilen bu durum yaşandığı zaman devlet Türklere yardım edebilecek durumda değildir. Kaynaklarda dile getirildiği kadarıyla, Yunanlılar, Rumlara çete eğitimleri vermeden önce hırsızlık dahi yaşanmayan bir yer olarak tasvir edilmektedir.²⁹²

Romanlarda bir takım belirtileri ve nedenleri sayıp dökülen şiddetin kökenlerine inmek için çok daha fazla tarihi dokümana ihtiyaç olduğu şüphesizdir. Kabaca dile getirmek gerekirse, romancılar, şiddet eğilimin kökenleri dış mihraklar üzerinden açıklamaya çalışırken, milliyetçilik dalgasını dikkate almamaktadırlar. Yunan bağımsızlığının etkisi, Osmanlı'nın güçsüzleşmeye başlaması gibi hâdiseler de geri planda kalmış gibidir. Birden ve sebepsiz bir ayrışma ve düşmanlaşma süreci ortaya çıkmaktadır. Ortak noktalar açısından da bakılacak olursa romanların bütünleştiği nokta topyekûn olmayan, münferit gelişen şiddet hâdiseleri ve ithal edilen terördür. Bu terör, romanlarda gitgide sistemleşen, karmaşıklaşan ve savaşın başlamasıyla da yerini devlet destekli terörüne bırakan bir realiteye dönüşecek ve romanlarda kurgu içinde gözlemlenebilecektir.

---

²⁹⁰ İsmet Binark (Proje Yöneticisi), *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1995, s. 60.

²⁹¹ Refiye Okuşluk Şenesen, a.g.m., s. 261.

²⁹² A.g.m., s. 262.

1.5. Savaş Sonrası Şiddet

Türk ve Yunan halkları arasında zorunlu göçü hukuken meşru kılacak, bu durumu fiili bir duruma getirecek ve tarihte ilk kez uygulanan bu uygulamayı hazırlayacak olan süreç, bir anlamda Türk-Yunan Savaşı ile aradığı zemini bulmuştur. 1944 ve 1946 yıllarında, dünya siyasî literatürüne de örnek teşkil eden bu durum, Çekoslovakya ve Macaristan, Polonya ve Sovyetler Birliği arasındaki nüfus değişimlerine de örnek teşkil etmektedir.²⁹³ Yunan irredentist hareketi, şiddetin başlaması konusunda ne kadar önemli bir rol oynamaktaysa aynı itici güç Ege Bölgesi'nde özellikle İttihat ve Terakki'nin "Türkiye, Türkler İçindir" şiarıyla, bölgeyi Türkleştirme çabaları da o derecede önemlidir.²⁹⁴

Bölgede, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda şiddet kültürü, her ne kadar sistemli bir hal almasa da Yunanistan'ın 1829'da itibaren Osmanlı aleyhinde beş kez genişlemesi, ele geçirdiği alanlarda Müslüman halkı zulüm ve baskıyla yaşadıkları yerlerden uzaklaştırmaya çalışması, sistemsiz göçlere sebebiyet vermiştir.²⁹⁵ Keza Anadolu'da da aynı durum söz konusudur. Savaş ortamı, Yunan dış politikasının yarattığı en büyük gerekçe olarak durmaktadır. Aynı zamanda savaş ortamı, toplum içinde şiddetin yayılmasını tetikleyen onu sistemli bir yapıya büründüren bir zemin hazırlamaktadır. *Büyük Fikir*, olarak da çevrilebilecek olan *Megali İdea*, 15 Mayıs 1919'ta Düvel-i Muazzama'nın da onayıyla Yunan ordularının İzmir'den başlayarak Batı Anadolu'yu ve Trakya'yı işgal etmesi ile başlamıştır. Venizelos'a göre bu fikir: "İki kıtaya uzanan ve beş denize açılan Yunanistan'ı gerçekleştirmek, bir ayağı Asya'da bir ayağı Avrupa'da olacak Büyük Yunanistan'ı Bizans Grek İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktır."²⁹⁶

Savaşın başlaması, iki toplum arasında zaten son yüzyılda korunamayan barış ortamının yerini toprak kazanma hırsı ve ihanete uğramışlık duygusuyla birlikte şiddete bırakmasına sebep olmuştur. Clark'a göre: Özellikle, Yunanistan'ın

---

²⁹³ Yücel Bozdoğanoglu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları" *Türkiye Sosyal Araştırmaları Mübadele Özel Sayısı*, Sayı: 3, 2014, s. 30.

²⁹⁴ Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 209.

²⁹⁵ Salih Özkan, "Mübadele Öncesinde Yunanistan'da Türklere Yapılan Baskılar ve Türkiye'deki Yankıları" *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, ICANAS 38*, Cilt: IV, Ankara, 2007, s. 2371.

²⁹⁶ Esra Sarıkoyuncu, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 240.

Anadolu'yu işgal etmeye girişeceğini hiç düşünmeyen Türklerin yaşadığı ihanete uğramışlık duygusu gerçektir; böyle bir duyguya kapılmaları için özel olarak ikna edilmelerine gerek yoktur.²⁹⁷ Ayrıca, Anadolu'ya yapılan hareketin amacı da oldukça açık olarak görülmektedir. Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki amacı, Balkanlı müttefiklerin 1912'deki amaçlarının aynısıdır, yani daha önce etnik ve dini açıdan çeşitliliğin yaşandığı topraklarda, bir Hıristiyan memleketi yaratmaktır. Bunu elde etmek için Müslümanların uzaklaştırılması gerekmektedir.²⁹⁸ Şiddetin sistemli bir şekilde başlamasıyla birlikte ilk önce İzmir'de, bölgede yaşayan Rumlara silah verilmesiyle birlikte Türklerin devamlı kurşunlanması, mallarının yağmalanması ve kovalanıp avlanması başlamıştır. Bu durumda, sivil halkın bu şekilde silahlandırılmasının Türk nüfusa karşı şiddetli baskı kurmak amacıyla yapılan bu fiili durumu, İngiltere Askeri Temsilcisi de doğrulamaktadır.²⁹⁹

Bu şiddet ortamının romanlardaki izlerini, savaşın başlaması ve sonuçlanması süreci üzerinden okumak, iki toplum arasındaki büyük ayrılığın ve tarihsel nefretin boyutlarını ortaya koymak açısından önemlidir. Yine kronolojik dizgide, romanların tarihin didaktik ve kutuplaştırıcı söyleminin dışında sunduğu bakış bu durumda önem kazanmaktadır.

Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* (2002) romanında yine Hasan ve Kir Vladimirov'un şiddet ve savaş üzerine sözleri, sohbetleri ayrıca Hasan'ın gözlemleri ve de hatıraları Girit'te yaşanan şiddet ortamını göstermesi açısından önemlidir. Hasan, Giritli Rumlardan toplu bir biçimde giriştiği katliamları tarif ederken din duygusunu ön plana çıkarmaktadır. Hasan'a göre, Giritli Müslümanları şiddetten uzak tutan dindir, İslâmiyet'tir. Ayrıca, her ne kadar da tam bir gerçekliği barındırmasa da, milli kimliği koruyan da dindir Hasan'a göre. Hasan, Yorulmaz'ın sözcüsü gibidir. Yazar, Giritli bir mübadilin defterlerinden derlediği romanda, olayları şahit bir bakış açısıyla aktarır. Hasan ve Vladimirov'un Girit, şiddet ve savaş üzerine konuşmaları bu bağlamda kurmacadan uzaklaşıp samimi bir diyaloga dönüşmektedir. Bu noktada, Vladimirov'un daha önce dillendirdiği "Girit gitti gider" söylemini, kehanetini hatırlatmakta fayda vardır. Hasan'ın gözlemiyle, aktarımıyla

²⁹⁷ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 21.

²⁹⁸ Justin McCharty, *Ölüm ve Sürgün*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 270.

²⁹⁹ A.g.e., s.286.

öğrenilen ve diğer romanlarda pek de sözü geçmeyen bir eziyet, psikolojik şiddet durumu da *Savaşın Çocukları*'nda görülmektedir. Amele Taburu'nun bir benzeri olarak, Girit'te I. Dünya Savaşı sırasında Yunanlılar birçok Giritli Müslüman'ı askere alıp Türklere ve müttefiklerine karşı savaşmak üzere cepheye gönderirler. Romanda bir anekdot olarak aktarılan bu sahne, diğer romanlarda pek fazla söz edilmeyen bir hadisedir. Bu Müslümanların çoğu “savaşığım düşman Türk'ün müttefikidir” diye ateş açmaktan bile imtina eder. Birçoğu kurşuna dizilir, mahkemelerde yargılanıp hüküm giyerler.³⁰⁰

Yine, Yorulmaz'ın üçlemesinde, *Kuşaklar ve Ayvalık Yaşantısı*'nda da Rumların hem Anadolu'da hem de Girit'te Yunan Ordusu'na verdiği desteğin boyutlarına değinilmektedir. Kira Marigo ile Hasan'ın diyalogu burada ön plana çıkar. Marigo, mübadelenin bir sebebinin de Rumların Yunan bayrağı açıp silahlı mücadeleye çeteler yoluyla dâhil olmasını ve Megali İdea'nın bin yıl geçse de bitmeyeceğini romanda vurgulamaktadır.³⁰¹ *Girit'ten Cunda'ya* romanında Yorulmaz, Kira Marigo, Kir Vladimiros ve Aynakis Hasan'ın şiddet, ayrışma ve terör üzerine yaptığı sohbeti aktararak bir anlamda şiddetin temellerine inmektedir. Romanda Kira Marigo, hele Hasanaki'nin kişiliğinde, Türklerin barbar olmadıklarını hatta uygarlığa büyük yatkınlıkları olduğunu anlayınca insanlara karşı, daha yumuşak ve anlayışlı bir tutum içine girmiştir. “(...) Marigo'nun evine çağrılı olduğu gecelerde, Hasanaki'nin sevgilisinin, üstelik güzel bir kadının çağrılısı olduğunu göz önünde bulundurur, ihtiyar haline uygun, pırıl pırıl bir gömlek ve temiz giysiler giyerdi. Baş konuları, doğal olarak 1896'daki yine Osmanlı'ya karşı Girit Ayaklanmasını başlatmış, başbakanlığı döneminde de Yunan ordularını Anadolu'ya çıkartıp *Megali Katastrofi*'ye³⁰² neden olmuş Elefteros Venizelos ve Anadolu'nun ulusal direnişini başlatıp başarıya ulaştırmış, Mustafa Kemal Paşa oluyordu. (...) Kira Marigo, tüm kültürüne, görmüş geçirmişliğine karşın, kıskanç, sevgilisini elinden kaçırmış kadın hallerini takınmaktan kendini alamıyordu. Kolay mıydı, erkeği elden gitmişti! Karnında, büyümeye başladığını duyumsar gibi olduğu çocuğunun babasından ayrı yatmakta oluşu, onun okşayıcı söz ve hareketlerinden

³⁰⁰ Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 16.

³⁰¹ Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 200-201.

³⁰² Büyük Yıkım/Felâket: Yunanlılar bu kavramı Kurtuluş Savaşı'nda alınan yenilgi ve Anadolu'nun Rumlardan arındırılması süreci için kullanmaktadırlar.

yoksun kalması, deliye dönmesine yetip artıyordu. Hasanaki'yi yolcu edene değin Venizelosçu'ydu; Girit her şeyiyle kendilerinin olmuş diye seviniyordu, Yunanistan'ın genişlemesinden *Büyük Yunanistan* olmasından yanaydı, yani, yayılmacı bir Yunan milliyetçisiydi. Ne ki, sevgilisini İskenderiye'ye götürecek İtalyan San Marko gemisi palamarlarını çözene kadar sürmüştü bu fikirleri.”³⁰³ Evet, Marigo romanda ilk önce sıkı bir Venizelosçu, Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını kutsayan bir kimlikte ortaya çıkar. Aynakis Hasan ile aşkı onu bu noktadan şiddetin ve ayrışmanın eleştirisi noktasına getirir.

Vladimiros Dede ise olaya Kira Marigo gibi duygusal değil de daha tarihsel bir boyutla bakmayı yeğler: “(...) Bizim ceddimiz [Yunanlılar] Çin'e kadar dayanınca, kimler onları bu adalara dek püskürttü? Türkler değil mi? Sonra bu kez bizinkiler saldırıya geçti, Türkleri Anadolu'nun ortasına kadar sürdü. Ardından ne oldu?..” der. İki toplum arasındaki çatışma kültürünü tarihsel bir zeminde, birbirini kışkırtan iki kutup olarak nitelendirir ve durum kuşkusuz şiddeti ve savaşı içinde barındıran bir anlam yüklüdür. Zira şiddet şiddeti doğurur, Türk-Yunan çekişmesi de tarih boyunca karşılıklı bir şiddetin hikâyesidir.

Yaşar Kemal ise savaş sırasında yaşanan şiddete ve ayrışmaya, yalnızca *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinin üçüncü cildinde kısaca değinir. Daha önce devletin, Osmanlı'nın gitmesi için *izin* verdiği Rumların bu kez de Topal Osman ve çetesi tarafından katledilişine yer verir. Nerde Rum görse öldüren Topal Osman gerçek bir tarihsel kişilik olarak romana dâhil edilir. Topal Osman bir anlamda Anadolu'da tedhiş hareketinin simgesel ismi olarak vurgulanır. Giritli Akritas gibi o da devletin kurumlarının göz yummasıyla bir takım şiddet, kaçırma ve zorla göç ettirme “görev”lerini yerine getirir. Bir anlamda otorite etkisindeki eşkıya gibi çalışmaktadır.³⁰⁴ Romanda daha çok fırsatçı bir tip olarak işlenen Kavlak Remzi ise Yunanları ve destekçisi Rumları nasıl öldürdüklerini kahramanca anlatır. Burada şiddetten ziyade nefret söylemi öne çıkar. Fırsatçı, Yaşar Kemal'in “Türksüz” Anadolu'sunda sonradan Halk Fırkası'nın da mensuplarından olacak olan Remzi üzerinden ciddî bir Cumhuriyet eleştirisi getiremeye de Kavlak Remzi ile rejimin

³⁰³ Ahmet Yorulmaz, *Girit'ten Cunda'ya*, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 2007, s. 84~86.

³⁰⁴ Yaşar Kemal, *Bir Ada Hikâyesi 3 – Tanyeri Horozları-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 145.

destekçilerinin eşleştirmek suretiyle yüzeysel bir eleştiri getirmektedir. Remzi, yaptığını öne sürdüğü katliamı anlatırken bizzat Mustafa Kemal tarafından söylenen bir şiarin benzerini dillendirir. “Bir Türk bin Yunana ve bir Efe de yüz bin Yunana eşittir” onun gözünde.³⁰⁵ Bir anlamda, yeni kurulan Cumhuriyet bu “sakat” düşüncenin üzerindedir, zira Yaşar Kemal’in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesi Türksüz bir coğrafya çizer. Dolayısıyla Türk, Remzi gibi, hazır mala leş kargası gibi konan bir şekilde durmaktadır. Bu konu üzerinde özellikle mübadillerin malları, bıraktıkları noktasında Kavlak Remzi üzerinden etraflıca veri sunmaktadır.

Emanet Çeyiz (2011) romanı, belgesel roman olmasından dolayı, savaş dönemine ve iki toplum arasındaki sistematik didişmenin kökenleri üzerine tarafsız, katıksız sözü olan romanlardandır. Romanda, savaşla birlikte mallarına el konulan ve Amele Taburu’na yollanan Rumların hikâyeleri peş peşe sıralanmaktadır. İlk mübadele romanlarında, Yunan mübadele yazınının temsilcilerinden Sotiriyu’nun kahramanı da Amele Taburu’nda geçirdiği günleri detaylı bir biçimde aktarır okuyucuya. Aynı şekilde İlias Venezis’in *Numero 31328* adlı romanı da bu konu etrafından seyreden bir roman olarak bilinmektedir. Savaştan hemen önce, Rumlar, Yunan Ordusu’nun İzmir’e çıkışıyla birlikte “arkalarında Yunanistan’ın olduğu” gerçeğini görüp buna göre hareket etmişlerdir. Zira Kayserili Vasili’nin romanda; “Ermenilerin hamisi yoktu, bizim ise arkamızda Yunanistan vardı” demesinin sebebi de bir bakıma budur. Hemen ardından Topal Osman ve çetesine değinir. Vasili, Amele Taburu’nda duyduklarından hareketle sistemli şiddetin boyutlarına değinir. Romanda, Kilise’ye kapatılıp çırılçıplak soyulan, tecavüz edilen, paraları gasp edilen yerli Rumların hikâyeleri dillendirilir. Romanda, Kaya adında bir Türkün Rumlara yardım edişi de aktarılır. Kaya, Kilise’ye kapatılan Rumların bazılarını tanıyarak kaçmalarını sağlar. Bu anlamda gerçek bir öyküden kesit sunması açısından önemli bir hadise romanda aktarılmaktadır.³⁰⁶ Bunun yanında romanda, askere alınan yahut amele taburuna gönderilen Rumların kaçıp; Yorgi Ağa, Todor Ağa, Kôr Vasil, Karagoda gibi Rum eşkıya çetelerinin kaptanlarına sığındıkları da telâffuz edilir. Amasyalı Yordanis’in romanda aktardığı yönde, kaçak Rumların bazı köylerde silahlandığı ve kendilerine devletin sağlamadığı güvenceyi, bir anlamda silahlanıp

---

³⁰⁵ Yaşar Kemal, a.g.e., s. 117.

³⁰⁶ Kemal Yalçın, a.g.e.,s. 89.

kendilerinin sağladığına da değinilir. Askerden, köylerden kaçan Rumların katıldığı çeteler, Anadolu’da Türklerin kurdukları çetelerle sık sık karşı karşıya gelir. Yorgi Ağa’nın çetesi sıkıştırılır ve Yorgi Ağa, Türklerin elinden kurtulabilmek için ve gizlendiği yeri belli etmemek adına kendi çocuğunu öldürmek durumunda kalır. Romanda, bir bakıma Anadolu’da devam etmekte olan savaşın cephe gerisindekilere getirdiği ölüm, aşağılanma, zulüm gibi durumlar temsil edilir. Ancak romancı bu durumların çeşitli “tanık”lar aracılığıyla anlattığını vurgulamaktadır. Yazarın, hikâyeye en ufak bir müdahalede bulunmadığı, anlatıcı görevini dahi kahramana devrettiği durumlar ortaya çıkar ki bu hikâyenin gerçek(çi)liği açısından son derece önemlidir.

Emanet Çeyiz romanında kurgunun içinde gerçek kişilerden olan Amasyalı Yordanis, savaş ile birlikte, kaçak askerlerin gelip köylerde, kasabalarda yerleşerek bir terör ortamı yarattığını yineler. Aynı biçimde, bu kaotik ortamda hayatta kalmak amacıyla, askere alınıp amele taburuna götürülen ve kaçan Rumlar da aynı kanun dışılığa başvururlar. Bu durum hemen Eric Hobsbawm’ın *Bandits*’inde esasında *kim eşkıya olur* sorusuna verdiği cevaplardan biridir. Gelişmemiş, sanayileşmemiş ve şehirleşmemiş toplumlarda; genellikle kır ekonomisine dayalı olan ve çiftçilik, hayvancılık gibi iktisâdi meşguliyetlerde bulunan halklar arasında eşkıyalık, haydutluk gibi durumlar daha çok ortaya çıkmaktadır. İş gücü fazlalığının getirdiği boşluk ve işin, çalışmanın değersizleşmesi durumunun yaşandığı toplumlarda; daha kolay kazanç elde etmek, otorite sahibi olmak ve ekonomik rahatlık içerisinde yaşamak gibi kaygılar ile kişiler haydutluk, eşkıyalık, soygunculuk gibi çıkış yolları aramaktadırlar. Eşkıyalığın bireysel bir tarafı da vardır. Bireysel nedenlerin başında ekonomik nedenler gelmektedir. Kanun dışı duruma geçen kişi, yaşadığı çevre içerisinde, o çevrenin ileri geleni tarafından sömürülür, mallarına el konulur; bu kanun dışı hareketin en önemli sebebidir. Köylü eşkıya tipi, yaşadığı topluma karşı uygun olmayan bir karakter yapısına sahiptir.³⁰⁷

Eşkıyalık gibi kanun dışı durumlara genellikle savaş dönüşü toplumun akışına uyum sağlayamayan eski askerlerin yöneldiği Hobsbawm tarafından ortaya atılmıştır. Bu durum genellikle romanlarda ortaya konulanlarla örtüşmektedir. Zira asker

³⁰⁷ Eric Hobsbawm, *Sosyal İsyancılar*, Sarmal Yay. İstanbul: 1995, s. 24.

kaçakları şiddetin, kanun dışılığın en yaygın uygulayıcısıdır. Bunun yanında din adamı olup, bu görevden ayrılanların da eşkıya çetelerine katıldığı ve kanun dışı yani *criminal* oldukları yine Hobsbawm tarafından öne sürülmektedir. Bununla birlikte genç çobanlar, topraksız köylüler daha fazla kanun dışılığa başvururken, evli olan, zanaatkâr olan ve toprak sahibi olan kimselerin de eşkıyalığa saptığı Hobsbawm tarafından dile getirilmektedir.³⁰⁸

Bu tespitler ışığında, isyancı yani eşkıyalık yapan kişi; köylü sınıfından olabilir, asker kaçağı yahut askerden dönen bir kişi olabilir, eskiden din adamlığı yapmış olabilir ve genellikle genç ve topraksız olması beklenir. Bunun yanında eşkıya, bütün bu bireysel sebeplerin dışında Hobsbawm'ın adlandırmasıyla “imtiyazlı eşkıya” yani otorite tarafından kirli işlerini yapmak amacıyla desteklenen suçlu tipi olarak da öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla bu asker kaçaklarından korunmak amacıyla her iki toplum da silahlanmak durumunda kalacaklardır. Yordanis, “düşmanın”, “eşkıyanın” Erzurum tarafından gelip, Rum köylerini vurduğunu, kırdığını ve ne isterse aldığını ancak Türk Hükümetinin kesinlikle bunlara sahip çıkmadığını dile getirir. Dolayısıyla onlar da köylerini silahla korumak durumunda kalırlar.³⁰⁹

Romanda yine Yordanis'in babasının Amele Taburu'na gidişi, Van'da, Bitlis'te ve Yozgat'ta taş kırılması da aktarılır. Ayrıca babasının maruz kaldığı şiddet telâffuz edilirken kanalizasyondan kaçarak kurtulan Petro adlı bir Rum'un dedesinin Dazlu Dağı adlı bir mevkide eşkıyalık yaptığı da aktarılmaktadır.

Aladağ'ın *Maria-Göç Acısı* (1999) romanında da yerli Rumların Yunan Ordusu'na yardımını ve Amele Taburu'na gönderilişlerine yer verilmektedir. Daha açık bir ifade ile Zaho olarak adlandırılan ve Muğlalı olduğu tahmin edilen Zaharof'un ablasının Muğla'da Müslüman görünen Hıristiyanlardan olduğu, savaşı Zaho gibi silah tüccarlarının tetiklediği, aslında halkların arasında bir düşmanlığın olmadığı vurgulanır. Ancak romanın hemen devamında Amele Taburu'nu yönlendiren Subay ile Harambolos'un konuşması, çatışmaya halkın başka bir boyuttan baktığını göstermektedir. Harambolos ve diğer Rumlar kendilerinin aslında masum olduğunu,

³⁰⁸ Eric Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 24-29.

³⁰⁹ Kemal Yalçın, *a.g.e.*, s.44.

Yunan'a destek vermediklerini, kardeşliği savunduklarını iddia etmektedirler ancak Subay'ın cevabı toplumun bakışını da sergilemektedir. “ – Niye kendinizi bu kadar haklı ve masum sanıyorsunuz? İmparatorluğun durumunu görmüyor musunuz? Her taraftan köşeye sıkıştırılmış kedi gibi kaldı. Sizler bir anda bütün geçmişinizi unuttunuz, belki 1453'ten beri içinizden hiç çıkarmadığınız kininizi ortaya çıkararak intikam zehirleri yaymaya başladınız (...) Siz kendinizi Elen ırkı olarak görüyorsunuz, bizden daha acımasızsınız. Türkleri aşağılık bir ırk, vahşî bir ırk olarak gördünüz, hem de yıllarca!”³¹⁰ Ertuğrul Erol Ergir de *Giritli Mustafa* (2000) romanında konuya aynı pencereden yaklaşmaktadır. Osmanlının zayıflaması ile “azan” Rumlar Türklere işgalci gözüyle bakmaktadırlar artık, Rethymnon'da. Mustafa, artık kendini asla bir işgalci olarak görmemektedir. Rumların onları topraklarından atmaya çalışmalarına da bir anlam verememektedir.³¹¹

Muhacirler'de (2003) Rumların Anadolu'da yaşadıklarının bir benzeri yaşanmaktadır. Debre'de, Debreli Hasan adlı bir Müslüman genç, kendi halinde yaşayan bir köylü iken, kaçak askerlerin ve çetecilerin Müslümanları sürekli olarak taciz etmesi, öldürmesi üzerine bir kahraman rolünde ortaya çıkmaktadır. Debreli Hasan'ın da şiddete başvurmasının sebebi kendi mallarının yakılmasıdır.³¹² Romanda, Hasan'ın derdinin sadece ve sadece çetecilere ceza vermek olduğu ifade edilmektedir. Kendisi ise eşkıyalık yapmaz, cezalandırıcıdır. Bir anlamda Hasan, romantik bir isyana girer. Şiddetin karşılıklı olarak büyüdüğü gerçeği romanda böylelikle tekrar olarak vurgulanmaktadır.

Olaylara, karşılık şiddet ortamının sistemli bir yapıya, bir savaşa sürüklenmesinin sürecini aktaran romanlardan olan *Büyük Ayrılık* (2013) romanında, Enosis yahut Kurtuluş gibi büyük çaplı planlar gündeme getirilir. Roman içerisinde Albay Zafirios'un “tutsak kardeşleri yabancı boyunduruğundan kurtarmak” düşüncesi Yunan-Türk savaşının ve çatışmasının en önemli konusu olarak öne çıkmaktadır. Anadolu, romanında bir yandan; Venizelos ve Mustafa Kemal'in savaşı, sevk ve idareleri aktarılırken diğer yandan da bireysel olarak bu savaş ortamında var

---

³¹⁰ Ertuğrul Aladağ, a.g.e., s.102.

³¹¹ Ertuğrul Erol Ergir, a.g.e., s.46.

³¹² Ali Ezger Özyürek, a.g.e., s. 95-96.

olmaya çabalayan insanların hikâyelerine yer vermektedir.³¹³ Daha önce de bahsedildiği üzere; romanda en iyi dostu Tahir ile birçok macera içine giren Mihail'in kendi soydaş ve dindaşlarına ateş açmamak için Osmanlı Ordusu'ndan kaçıışı ve son noktada Anadolu'yu terk etmek zorunda kalışına yer verilmiştir. Mihail'in Anadolu ile işi henüz sonlanmaz romanda. Mihail bu kez de mecbur kalarak Evzon olur ve Yunan Ordusu'na katılarak İzmir'e gelir. Mihail: “ –Kaderime bak! Diye düşündü. – Osmanlı tebaasıydım ben. Sırf kendi kardeşlerime kurşun sıkmamak için askerden kaçtım. Teknede yattım, ambarlarda süründüm. Şimdi ise sadece dini ayrı hemşerilerime silah sıkmak için zorla harbe gönderiliyorum. İğrenç bir şey bu! Ben Tahir'i nasıl öldürebilirim be!”³¹⁴ Romancı, öykünün devamında bu ikiliyi bir daha karşı karşıya getirmese de Mihail'e bir görev verir. Onu siyasî bir mücadelenin içine çeker. Romancı, şiddetin boyutlarını ve ayrışmayı nitelemesi açısından ilk uluslararası çağrışı Mihail üzerinden dile getirir. Mihail, savaş içerisinde kendisi bir anda KKE'nin içerisinde bulur.³¹⁵ Mihail burada, Yunan Ordusu içerisinde bir takım bildirimler dağıtarak Yunan askerlerini “bu savaşın kendilerinin savaşı olmadığı”na ikna etmeye çalışır. Dönemin Yunanistan Komünist Partisi Sekreteri Yannis Kordatos'un bildirisini dağıtmaya başlar. Asker! Bu toprakların hakikî sahibi Türktedir... Şeklinde başlayan mesajı okuyan Mihail arkadaşı İliadis ile Zaharof için ölmeyeceğini dile getirir.³¹⁶ Bu savaşın kendi savaşı olmadığını da ekler. Romancı, Mihail üzerinden bir anlamda şiddetin kaynağını, tıpkı diğer romancıların yaptığı gibi, dış mihraklara, planlayıcılara çekmektedir. Romanda ayrıca Yunanistan Komünist Partisi'nin bildirisine de yer verilir. Bildiride, bu savaşa her zaman karşı olduklarını, ülke için yıkım olduğunu ve savaşın *yabancıların çıkarlarına hizmet* ettiği vurgulanır. Harcanan günlük üç milyon drahminin eğitime, kültüre ve gelişmeye harcanması gerektiği hususuna değinilir.³¹⁷ Görüldüğü üzere Anadol, çatışma ve ayrışma ortamına diğer konularda olduğu gibi makro bir düzlemden bakmaktadır. Her ne kadar Mihail ve Tahir gibi yerel kişileri kullanırsa kullansın, bunları genel makro siyasetin, politikanın paydaşları gibi göstermek, bu kurgunun içine dâhil etmek konusunda oldukça başarılıdır. Anadol'un romanı,

---

³¹³ Kemal Anadol, a.g.e., s. 456.

³¹⁴ A.g.e., s. 457.

³¹⁵ Yunanistan Komünist Partisi.

³¹⁶ Kemal Anadol, a.g.e., s. 496.

³¹⁷ A.g.e., s. 510.

sahnelediği olaylarla da *büyük ayrılığın* nasıllarını ve nedenlerini en iyi yansıtan roman olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, mübadeleyi hazırlayan olayları da hem genel hem de daha yerel düzeyde roman içi yaşam çizgileriyle başarılı bir biçimde aktarabilmiştir.

Kritimu (2011) romanında Balkan Harbi ve sonrasında Osmanlı'nın geri çekilmesiyle birlikte Girit'teki Hıristiyanların sevinç çığlıkları yükselir. Fiili olarak Londra ve Bükreş Antlaşması ile Yunanistan'a bağlanacak olan Girit'e sıranın geldiğini, Enosis'in yani birleşmenin adım adım gerçekleştiğini gören Giritli Rumların sevinçleri aktarılır. Müslümanlar adada sadece olan biteni izleyen, hiçbir eylemde bulunamayan ve sürekli olarak can korkusuyla yaşayan bir kalabalık olarak kalmışlardır.³¹⁸ Bu noktada, yazar bu rahatsız durumu çok da fazla uzatmadan asıl hâdiseye doğru kurguyu ilerletir. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Anadolu'dan yenilgi haberleri almaya başlayan Rumların arttırdığı şiddet, kaçak askerlerin Girit, Rodos, Midilli gibi adalara ulaşması ile birlikte Müslümanlara yapılan eziyetin artması, romanda değinilen bir başka konu olarak göze çarpmaktadır. Savaşın acısını Giritli Müslümanlardan çıkarmaya çalışan Rumlar, Mevlevîhâneyi basıp Müslümanları öldürürler, köpek leşlerini "Türk" diyerek sokaklarda sürüklerler.

Romanda nakledilen bildiride, Mevlevîhânedan Anadolu'ya giden pusulada ve kamuoyuna deklâre edilen metinde şunlar yazmaktaydı: "Anadolu'da çözülmeye başlayan Yunan cephesinin neferleri olan bu zalimler, kendi düştükleri paniği buralara kadar sürüklüyor, yenilginin öfkeye, öfkenin de zulme dönüştüğünün canlı numunesi oluyor. (...) Giritli Hıristiyanları da galeyana getirmektedirler ki her zaman olduğu gibi bu sefer de kabak bizim başımıza patlamaktadır. Kendini bilen Hıristiyan kardeşlerimiz de bizler gibi endişelenmektedirler. Asayişin bozulmasından en az bizim kadar korkan komşularımız, sükûneti temin için var güçle çalışmaktadırlar. (...) Toprağımıza akın etmiş olan bu *Yabancıların* bizlere olan nefreti artmaktadır."³¹⁹ Kalyoncuzade Aziz Bey, elle çoğaltmak zorunda kaldığı gazetesinde olayları bu şekilde kaydetmektedir.

---

³¹⁸ Saba Altınsay, a.g.e., s. 221.

³¹⁹ A.g.e., s. 233-234.

Bu sebeptendir ki romanda bahsedilen kaçak askerler ve onlara destek verenler yerli Girit Hıristiyanları tarafından kabul edilseler de sonuçta Anadolu felâketinin sorumluları olarak görülmektedirler. Kaçanlar bu yenilgide en çok kabahatli olanlardır. Bu insanlar Yunanlı otoriteler için Hain-Dönek, Müslümanlar için ise; Haydut-Eşkîya idiler.”³²⁰

Saba Altınsay da savaş sırasında meydana gelen şiddet olaylarına ve toplum huzurunu, dengesini değiştiren hâdiselere genellikle Giritli ve Yunanlı ayrımı yaparak bakmaktadır. Romanda, tekrar etmek gerekirse, İbrahim üzerinden sürekli olarak kardeşlik ve Giritlilik vurgusu yapılmaktadır. Genel kanıyla, Anadolu’ya ve Yunanistan’a mübadeleden önce yapılan sistemsiz göçler, savaş sırasında başlamaktadır. Bu noktada roman bu olaylara da, daha önce bahsedildiği üzere değinmektedir.

Papa Eftim’in, *Kimlik* (2006) romanında Kapadokya’da, *Hasret* (2013) romanında ise Yozgat, Keskin’de yaşamakta olan Karamanlı Ortodoksları örgütleyişine yer verilmektedir.³²¹ Bu noktada Ortodokslar Anadolu’dan kovulmamak, istenmeyen topluluk olarak zorla bir göçe tâbi olmamak adına Papa Eftim’e destek vermişlerdir. Papa Eftim, romanlarda savaş zamanında yerli Ortodokslarla Yunan işgaline destek veren Rumları ayırt etmek amacıyla kullanılır. Böylece din olgusunun birleştirici gücüne değinilir. Tarihi bir kişilik olan Eftim, şahıs olarak hiçbir zaman romanda bir kahraman olarak yer almaz ancak ondan bahsedilir, haberi yayılır veya mesajları duyurulur. Papa Eftim, bu anlamda bir barış figürü olarak romana dâhil edilir.

Şükrü Levent Deniz, romanı *Midilli’de Söğüdü Gölgesinde*’de olayları savaş dönemi zorluklarına pek fazla değinmeden doğrudan zafer haberlerinin yayıldığı zamana taşımaktadır. Roman, yine bir takım Rumlar için “onlar bizim kardeşimiz, ne güzel geçiniyorduk” diyenlerle “onlar bizim düşmanımız” diyenler arasında geçen bir diyalogu barındırır. Romanda, mübadele öncesi barışı savunan ancak Midilli’den daha savaş devam ederken kaçmak zorunda kalan Emin Bey ve ailesi hala Osmanlı rüyası harmonisiyle yaşamaktadırlar. Gerçeklerin ve savaşın yıkımının farkında

---

³²⁰ Sabâ Altınsay, a.g.e., s. 236.

³²¹ Nurtel Ertul, a.g.e., s. 126.

değildirler. Havran'a kaçarak gelen aile, buradaki Rumlarla da iyi geçinmeye başlar. Savaşın bitmesiyle birlikte halkın sevinç çılgınlıkları duyulur: "Ey ahali! Kazandık, Yunan askerini defettik. Onlar arkalarına bile bakmadan kaçtılar, komutanlarını da esir aldık. Şimdi sıra Yunan tohumu Rumlara geldi..." Bu sırada orada bulunan Emin Efendi, bu nefret söyleminin karşısında durarak yerli Rumların suçsuz olduğu yönünde sözler sarf eder ve yine diğer romanlarda olduğu gibi meseleyi dış mihraklara bağlar. Bunun üzerine bir adam "yazıklar olsun size!" deyip Emin Efendi'nin yüzüne tükürür. Emin Efendi hiç oralı olmaz ve "o fenalıkları yapanlar gittiler, gemilere binip kaçtılar" der.³²²

Burada mübadele romanlarının ortak çıkarımlarında olan "birlikte yaşam kültürü" tekrar olumlanırken bir bakıma savaş ortamı ve şiddet unsuru geride bırakılmaktadır. Daha önce de zikredildiği üzere, romanlarda, iki tip insan, kişi görülmektedir. Şiddet unsurunun topluma ithal edildiğini, başarısız, hırslı ve milliyetçi yöneticiler tarafından şiddetin halka indirildiğini savunan ve savunmakta direten tipler ve onların karşısında tamamen olumsuz söylem ve eylemleştiren "kötü" tipler romanların çatışma ve gerilim noktalarını oluşturmaktadır. İkincisi, hep diğerine, "öteki" olarak gördüğü tarafa karşı değişmez ve katı bir tavır izlemektedir. Birincisi ise gerçek dışı bir saflık ve zihin berraklığıyla, tüm toplumsal yönlendirmelerden arınmış bir mahiyette, suçlu ve suçsuzu birbirinden ayırt etmeyi başarır. Böylesi bir bilinç ve toplumsal farkındalık, 20. yüzyılın başlarında yaşamakta olan ve üzerinden yüz yıl savaş geçmiş ülkelerde yaşayan insanlar için oldukça iğreti durmaktadır. Sonuç olarak *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* romanında mübadele konusu genellikle sonrası ve uyum süreciyle ele alınsa da savaş sırasında Midillili Rumların ve kaçak askerlerin uyguladıkları şiddetin neticesinde, Osmanlılık, çok kültürlülük vurguları yapan kahramanlar aileleri ile Midilli'yi terk etmek zorunda kalırlar. Emin Efendi, Ayvalık'a gelip Kostas adlı bir Rum'un evini satın alır. Bu durum sonradan, mübadele sonrasında tekrar gündeme gelecek olan Midillili ve Giritli çekişmesinin temelini oluşturmaktadır. Midillililer Anadolu'ya kendiliğinden kaçarak gelen büyük bir topluluktur ve genellikle Ayvalık'a yerleşmişlerdir. Romanda Rum şiddetinden kaçan ve böylelikle hayatta kalan adalılarının macerasına bu bağlamda tekrar dönmek gerekecektir.

---

³²² Şükrü Levent Deniz, a.g.e., s. 113.

Daha önce değinilen “olumsuz tipler”ler *Ah Mana Mu* (2011) romanında tekrar gündeme getirilmektedir. Roman tekniğı açısından bakıldığında, felâketi ve trajediyi bir birey gibi karşılamaktan ziyade, klasik anlatı sistemine uygun olarak olumlu/olumsuz tiplerin bir mücadelesi formunda ilerleten Gökçek, romanda, Theodoros üzerinden Girit’te Rumların Türklere karşı tutumunu resmeder. Klasik söylemle, “sizin soyunuzu kurutacağız”, “defolup gideceksiniz!”, “hepinizi öldüreceğiz!” şeklinde ifadeler kullanan bu tipler, mübadele romanlarında her iki tarafta da yer alır. Bu tiplerin varlığı karşısında, halkın saflığı oldukça zayıf durmaktadır. Romanda, Müslüman bir kahvecinin “bir gecede düşman olduk, sabahtan beri bir Rum gelmedi kahveye” şeklindeki söylemi de Girit’te yaklaşık elli yıldır şiddet eşliğinde süren ayrışmayı göz ardı eden bir tutumdur.³²³

İzmir’in işgali ve yankıları Anadolu’da olduğu kadar Yanya’da da oldukça geniş bir etki yaratır. Romanda, Müslümanlar da boş durmazlar. Meclisler, kahvehaneler, dini mekânlar, camiler diğer romanlarda da olduğu gibi savaş yıllarından bir direniş cephesi ve savunma alanları olarak kullanılır. *Ah Mana Mu* romanında İmam Mustafa Efendi, bir anlamda, toplumu örgütleyen bir rolde ortaya çıkar. Müslüman halkı çeşitli kaynaklardan aldığı haberlerle bilgilendirir, Anadolu’da devam etmekte olan savaş hakkında sürekli olarak halka bilgi verir. Bu durum, Hıristiyan/Ortodoks Papaz ve din görevlilerinin bir bakıma Anadolu’da yürüttüğü faaliyetlere benzemektedir.

Theodoros gibi tipler toplum içinde çoğalmaya başlar ve karşılıklı olarak şiddet ortamı alevlenir. Romanda, klasik söylem olarak geliştirilen, “siz buradan kovacağız”, “ defolup gideceksiniz topraklarımızdan” ifadeleri düşmanlığı yansıtan ancak çok derinliği olmayan, tepkisel cümleler olarak yer alır. Olumsuz tiplerin derinliği romanda çok fazla işlenmemiştir. Meseleye tek bir açıdan ve sınırlı repliklerle katılırlar. Bu tiplerin istediğı şey yayılmacı Yunan emellerini gerçekleştirmektir. Romancı yalnızca bu durumu görüp zaten var olan ve Girit’in, Mora’nın, Rumeli’nin hatta Anadolu’nun Türkler ve Müslümanlarca fethinden beri var olan düşmanlığın sanki farkında değildir. Müslüman kitlenin cevabı da aynı sıklıkta söylemleştirilir: “burası bizim de topraklarımız. Keşke gelseler de savaşın

---

³²³ Handan Gökçek, a.g.e., s. 169.

komşulukla bir ilgisi olmadığını, büyüklerin başının altından çıktığını onlara anlatsak...³²⁴ şeklinde, her mübadil kökenli/kimlikli yazarın dağarcığında bulunan argümanlarla birlikte yaşam bilinci dile getirilir.

Eserde, savaşın başlamasıyla birlikte bozulan ilişkiler aynı zamanda ekonomik sıkıntılara da yol açmaktadır. Toplum birbirinin dükkânından alışveriş yapmayı keser. Yabancılaşma, kutuplaşma, savaşın etkilediği her coğrafyada mutlaka kendini göstermektedir. Bu durum, yaşanamaz yerler, şehirlerin oluşmasını, birbirine güveni kalmayan insan kitlelerinin zoraki olarak birlikte yaşamalarını ve sonuçta çatışmalarını beraberinde getirir. Romanlarda çok sık tesadüf edilen durumlardan biri, sistemsiz göçler, kaçışlar, *Ah Mana Mu*'da da gerçekleşir. İlk önce Anadolu'da Yunan ordusu bozulunca Yunanistan'a kaçan kaçaklar Girit'e ulaşırlar ve Müslümanların ellerindekilere saldırmaya, almaya, çalmaya başlarlar. Romanda, hırsızlıkların, cinayetlerin arttığının ve Girit'te artık Yunan güçlerinin hiçbir önlem almadığının altı çizilmektedir. Bu noktada, eserde aktarıldığı üzere; göçmen halk perişan halde kapı kapı dolaşarak ekmek, su istemeye, hırsızlık yapmaya başlar. Savaşın ve sonucunda göçün, kaçışın trajedisi bu şekilde romanda verilir.³²⁵

Hasret romanında, savaşla birlikte azınlıklara olan algının da değiştiği gözlemlenmektedir. "Koynumuzda yılan besliyoruz!" diyen, Yunan Ordusu ile işbirliği yaptığına inandığı komşusunu dahi gözünü kırpmadan öldürebilecek kıvama gelen kişiler türemeye başlar romanların içerisinde.³²⁶ Esasında, *zenofobinin* de tam bu noktada oluştuğunu söylemekte fayda vardır. Zenofobi, İmparatorluk gibi çok unsurlu bir topluluğun içinde olup ancak bulunduğu, yüzyıllarca birlikte yaşadığı o topluluğun artık bir üyesi, parçası bir gruba karşı duyulan ve sonrasında dönüşerek nefret söylemine ve hatta şiddete varan toplumsal bir davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır. Genellikle göçmenler, muhacirler, mülteciler ya da yüzyıllardır bir arada olunan bir azınlık grubu zenofobinin nesnesi haline gelebilir. Zenofobiyi besleyen şeyler farklılıklardır. Türk ve Rum arasındaki farklılık ırktan ziyade din temellidir ayrıca bir diğeri ötekinin dinini, inancını bilir, saygı duyar. Yabancı ülküsünün nereden ne şekilde toplumda belirdiği önemlidir. Bu noktada şimdiye

³²⁴ Handan Gökçek, a.g.e., s. 132-133.

³²⁵ A.g.e., s. 152.

³²⁶ Canan Tan, a.g.e., s. 60.

kadar romanlar aracılığıyla sayıp dökülen süreçler toplumu birbirine günden güne uzaklaştırıp sert kabukların ve *underground* örgütlenmelerin içerisine ittiğini vurgulamak gerekmektedir. Böylelikle, diğeri hakkında nefret etmekten başka bir gerçeği olmayan iki güruh kısa bir süre içerisinde karşı karşıya gelmiştir.

Romanlarda “birden nasıl düşman oluverdik” şaşkınlığına dönüşen düşmanlık ve yabancılaşma, köklerini şiddetten alan ve beslenen bir gerçeğe dönüşmüştür. O sebeple, Cuma çıkışı Müslümanlar yakaladığı Rum’u dövdü öldürdü; Kilise’de Rumlar örgütlenip Müslümanları katletti, devletler, servisler şiddeti organize edip yönlendirdiler ve böylelikle vurgu yapılan büyük ayrılık gerçekleşmiş oldu, şeklindeki söylemler gün yüzüne çıkmaktadır.

Hasret romanı da Venezis’in *Numero 31328*’i kadar olmasa da, diğer romanlar kadar tarafsız olmaya çalışırken, Amele Taburu konusuna değinen romanlardandır. Romanda Amele Taburu’nda ölen, kaybolan insanlardan bahsedilmektedir. Ayrıca, toplumda bu ölümlerin yarattığı panik havasını göçme, kaçma olgusu ile destekler Tan, *Hasret*’te.³²⁷ Özetle, roman, düşmanlığın savaş döneminde arttığı bir çizgiyi izlemektedir.

Bir Avuç Mazi’de (2013) ise İzmir’e asker çıkmasıyla birlikte bu kez Selanik’teki yankılar ve Müslümanların uğradıkları şiddet olayları gündeme getirilir. Bu durum daha önce de değinildiği üzere iki boyutlu gelişen bir çizgide romanlarda yer almaktadır. Romanda 1919 Mayıs’ına gelindiğinde, Selanik’te Vardar Caddesi’nden bir kesit sunulmaktadır. Sami’nin gözlemini yansıtan yazar; kahramanının arkasından edilen küfürleri, şiddet içerikli hareketleri, Anadolu’ya giden askerleri çılgınlarla uğurlayan kalabalıkları resmeder. Sami, romanda, ne olursa olsun Selanik’ten vazgeçmeyeceğini vurgular. Esasında, romanların genelinde var olan, bize bir şey olmaz, nasılsa anlaşılır ve biz kaldığımız yerden devam ederiz, türünden söylem bu romanda da yerini alır.³²⁸ Kahramanların bu denli safdil oluşu, tarihi romanın hümanist söylemi beraberinde getirmesiyle de açıklanabilir.

Akın Üner’in *Çalı Harmanı* (2013) romanı, savaş sırasında devam etmekte olan Yunan-Rum şiddetine karşı bir anlamda reaksiyon gösteren, diğer romanlarda

³²⁷ Canan Tan, a.g.e., s. 73.

³²⁸ Fügen Ünal Şen, a.g.e., s. 77.

olduğu gibi pasif kalmayan kahramanları olması açısından diğerlerinden ayrılmaktadır. Romanda, Hafız Halil'in Kavala'da İslâm öğretisi ile Türk savaşçılığını birleştirerek *Müslüman halkın bekası* için çabalaması bu anlamda önemlidir. Hem sanatçı olunmalıdır hem de savaşçı. İçinde bulunduğu durum, kahramanı romanda bu çizgiye itmektedir. Romanda, aynı zamanda savaş sırasında Karadeniz Bölgesi'ne odaklanan yazar, Rum çetelerinin buradaki faaliyetlerine de yer verilmektedir. Rum çetecilerin başı Hırsto'nun gözünden anlatılan olaylarda, İzmir'den gelen Latin alfabesi ile Rumca yazılmış mektuplar, kriptolar gündeme getirilirken, Kilise, Patrikhane ile şiddet olayları arasındaki bağa değinilir.³²⁹ Akın Üner, Hırsto'nun macerası üzerinden, geniş çaplı bir şiddet organizasyonunun şifrelerini vermektedir. Çeteci ve din adamı işbirliği, diğer romanlardan çok daha fazla ve açık biçimde *Çalı Harmanı*'nda yer alan bir durum olarak öne çıkmaktadır. Romanın içerisinde Pontuslu çeteci olarak birçok kahraman yer almaktadır. Lefter Çavuş da bunlardan birisidir. Tek gayeleri Samsun'a mavi beyaz Yunan bayrağını çekmektir.

Lefter Çavuş ile Hırsto'nun bir camii baskınında yaptıkları vahşet de romanda çarpıcı sahnelerdendir: “ (...) [İmam] korkuyla arkasını döndü. Cemaatin beş-on adım gerisinde ayakta duran tüfekli adam, uzun çizmelerinin üzerinde boş gözlerle onları izliyordu (...) *Selâmünaleyküm* dedi dalga geçer gibi (...) Ne güzel sıraya dizilmişsiniz, şimdi hiç bozmadan geçin şu tarafa, dizilin bakalım (...) Lefter Çavuş (...) İmam Efendiyi al da namazı bitirsin (...) Lefter Çavuş, sağ belinden büyük bir pala çıkardı. Sol eliyle adamcağızın çenesini kaldırdı, iki hamlede boğazını kana buladı.” Üner, romanda, Rum kimliğini yansıtan karakterleri çok acımasız ve cani tipler olarak çizer. Hırsto muhtarı sual eder, muhtar kendini açık eder ve Lefter Çavuş'a döner. “(...) Başıyla tamam anlamına gelen bir işaret yaptı, sonra da adamı sol kulağından tuttu [Muhtar], bir darbeye sağ kulağını başından ayırdı.”³³⁰

Bu canlı tasvirde, Hırsto ve Lefter Çavuş caminin dışında bekleyen adamlarıyla, İmamı, muhtarı ve yalan söyleyen bir adamı caminin içinde katlederler. Cemaati ise avluya çıkarıp ellerini bağladıktan sonra camiye ateşe verirler. Hırsto'nun, baskını planlarken amacı, bütün Samsun'a Pontus isyanının aynı

³²⁹ Akın Üner, a.g.e., s. 21-22.

³³⁰ A.g.e., s. 102.

kuvvette sürdüğünü göstermektir: “(...) Böylece baskının Samsun’daki sarsıcı etkisi daha fazla olacak, Türklerin yüreğine korku düşecek, Rumların ise milli heyecanları körüklenecekti.”³³¹

Üner, romanında, savaşın sonrasına da değinir. Beklenildiği üzere Hırsto ve Lefter çeteleri ile birlikte yok edilirler. Burada da yine Yunanistan Sosyalist Partisi’nin bildirisine ve Küçük Asya Felâketi’ne değinilir. Ardından, popüler söylemlerden biri olan Mustafa Kemal Atatürk’ün Selanik’i tekrar alacağı söylemi dile getirilir. Roman genel havasıyla, diğer romanların çoğunun aksine yanlı bir yaklaşımla, tarafgir bir tutumla konuyu irdeler. Suçlayıcı ve aşağılayıcı ifadelerden ziyade, imaj olarak yarattığı Rumlar arasında iyi, olumlu tipler barındırmaz. Yine diğer romanların aksine, Rum hep öteki ve düşmandır ve aralarında hiç iyi bulunmaz.

Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda’da (2013) romanı, daha önce de değinildiği üzere, Müslüman-Ortodoks düşmanlığı kadar dostluğuna da yer veren romanlardandır. Savaş sırasında, romanda, iyi ve kötü şeklinde taksim olunan karakterler, toplum alt tabakasında yaşanan ikircikli havayı yansıtması açısından önem kazanmaktadır. Stelyo’nun, romanda bir *Türksever* kimlikle yansıtılan Rum olarak arkadaşı Kuloğlu ile arasında geçen sohbet bu anlamda ilgi çekicidir. Stelyo, Yunan askerinin savaş sırasında Müslüman ahaliyi kaderine ve çetecilere terk ettiğini vurgular: “Bizim asker asayişle ilgilenmiyor. Şehri çetelere bıraktılar. Onlar da iyice azıttı. Sinancık’ta dün bir Müslüman evine baskın vermişler. Adamın gözü önünde, karısını, kızını tövbe... Pota Kapı’da Müslüman dükkânlarını talan etmişler. Timurtaş’ı da yakmışlar ama tanrı bu sefer yardım etmiş. Yangın mahalleyi sarmadan söndürmeyi başarmışlar (...) Hal böyle olunca (...)” Romanda Müslümanlar bu denli şiddete dayanamaz noktaya gelirler ve fiili olarak esasında kaçış ve göç başlamış olur. Mübadele, temel olarak bu göç hareketinin vurucu ve sonlandırıcı safhasıdır. Bu noktada, savaş sırasında ve hemen sonrasında iki ülkenin “öteki” unsurlarının buldukları alanları terk edişleri tarihi olarak son derece önemlidir. Zira romanlarda da bu konu sıklıkla ele alınır. “Her gün beş-on katar gidiyor Selanik’ten. Enez’e, Edirne’ye varmaya çalışıyorlar (...) Biraz parası olan gemiyle karşıya geçiyor *sizin oralara*. (...) *Bizim oralara ha*, diye belli belirsiz

---

³³¹ Akın Üner, a.g.e., s. 107.

mırıldandı Kuloğlu. Bizim oralara. *Ya buralar?* Yunan işgal etti diye *buralar, bizim oralar değil mi artık!* Öyle demek istemedim, diye atıldı Stelyo. Göç yollarını anlatmak için vre. Biliyorsun işte. (...) Biz de düşündük... Siz? Yani sen ve Despina... Evet. Ne düşündünüz (...) Stelyo bir çırpıda cevap verdi, Gitmeniz... Hepiniz için yani en iyisi... Tanrı esirgesin, çeteler her an size de saldırabilir. Sona askerin ne yapacağı da belli değil. Sanki Atina'dan bir haber bekler gibiler. Meyhanelerde filân, Selanik Türklerden temizlenecek, diye bir laftır aldı yürüdü. (...) [Cemal] -dur hele dur! Diye mırıldandı. -Siz ikiniz... yani sen ve Despina bizi... Göndermeyi mi konuşunuz.

-Yoo, diye atıldı Stelyo telaşla. -Göndermek değil... Yani, tehlikeden sizi korumak için ne yapabiliriz diye düşündük günlerce...

-Ve sonunda kaçmamızın uygun olacağına karar verdiniz.”³³²

Bu diyalogla bir anlamda, iki halkın ayrılmaktan duyduğu üzüntüye, Anadolu'daki Türklerin ihanete uğramışlık hisleri, Yunanistan'da yaşayanların ise vatan karmaşasına vurgu yapılır. Rumlar ise bir tarafta işbirlikçi, diğer tarafta eski komşularını korumaya çalışan kişilerdir. Bu denli bunalım içerisinde roman, fanatik bir Rum'un *en iyi Türk kafası kesik Türktür* sözü ile Selanik'ten kaçan Türklerin durumunu göstermektedir.

Kısa ama özet bir görüşle *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014) romanı, Girit'teki Türklerin Anadolu zaferine karşı vermedikleri tepkiyi dile getirir. İzmir ve Türkiye artık bir umut olarak Giritlilerin zihninde “bizim eller” imgesini yansıtmaya başlamaktadır.³³³

Mübadil (2014) romanı ise benzer bir biçimde savaş sırasında bir yandan kaçmaya çalışan Türkler ve kaçarak gelen Anadolu Rumları arasında yaşanan gerilime ve bunun yanında da Yunan askerlerinin uyguladıkları şiddet ve toplu tecavüz girişimlerine değinir. Roman, polisiyeye yakınlığı açısından çok sayıda cinayete, kanun dışılığa yer vermektedir. Romanda, İra, Selanik'te kaçarak geldiği ve sığındığı Türklerin evindeki kızın bir Yunan askerini tecavüzden kurtulmak için

³³² Demet Altınyelekliloğlu, a.g.e., s. 97-98.

³³³ Belgin Karabulut, a.g.e., s. 85.

öldürdüğünü öğrenir. “Selanik, Türkler için vahşi bir ormanı andırıyordu” sözleri bu durum için açıklayıcı bir netlikte göze çarpmaktadır.³³⁴

Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm ve Ihlamurlar Açarken romanları da nostaljik bağlamda, Kandiye’de ve Vize’de yaşanan, çok sayıda Türkün, Müslüman’ın maruz kaldığı şiddete ve cinayetlere değinirler. Bu değinme, Göfer’in romanında, basılan çiftlikler, ağaca asılan insanlar ve pusuya düşürülen Müslümanların yaşadıklarını anlatır. Kahramanın anılarından can bulan bu hikâyelerin azlığı bir anlamda şiddete maruz kalan insanların bu durumu bir daha hatırlamamak istemesiyle torunlarına, çocuklarına anlatmamalarından kaynaklanmaktadır.³³⁵ *Ihlamurlar Açarken* ise savaş dönemini bir suskunlukla geçirirken, Mustafa Kemal’in zaferine yer vermektedir. Vize’de yoğun bir göç hareketinin başladığına ve güvensizlik ortamı dâhilinde Rumların Yunanistan’a, Müslümanların ise Türkiye’ye sistemsiz göçleri de vurgulanan noktalardır.³³⁶

Özetle savaş öncesi, sırası ve savaşın hemen bitiminde, Yunanistan’da ve Anadolu’da yaşayan Müslüman/Türkler ile Ortodoks/Rumlar arasında ilk önce münferit olarak, toplumun huzurunu bozan şiddet ve terör faaliyetleri gözlemlenir. Özellikle romanlarda, savaş sırasında, Türk/Müslüman söyleminde “arkadan vurulmuşluk” ve “ihanete uğramışlık” gibi duygu geçişleri sistemli çatışmanın romanlara bir yansıması olarak görülmektedir. Rumlar, romanlarda, genellikle çete faaliyetleri ve işgalci olarak Yunan Ordusu’na destek veren bir yapıdadır. Bununla birlikte, romanlar, iyimser bir hava içerisinde, büyük resmi gören ve çatışmanın, savaşın dış etki kaynaklı olduğunu ağız birliği etmişçesine dillendiren kahramanlarla doludur. Gerçek bir eleştirinin ötesinde, tarihsel romanın handikaplarından olan, hümanizm çerçevesinde olaylara bakış ile birlikte, çağın şiddet ortamı çoğunlukla gözden kaçırılmaktadır. Bu olgu çerçevesinde, dost ve düşman Türk/Rumlar çizilir, zoraki birleşmeler, yakınlaşmalar kurgulanır ve metin arasında, daha önce de dile getirilen “sonsuz barış” imajı kurgulanır. Romanlardaki kahramanların çoğu, iyi ve kötü olarak kesin çizgilerle birbirinden ayrılır. Bazı karakterlere onurlu yollar

---

³³⁴ Handan Öztürk, a.g.e., s. 277.

³³⁵ Güler Göfer, a.g.e., s. 195.

³³⁶ Güngör Mazlum, a.g.e., s. 118.

çizilirken, soylu bir başkaldırı ile vatanını savunan yahut siyasî, ideolojik bir bilinçle şiddete ve de savaşa karşı çıkan tiplerin mücadelelerine dönüştürülür.

Romanlar, bu noktada çokça tarihi hâdiselere ve gerçeklere yaslanırlar. 1897’de Girit’in muhtariyet kazanması, bu tarihten sonra Müslüman tebaanın kaçması; 1922’de Müslümanların Yunanistan’da, Anadolu’dan kaçan Rumların hedefi haline gelişi, mallarına el konulması gibi durumlar romanlarda yer alan gerçek hâdiselerdir.³³⁷

Yunanlılar, Kurtuluş Savaşı boyunca, sömürgeci Yunan Ordusu’nun Anadolu’ya çıkışını, ‘İsa’nın Dirilişi’ gibi dinsel bir motife dayandırmışlardır.”³³⁸ Daha önce de değinildiği üzere bazı romanlarda Girit’i İsa ile eşdeğer olarak görme konusu gündeme gelmektedir:

“Yunanistan’da yenilginin yarattığı psikolojik boşluk ve ekonomik buhran, Türkler üzerindeki baskı ve zulmünü dayanılmaz boyutlara ulaştırdı.”³³⁹ Bu karmaşa içinde Türkler, orada kalmaya devam etselerdi aynı Girit’te ve daha sonra Kıbrıs’ta yaşandığı gibi katliamlara maruz kalacaklardı; mübadele, elinde müdahale şansı bulunmayan yeni Cumhuriyet için tek çıkar yol olarak görülmektedir.

Savaş sonrasında, 1922 yılı sonlarında, Türk Hükümetlerinin Yunan zulümleri üzerine yaptığı girişimler, uzun süre etkisiz kalmıştır. Türklerin ‘hunharca’ katledilmeleri uzun süre devam etmiştir. Yunanistan’da askerlerin ve jandarmaların büyük kısmı terhis edilmişlerdi. Yunanistan’a dışarıdan yığılmış olan göçmenler, büyük kentlerde ve dağlık yörelerde hayal kırıklığı ve umutsuzluk içindeydiler. Bu işsiz-güçsüz insanlardan, hiçbir yaptırım tanımadan, soygunculuk, adam dövme, yaralama, hatta öldürme gibi yollara başvuranlar olmaktadır. Öyle ki, asayişli sağlamakla görevli jandarmalar bile bunlar tarafından zaman zaman soyulmaktadırlar. Rum göçmenlerin Yunanistan’a gelmesiyle bizzat hükümet, resmi yollardan Türklere karşı baskı politikası başlattı. Müslümanların ellerindeki ürünlerin yaklaşık yüzde yirmi beşi ‘harp vergisi’ adı altında alındı. Bunlarla yetinilmedi,

³³⁷ Cengiz Parlak, “Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Çanakkale, Yıl: 10, Sayı: 13, 2012, s. 128-133.

³³⁸ Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, I/I, 1991, s. 13.

³³⁹ A.g.m., s. 17-18.

Yunan Hükümeti Temmuz 1923'te, mübadele hükümlerine aykırı olarak, Türklerin hukuksal kazanımlarını ve bununla ilgili hükümleri kaldırdı.”³⁴⁰ Esasında, mübadele öncesinde başlayan karşılıklı şiddet, yıldırı hareketleri gerek münferit gerekse devlet destekli bir biçimde romanlara yansımaktadır. Kaldı ki dönemin gazetelerine ve dolayısıyla kamuoyuna bu türden haberler verilmektedir. İki ülkede daha önce azınlık statüsünde olan cemaatler, topluluklar artık hukukî anlamda statüsüz ve de savunmasız bir duruma düşmektedir. Açık olarak savaş kaçakları, milliyetçi ve aşırı dindar kesimlerin saldırı ve tedhiş girişimlerine karşı da kendileri müdafaa edebilecek haklarını savunabilecek bir erkten de yoksundurlar. Bu durum, zaten Anadolu'da belirli gerekçelerle Rumları istemeyen Türk Hükümeti ve kendi topraklarında Türk yahut Müslüman istemeyen Yunan Hükümeti için yapılması gereken, mubah olan bir durum olarak ortada durmaktadır.

Girit'te Kandiye, anakarada ise Selanik gibi büyük yerleşim merkezlerinde, yüksek ve dağlık yörelerdeki Türk köylerinde evlere baskınlar, saldırılar yapılmaktadır; insanlar öldürülmektedir, eşyaları yağmalanmaktadır. *Ahenk* gazetesinin yazdığına göre, Kandiye'li Necip Hasan Efendi, evinin soyulmasını önlemek istemiş, olayın özü araştırılmadan jandarma aracılığıyla hükümete sevk olunmuş, sonunda haksız bir kararla, 2.500 drahmi para, altı ay da hapis cezasına mahkûm edilmişti. En küçük sorunlarda bile, Türklerden büyük miktarlarda para cezaları alınıyordu. Bu durum daha önce de sözü edilen “istenmeyen halk” tanımlamasını doğrular niteliktedir. Baskı ve zora karşı azıcık sesini yükseltecek gibi olanlar, Makedonya'nın çeşitli yerlerindeki cezaevlerine gönderiliyorlardı. Gümülcüne, İskeçe ve Drama hapishaneleri kısa sürede Türklerle doldu. Türklerin bu durumlara düşmelerinde Rum göçmenler de etkili oluyorlardı. Onlar, Türklerin yanlarında bir şey götürmelerini pek istemiyorlardı. Bunca eziyet, baskı ve zulüm altında bulunan Türkler, resmi makamlara yaptıkları başvurulardan hiçbir, olumlu sonuç alamıyorlardı.”³⁴¹

Türlere karşı sistemsiz ama devletin göz yummasıyla yapılan terör olaylarına, şiddete ve diğer kriminal vakalara romanlarda çok fazla rastlanmaması, bu gerçeğin olmadığı anlamına gelmemekte, dönemin basınında sıklıkla yer

---

³⁴⁰ Kemal Arı, a.g.m., s. 18.

³⁴¹ A.g.m, s. 20.

almaktadır. Devletin jandarma ve kolluk kuvvetlerinin müsamahakâr, sorumsuz, kaygısız ve hatta saldırgan tavırlarından oluşan boşluk ve bu otorite boşluğundan faydalanan Küçük Asyalılar, Müslüman halkı hem cismen hem de ekonomik olarak ezmektedirler. Devletin terörü mübadiller vapurlara binip ayrılırken bile hiç hızını kesmemektedir. “Türkiye'ye gelebilmiş bir göçmen, bir gazete muhabirine şunları anlatmıştı: “Vapura binerken, Rum kayıkçıları *Denize dōkeceğiz* diye bizi tehdit ederek, üzerlerimizdeki 400 Liramızı aldılar. Pasaportlarımızı yoklamak bahanesiyle, vapurda da her birimizden tekrar birçok paralar alarak soydular. Yalnız canımızı kurtarabildik”; bu yalnızca birkaç mübadilin aktardığı hikâyelerden birisidir.³⁴²

Bütün bu olaylar, içerisinde barındırdığı çatışma ve uzlaşmayla birlikte mübadeleye gidişin yolunu döşemektedir. Roman kahramanlarında, zihinlerinde böyle bir hâdiseyi tahayyül etme emaresi bile görülmektedir. Ancak birkaç romanda, toplumun tamamen ayrışacağı ve sert bir çatışma içerisine gireceği öngörülür. Ahmet Yorulmaz bu duruma şu şekilde değinir; Anadolu Rumları, Atina'nın yolladığı işgalcilerle işbirliği yaptığı için ceza olarak Anadolu'da yaşam haklarını kolektif olarak kaybetmişlerdir. Kendi kabahatleriydi, Yunan Ordusu buraya işgal için hiç gelmemeliydi.³⁴³

Clark, bu noktada, şiddeti bitiren iki kişiye de verdikleri karar doğrultusunda, iki tarafta da alevlenen şiddeti sonlandıran adamlar olarak Mustafa Kemal ve Venizelos'a, methiye söylemekten geri durmamaktadır. Anadolu'dan Rumları attı veya Anadolu'yu işgal etti diye Venizelos'tan ve Mustafa Kemal'den Rumların ve Türklerin nefret etmesi olağandır ancak, Clark'a göre; “Yunanlıları Türklerden ve Türkleri de Yunanlılardan kurtardıkları için bu iki adama müteşekkir olmalıyız.”³⁴⁴

Bu esasında, şiddetin hemen savaş sonunda sonlandırılması açısından önemli bir hadisedir. Savaşın zaferle sonuçlanmasıyla birlikte, Türk tarafı, halktan yükselen ve kimi zaman da romanlarda sözü edilen “haydi Selanik'e” yüreklendirmelerini de yok sayan bir liderle karşı karşıya gelmektedir. Romanlarda dile getirilen “kaybedilmiş toprakları geri alma” durumu sonunda Türkiye genişleyebilirdi. Türkiye, şayet bu durum bu şekilde olsaydı, reform yanlısı ve barış tutumunda olan

³⁴² Kemal Arı, a.g.m., s. 20.

³⁴³ Bruce Clark, a.g.e., s. 41.

³⁴⁴ A.g.e, s. 40.

bir ülkeden çok başka topraklarda gözü olan, yayılmacı bir ülke olarak da anılabilirdi.³⁴⁵ Zira Yunanistan, romanlarda da ele alındığı üzere kolonici bir tavırla Ege, Batı ve Doğu Trakya, Karadeniz gibi nüfus yoğunluğunun ekonomik ve demografik olarak güçlü olduğu bölgelerde gözü olan bir konumdadır ve bu sebeple şiddetin çatışmanın sorumlusu olarak gösterilmektedir.

Yine, henüz mübadele kararı alınmadan önce, romanlarda sık sık değinilen, vurgu yapılan ve çoğu zaman örneklendirilen dinin kendisinin olmasa da temsilcilerinin bu fiili durumu tetikledikleri görüşünü resmiyete kavuşmuştur. Zira Cumhuriyet'in ilk yıllarından Türkiye'nin yüzleşmek zorunda kaldığı Patrikhane romanlarda *bir fesat ve hıyanet ocağı* olmaktan ileri gitmemektedir.³⁴⁶ Bu sebeptendir ki dini konular her zaman ikincil planda kalsa da şiddetin kaynaklarından birini ancak önemli olan birini temsil eder.

Sonuç olarak, romanlarda savaşın öncesinde yer alan sistemsiz ve münferit şiddet olayları bir süre zarfında sistemli, örgütlü bir imha hareketine, psikolojik ve toplumsal baskı şekline dönüşür. Savaş sırasında iyice öne çıkan bu durum romanlarda kahramanların çeşitli yollara sapmalarına, karşı koymalarına, savunma mekanizmaları geliştirmelerine ve sistemsiz göçler başlatmalarına sebep olur. Derinlikle bakıldığında çoğu romancı bu denli travmayı tarih kitaplarının sertliğinden arındırmadan ele almaktadır. Esasında çeşitli kuşaklardan gelen mübadil kökenli roman yazarları için bu durum bir hikâyedir. Anneanne, dede veya baba gibi kimselerden duyulmuş, kulağa çalınmış ve yeni oluşan mübadil kimliğinin bir yansıması olarak ele alınabilir. Çoğu noktada nostaljik söylemi aşamayan romanlar, esasında yazarları için deneyimlenmiş ve gözlenmiş bir durum değildir. Dido Sotiriou veya Venezis gibi ilk ağızdan yazar Türk edebiyatında bu sebepten bulunmamaktadır.

Genel olarak; psikolojik, ekonomik ve fiziksel şiddet, terör, tedhiş hareketleri romanlardan hareketle bakıldığında, mübadele olayının bir hazırlayıcısıdır ve tarihi olaylarla benzerlik ve hatta tıpkılık taşır. Bu anlamda, romanlara birer sözlü tarih

---

³⁴⁵ Justin McCharty, a.g.e.,s. 357.

³⁴⁶ Esra Koyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasî İlişkileri" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 241.

açısından bakıldığında sonuç olarak birbirimizden nefret etmemizin sebebi olarak fatura büyük devletlere ve onların çıkarlarına kesilmektedir.³⁴⁷

2. MÜBADELE KARARI VE YANKILARI

Bu başlık altında; mübadele kararının taraflarca alınmasından başlayarak bu kararın halka ilânı ve halkın bu karar karşısında göstermiş olduğu bireysel ve toplu tepkiler ilk önce ele alınacaktır. Bu karar neticesinde, romanlarda, kahramanların genel görüşleri, bazen eyleme dönüşen bazen ise suskunlukla ve kırgınlıkla karşılanan tepkileri tasnif edilerek değerlendirilecektir. Ayrıca yine bu başlıkta, izleyen alt başlıklarda da mübadele olmaktan kurtulmaya çalışan, yaşadığı şehri, köyü, evi ve arkadaşlarını, komşularını terk etmek istemeyen mübadillerin yaşadıkları yerlerde kalma çabaları ve gayri mübadil olma uğraşları önemli bir yer işgal etmektedir. Bununla birlikte, kaderine razı olup da özellikle elindeki taşınmazları satmaya, bir dostuna emanet bırakmaya çalışan mübadillerin geri dönüş umudu çerçevesinde mallarını terk edişleri bu sürecin en önemli halkasını teşkil etmektedir. Son olarak çaresizce yeni bir yaşam kuracakları yeni vatanlarına gidecek olan mübadillerin bu uğurda hem psikolojik hem de maddî olarak yaptıkları hazırlıklara romanlar üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1. Mübadele Kararına Gösterilen Tepkiler

Tarihsel süreç, birlikte yaşam kültürünü oluşturan ve zorunlu olarak ortak bir coğrafyayı paylaşan insanların, toplulukların yavaş ancak çağın gerçekleriyle örtüşür biçimde ayrışmasını, imparatorlukların dış müdahale ve iç savaşlarla, bağımsızlık hareketleriyle parçalanmasını hazırlamıştır. Daha önce de değinildiği üzere, hâkim bir gücün kontrolü ve denetimi altında yüzlerce yıl birlikte yaşayan Rumlar, Ermeniler, Türkler ve diğerleri, idarenin zayıflaması, çeşitli milliyetçi akımlar ve savaşlar sonrasında ayrışma yolunda çok fazla yol almışlardır. Bu süreç ise mübadeleyi hazırlayan süreç olarak görülmektedir. Bu noktaya daha önce değinildiği için tekrar olarak mübadeleyi hazırlayan sebeplere değinmeye gerek yoktur. Ancak tarihsel olarak belirtmek lâzımdır ki mübadele kararı Lozan'da verildikten sonra, resmen 10 Kasım 1923 tarihinden itibaren başlanacağı kamuoyuna ilân olundu.³⁴⁸

³⁴⁷ René Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

³⁴⁸ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, I/1, 1991, s.22.

Böylelikle iki toplumu da ilgilendiren ve geniş kitleleri etkileyecek olan bir yola girilmiştir.

Mübadelenin ve Lozan'da yapılan bütün görüşmelerin dönemin gazetelerinde etraflı bir şekilde yer bulduğu bilinmektedir. Mübadelenin seyrinden, mübadillerin yerleştirilmesine ve sonrasına kadar hemen her safhada özellikle, *Ahenk*, *Tanin*, *Cumhuriyet* ve diğer gazetelerde büyük ölçekte yer alan mübadele konusu her yönüyle kamuoyunda tartışılır.³⁴⁹

Lozan'da mübadele üzerine yapılan diplomatik görüşmeler zaten fiili olarak gerçekleşmeye başlayan kitlesel göç ve gayri resmi sürgünü meşru hale getirme çabası olarak görülmektedir. Milletler Cemiyeti, Lozan'ın tarafları ve özellikle de İngiltere bu durumun farkındadır. Elbette ki bu sürecin kamuoyuna basın yoluyla tebliğ edilmesi çeşitli tepkilere, karmaşaya sebebiyet verecektir. Zira Yunanistan'daki Türk nüfusu, mübadele antlaşmasına karışık tepkiler göstermiştir. Bir kısmı, Yunan Hükümeti'nden, mülklerini uygun bir fiyata satabilmeleri için gerekli süreyi tanınmasını isterken; bir kısmı da kalmak için ısrar etmektedirler. Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, Kuzey Yunanistan'daki Müslüman Müftülerden gelen ve 'kötü Türk yönetimine dönmek istemediklerini' belirten birçok mektup ve dilekçe ulaşmıştır. Bu mektuplarda, cemaatlerini temsil ettikleri iddia eden müftüler, Yunanistan'daki *dini ve etnik özgürlükten ve Yunan yönetimi altında yaşamaktan memnun* olduklarını bildirmektedirler.³⁵⁰

İlk tepkiler genellikle basın yoluyla halka ulaştığından resmi bir noktadan, mevkiden herhangi bir bilgi, bildirim alamayan halkın panik ve bilgisizce hareketleri doğrultusunda yakınması şeklindedir. Romanlar ise benzer bir biçimde; bilgisiz, mübadele hakkında en ufak fikri dahi olmayan karakterlerle doludur. Bu noktada ilk tepkilere değindikten sonra roman kişilerinin bu yolda harcadıkları bireysel çabalara değinirken toplu girişimlerle de kalmak için uğraşanlara bu başlık altında yer vermek daha doğru olacaktır. Yine kronolojik bir bakışla, romanlar üzerinden, mübadele olayına verilen tepkilere, kahramanların karşılıklarına gelen ve onlara dayatılan bu

---

³⁴⁹ Bu konuda ayrıntılı inceleme için bkz: Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri – Mübadele Kamuoyu 1923–1930*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009.

³⁵⁰ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç- Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 134.

durum karşısında aldıkları tavırlara derinlemesine bakmak gerekmektedir. Çünkü bu durum esasında insanlar için felâketin, yıkımın ilânıdır. Her biri doğduğu, büyüdüğü ve atalarının birkaç soydur mezarlarının bulunduğu bu toprakları terk etme konusunda oldukça isteksiz ve muhaliftirler. Şimdiden belirtmek gerekir ki bir takım romanlarda ise *vatana dönüş* miti üzerinden kahramanlar bir takım yorumlar da yaparlar. Bu noktada bu türlü durumları da diğerleriyle karşılaştırma imkânı olacaktır.

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinde mübadele konusu ilk noktasından itibaren ele alınır. Genel olarak herkes bu durumun adada ve çevresinde yarattığı travmaya ve ekonomik boşluğa değinir. Her şey güllük gülistanlık olmuştur, savaş bitmiş ve artık barış gelmiştir. Yaşar Kemal kahramanlarıyla bu türden bir zihin yapısı çizer. Geriye dönüşlerle aktardığı mübadele kararının önce söylenti olarak halka yayılması ve sonradan tebliğ edilmesi süreci gerçekçi ve bir o kadar da epik bir biçimde işlenir.

Romanda Rum cemaatinden Perikles Karagüloğlu mübadeleyi önceden haber alır. Bazı kahramanlar bilgi daha halka yayılmadan yetkililerden duyar. Bir anlamda bu haberi verenler onların çıkarlarını korur, zira Rumlar yaşadıkları bölgelerde çoğunlukla zengin ve varlıklı insanlardır. Perikles ile Remzi'nin konuşması bu noktada duyulan şaşkınlığa bir örnek teşkil etmektedir: “Duyduk kimse inanmadı, dedi Perikles. Nasıl inanırız ki... Yunanistan'da bizim neyimiz, kimimiz var ki... Biz Yunanistan'ı görmedik bile. Hacı Remzi: Hiç kimseniz yok. Burası sizin toprağınız. Yurdunuz. Ben de ilkin duyunca inanmadım.”³⁵¹ *Burası sizin yurdunuz, burası bizim vatanımız* türünden söylemler mübadele romanlarında çok sık rastlanan diyaloglar arasında yer alır. Ancak önce savaş ve ayrışmadan sonra gerçekçi pencereden bakılırsa bu iki toplumun birlikte yaşayamayacağı da aşikârdır. Mübadeleden daha insanî bir çözüm bulunup bulunmadığı konusu da bu çalışmanın bir kaygıları arasında değildir.

Barba Spiros'un konuşması da Rumların ekonomik anlamda toplumda ne derece önemli olduğunu vurgular niteliktedir. Genellikle, ticarî ve ekonomik gücü ve sektörleri elinde tutan Rumlar kendilerini Türklerden çok daha değerli olarak

---

³⁵¹ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana- Bir ada Hikâyesi I-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 61.

görmektedirler. Bilhassa Dido Sotiriyu'nun *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* adlı eseri bu konuda okuyucuya çok ciddi veriler sunmaktadır: “Bizi gönderirlerse, böyle şarabı kim yapacak onlara? Böyle ak petekli bal? Böyle yumruk büyüklüğündeki incirleri... Böyle kehribar üzümleri?..”³⁵² Rumların gidişiyile ve mübadillerin gelişiyle birlikte yanlışlar yapılmasına karşın yerli halkın da çok cahil yetersiz ve geri olduğu fikri oldukça yaygındır. Yaşar Kemal de bu görüşü Cumhuriyet'in kendi kendine yetebilme prensiplerinin karşısında dile getirmektedir. Zira Lozan'ın eleştirisi bu noktadan başlamaktadır: “*Rumlar gittiler ve geriye ekonomik anlamda bir şey kalmadı*” şeklindeki söylem pek gerçekçi durmamaktadır, çünkü her ne kadar II. Dünya Savaşı'nda zarar da görse Yunanistan bu gelen “ehil” insanlarla yıkılmaz bir ekonomi ve üretim sağlayamadı, bilhassa, gidenlerin çoğu ehil olmayan, küçük esnaftılar ve Türkiye'ye de çok şey katamayacaklardı.

Bir noktada, haberin “el altından” Rumlara bildirilmesiyle birlikte, sonra değinilecek olan malların elden çıkarılması problemi doğmaktadır. Spiros haberi doğrulatmaya çalışır: “Haber sağlam yerden, dedi Barba Spiros. Mal müdürü Abdülvahap Bey söyledi. Haber çok gizli. Mal müdürü dedi ki, haberi bu günlerde sizlerden başka kimse duymazsa sizin için çok iyi olur, dedi. Ne haberi, ne haberi? Diye kalabalığın içinden birkaç sabırsız ses geldi. Ne haberi? Mübadele haberi. O da ne demek? O demektir ki, değiş tokuş olacak. Ne olacak, ne olacak? Değiş tokuş olacak. Yunan hükümetiyle bizi hükümet anlaşmışlar, biz buradan Yunanistan'a gidecekmışiz, oradaki Türkler buraya geleceklermiş.”³⁵³ Mübadele haberinin yayılmasıyla birlikte ilk tepkiler daha önce de belirtildiği üzere bilgisizliği vurgular. Haberi alanlar, ne ile karşı karşıya oldukları konusunda en ufak bir düşünceye dahi sahip değildiler.

Bilgisizlik süreci konu hakkında malûmat alınmaya başladıktan sonra inkâr, kabullenmeme gibi süreçlerle devam eder. Romanda da halk haberin yayılmasıyla birlikte durum karşısında inkârcı bir tepki ortaya koyar. “Bize, Yunanistan'a gider misin, diye sordular mı? Ne işimiz var bizim Yunanistan'da? Biz Yunanistan'a gitmeyeceğiz. O Abdülvahap Bey bir tuhaf adam. O bir deli. Savaş bitti, her şey bitti. Ortalık güllük gülistanlık. Ben dedim Abdülvahap Beye, mal müdürüne, bizim ne

---

³⁵² Yaşar Kemal, a.g.e., s. 58.

³⁵³ A.g.e., s. 58.

işimiz var Yunanistan’da, biz adamızdan memnunuz.”³⁵⁴ Yaşar Kemal’in romanlarında, hep bir ağızdan konuşan kalabalıklar dikkati çeker. Bu romanda da haberin yayılmasıyla birlikte böyle bir sahne tasarlanmıştır. Böylelikle halk içindeki panik havası çok daha vurgulu bir biçimde ifade edilmektedir.

“(…) Abdülvahap Bey yalan söylüyor. Onun başka hesabı var. Hükümet bizi niçin sürsün Yunanistan’a? Biz ona ne yaptık ki? Onun sözleri kandırmaca. O iyi bir adam. Sözleri nasıl kandırmaca olabilir ki, bize hazırlanmamızı söylerken ne çıkarı olabilir ki? O, bizim sattıklarımızı alacak değil ya. Belki de alır.”³⁵⁵ Bu süreç ve sürekli olarak kendi arasında olayı değerlendiren halkın realite ile karşılaşması, Yaşar Kemal’in romanında biraz daha ciddî bir durumla, Karınca Adası sakinlerine Jandarmanın durumu tebliğ etmesiyle gerçekleşir. Hep içinde kalmaya dair umut barındıran halk bu resmi tebliğ bir bakıma Yunan Ordusu’nun yaşadığı katastrofik durumu kendi içerisinde yaşarlar.

Romanda en çarpıcı sahne, Jandarmanın Mirmingi Adası sakinlerine mübadele kararını tebliği sahnedir: “(…) [Jandarma] elindeki kâğıdı Milto Çavuş’a uzattı, *Al bunu sana tebliğ edilmiştir*, Oradakilerin hepsi bir göz kesilmiş Yüzbaşıya bakıyor, bir kulak kesilmiş onu dinliyordu. Çok üzücü, hazin bir haber ama emir elinizde. Şimdi mübadeleye tâbi kıldınız. Yani, siz buradan Yunanistan’a gidecek, orada yerleşecek, oradakiler buraya gelecek, buraya yerleşecekler. Yani, yani değiş tokuş olacaksınız. Bu benim için hiçbir şeydir. Sizin içinse, üç bin yıl sonra insanları topraklarından etmek hiç iyi bir şey değildir. Bunu yalnız ben söylemiyorum, bunu bizim mal müdürü, milli kahraman, altın İstiklâl Madalyası sahibi Abdülvahap Bey de söylüyor (...) Siz bugün, en çok yarına kadar bu adadan çıkmak mecburiyetindesiniz (...) Mayıs’ta gelecek, sizi buradan alacak, İzmir’e intikal ettireceğiz. Gerekli tedarikinizi yapın.”³⁵⁶

Eş zamanlı olarak çeşitli mekânlarda tebligatın geleceği ve insanların yerinden yurdundan gideceği haberleri yayılmaya devam etmektedir: “(…) Barba Spiros. Yazık, dedi, başını salladı. Üç bin yıl! (...) Üç bin yıl sonra bu iş burada bitti. Ne günah işledik ki, bitti. Daha Ankara’dan haber gelmedi, dedi. Ben de inşallah hiç

³⁵⁴ Yaşar Kemal, a.g.e., s. 53.

³⁵⁵ A.g.e., s. 54.

³⁵⁶ A.g.e., s. 78.

gelmeyecek, dedim (...) Üç bin yıl sonra adanızı bırakıp da nereye gideceksiniz? İnşallah o tebligat hiç gelmez. (...) Yalan, yalan, diye bağırdı [Lena] Yunanistan bizi ne yapacakmış!”³⁵⁷ “ (...) bizi kim getirmiş Yunanistan’dan. Üç bin yıl önce nerdeymişiz, gökten mi inmişiz buraya? Yoksa Atina’dan mı gelmişiz? Kim getirmiş bizi buraya? (...) O yaban ellere kim gider sor bakalım, Barba Spiros. Onlar deli mi, bizi nasıl, niçin, hangi sebeple gönderirlermiş Yunanistan’a? (...) Duy, duy konuştuklarımı Mustafa Kemal Paşa, olmaz ya öyle bir delilik yaparlarsa bunlar ben de gelir senin yakarı tutarım.”³⁵⁸ Yaşar Kemal’in dörtlemesinde yaşadığı yerle ilgili tutkulu olan tipler hemen ön plana çıkmaktadır. Neticede bu tiplerin varlığı romanda gerilim unsurunu hep canlı tutmaktadır, zira Yaşar Kemal bir anlamda geçmişe dair hikâyeleri, savaş öncesi düzeni ve Rumların yaşam standartlarını ve coğrafyaya kattıklarını bu tipler üzerinden göstermektedir. Daha sonra da değinilecek olan Lena ve Vasili bu noktada en öne çıkan ve diğer mübadele romanlarında çok az rastlanan tutkulu tiplerdir. Hiçbir koşulda yerlerini terk etmezler, yaşadıkları yerle ilgili çok sıkı bir kökleri vardır. Yaşar Kemal’in bir derecede de bu noktada vurgulamak istediği de budur. Bu insanlar bu toprakların eski sahipleridirler. Özellikle Türkiye’de kalmaya çalışma, gitmeye itiraz etme ve illegal olarak varlığını Türkiye’de devam ettirme durumu Yaşar Kemal’in romanında gündeme getirilen bir durum olarak göze çarpar.

Yine Yaşar Kemal’in dörtlemesinde, *Karınca'nın Su İçtiği* romanında kurguya sonradan dâhil edilen ancak fazlaca bir önemi olmayan Hüsmen’in mübadeleyi herkesten önce duyduğu ve mallarını satıp geldiğine de değinilir. Ancak tutkulu bir karakter olarak romana dâhil edilen Musa Kazım Ağa Efendi; bir Girit göçmeni olarak, bıkmadan usanmadan dönüş yollarını aramaktadır. Girit’te refah içerisinde yaşayan Musa Kazım, Anadolu’da ve Yunanistan’da olduğu gibi meseleye hep “bize bir şey olmaz” zihniyeti ile bakanlardandır. Zira ona da değiş tokuş söylendiğinde gülüp geçer, “bu duruma Girit’te ne Türk ne de Yunanlı inandı” der.³⁵⁹ Gerçekten de romanlarda sürekli tekrarlanan bu saflık, onca şiddete, ayrılmaya rağmen hala insanların bir arada yaşamaya devam edeceği düşüncesi ve bu son derece dayanaksız

---

³⁵⁷ Yaşar Kemal, a.g.e., s. 54-55.

³⁵⁸ A.g.e., s. 56.

³⁵⁹ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları – Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 57-58.

hümanizm, gerçekleri inkâr edecek derecede romanlarda dile getirilir. Bu noktaya kadar bu iki toplumun artık bir arada yaşamasının mümkün olmadığını kanıtlayan birçok emare olmasına karşın bu konuda direktmek oldukça gerçek dışı olarak görülmektedir.

Romanlarda mübadele konusunda hazırlıklı ve zihinsel olarak bu duruma elverişli bir tip çizilmez. Hatta belgesel bir roman olan *Emanet Çeyiz*'de romanda anlatıcı rolü verilmiş olan bir mübadil geçmişe dair anılarını hatırlarken mübadele kararının duyulma anına dair anısını şu şekilde aktarır: “(...) sonra bir sabah, bir bağrış bir çığrış koptu! *Cavırlar gidiyormuş!* Dediler. Korktum koşup evimize geldim, sonra Minoğlu iki kızı ile birlikte evimize geldiler. Minoğlu'nun karısı döneceğini umut ederek çeyizi anneme bıraktı...”³⁶⁰ Romanda anlatıcı, şaşkınlık ve panik içinde bir mübadele haberi alır. Bu noktada tüm roman yazarlarının ağız birliği etmişçesine mübadeleyi dünyanın sonu gibi dile getirmeleri ilginçtir. Zira verilere bakıldığında, savaştan önce ve savaş sırasında ve hatta savaştan sonra yaklaşık bir milyon Rum Anadolu'dan kaçtı, keza bir o kadar Müslüman ise Yunanistan ve Balkanlardan Anadolu'ya geldi, hatta belli tarihlerden sonra gelenler bile mübadele kararı alınmadan önce gelmiş olsalar bile mübadil sayıldılar. Bir anlamda savaş ve şiddet menşeli göç bu bölgenin kaderi noktasına kadar gelmiştir. O halde kovulmayı, gönderilmeyi beklemek, göze almak çok daha gerçekçi bir durum olarak öne çıkmaktadır.

Mübadele romanları içerisinde farklı bir yeri olan ve Türkiye'den, Kayseri'nin Engürlü kasabasından göç eden Ortodoks Karamanlıların yolculuk hikâyesini, romanın kahramanlarından Andrea'nın yazdığı mektuplar vasıtasıyla anlatan *Biz Vatanımıza Hasret Öldük Yavrularım* (2007) adlı belgesel anlatıda mübadele kararına verilen tepkiye roman içerisinde önemli bir şekilde değinildiği görülmektedir. Romanda, Filippus adlı bir ağanın oğlu Salman'ın, mübadele kararına karşı olarak toplanan Talas esnafına yaptığı konuşma bu açıdan önemlidir. Salman;

“ Kardeşler! Diye söze başladı. ‘Bizler yüzyıllarca yıldır bu topraklarda yaşıyoruz. Atalarımız Türk, Türkçe konuşuyoruz. Osmanlıya vergi verdik. Bu güne kadar ne bizden onlara, ne de onlardan bize zeval gelmedi. Bizler aynı ağacın dallarıyız. Biz Selçukluyuz. Bizi Bizans sayanlara bu yüzden karşı gelmedik mi? Bu yüzden ters düşmedik mi İstanbul'la, Patrikhane ile? Bu yüzden dedelerimiz savrulmadı mı

³⁶⁰ Kemal Yalçın, a.g.e., s.15.

Anadolu'nun her yerine? Bizim istediğimiz tek şeyin barış içinde, huzur içinde ibadet etmek olduğunu Osmanlı biliyordu, yeni Hükümet de biliyor. Ben, hükümetimizin bize bunu reva görmeyeceğinden eminim. Bu kararı almalarındaki asıl neden, İstiklal Savaşı'nda İzmirli Rumların Yunanlılarla kurduğu işbirliği ve Türk ordusuna verdiği zarardır. Papamız Eftim, başkomutanla görüştü, başkomutan, Mustafa Kemal Paşa durumu biliyor, bizleri tanıyor. Papamız Eftim, Ankara'da Türk ordusuna destek verdiğini bizzat söyledi. Biz hain ya da işbirlikçi değiliz. Biz bu vatanın çocuklarıyız (...)"³⁶¹

Oğuz Özdem'in kaleme aldığı bu belgesel anlatı genellikle Anadolu'da yaşayan Karamanlı Ortodoks Türklerin yaşantısı üzerine odaklanmaktadır. Türkiye'den çeşitli yerlerden mübadele kararına karşı resmi düzeyde tepkiler, ıskat çabaları gündeme gelmektedir. Burada, kendilerine "Türk" diyen, "Selçuklu" olarak adlandıran Karamanlıların Türk olduğu iddiası romanda kahramanların tepkisinin ortaya çıkış sebebi olarak görülmektedir. Tek farklılığı din olduğu vurgusu yapılmaktadır, ayrıca romanda çok sayıda Karamanlıca mektup, belge ve fotoğraf da bu iddiayı kanıtlamak amacıyla kullanılmıştır.

Feyza Hepçilingirler *Göç Öyküleri*'nde (2009) yukarıdaki örneğin dışından bakarak, kahramanların ruhsal tepkilerine ve sessiz yakarışlarına yer vermektedir. Mübadele konusunu öykülerin hepsinde ele almayan Feyza Hepçilingirler; "Kader Çizenler Kaderi Çizilenler" adlı öyküsünde Hesna ve Yorgo isimli iki kahramanın mübadele kararı sonrasında yaşadıklarına, düşüncelerine ve duygularına yer vermektedir. Öyküde asıl vurgulanmak istenen kaderi çizenlerdir. Zira öykü, sırayla Hanya'da yaşayan Hesna ve Ayvalık'ta yaşayan Yorgo'nun duygularına, anılarına yer verirken; Lozan'da "emeği geçenleri" resmi, özgün metin üzerinden aktarmaktadır. Antlaşmanın girişinde yer alan ve tüm tarafların unvanlarıyla birlikte sıralandığı bölüm de öykü içerisinde verilmiştir.³⁶² Burada, Lozan'ın özgün metninde, taraflar sıralanırken Türk tarafına en son yer verilmesi ve unvan olarak sadece ismin yer alması oldukça ilginçtir. Bu bağlamda, bu insanlık trajedisine; çoğu tarihçinin de ittifak ettiği üzere, yol açanlar arasında en az yük ve sorumluluk Türk tarafındadır. Bu durum antlaşmadaki ağırlıktan da anlaşılmaktadır.

Saba Altınsay'ın *Kritimu* (2011) romanında başkişi İbrahim Yarmakamakis, mübadele öncesinde hep ihtiyatlı bir tutum sergilemektedir. Gelen tehlike karşısında

³⁶¹ Oğuz Özdem (Yaz.), İsmail Oral (Der.), *Biz Vatanımıza Hasret Öldük Yavrularım*, Yurt Yayınları, Ankara, 2007, s. 22.

³⁶² Feyza Hepçilingirler, "Kader Çizenler Kaderi Çizilenler" *İşte Gidiyorum – Göç öyküleri*, Everest Yayınları, İstanbul, 2009, s. 38-53.

Müslüman toplumun Girit'te ne derece hazırlıksız olduğunu gösterir nitelikte Rum şiddetine karşı en ufak bir mukabele dahi edememektedirler. Romanda, birçok kişi olayın vahametinin farkına varıp daha önceden adadan göç etmiş, kaçmayı tercih etmiştir. İbrahim gibi birkaç kişi de Mevlevîhâne'ye sığınarak ve Ragıp Bey'in Anadolu'dan gönderdiği mektupları okuyarak bir örgütlenme içerisinde kendilerini bulurlar. Giritli Müslümanlar için haber yolları hayli kısıtlı bir düzeye girdiği için yalnızca Anadolu'ya kaçan Ragıp Bey'in gönderdiği mektuplardan devam eden savaş ortamını takip etmekteydirler. Bununla birlikte diğer romanlarda olduğu gibi *Kritimu*'da da Mübadele olayı hep hazırlıksız yakalanılan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Ragıp Bey mektubunda: “– Size bahsetmek istediğim pek mühim bir mevzu var: Tüm kardeşlerimizi Anadolu'ya, Misak-ı Millî sınırları içine toplamak şiddetle arzu edilmektedir. Sarihtir ki Anadolu'daki Rumlar da uzaklaştırılacaklar buradan (...) Hepimizin, hür memleketimizde yaşamayı hak ettiğimiz düşüncesinden hareket ederek Anadolu'ya gelmeniz, sizleri mesut edeceğine inanmak istiyorum”³⁶³ der.

Romanda, İbrahim mektubu kimseye göstermeye fırsat bulamadan haber Girit'te bomba gibi patlar. Mübadele edileceklerdir. Kahramanın ilk hissettiği şey korkudur: “Korku, ilk duydukları andan itibaren mi kol geziyordu içlerinde, yoksa yavaş yavaş mı çörekleniyordu, belli değildi (...) Dehşet, bilinmezlik, Nereye gideceğiz biz! Yunan da gelecekmiş Anadolu'dan.”³⁶⁴ Elbette, mübadele kelime itibarı ile de duyanın zihninde bir anlam kazanmaz. Açıklanması gereken bir kavram olarak belirir. Dolayısıyla bilinmez olan olana vurgu yapılması romanlarda gerilim unsurunu artırır ve kahramanların şok ve şaşırma halini tamamlar. Göç edecekleri duyan ve bir şekilde bunu kavrayan insanların ilk aklına gelen şeylerden biri mallarıdır: “Malların bu zamanda para etmeyeceği, buradakinin oradakini tutup tutmayacağı, yolculuk, hastalar, yaşlılar, tek kelime Türkçe bilmeyişleri, oraların havasının suyunun yabancılığı, hepsinin omuzlarında devasa bir yük gibi biniyor, eziyordu.”³⁶⁵ Mübadil için yalnızca mallarını elden çıkarmak bir korku unsuru değildir. Bunun yanında yeni bir kültüre, anlayışa doğru gitmeleri gerekecektir ve

³⁶³ Sabâ Altınsay, *Kritimu*, Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 261.

³⁶⁴ A.g.e., s. 23-264-265.

³⁶⁵ A.g.e., s. 266-267.

izlenen politikalar gereği de gittiği yerin diline, kültürüne hiçbir biçimde aşına değildirlir. Benzer bir durum da Nurten Ertul'un *Kimlik* (2006) romanında ortaya çıkar. Bu kez aktörler, daha önce de değinildiği üzere, orta Anadolu'da yaşayan Karamanlılardır. Mübadele ve gönderilme haberini duyan Vasil halka tek kelime Yunanca bilmediğini, Türkçeden başka dil konuşmadığını söyler. "Gidince ne yapacaklardır Yunanistan'da."³⁶⁶

Romanlarda gidilecek yer kahramanlar tarafından her zaman yabancı bir memleket gibi karşılanır. Bir yandan "onlar da Müslüman, biz oradan geldik" gibi söylemler de geliştirilir, ancak sonuçta varılacak yerde hep *yabancı* olma durumu gündeme gelecektir. Yılmaz Gürbüz'ün romanı *Mübadiller*'de (2008) de gelen kişilerin kimliği hakkında bilgi verir. *Kimlik*'te olduğu gibi bu sefer de Selanik'te Arnavut Müslümanlar mübadeleye dâhil edilmişlerdir. Romanda, "Türk" kavramı ile din arasında nasıl bir sıkı bağın olduğuna vurgu yapılır. Bütün bir Balkan'a göre Müslüman olan aynı zamanda Türk'tür. Bu sebeple, gitmesini, gideceğini, mübadele edileceğini öğrenen ancak tek kelime Türkçe bilmeyen Müslüman Arnavut ise "Elhamdulillah Turkoym" diyerek mübadele memurlarına karşılık verir. Hollandalı komisyon üyesi de; "bakın, Müslüman'ım demiyor, Türküm diyor" diyerek, mübadele edilmemesi gerektiğini düşünür.³⁶⁷ Bunun hemen sonrasında iki komisyon üyesinin konuşması verilir ve insanların neden gitmek istediği sorgulanır. Esasında daha önce de vurgulandığı gibi romanlarda kafası karışık ve mübadele ile ilgili hiçbir fikri olmayan ve hatta duyunca korkan, çekinen bir kitle çizilmiştir. Ancak *Mübadiller* romanında Mustafa Kemal'in Türkiye'sinde barış ve huzur olduğu düşüncesiyle halkın oraya gitmek istediği vurgusu da yapılır.

Gülcemal (2012) romanının önde gelen kişilerinden Nusret Ağa mübadele kararıyla birlikte diğer tüm mübadiller gibi derin bir düşünceye dalmaktadır. Ancak bunun dışında, anlatımda da aksettirildiği üzere, Yunanlıların varlığının verdiği psikolojik baskı da roman kahramanları üzerinde hissedilmektedir. Anadolu'dan gelen Rumların Müslümanların evlerine yerleştirilmeleri, artık yaşadığı yerlerin eskisi gibi olmayışı ve Yunan işgalinden sonra yaşanan olumsuz süreç göz önüne alındığında ve buna ek olarak Müslüman halkın gittikçe fakirleşmesi, Yunanlıların

³⁶⁶ Nurten Ertul, a.g.e.,s.134.

³⁶⁷ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 372-373.

savaşta yenilmesi üzerine Müslümanların Anadolu'dan gelenlerce şiddete maruz kalmaya başlamaları, Nusret Ağa'ya mübadeleye tepki göstermenin gereksizliğini düşündürür. Romanda da aynen bu şekilde Nusret Ağa, mübadeleye karşı yukarıdaki gerekçelerle birlikte olumlu bir bakış da sergilemektedir. Esasında *Gülcemal* romanının önde gelen roman kişileri de dâhil olmak üzere, yeni vatana gidilecek olunması genel bir olumlu havada karşılanmaktadır. Sonuçta, roman kişileri hiçbir şeyin aynı kalmayacağı ve Yunanistan'da kendileri için bir gelecek olmadığı düşüncesine çoktan erişmişlerdir: “Sbıstkalılar içinde durumu en kolay kabullenen Hüseyin olmuştu. Koşar adımlarla eve gelip olup bitenleri anlattığı vakit Fatma'nın beti benzi atmıştı. Hüseyin Fatma'dan bunu hiç beklemezdi, demek o da Nusret Ağa ile aynı fikirdeydi. Hüseyin olup biteni öğrendiğinde çocuklar gibi sevinmiş, kalbine bir ferahlık hissi gelmişti.”³⁶⁸

Romanda gidişe dair olumlu hava oldukça önemli bir yer tutmaktadır: “Tek tesellileri bundan sonra çocuklarının düşman değil, vatan toprağında büyütecek olmalarıydı. Kim bilir eğer kalsalardı, belki de çocukları zorla Hıristiyan yapıp Rumca bile konuşturacaklardır (...) Çocuklar kendi dinlerinin de öğrenecekler, kendi dillerinde mektebe gideceklerdir artık.”³⁶⁹

Düşlerde Kalan Mübadele (2014) mübadele olayının biraz daha siyasî tarih boyutuna değinirken; Nansen'in planına, dönemin Tanin, İntibah gazetelerinde yer alan haberlere yer vermektedir. Sürekli olarak, gitmesi gerekenlerin dil bilmemesi sorunu burada da gündeme getirilir. Romancı, aralarında olayın gerçekliğini kavrayanların derin bir sessizliğe büründüğüne, sessizliğin ve dalgınlığın doğal bir tepki haline geldiğine vurgu yapar.³⁷⁰ Bu durumu mübadele romanlarının geç yazılmaya başlamasıyla da bağlantılı olarak yorumlamak gerekmektedir. Her ne derecede uzunca bir süre yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalan Rumlar, ilk anda bu durumu derhâl edebiyatta, sanatta ve yaşamın her kolunda var edip mübadil olma olgusunu bir kimlik ve tanımlama aracı haline getirebilmişlerdir. Ancak Türkler/Müslümanlar çok uzunca bir süre susmayı, gizlenmeyi tercih etmişler ya da çeşitli politikalarla birlikte bu kimlikleri geçersiz kalmıştır. Ancak günümüzde bir

³⁶⁸ Tülin Çayırıcı, a.g.e.,s. 293-294.

³⁶⁹ A.g.e.,s. 313.

³⁷⁰ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara,2014, s. 61-63.

mübadil kimliği vardır ve bu insanların nostaljik tarih fragmanlarına, kırık parçalara, hikayelere ihtiyaçları vardır. Zira bu denli artış gösteren mübadele romanlarının gerekçesi de budur. O sebeple, mübadele olayını ilk duyduğu anda sessizliğe bürünen insanlar hala sessizdirler, ancak onların 3. ve hatta 4. kuşak torunları bu konuya eğilmişlerdir. Bu durumun açıklayıcısı bu çalışmaya konu olan ve özellikle 1990'dan sonra artmaya başlayan romanlardır. Ayrıca çoğu romanda ön söz, son söz gibi bölümlerde yazarların mübadil kimliği ile ilişkileri de saptanabilmektedir.

Handan Gökçek ise romanı *Ah Mana Mu*'da (2011) olaya Vasili adlı kahramanın gözünden ekonomik boyutlarıyla değinir ilk olarak. Vasili'ye göre devlet; "bu kadar işe yetişemez, bu kadar insana bakamaz ve göz kulak olamaz. Savaş iki ülkeyi de sarstığı için mübadele olumsuz durum yaratır." Bu bağlamda geleceklere karşı da devletlerin çaresizliğini vurgular.³⁷¹ Romanda, Vasili duruma bu denli sert bir yaklaşım sergilerken Müslüman mahallelerinde durum tam tersi bir şekilde yansıtılır. O suskunluk, matem havası ve bilinmezlikten korkuş hissedilir düzeye çıkmıştır. Yalnızca insanlar çaresiz olarak birbirlerine ne yapacaklarını sormakla yetinirler. Esasında bu durum her ne kadar gerçek olsa da bir mübadilin yahut kanunen hakları bulunan bir sürgünün duygu ve düşünce dünyasını pek yansıtmaz. Böyle bir haberi alan insanlarda kadercı duruşun aksine isyankâr ve kabul etmeyen, başkaldıran ve hatta mücadele eden bir duruşun olması muhtemeldir ancak kaldıkları yerde öteki vardıkları yerde de öteki olacakları da malûmdur. Bu noktada gitmek daha ideal kalmaktadır, çünkü en azından dini açıdan bakıldığında bir ayırımın olmadığı bir ülkeye gelmiş olacaktırlar.

Mor Kaftanlı Selanik'te mübadele olgusu genellikle tarihi şahsiyetler üzerinden yansıtılır. Halk haber aldıktan sonra Venizelos ile bir kadının konuşması aktarılır romanda. Romanda aktarıldığı üzere bütün bu demografik planlama ne Kemal'in işi ne de Venizelos'un aklındır, bu Lord Curzon'un düşüncesinden başka bir şey değildir.³⁷²

---

³⁷¹ Handan Gökçek, a.g.e., s. 190.

³⁷² Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 110.

Roman, mübadele olayına birçok cepheden baktığı için karara karşı farklı tepkilerin, reaksiyonların olduğunu da gösterir. Romanda Sokratis'in diğer kahramanlara göre daha uyanık olarak çizilmesi ile toplum katmanları arasında mübadele algısının farklılığı da ortaya konur. Sokratis, Lozan'da yürütülen çalışmaların sonuçlarının nereye varabileceğini önceden kestirmiştir. Çıkan sonuç can sıkıcıdır, ama gerçeği yansıtmaktadır. Hem Türklerin hem de Yunanlıların canı yanacaktır.³⁷³ Gazetelerde iri puntolarla Venizelos'un Türklerin gönderileceği yönündeki demeci açıklanırken halkın bir kısmı da “suyu mu çıktı buraların, ta Anadolu'dan adam getiriyorsunuz?” derken cevap olarak “Haklısın! Suyu mu çıktı ki oraların, buradan adam alıp götürüyorsunuz?”, “ölürüm de gitmem” şeklinde diyaloglar yaşanmaktadır. Geleceklerinin Atina ve Ankara'nın umurunda olmadığı vurgusu yapılır.³⁷⁴ Bu noktada, olaya karşı daha önce sessizlikle ve suskunlukla tepki veren insanlardan çok olayı yorumlayıp sorgulayan roman kişileriyle karşı karşıya kalınır.

Ancak romancı bu felâket havasını da ihmal etmeden çeşitli yönleriyle romana yansıtmıştır. Hep dirayetli, vakur ve sorgulayıcı tipler yoktur romanda. Genel görünüş hakkında da bilgi verilir: “Çarşıda deniyor ki, Türkler gönderilecekmiş. Sofraya şeytan düştü. Başlar öne eğildi. Annenin içini korkunun ilk hisleri sardı. Savaşın sonunda böyle bir değişimin hangi zorlukları getireceğini kimsenin kestirebileceğine ihtimal vermiyordu... Artık kimsenin iştahı yerinde değildi. Hepsi birden babanın ağzına bakıyordu. Anne sakın duruşun gerisinde gizlediği bekleyişin heyecanlarını dindirdi. İçindeki umutlu sonuç beklentisi başkaldırmış, öğrenme telâşını yüreğini sarmıştı. Meraksız bir ihtimal içinde sordu: Hepsi mi gidecekmiş?”

Söylenen o... Daha doğrusu bilmiyorum (...) Şerife'nin evini ve bahçesini biz alalım. (...) Sen çarşıdaki havayı kokla. Ben yarın Şerife'yi yoklarım. Sever beni, kırmaz hatırım. Satacaksa eğer beni kollar.”³⁷⁵ Mübadele kararının bir ailede yarattığı durum bu şekilde özetlenmektedir. Romancı, genel bakışta ise Girit'ten Selanik'e bir geçiş yapar. Bir anlamda mübadele coğrafyasının farklı köşelerinin aynı olaya verdiği tepkiyi yansıtır.

³⁷³ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. s.59.

³⁷⁴ A.g.e., s. 71.

³⁷⁵ A .g.e., s. 97-98.

“Selanik’in Türk mahallesinin halkı telâşlı seven insanlardı. İlk duydukları cümleyle bir velvele başladı. Bu velvele, habis bir felâketin bereketli rahmini andırıyordu. Yüzlerce felâketi doğurmaya hazırlıklı bir haşin sabırsızlık kokusu etrafı sarmıştı. Şevket Bey donakaldı. Ummadığı bir anda hayatının çizgisini değiştiren iki ağır yükü taşıyacak gücü olmadığını fark etti. Korku hızla büyüyüp bedenini sardı. Yüzü bembeyazdı. Bunca yaşın ağırbaşlı edebini bir yana bırakıp ağlayabilirdi. Dengesini kaybedeceği korkusuyla sarsıldı. Ayakta duracak gücü kalmadığını fark etti. Utanç ve korku iç içeydi. Her şey sona ermişti.”³⁷⁶ “Her şey sona ermişti” bu cümle mübadele kararının ne denli yoğun bir yıkıma sebep olduğunu en iyi anlatan cümledir.

Romancının bakışı, bu sırada yine coğrafyanın başka bir yerinde, İstanbul’da romanda hikâyesi anlatılan bir hayat kadını olan Dora’ya döner. Siyasî bir meseleyi de bu yolla aktarır. Bilinmektedir ki İstanbul Rumlar établi, yerleşik olarak kabul edildiğinden mübadele edilmeyeceklerdir tıpkı Batı Trakya Türkleri gibi. Romanda genel ev işleten Stavrula’ya gelen bir mektupla mübadelenin başladığı haberi yayılır. Sermayelerin üç gün içinde gönderileceği yazar. Bu sırada birbirlerini seven Dora ve Şuayip’in Dora’nın kalması için verdiği uğraşa değinilir. Şuayip, İmam’a Dora’nın Müslüman olması için giderken İstanbul Rumlarının kalacağını öğrenir. Romanda da aktarıldığı gibi, “ıffetsizler”³⁷⁷ mübadilden sayılmayacaktır. Kalma çabaları kısmında tekrar ele alınacak olsa da Şuayip ve Dora’nın mübadele kararına karşı verdikleri tepki bir an evvel din değiştirmeye çabalamak şeklinde gerçekleşir. Bu noktada zaten var olan *sadece kalmak için* din değiştirme yapısı bu romanda da vurgulanır. Roman birçok cepheden ve coğrafyadan bakışla esasında genel bir tepki havasını farklı hayatların gözünden yansıtmaları açısından diğer mübadele romanlarından ayrılmaktadır.

Canan Tan ise meseleyi daha duygusal ve yıkım havası ile karşılayan başkahramanı üzerinden anlatmayı, tarif etmeyi seçmektedir. Tacettin’in aklına hemen; Patricia, Omorfia, Yorgo, Sofia, Anastasia, Vasili ve “onca yılı bu topraklar üzerinde huzur içinde yaşadıkları” insanlar gelir. Dostları, sırdaşları, beraber halay çektikleri, aynı masada kadeh tokuşturdukları insanlar Tacettin’in ilk aklına gelen

³⁷⁶ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 113.

³⁷⁷ A.g.e., s.186.

şeylerdir.³⁷⁸ Daha önce de vurgulanan birlikte yaşamın olumlanması ve kusursuz uyum, harmoni vurgusu romanın bu noktasında da tekrar gündeme gelmektedir.

Dolayısıyla Tacettin, romanda, bu ayrılışa karşı ortaya sessiz bir tepki koyar. Kendinden ziyade ayrılacağı insanları düşünür. Her ne kadar Tacettin aktif bir kahraman olmasa da olan biteni çabucak ve koşulsuz kabul edebilecek bir yapıda değildir. Diğerleri için de bir şeyler yapılması gerektiği fikri onda ağır basacaktır. Karamsar duruşunu bozarak arkadaşları hakkında ve onların kalması yönünde bir takım girişimlerde bulunmak arzusundadır. Roman bu noktada kahramanın gelişimine âdeta ket vurarak kahramanı kaderci ve kabul edici bir çizgiye iter. Bu noktada kahramandan kaybedeceği şeyler uğruna mücadele etmesi beklenebilir, yahut yaşadığı olayların kahramanı değiştirmesi de düşünülebilir. Bu noktada eksik olan roman, tepkisizliği ve suskunluğu, yıkımı da iyi işleyememektedir.

Bir Avuç Mazi romanının başkahramanı olan ve Selanik'te yaşayan Fethi Bey'in gözünden kararı ve yankılarını işleyen romanda, yazar, daha çok mübadelenin nasıl sürdürüleceği hususunda kahramanını yönlendirmektedir. Zira olaya verilen tepkiden ziyade bu durumu bir kurtuluş olarak yorumlayarak, duruma değil mahiyete odaklanır. Tarihi kaynaklardan da elde ettiği verilere dayanarak Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin olayı nasıl yürüteceğine, Yunan zulmünden kaçan insanların kıyılara yığılmasına değinilir. Fethi Bey de umutsuzluk içerisinde hemen taşıma durumlarını düşünmeye koyulur.³⁷⁹ Romanda âdeta bir seferberlik ve bilinç içerisinde yansıtılan tepkiler bir anlamda mübadillerde “milli” bir ruha dönüştürülür. Romanda bu durum şu şekilde aktarılır: “Fethi Bey ihalenin yabancıya verildiğini, Yunanlıların da taşıma işinden pay almak için fırsat kolladığını duyduğu gece boyunca öfkeden kararan elâ gözlerini tavana dikmiş, sabahı zor etmişti. Savaştan yeni çıkmış, perişan haldeki Türkiye'nin üç kuruşluk sermayesi de başka memleketin kasasına akacaktı demek. Ya bu Yunan'a ne etmeli, Yunan'a da İtalyan'a da muhtaç olunmamalıydı? O günlerde Çerlino'dan, Pınarbaşı'ndan, Pazarlı, Bayraklı, Demirler'den sözü dinlenen Müslümanlar Alasonya'ya akın etmiş, muhtarın kahvesine toplanıp bir hal çaresi aramışlardı. En çok da Fethi Bey konuşmuştu ateşli ateşli: Madem gün gelip bu topraklardan gideceğiz, ne yapıp edip kendi

---

³⁷⁸ Canan Tan, a.g.e., s.96.

³⁷⁹ Fügen Ünal Şen, a.g.e., s. 82.

imkânlarımızla gitmeliyiz. Daha düne kadar topraklarımızı parçalamak için kan dökenlere bir de para mı kazandıracamız efendiler? Gerekirse bütün denizi yüzerek geçelim, lâkin düşmana bir kuruşumuzu bile vermeyelim.”³⁸⁰ Ayrıca roman yazarı yine tarihi vesikalardan faydalanarak taşıma işlemi hakkında da bilgiler vermekten kaçınmaz.

Halkın ve Türk Gemiciler Birliği'nin baskıları ve Sufizade Sudi'nin telgrafı ile iptal edilen ihale sonucunda Mustafa Necati Bey'in *Türk gemicilerin uyarıları ve istekleri öncelikle ve duyarlılıkla değerlendirilecek ve gereken yapılacaktır*, sözü üzerine Fethi Bey o geceyi “Mustafa Kemal'e bağlılık ve sevgiyle, ağlayarak geçirmişti”³⁸¹ “Madem ki Kemal Paşa bizim için buna karar verdi, uyacağız.”³⁸² Bu aktivist milli düşünce Aslında kahramanın duygu durumunu özetleyen en çarpıcı cümle olurken, her ne kadar tarihi gerçeklerden hareket de etse insanın gerçeklerinden bir nebze uzak görünmektedir. Yeni kurulan Türkiye'nin değil ekonomik durumuna vakıf olmak daha dilini bilmeyen milyona yaklaşan mübadili bu ekonomiyle kollayıp kollayamayacağı gerçeği bu durumun aksini söylemektedir. Bu noktada bu milli tavrı halktan ve bir kahramandan da beklemek biraz abartılı bir beklenti olarak düşünülmelidir. Zira mübadelenin dahi ne anlama geldiğini bilmeyen Fethi Bey'in kızı İkbâl'in “yaban eller”³⁸³ ifadesinden sonra “kavuşmacı” tavrı romana çok yapay bir millilik havası vermektedir.

Ayrıca yine romanda Fethi Bey'in “Mustafa Kemal bizi çağırıyor”³⁸⁴ şeklinde mübadeleye bakışı da bu doğrultuda düşünülebilir. Akın Üner'in *Çalı Harmanı* romanı da mübadeleye karşı tepkiyi, Selanik'te yaşayan ancak ticaretle ilgilenen ve diğer mübadil tiplerine göre çok daha farklı bir statüde yaşayan, sporting clup'a giden, sahildeki kafeteryalarda vakit geçiren, Beyaz Kule'de eğlenen Rıfat Ziya'nın gözüyle aktarır.³⁸⁵ Daha bireysel bir kahraman çizer. *Çalı Harmanı*'nda Rıfat Ziya üzerinden, tamamen yitireceği statüyü, parayı düşünen bir mübadil tipi ortaya konulur. Toplumsal kaygılardan uzaktır. Bir bakıma gerçekliğe daha yakındır, zira

---

³⁸⁰ Fügen Ünal Şen, a .g.e., s. 82.

³⁸¹ A.g.e., s. 83.

³⁸² A.g.e., s. 49.

³⁸³ A.g.e., s. 16.

³⁸⁴ A.g.e., s. 17.

³⁸⁵ Akın Üner, a.g.e., s. 350.

insan çoğu durumda ilk önce kendini ve kendi çıkarlarını düşünmeden edemez, Rıfat Ziya da kendine ait bekleyen belirsizlikten rahatsız bir biçimde davranır ki bu onun mallarını elden çıkarması ve Türkiye'ye gelişi, yerleşmesi sürecinde de dikkate alacağı bir husustur.

Bireysel tepkilerin dışında, romanlarda ortaya konulan bir “vatan algısı” gündeme getirilir. Mübadil tipler genellikle yaşadıkları yerleri “vatan” olarak algılamaktadırlar. Bu noktada, bu kısımda daha çok kalma çabaları noktasında değinmek daha doğru olacaktır ancak *Mübadele Günlerinde Aşk* romanında, Girit'te yaşayan Sare ve ailesi mübadelenin hemen öncesinde İzmir'e göç ederler yahut kaçarlar. Sare, mübadele haberini alınca geri dönüş umutlarını tamamıyla yitirir. Bu genel gelecekte umutlu olma havası, bir anlamda *nasıl olsa anlaşılır ve biz de geri döneriz* düşüncesinin yıkılışıdır. Bu dereceden bir gerilimle canlı tutulmaya çalışılsa da romanların hiçbirinde kahramanların geriye dönüş isteklerini yerine getirdiğine rastlanmamaktadır. İstisnaî bir durum dışında; Sare gibi daha pasif bir kahraman da en nihayetinde maruz kalınan durum karşısında sadece üzüntüsünü dile getirir. Ancak onun vurguladığı bir nokta vardır ki burası romanda önem kazanır; o da dildir. Zira Sare, Türkçeyi çok az biliyordur ve geleceği ve mübadele ile ilgili tek korkusu dilini bile zor anlayabildiği bir yerde var olabilmek problemidir.³⁸⁶

Mübadele olgusunu birçok yönüyle ve özellikle de kahraman bazında başarılı bir biçimde ele alan *Mübadil* romanı, yine başkahramanı İra ve diğer önemli roman kişileri olan Namık, Enis gibi şahıslar üzerinden mübadele kararına karşı tepkileri ortaya koyar. Kapadokya'da başlayan romanda, pratik zekası ve hırsı ile çeşitli mevkilere gelmiş olan Namık'ın mübadele kararını duyan ilk kişidir. Mübadillerin duyması kadar yerlilerin de verdikleri tepki önem kazanır bu romanla birlikte. Çünkü Namık, tüm ülkenin Ermeniler, kapitülasyon ve diğer konulara kilitlenmesiyle birlikte mübadele kanununa göz atıp bir fırsatını kollayıp çeşitli emvale malik olma çabalarını öne çıkarır. Romanlarda genellikle işlenen fırsatçı tiplerden biridir Namık'ın diğerlerinden farkı bu durumu daha gizli kapaklı yapışıdır.³⁸⁷

---

³⁸⁶ Belgin Karabulut, a.g.e., s. 85.

³⁸⁷ Handan Öztürk, a.g.e., s. 4.

Bunun yanında, fırsatçı ve müdahil tiplerle beraber roman, genel bir Lozan algısı da çizmektedir. Rumlar ve işgalciler, işgalcilere destek olan emperyalistler, koca bir imparatorluğu yitirmiş olan Anadolu insanının aklında Cumhuriyet'e kalanları arama arzusu vardır. Rumlar ise zaten halkın gözünde kaçmışlardır, peşine takılıp geldikleri İngilizlerle geri dönmüşlerdir ve çoğu zaten halka göre öldürülmüştür. Geriye kalanlar sadece yüzlerce yıllık komşularıdır ve şimdiye kadar da ihanetlerini ve düşmanlıklarını görmemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında halk doğrudan mübadele olayına karşı bir bakıma hazırlıksızdır. Romanda bu konuya da bu şekilde değinilir. Durumun vahameti diğer romanlarda da değinildiği üzere kavranamamıştır.³⁸⁸

Enis ise mübadeleyi çok daha duygusal bir duruşla karşılar. İra'nın Yunanistan'a gidecek olması karşısında üzüntüsünü gizleyemez. Ancak bu noktada romancı Enis'in hikâyedeki kabullenişini iyi işleyemez. Sadece üzerinde bir keyifsizlik olduğunu, durumdan hoşnut olmadığını dile getirir.³⁸⁹ Buna karşın İra'nın babası Dimitro "ben Osmanlıyım" diye düşünmekten ve duruma karşı içten ve derinden bir kırgınlıkla üzüldüğünü belirtmeden geçemez. Nasıl ve ne şekilde, nereye, ne zaman gidileceğinin yaratmış olduğu gerginlik de Dimitro üzerinden yansıtılır.³⁹⁰ Bütün bunların dışında, İra, romanın başkişisi olarak mübadele karşısında söylemden çok eyleme geçen bir yol izler. Romanın geneline bakıldığında, mübadeleye karşı prototip olarak verilebilecek tepkilerin geneli birçok kahraman üzerinden aktarılır. Roman bu yönüyle mübadeleye karşı verilen tepkiler boyutunda tek taraflılıktan ve monoton motif takip eden çizgiden ayrılarak kapsayıcı bir durumu da göstermektedir.

Bunun yanında son dönem romanlardan *Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm* ve *Ihlamurlar Açarken* romanları da vatan kavramını sorgularlar. Vizeli Katrin Hanım ve Giritli Ali; benzer cümlelerle, topraklarını, yaşadıkları yeri terk edecek olmanın derin üzüntüsünü dile getirirler. Bu iki roman da mübadele romanlarının izlek sınırlarını en azından bu konuda aşamazlar. Vatan özlemi, tekrar eden bir çizgide özlemlerin, çocukluk hatıralarının dile getirildiği, nostaljik bir özlem

---

³⁸⁸ Handan Öztürk, a.g.e., s. 5.

³⁸⁹ A.g.e., s. 13.

³⁹⁰ A.g.e., s. 61.

noktasında gelecek ve geçmişin değerlendirildiği bir düzeye indirgenir³⁹¹ Kahramanlar, vatan diyebilmek için orada doğmuş olmanın yetmediğini vurgularlar, ancak bu değiş tokuş işinin sınırlarının kısıtlı olacağı, ciddi bir iş olmadığı fikri ve vazgeçileceği sürekli vurgulanır.³⁹²

Özetle, mübadele kararı ve mübadillerin bu karara tepkileri birkaç şekilde işlenir mübadele romanlarında. İlk olarak toplumsal tepkiler veren ve genellikle mübadele hakkında pek bilgi sahibi olmayan tipler yansıtılır. Suskunlukla karşılanan mübadele olayı yerini kabul edişe ve göçe terk eder. İkincil düzeyde ise eski düzeninin, statüsünün bozulacağını düşünen ve daha radikal önlemler almaya çalışan tipler işlenerek mübadeleye karşı girişilen eylemler sıralanır. Bir başka noktada ise zaten Türkiye için “vatan”, “anavatan” algısına sahip olan tipler, kahramanlar aracılığıyla bir “kavuşma” miti üzerinden mübadele algısı değerlendirilir. Bunlara ek olarak yerlilerden, kalacak olanlardan gelen tepkiler de romanlarda yer almaktadır. Bu noktada gidecek komşusu, arkadaşı için üzülen tiplerin yanı sıra mübadelenin ekonomik boşluğunu fırsata çevirmeye çalışan tipler de işlenir.

Kahramanların ruh halleri romanlarda işlenmeye çalışılmıştır. Romanların çoğunda insanların kendi dünyaları ve gelecekleri hakkında taşınmış oldukları endişelere yer verilir. Romanlar genel itibariyle bu noktada tıkanarak sığlaşırlar. Tema olarak birbirini takip edencesine konuya tek bir pencereden bakarlar. Bu eksiklik romanları “gelenekçi” bir çizgiye götürmektedir. Bir kimlik oluşturma çabasında olan mübadil kökenli yazarlar, mübadeleye tepki boyutunda hemen hemen aynı reaksiyonları kahramanlarına yüklerler. Özetle, çeşitli düzeylerde ele alınan ancak çoğu birbirine benzer reaksiyonlar gösteren tiplerden oluşan mübadele romanları, mübadele kararına tepki boyutunda yüzeyselliği geçememektedir.

2.2. Mübadeleden Kurtulma ve Kalma Çabaları

Bilindiği üzere mübadelede yalnızca *etabli* olarak kabul edilen Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları dışarıda bırakılmıştır. Bunun dışında Patrikhane konusu Lozan’da gündeme gelmiş ve İsmet Paşa tarafından *huzur bozucu* olarak

---

³⁹¹ Güler Göfer, a.g.e., s. 190.

³⁹² Güngör Mazlum, a.g.e., s. 180.

tanımlanmıştır.³⁹³ Çeşitli noktalarda, İstanbul dışında kalan ve yerlerini, romanlarda çokça zikredildiği şekliyle “vatan”larını terk etmek istemeyen tipler işlenmektedir. Çeşitli gerekçelerle, çoğunlukla sevdiği kadını terk etmek istemeyen, ekonomik gücünü ve yaşam statüsünü değiştirmek istemeyen kişilere romanlarda yer verilmektedir. Doğal bir içgüdü ile bakıldığında ve bu durum tarihsel bir altyapı ile desteklendiğinde, bir insanın yaşadığı yeri terk etmek zorunda bırakılması trajik bir hadisedir. Mübadele olayının genel itibariyle bakıldığında çoğu mübadil için ekonomik ve kültürel bir kazancı yoktur. Sadece güvenlik gerekçesi öne çıkarılabilir. Bu noktada, kalmak için çaba harcayan insanların psikolojisiyle bakıldığında ciddi anlamda gerçekçi sebepler bulunabilir. Ancak bu kalma arzusunun romanlarda hangi yönüyle ele alındığı konusunda romanlar çeşitli noktalardan veriler sunar.

Resmi belgeler ışığında bakıldığında, birçok bölgede, gerek münferit gerekse topluluk ve cemaat olarak mübadele olayına dâhil olmak istemeyen oldukça fazla bir kitlenin olduğu aşikârdır. Bunun dışında illegal olarak da kalma çabaları gündeme gelmektedir. Bu noktada romanlar genellikle illegal yolları deneyen tiplerin çokluğunu gündeme getirmektedir. Resmi olarak bakıldığında, Mersin’de yaşayan Arap Ortodokslar, milli bağları olmaması gerekçesiyle mübadeleye dâhil olmayı reddederler, ancak Müslüman Arnavutlar gibi Arap Ortodokslar da mübadeleye dâhil edilir. Bununla birlikte yabancı uyruklu Rumlar geri gelip yerleşmişlerdir.³⁹⁴

Diğer yandan, evlilik, çocuklu ama İslâm olmasına karşın İslâm olduğuna dair bir belge olmayan kadınlar da kısmen geçici kararlarla mübadele dışı bırakılmışlardır. Bazı kadınların din değiştirdiği tasdik edilmediğinden daha sonra şahadet ve ihtida işlemlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Mübadele Antlaşması’ndan önce evlenmiş olan ve nikâhlarını kayıt altına almış olan Rum Ortodoks kadınların mübadeleden ıskat olduğunu kabul eden kararnameye, görülen lüzum üzerine aynı şartlara sahip olan Gayrimüslim olup Ortodoks dışında kalan

---

³⁹³ İbrahim Erdal, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları” *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3, 2014, s. 126.

³⁹⁴ A.g.m., s. 131.

kadınlar da 26 Ağustos 1924 tarihli kararname ile eklenerek, gayri mübadil sayılmışlardır.³⁹⁵

Aynı zamanda; öksüz, yetim ve bakıma muhtaç olanlar bir süreliğine gayrimübadil sayılmışlar ayrıca Türk Ortodokslardan Papa Eftim ve cemaati de 3 Ağustos 1924 tarihli kararla mübadele dışında tutulmuştur.³⁹⁶

Münferit ve ayrıcalıklı şekilde mübadeleden muaf olmak isteyen kişilerin dışında, cemaatler, topluluklar da bunun yollarını resmi kanallarla aramaktadırlar. Safranbolu Türk Ortodoksları da gitmek istemediklerini bir takım gerekçelerle Ankara'ya bir dilekçe ile başvurarak iletmışlerdir: “Adetler, ananeler ve lisan itibariyle Türk olan bizler, şimdiye kadar Panelenizm emellerinin husulüne çalışan İstanbul Rum Patrikliğinin baskı ve tazyiki altında kalarak milliyet-i aslimizi ortaya koyamadık. Filhakika tarih sayfaları tetkik edilecek olursa çok eski çağlarda Ortodoks mezhebini kabul etmiş Türk olduklarından şüphe olunmayan ve fakat maruz kalınan baskıdan dolayı Rum adı altında yaşayan kardeşlerimizden yanlış yola girenler oldu... Dileğimiz bir Ortodoks Patrikliği tesis ederek Türk kardeşlerimizle birlik meydana getirmek ve hükümetimizin idaresinde mesut yaşamaktır. Bunun için Safranbolu'da sakin 2.749 nüfus adına hükümetin yardımını dileriz...” Bu bildiri Hâkimiyet-i Milliye'de 1 Mayıs 1921'de yayımlanmıştır.³⁹⁷

Tüm bunların dışında, bazı nitelikli insanlar ve Yunan işgali sırasında faydalı Rumlar da ıskat edilmişlerdir.³⁹⁸ Gitmeden önce en az bin Girit Müslüman'ı Hıristiyanlığa geçmek istemiştir ancak Girit Başpiskopos'u bu durumu kabul etmez.³⁹⁹ Giritli Müslümanların bu demeci ve talebi 5 Aralık 1923 günü *The Times*'da da yerini bulur.

“(…) Biz Müslümanlar bu değişimi asla kabul etmiyoruz ve Yunan Hükümeti'nden çok memnun olduğumuzu deklare ediyoruz. Lozan Konferansı'nda Selanik Langaza Müftüsün tarafından yapılan başvuru [ile] (...) nüfus mübadelesi ile Yunanistan'daki neredeyse hiçbir Türkün yerinden ayrılmak istememesi ve bunu sağlamak için mümkün olan her yolu denemeye hazır olması nedeni ile özellikle güçleşiyordu. Kendi istekleri ile Girit'ten İzmir'e göç etmiş binlerce Türk, Yunan Hükümeti'ne geriye dönebilme izni almak için defalarca temsilci gönderdiler. Yunanistan'ın her yöresinden Türkler

³⁹⁵ İbrahim Erdal, a.g.m., s. 133-134.

³⁹⁶ A.g.m., s. 134.

³⁹⁷ A.g.m., s. 135.

³⁹⁸ A.g.m., s.136-137.

³⁹⁹ Bruce Clark, a.g.e., s. 35.

mübadeleden muaf tutulabilmek için dilekçeler vermeye başladılar. Birkaç hafta önce, Girit'ten gelen bir grup Türk, Yunan kilisesinde vaftiz olarak Yunanlı kabul edilmeleri için başvuruda bulunmak üzere Atina'ya geldiler. Ancak Hükümet, tüm bu kurtuluş yollarına izin vermeyi reddetti.”⁴⁰⁰

Tüm bu legal kalma çabaları ve girişimlerinin yanı sıra, din değiştirmek de kalmanın bir başka yolu olarak görülmektedir. Resmi olarak tespit edilen belgelerde, tutanaklarda çok fazla ihtida olayının varlığına işaret edilmektedir. Türkleşenler, Müslümanlaşanlar çokça rastlanan bir durumdur, bunun tam tersi olarak Hıristiyan olanlar da mevcuttur. Sinansoslular, Müslüman olmayı tercih etmişlerdir: “*Türk olmayı seçenleri suçlamayın. Müslümanlığa geçenlere halkımızın dediği buydu. Böyle diyerek bu insanların içinde bulunduğu durumun ne kadar sıkıntılı olduğunu vurgulamak istediler. O zamanda ilk Türk olan Sypros Lazos'un kızı Turkodesponia idi. Baba eve Yenimahalle'de, (...) Said Efendi'nin büyük oğlu için izin istedi böylece Desponia, Turkodesponia oldu (...) Mübadele Komisyonumuz Türkleşen kızlarla ilgilenmiyordu. Ancak mevcut durum nedeniyle diğer kızları da cezp eder kokusuyla onları sıkı bir şekilde izlediler. Niğde'deki Uluslararası Mübadele Komisyonu, Türkleşen kızlarla ilgilendi, ancak kadıya onların uzun süre önce Müslüman oldukları ve Türklerle evlendikleri yönünde yapılan resmi beyandan sonra, kalıp kalmamaları konusunda özgür bırakıldılar. Türkleşenlerden sadece Yuvas'ın kızı Zinovia sessizce Mersin'e gitti ve Yunanistan'a geçtiğinde Elefsina'da yeniden vaftiz oldu.”⁴⁰¹ Görüldüğü üzere, bir takım Rumlar sırf kalmak için din değiştirmeyi göze almaktadırlar. Çoğu ise kalıp Gizli-Hıristiyan olarak devam etmekte, bir kısmı da tamamen asimile olup Müslüman olmaktadır.*

Girit'te veya benzeri yerlerde gerçekleşen ihtida/irtidad hareketleri dolaylı bir biçimde resmi politikanın ürünü olarak nüfus dengesi yaratmayı amaçlamasına karşın 1923'te gerçekleşen ihtidalar daha çok bireysel düzeyde ve zorunlu mübadeleye tabi tutulmaktan kurtulma amacıyla gerçekleştirilmektedir.”⁴⁰² Sonuç olarak bakıldığında, resmi belgelerde, mübadeleden kurtulmanın genellikle iki yolla gerçekleştirildiği görülmektedir. İlki din değiştirme, ikincisi de illegal yollar ve taleplerle kalmaya çalışma ile. Romanlarda da bu türden çabalara kurgu içerisinde

⁴⁰⁰ Bruce Clark, a.g.e., s. 185.

⁴⁰¹ Evangelia Balta, *Nüfus Mübadelesi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015, s. 97.

⁴⁰² Fahriye Emgili, “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtida” *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 45, 2009, s. 224.

yer verilir. Kahramanlar doğup büyüdüğü memleketlerinden pek fazla ayrılmak istemezler ve bunun çaresini aramaya başlarlar. Bu noktada kronolojik olarak bakıldığında romanlarda bu konunun ne şekilde ele alındığı önem kazanmaktadır.

Mübadele romanları içerisinde, vatanını terk etmek istemeyen, kalmak için elinden geleni yapan kahramanların yerleştirildiği eser Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesidir. Dörtlemenin başından sonuna değin Lena Papazoğlu ve Vasili'nin illegal yollarla Mirmingi Adası'na geri dönüşleri ve burada eski yaşantılarına devam edişleri aktarılır. Romanda, Karınca Adası Rumlarına adayı boşaltmaları için yapılan tebliğden sonra Jandarmaların adaya gelişi ve mübadeleye tâbi Rumları tekne ile tahliye etmelerine değinilir. Burada, jandarmalar gelip bütün adayı detaylı bir biçimde ararlar ve kimsenin adada kalmadığına inanarak giderler.

Romancı, Vasili adlı kahraman üzerinden bir anlamda onun bilinçaltına inerek ada ile kahraman arasındaki bağı okuyucuya sunar. Vasili'ye göre: "bir insan doğup büyüdüğü, bir parçası olduğu toprağı, denizi, evini, bahçesini, eliyle diktiği zeytin ağaçlarını, şeftalileri, kirazları nasıl bırakıp gider."⁴⁰³ Tutkulu bir kahraman olarak işlenen Vasili, adasını hiç terk etmez, bir şekilde yolunu bularak adada kalmayı başarır. Romancı, Vasili'nin yalnız kaldığı sırada, kendi kendine sayıklamalarını, zihinsel olarak yaşadığı bunalımı çok canlı ve uzun biçimde aktarır. Vasili, korumacı bir tavırla adaya ayak basan ilk insanı öldüreceğine dair de kendi kendine yemin eder. Poyraz Musa'nın adaya gelişi ile onu takibe alır ve bir müddet sonra karşılaşılır. Vasili, dörtlemenin sonuna kadar her noktada Musa'nın yanında, yardımcı rolde yerini alır.

Dörtlemenin ilk cildinde, Lena Papazoğlu'nun hikâyesine de değinilir. Yine Karınca Adası yerlilerinden Lena, Atina'dan geri gelir. Gemide bir tayfanın yardımıyla İzmir'e kadar gelen Lena, Hayri Kaptan'ın da yardımıyla adasına geri döner.⁴⁰⁴ Lena, iki oğlunun geleceğine de inanmaktadır. Lena'ya göre iki oğlu da Mustafa Kemal'in yanında savaşmaktadır ve geri döneceklerdir. Lena bu sebeple bir yolunu bulup adada kalmalıdır. Lena'nın hikâyesi dörtlemenin ikinci cildinde biraz daha açıklanır. Lena yalnız ve yalnız kendi vatanını Mirmingi Adası yani Türkiye

⁴⁰³ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana – Bir Ada Hikâyesi 1-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 90.

⁴⁰⁴ A.g.e., s. 48.

olarak görmektedir. Öleceği yerin de bu ada olacağını dile getirir.⁴⁰⁵ Dörtlemenin genelinde yardımcı tipler olarak kalan Lena ve Vasili, temsili olarak Rumların üç bin yıllık varlığını romanda gösterir. Bir anlamda, Yaşar Kemal, Rumları adanın ve bu coğrafyanın gerçek sahibi olarak gösterir. Bu sebeple, atalarından kalma toprakları terk etmeyen tutkulu kahramanlar çizmiştir. Hırsto Reis de bunlardan biridir. *Çıplak Ada Çıplak Deniz*'de ortaya çıkan Hırsto Reis, aynen Lena ve Vasili gibi vatanım dediği topraklarda kalma yollarını arayan tiplerdendir. Hırsto, ailesi ile birlikte bir küçük adaya kaçarak saklanır ve burada mübadele olmaktan kurtulur bir şekilde.⁴⁰⁶ Hırsto Reis, annesin yeni sığındıkları adadan kendi adalarına geri dönmek istemez. Çünkü orada onu hükümetin beklediğini ve “Yunan” a gönderileceğini bilmektedir annesi. Yunan, Hırsto’ya göre onu hapsedecektir. Zira gidecekleri yer yani Yunanistan, Hırsto ve annesine göre “el”dir, “yabancıdır”. Hırsto’nun annesi, Yunan’ın eline geçecek olurlarsa ocaklarının söneceğini, Yunanlıların kendileri açlıktan öldüreceğini söyler.⁴⁰⁷ Bir algıyı dile getirir Hırsto Reis’in annesi; Yunan eli, Yunanistan, yerli Rumlara göre yabancı memleketdir. Bu sebeple gitmek istemezler, kalmaya çalışırlar ne yapıp edip. Bu noktada romanlarda tekrar ederek işlenen bu temada sürekli olarak gidilecek yere karşı yabancı olma durumu vurgulanır. Diğer romanların aksine daha fazla illegal yolların tercih edildiği görülmektedir. Okuyucu tarafından hissedilen ve yazarın kullandığı “zaten burası onların vatanıydı” sezdirmesi ile bir anlamda mübadele gibi “haksız” bir durum ancak illegal yollarla çözülebilir. Yaşar Kemal de kahramanlarına çözümleri hep illegal yollardan buldurmaktadır.

Yaşar Kemal’in tutkulu kahramanlarına göre daha kolay bir çözüm ise Ertuğrul Aladağ’ın romanında dile getirilen ve geniş anlamda mübadele romanlarında *kalma yollarından* en yaygın olarak görülen din değiştirme durumu bir leitmotif olarak diğer romanlarda da görülür. Aladağ’ın *Maria- Göç Acısı* (1999) romanında, kızı Maria’nın bir Müslüman ile evlenip din değiştirmesi ile birlikte Mihail Usta da din değiştirip Muğla’da kalmanın yollarını araştırır ve bunun

⁴⁰⁵ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği – Bir Ada Hikâyesi 2-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 32.

⁴⁰⁶ Yaşar Kemal, *Çıplak Ada Çıplak Deniz – Bir Ada Hikâyesi 4-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 185.

⁴⁰⁷ A.g.e.,s 205-207.

bunalımını yaşar kendi zihninde.⁴⁰⁸ Romanda ayrıca, mübadelenin başlamasıyla birlikte din değiştirmeye çalışan Rum kızlarına da değinilir. Kalmak isteyen kızlar; imama, “biz Müslüman olmak istiyoruz” şeklinde yalvarmaya başlarlar ancak kabul görmez bu istekleri.⁴⁰⁹ Bu noktadan bakıldığında, mübadeleden kurtulmak ve Anadolu’da kalmak için izlenen en kolay yöntem din değiştirme olarak öne çıkmaktadır. Bu din değiştirme hususu *Kimlik* (2006) romanında çok çarpıcı bir şekilde işlenir. Ancak romanda, mübadeleden daha önce bir din değiştirme durumu gerçekleştiği için bu noktada sadece ismi Maria olan ve evlenerek Türkiye’de kalan ve adını Meryem olarak değiştiren bir kızdan bahsedilir. Maria’nın yani Meryem’in savunması ise Yunanistan’ı bir Rum olmasına karşın “gâvur memleketi” olarak görmesidir. Dilini, geleneğini bilmediği yerde yani Yunanistan’da ne yapacaktır. Şu halde ona yıllarca bir arada yaşadığı ve iyi tanıdığı Müslümanlar gibi olmak çok daha kolay ve anlaşılır görünmektedir.⁴¹⁰ Romanlarda kahramanlar üzerinden yerellik vurgusunun yapıldığı bir bakıma açıktır. Zira bir Rum veya bir Müslüman hâlihazırda yaşadığı yerde azınlık da olsa kendini o bölgenin kültürüne ve yaşam tarzına daha yakın görmektedir. Yılmaz Gürbüz de meseleyi çok daha kolay bir yöntem olan din değiştirme ile çözmektedir romanında. Elbette ki mübadele haberinin yayılmasıyla birlikte panik havası içerisinde bir takım insanlar hem münferit olarak hem de daha önce değinildiği şekliyle topluluk halinde din değiştirmeyi istemişlerdir. Bu durumu oluşturan sebeplerin başında mübadele esaslarının dine göre belirlenmesidir. Milliyet esası tercih edilseydi durum bir nebze daha farklı olabilirdi. *Mübadiller* (2008) romanında Vasilis’in Hüseyin Bey gibi zengin, malı mülkü olan ve çalışkan insanların kalmasını ister. Vasilis, Yunanistan’ın iktisâdi faaliyetlerine rahatlıkla devam edebilmesi için Hıristiyan Gagavuzlar, Torbaş, Konyar Türklerinin evlerinde kalması, “Biz Hıristiyanız!” deyip Yunanistan’da kalmasıdır, der. Hükümet’in ve Mübadele Komisyonu’nun da bu noktada izin vermesine değinir.⁴¹¹ Din değiştirmenin dışında, *Mübadiller* romanında

---

⁴⁰⁸ Ertuğrul Aladağ, a.g.e.,s. 18.

⁴⁰⁹ A.g.e.,s. 115.

⁴¹⁰ Nurten Ertul, a.g.e., s.112.

⁴¹¹ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s.397.

dönme Yahudiler çokça gündeme gelir. Dönme Yahudiler, Avdetîler Selanik valisine gidip “ biz Grek Yahudisiyiz” diyerek Selanik’te kalmaya çalışmaktadırlar.⁴¹²

Sinesaf-Düşlerde Kalan Mübadele (2014) romanında da kaçarak, sığınarak mübadeleden kurtulma yollarına sapan kahramanlar yer alır. Savaş sonrasında Söke’de kalamayacaklarını anlayan Rumların saklandıklarına ve İtalya tabiyetine geçişine değinilen romanda çoğu Rum’un; İngiliz, Fransız, İtalyan vatandaşlığına geçmeye uğraştıklarını konu edinir. Roman, bir karakteri takip etmemekle birlikte tarihsel olaylardan fragman olarak değinir.⁴¹³

Romanda ayrıca Nesibe adında bir Müslüman kızın manastıra sığınışına da kısaca değinilmektedir. Nesibe üzerinden kalacak olanların durumuna da değinilir. Nesibe annesine rağmen manastıra kaçar ve Hıristiyan olarak Girit’te kalmayı tercih eder.⁴¹⁴ Bu noktada bir temanın tekrarı gündeme gelir: Din değiştirerek kalma, mübadeleden kurtulma çabası. Zira daha önce de değinildiği üzere, din değiştirip zaten içinde yaşadığı, alışık olduğu topraklarda kalmak daha kolay gelmektedir. Mübadele sonrasında belirsiz bir hayat vardır ve bu durum korkutucu bir unsur olarak kahramanlar aracılığıyla aktarılır. Ardalı’nın romanındaki durum *Ah Mana Mu*’da da tekrar edilir. Anadolu’da Türk komşularına sığınarak mübadeleden kurtulma çabaları Handan Gökçek’in romanında da tekrar gündeme getirilir.⁴¹⁵ Daha önce de değinildiği üzere din değiştirerek mübadeleden kurtulmaya çalışıldığı durumlarda halk buna karşın özellikle Girit’te bu duruma olumsuz bakmamaktadır. Mürtet olma doğal bir durum olarak görülmektedir. Öncesinde mürtet olma veya ihtida etme durumlarının cezası ölüm iken mübadele zamanında böyle olayların olmadığına hatta insanların oldukça hoşgörülü davrandıklarına değinir. Romanın başkahramanı Ulya da Hıristiyan olup evlenerek Müslüman olan bir kadındır ancak ruhunda hiçbir zaman inancını kaybetmez, kocası ölünce Girit’ten tek başına İzmir’e gelmek zorunda kalır. Daha önce de değinildiği üzere, evlilik yoluyla din değiştirme hususunda Girit bir istisnadır Osmanlı toplumunda. Ayrıca romanda, din

---

⁴¹² Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 395.

⁴¹³ Ferda Bozoklar Ardalı, *Sinesaf- Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014, s. 76.

⁴¹⁴ A.g.e., s.109.

⁴¹⁵ Handan Gökçek, a.g.e., s. 188.

değiştirenlerin mallarına el konulduğu, eskisi gibi öldürmelerin yaşanmadığı konusu ısrarla vurgulanmaktadır.⁴¹⁶

Mor Kaftanlı Selanik (2012) romanında da Vasili adlı kahraman âşık olduğu Şerife adında bir Müslüman kızın isteği üzerine Türkiye’de kalmanın yollarını araştırır. Kahramanlarda diğer durumlarda olduğu gibi bu durumda da bir saflık, bilgisizlik durumu hâkimdir. Zira Vasili, her şey düzeldikten sonra geri dönmeyi arzu etmektedir.⁴¹⁷ Romanlarda, gidişi kabullenme aynı zamanda geri dönüş umutlarını da yeşertmektedir. Yaşadığı yere bir şekilde geri dönme veya orada kalmaya çabalama durumu, birbirini takip eden bu temalar üzerinden kurgulanır. *Hasret* (2013) romanı da aynı noktada diğer romanlarla örtüşmektedir. Tacettin ile Patricia’nın aşkını izlek olarak kurgulayan romancı, mübadele ile birlikte Patricia ve Tacettin’in birleşmesi için çeşitli seçenekleri gündeme getirir. Bu noktada mübadele romanlarında sıkça tekrarlanan kahramanlardan birinin din değiştirmesi durumu hatırlatılır. Genellikle kadınların din değiştirmesi ve böylelikle kalması, mübadeleden muaf tutulması gündeme gelmektedir. *Hasret*’te Patricia, çocuğu olmasına rağmen din değiştirip kalmayı tercih etmez ve bir şekilde Yunanistan’a gider. Bu anlamda diğer romanlardan ayrılır.⁴¹⁸ *Bir Avuç Mazi* (2013) romanında ise kurgunun dışında Türkiye’de kalmak uğruna kendisini Deli Ahmet olarak göstererek yaşamaya devam eden Yannis adlı bir Rum’dan bahseder.⁴¹⁹ Görüldüğü üzere çeşitli yollarla kendine “vatan” olarak gördüğü topraklarda kalmaya çabalayan insanlar romanlara konu olurlar. Romanlar bu yönüyle tarihin söylemediği, resmi olarak tespit edilemeyen ancak olası sosyal hâdiseleri bir anlamda cisimleştirir. Tarihselliğin de getirdiği bir yaklaşımla birlikte, bilinen tarihten kişinin, bireyin tarihine doğru yönelirler. Bu noktada romancılar kahramanlarına zor durumlarda ne yapması gerekiyorsa yaptırmaya çalışırlar. Toplum içinde ayıplanacak, ölümlü cezalandırılacak, dışlanılacak ne gibi durumlar varsa burada kahramanları bu sahneler içerisinde tasarlarlar.

---

⁴¹⁶ Ahmet Yorulmaz, *Ulya-Ege’nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 6.

⁴¹⁷ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 316.

⁴¹⁸ Canan Tan, a.g.e., s. 104.

⁴¹⁹ Fügen Ünal Şen, a.g.e., s. 194.

Mübadele romanları içerisinde çok daha polisiye izler taşıyan ve kahramanın Türkiye’de kalmak ve gitmek zorunda kalsa bile geri dönmek için en çok çabaladığı roman olan *Mübadil* (2014) romanında İra, daha mübadele sürecinin başında kendilerini Mersin’den Girit’e götürecek kafileden Kayseri’de ayrılmayı başarır. İra, Anadolu’da kalmak ve Enis ile tekrar buluşmak adına onbaşı ile kaçır.⁴²⁰ Ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanır ve yakalanır. Son dönem mübadele romanlarından *Ihlamurlar Açarken*’de (2015) romanın yazarının da akrabası olan Havuz Bey, Yunanistan’ı terk etmemek adına Hıristiyan olur. Gerçek bir hikâyeye dayansa da romanlarda bulunduğu yeri terk etmemek amacıyla Hıristiyan olan Hafız yahut Havuz Bey isimli bir kahramandan bahsedilir. İsmi de Georgios Klironomidis olarak değiştirildiği aktarılır.⁴²¹ Buna karşılık olarak genellikle romanlarda din değiştirenler Hıristiyanlardır.

Sonuç olarak bakıldığında, mübadeleden kurtulma ve yaşadığı yeri, topraklarını terk etmemek için kahramanların verdikleri çabalar açısından bakıldığında, birkaç özgün kahramanın dışından çok çeşitlilik göstermeyen bir yaklaşım söz konusudur. Çoğu romancı din değiştirme konusuna takılıp kalmışlar ve sürekli olarak tekrar eden bir motif şeklinde olaya aynı sığ pencereden bakmakla yetinmişlerdir.

2.3. Malların Bırakılması

Mübadele kararının yayılmasıyla birlikte tepkilerin her iki cemaat içerisinde de farklı düzeyde dile getirildiği hususuna daha önce değinilmiştir. Bununla birlikte mübadele ve onun getirmiş olduğu değişimlerden korkan, eski düzenini bozmak istemeyen insanların hayat öykülerini gerek kurmaca gerekse belgesel olarak romanlarda değinilen bir durum olarak ortaya konmuştur. Bu noktada değerlendirilmesi gereken durum, mübadeleyle birlikte daha önceki hayata dair elde edilmiş olan genellikle taşınmazlardan oluşan malların bırakılması sorunudur ve romanlarda bu duruma oldukça sık yer verilmektedir.

Yapılan antlaşma uyarınca, mübadeleye tabi olanlar hiçbir şekilde taşınmaz mallarını satamamaktadırlar. Yine mübadele esaslarına göre mübadiller başka

---

⁴²⁰ Handan Öztürk, a.g.e., s. 65.

⁴²¹ Güngör Mazlum, a.g.e., s.193.

mübadillerin yerlerine yerleştirileceklerdir. Bu noktada üyeleri tarafsız ve iki tarafın temsilcilerinden oluşan heyetlerin tespitleri ile gerçekleşen bir tasfiye süreci devreye girmektedir. Bu süreçte heyet tarafından mübadillerin götüremediği taşınır ve taşınmaz mal ve mülklerinin dökümü yapılarak kendisinin de hazır bulunmak koşuluyla kayıtlarını tutacaktır. Bu tutulan kayıtlara göre mübadillere gittikleri ülke tarafından eş değerde mülk sağlanması gerekmektedir. Tasfiye talepnamesi olarak adlandırılan bu kayıtlar dört nüsha halinde hazırlanacaktır. Biri yerel makamlarca saklanacak, diğeri yerel komisyona verilecek, üçüncüsü gidilen ülkeye verilecek son nüshası da mübadilin kendisinde kalacaktır.⁴²² Bir güvence belgesi olarak verilen talepnameler; Yunanca, Türkçe ve Fransızca olarak tanzim edilmektedir.

Romanlarda mallarını terk etmek zorunda kalan insanların hikâyelerine sıklıkla yer verilmektedir. Bu durum genellikle her mübadilin yakındığı bir sorunu ortaya çıkartmaktadır. Mübadillerdeki statü değişimini bu açıdan izlemek mümkündür. Zira modern çağlarda mal sahibi olma, zenginlik bir değer olarak kabul edilmektedir. Romanlarda kahramanlar genellikle zenginken fakirleşirler. Bıraktıkları malların karşılığını hiçbir zaman alamazlar. Bu noktada fırsatçı tiplere, mallarını el altından satmaya çalışan mübadillere yahut antlaşmaya uyarak eksiksiz kayıt altına aldırın, arkadaşına hibe eden, devreden, terk eden veya kaçan tiplere rastlamak mümkündür. Her noktada olduğu gibi bu durumda da mübadele romanları ortak bir çizgiyi izler. Belirli noktalarda birleşip belirli noktalarda ufak değişiklikler gösterirler.

Bu çizgide, Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinde, kurguda pek fazla etkisi olmayan ancak sadece adaya yerleşenlerden biri olan Ali Paşa Selim'in hikâyesine değinilir. Ali Paşa Selim, bozuk bir Türkçeyle kendisinin on beş bin dönüm çiftliğinin olduğunu ancak karıncaların adasına sürüldüğünü söyler.⁴²³ Gelenlerin hepsi, romanlarda, bıraktıkları malların karşılığını alamadıklarından söz ederler. Buna toplumsal olarak bakıldığında, bu durum, yeni iç göçlere, yerleşilen alanlardan başka yerlere taşınmaya sebep olacaktır. Nitekim Tepedelenli'nin torunu

---

⁴²² Mehmet Kaya, Aysun Deveci, “ Tasfiye Talepnamelerine Göre Ankara Vilayetinden Mübadillerin Yerleştirilmesi” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, 2014, s. 177.

⁴²³ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana – Bir Ada Hikayesi I-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.200.

olduğunu iddia eden Ali Paşa Selim, memnun olmayan mübadil çizgisini ilk yansıtan tiptir mübadele romanları içerisinde. Romanda yer alan bir başka durum ise yine sürekli tekrar eden bir durumdur. Mübadele kararı ile birlikte gidecek olanların mallarını birine bırakması: *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*'da (1998) Yaşar Kemal, Müslüman-Ortodoks dostluğunu vurgulamak adına Kadir Kaptan'a Perikles'in bıraktığı tekneden söz eder. O bölgenin en iyi teknesidir o tekne. Giden, en değerli malını gözünü kırpmadan kalanlara bırakır. Zira Mirmingi Adası'nda Çorbacılara, adanın yerlilerine ait konaklar, köşkler hiç dokunulmadan yerlilere bırakılmıştır.⁴²⁴ Romanlarda kahramanların mallarını bir komşusuna, arkadaşına bırakması genellikle geri dönme umuduyla alâkalı olarak okunabilir. Geri döneceğini düşünen kahramanlar mallarını bedelsiz olarak bir dostuna devrederler. Bu durum hemen her mübadele romanında ortaya çıkmaktadır. Yaşar Kemal'in dörtlemesinde gerek Perikles gerekse Musa Kazım Ağa ve diğer kasabalı Rumlar mallarını bedelsiz olarak arkadaşlarına bırakırlar.

Romancı bunun dışında, gidenlerin mallarına konan Kavlak Remzi tipini de romana eklemişler. Kendini kahraman ve ülkenin kurtarıcısı olarak gören Kavlak Remzi, gidenlerin mallarına el koyar hatta bunu yaparken de giden Rumların " işte kilisemiz, burası bizim vatanımız" demesini engellemek amacıyla mallara el koyup Kiliseyi yıktığını dile getirir.⁴²⁵ Romancı, yeni kurulan ve Cumhuriyet'i ve onun temsilcilerini bir anlamda Remzi tipinde resmeder. Remzi, âdeta giden Rumların izlerini silmek ister ve romandaki diğer tipler tarafından eleştirilir. Zalim ve dört kitapta katli vacip Allahsız olarak nitelenen Remzi'nin CHP'de yer almaya çalışan bir tip olarak çizilmesi de manidardır. Ayrıca Romancı Musa Kazım adında Giritli bir Bektaşî'nin üzerinden yine sürekli olarak mallarını güvendiği bir komşusuna bırakan saf mübadil tipini de işler romanda.

Yaşar Kemal, esasında, romanlarda görülen ve mübadelenin yarattığı ekonomik durumu değerlendirmeye çalışan mübadil ve yerlilerin durumlarını bir arada sunmaktadır. Bu noktada, dili ve takip ettiği tavır itibarıyla, Rumların ve diğer *Türk olmayanların* hakkı olan bir coğrafya çizer. O da bir şekilde yönetim açısından

---

⁴²⁴ Yaşar Kemal, a.g.e., s. 72.

⁴²⁵ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği – Bir Ada Hikâyesi 2-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.283.

olmasa da birlikte yaşam kültürü açısından bir imparatorluk yaşam kültürü yansıtır romanlarında ve bir cephesiyle Cumhuriyet'in ilk icraatlerinden biri olan mübadele hususunu bu yolla eleştirmiş olur. Cumhuriyet'in sunduğu Türk milletli ve kültürü savlarının aksine romanın dört cildinde de *unsurlara* çok daha fazla ağırlık verdiği hissedilir. Coğrafyanın ve bu coğrafyada yaratılan kültürün sahipleri olarak, Çerkesler, Kafkasyalılar, Rumlar, Ermeniler, Kürtler, Ezidiler, Araplar vardır. Yaşar Kemal'in *adası* da bu noktada toplama bir adadır. Son noktada bu mal, mülk ve coğrafya başta “üç bin yıldır” burada olan Rumlarıdır. İşgalci ve yıkıcı olan Remzi gibi tiplerdir.

Kritimu'da (2011) mübadele kararıyla birlikte milliyetçi bir havanın Giritli Müslümanlar içerisinde yerleşmeye başladığına değinilirken özellikle malların terk edilmesi noktasında; “Yunan'a kalmasın diye evlerini yakıp gidenler”e çokça rastlandığına değinilir. Muhtelit Komisyon'a Tasfiye Talepnamelerini sunduktan sonra Giritliler evlerini ateşe vermeleri sıklıkla ortaya çıkan bir durumdur.⁴²⁶ *Mübadiller* (2008) romanı ise mallar konusunu biraz da sahiyiyet ve aidiyet açısından değerlendirmektedir. Malları terk etmek kolaydır ancak önemli olan mübadillerin mezarlarını nasıl terk edebilecekleridir. Romanda dile getirilen aidiyet meselesi *mezarlarla* tekrar gündeme getirilmektedir. Mezar, romanda, Müslümanların veya Türklerin Selanik ve dolaylarında kurmuş oldukları hâkimiyetin ve aidiyetin bir sembolü olarak düşünülür. Verimli toprakların terk edilmesi, atalarının kabirlerinin geride bırakılması üstüne üstlük “Anadolu'nun çorak topraklarına” gidiş, taşınmazlar sorununu daha ciddileştirir.⁴²⁷ Bütün kargaşa mutlak surette bırakılan malın mülkün yerine eşdeğerlikli malların elde edilip edilemeyeceği sorunsalını da gündeme getirir. Gidilecek yer ile ilgili belirsizlik zaten bir korku unsuru olurken bunun yanında değişecek statü, kaybolacak zenginlik de bir kaygı kaynağı olarak mübadillerin zihnini kurcalamaktadır. İsteğe bağlı göçün dinamikleri genellikle eksikliğin giderilmesi yönünde ilerler. Fakir olan, iş bulamayan, imkân elde etmek isteyen, daha iyi eğitim daha iyi sağlık hizmeti almak isteyen, siyasî özgürlük arayan insanlar genellikle göçü tercih ederler. Bunun yanında göç edilecek yerden mutlaka olumlu bir beklenti vardır. Ancak, mübadele bu göç dinamiğinin

---

⁴²⁶ Saba Altınsay, a.g.e., s. 300.

⁴²⁷ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s.224-225.

dışında gelişmektedir. Şekil itibariyle göçtür ancak hukuki durumu itibariyle de sürgün, değişimdir bu noktada göçün olumsuz yönlerini daha çok içerdiği görülür. *Sinesaf* romanında, romanın başkahramanı Sinesaf'ın babasına sorduğu soru bu duruma örnek teşkil etmektedir. Anadolu'da birçok evin, çiftliğin ve emvalin yağmalanması, çapulcuların el koyması Sinesaf'ı yerleşme konusunda kaygılandırmaktadır. Babası ise daha vakur bir tavırla, koskoca Anadolu'da mutlaka kendilerine bir yer bulunacağını düşünür.⁴²⁸ Bir anlamda iki görüş romanda belirir. Anadolu'nun güvenli bir yer oluşu ve olmayışı konusu, taşınmaz malların durumu üzerinden değerlendirilir. Şüphesiz ki gidenlerin, gitmek zorunda olanların düşündüğü en önemli konulardan biri de terk etmek zorunda kaldıkları mallarıdır. Bazı durumlarda mallarını bir tanıdığına devretmeyi başaran uyanık tipler de romanlarda belirir. *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* (2010) romanında Mihail adlı bir Rum'a tüm arazisini satar romanda hikâyesi anlatılan Midillili mübadillerden biri. Ancak bu satış geri dönme umuduyladır. Zira, mübadillerin mallarını satma özgürlüğü yoktur. El altından bütün mallarını kendilerine yakın gördükleri birine devredip giderler. Bu tarz durumlar birçok romanda tekrar edilir.⁴²⁹

Çalı Harmanı'nda ise tüccar olan Rıfat Ziya Bey ve ailesi zengin bir aileden geldikleri için ilk önce alacaklarını tahsil ederler. İzmir, İstanbul gibi şehirlere gitmenin yollarını ararlar. Daha çok gününü gün etmeyi düşünür Rıfat Ziya Bey, zaten göç ile birlikte zenginin yoksul, yoksulun da zengin olabileceği düşüncesine sahiptir. Hazır ellerinde imkân varken, gitmeden istedikleri gibi yaşamalıdır.⁴³⁰ Her göç kendi koşullarını oluşturur. Mübadele ise mübadiller için bir takım hukukî taahhütlerinin yanı sıra, esasında, bilinmez bir yol haritası çizmektedir. Romancı, bu bilinmez yolculuk için kahramanına en azından hayatta kalabileceği kadar kendi imkânlarını kullanılması gerektiği biçiminde bir bakış aksettirir. Mübadelenin insan hayatını kolaylaştırmadığı aksine zorlaştırdığı görüşünü destekler bir bakıma.

Fırsatçı tiplerin romanlarda yer aldığı hususuna daha önce değinilmiştir. *Mübadil* (2014) romanında Handan Gökçek hem bu noktayı hem de mübadillerin

⁴²⁸ Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e.,s.63.

⁴²⁹ Şükrü Levent Deniz, a.g.e., s.75. Ayrıca Bkz: Handan Gökçek, *Ah Mana Mu*, Pupa Yayınları, 2011, s. 179. , Fügen Ünal Şen, *Bir Avuç Mazi*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013, s. 84-91, 4-7.

⁴³⁰ Akın Üner, a.g.e.,s.350.

mallarını göç kararı sonrası nasıl değerlendirdiklerini gösteren birçok örnek sunmaktadır. Bu konuda duyarlı bir çizgide ve her yönüyle bu durum roman içerisinde yer alır: “Mal Müdürlüğü’nde, gidecek Rumların mallarına sudan ucuz fiyatlarla konmak isteyen kasaba uyanıkları, sıranın ellerinde tutup getirdikleri Rum komşularına, ahbablarına gelmesini bekliyor, evraklar elden ele uçuşuyordu. Mala karşı mal verileceğini duyan bazı Rum ailelerse, satış yapıp yapmama arasında bocalasalar da kararın her an değişmesi ihtimaline karşı oradan ayrılmıyorlardı.”⁴³¹ Bu anlatımda romancı, ilk düzeyde yerli fırsatçılara değinir. Yıllar yılı komşuluk yapan ve sözde “kardeş” olarak birbirini gören insanların, ilk fırsatta, karşısındakinin malına tamah edişini okuyucuya gösterir. Bu bir anlamda eski düzen eleştirisidir. İmparatorluk düzeni içinde barış halinde yaşamak hep romanlarda öne çıkarılan, vurgulanan noktadır. Ancak bu barış ortamı her alanda çok ince bir ipliğe bağlı durur. En ufak sallantıda yüzlerce yıllık nefretler, hasetler gün yüzüne çıkar. Bir anlamda daha dün beraber yemek yediği, içtiği, eğlendiği ki romanlarda bu konuda çok fazla veri vardır, insanların mallarına hatta namuslarına, hayatlarına tamah etmek dürüst olmayan bir topluma işaret etmektedir. Birçok örnekle sabit olan bu durum, romanlar vasıtasıyla bu şekilde okunabilir.

Romanda bir başka fırsatçı tip olan Namık’ın Ordu’ya gelişinden sekiz gün sonra mübadele resmen ilân edilir. Ordulu Rumların Yunanistan’a sevk edileceği haberi geldiği gün, Namık her zamankinden daha titizlikle tıraş olur. Giyimine de iyice itina gösterir. Dükkânını açar ve ilk iş olarak iki gün önce özene bezene yazdığı ilânı dükkânın çatlak camına asar: “Her Türlü Mülk Alınır!” Bu ilânı okuyan vicdan sahibi Ordulular bir daha o dükkânın önünden geçmemeyi, sahibine selâm dahi vermemeyi düşünürler. Ama fırsatçı şehir esnafı onun ne yapmaya çalıştığını anlar anlamaz dükkânlarına benzer ilânlar asmakta gecikmezler. Artık sevkiyat için saat saymaya başlayan Ordulu Rumlar bir emlakçıdan diğerine koşarlar. Bu durum da tam manasıyla bir şark kurnazlığı, esasında çöken imparatorluğun insanların da ahlâken çökmüşlüğüne çağırıştırır. Resmi kaynaklarda da sıklıkla dile getirilen fuzulî işgaller, el koymalar, gasp etmeler romana bu haliyle yansır.

---

⁴³¹ Handan Öztürk, a.g.e., s. 19.

Mübadillerden verilen fiyatlar karşısında şaşkınlığa düşenler, soluğu Mal Müdürlüğü'nün önünden alarak mallarının tespitini yaptırıp kaderlerine razı olmakla, aldıkları fiyatları kabul etmek arasında bocalıyorlardı. Mübadele kanununa koyulan “Mala karşılık mal verileceği” prensibinin asla uygulanamayacağı, buna inananların avuçlarını yalayacağı konuşuluyordu her yerde.⁴³² Yine bir noktada romanlarda yer alan mübadillerin bilinmezliklerle dolu ayrılış sürecine bir de yerli fırsatçı esnafın kattığı kafa karışıklığı eklenir. Genel bir yargıyla, dürüst bir esnaf yoktur romanda.

Tarif edilen bu durum karşısında, romanın başkahramanı İra'nın babası Niko çaresizlik ve kızgınlık arasında gidip gelmektedir: “Hepimiz yıkıldık be kuzucuk. Ağlamanın sırası değil şimdi. Akıllı olmak zamanı! Hadi toparlan artık. Onu teselli etmeye çalışan Niko kendi gözyaşlarını sildikten sonra Türkçe küfürler etmeye başladı. – Namussuzlar, satmayacağım işte. Bre bir tabak mercimek parasına tarla verilir mi ha! Hale bak, yıllarca selâm verip komşu saydığımız pezevenkler bir anda aç kurda dönüştüler be more... Hızını alamayıp kalabalığın olduğu tarafa dönüp Satmayacağım işte... Orda kıçımı bile silsem birlikte götüreceğim bu tapuları, adı pezevenkler sizi! Diye bağırdı.”⁴³³ “Mallarını satıp gidenler daha zararlı çıkıyor. Koskoca konaklar, bağlar, bahçeler bir at parasına kapatılıyor (...) İtiraz eden uyanıklar olursa yanlış oldu deyip düzeltiyoruz. Çoğu yazıdan çiziden doğru dürüst anlamıyor ki! Bu arbede içinde zaten akılları başından gitmiş adamların. Hem boş versene. Önden gidenler memleketi yakıp gitmedi mi? İzmir'i kömüre çevirenler de bunlardandı. Az bile bu gâvurlara.”⁴³⁴ İmaj yerleşmişti halkın gözünde, zaten bu insanlar gâvurdular, şimdi de Yunan işbirlikçisi olarak anılmaya başlanırlar. Bu noktada zaten onların bu ülkeden bir şey götürmeye hakları yoktur. Niko'nun bu söylemiyle tam anlamıyla yerli bir bakış açısını yansıtır: “(...) düşmanlık kaşla göz arasında Anadolu'ya sıçramıştı? Oysa savaşın son yıllarında Yunanistanlıların Türkiye'yi ele geçireceğini düşünen Rumlar, yerli halkı yakıp yıkarken, Kapadokya'dakiler hep birlikte ağlayıp hep birlikte üzülüyordu. Bu düşmanlık nasıl bir virüstü ki upuzun mesafeleri kolaylıkla atlayıp bir anda her tarafı sarıp

---

⁴³² Handan Öztürk, a.g.e., s. 46.

⁴³³ A.g.e., s. 21.

⁴³⁴ A.g.e., s.21.

kuşatıyordu.”⁴³⁵ Romancı bu meselenin odağında tekrar olarak “barış” ve “huzur”un olduğu döneme atıf yapar.

Mübadillerin mallarıyla ilgili olarak romanda değinilen bir diğer husus da emanet bırakılan mallardır. Klişe bir cümle burada tekrar edilir: “Siz dönünceye kadar biz kapıya da pencereye de bağa da bostana da kendi malımız gibi mukayyet oluruz. Gözün arkada kalmasın.”⁴³⁶

Roman her yönüyle malların durumu problemine yer vermektedir. Bu noktada taşınır mallar da değer kazanır. “Bugünlerin kuralı buydu. Hayvanlar önce bir grup Rum’a satılıyor, sonra o grup yolda soyuluyor ve alınan mallar başka bir gruba satılıyordu. İnsanların yaşadıkları felâket üzerinden, daha kaç kişi, hangi yolla zengin olup çıkacaktı (...) Kısa sürede değişerek palazlanan bu insanlar, hala her şeyi vatan uğruna, adalet ve millet uğruna yaptıklarını iddia edebiliyorlardı.”⁴³⁷ Selanik’in her köşesi hayvan pazarına dönüşmüştü âdeta. Zira Yunanistan’ın içlerinden gelenlerin çoğu hayvanlarını gemiye bindiremedikleri için yolculuklarının Yunanistan’daki son durağı olan Selanik’te bütün hayvanları satmak zorunda kalıyordu. Bu hayvanları yok pahasına alan tüccarlar aynı hayvanları hızla iç taraflara sevk ederek altın fiyatına tekrar satıyorlardı.”⁴³⁸ Kıvrak zekâlarını gidenler, gelenler ve yerliler olmak üzere üç taraflı bir yalakalığa tahvil etmekte beis görmeyerek servetlerine servet katıyorlardı. Felâketleri, savaşları, çatışmaları kâra dönüştürme klanının dünyadaki temsilcilerinden biri olduğunun bilincinde değillerdi. Bunu atılımcı ruhlarının ve zekânın karşılığı olarak algılıyor ve bu kişisel başarılarıyla övünmekte beis görmüyorlardı.”⁴³⁹ Kim bunlar: Tabii ki yerel tüccarlar, ağalar, feodal beyler, çeşitli çıkar grupları; henüz dünya çapında ağın olmaması sebebiyle bölgesel kalmış geniş çaplı tüccarlar... Devlet ileri gelenleri, memurlar, bürokratlar, askerler, köylüler... Hatta herkes, fırsatını bulan herkes bir küçük sömürücü, köşe dönücü, fırsatçı. Yazar bunu kastediyor; elbette ki bakış açısı anarşist bir bakış açısı. Bu durumu emek ve hal sömürüsü olarak da nitelendirmekten

---

⁴³⁵ Handan Öztürk, a.g.e., s. 76- 77.

⁴³⁶ A.g.e., s. 22.

⁴³⁷ A.g.e., s. 154.

⁴³⁸ A.g.e., s. 278.

⁴³⁹ Handan Öztürk, a.g.e., s. 279.

çekinmez. Romanda Niko: “Büyük soyguncuların küçük ajanları bunlar”der.⁴⁴⁰ Romanın büyük mesajı mallar konusunda bu yöndedir. Güngör Mazlum da *Ihlamurlar Açarken*’de (2015) bu fırsatçı tiplere benzer noktalardan değinir.⁴⁴¹

Sonuç olarak bakıldığında, Yunanistan’da “istenmeyen halk” olarak kalan Müslümanların ve Anadolu’da “Yunan uşağı olan hain” Rumların mallarına her şekilde el koymak halk tarafından legal hatta olması gereken bir eylem olarak romanlarda yer bulmaktadır. Romancılar bu konuyu verdikleri çarpıcı örneklerle sürekli olarak eleştirmektedirler. Bu tarz eleştirilerin daha fazla olarak mübadil kökenli olan roman yazarlarında görüldüğü aşikârdır. Bu durumu şu şekilde yorumlayabiliriz: Günümüzde mübadil ve mübadele edebiyatı çerçevesinde bir kimlik inşası söz konusudur. Yunan edebiyatında, daha mübadeleden hemen sonra görülen edebi ürünler canlılığı ve gerçekliği yansıtırken, Türk romanında ancak 2000’lerden sonra yaygınlaşmaya başlayan mübadele teması konunun ve dönemin gerçeklerinden uzak, tarihsel süreçten kopuk bir takım kırık dökük anı ve hatıralardan ibarettir. Bu noktada, her düzeyde olduğu gibi söz konusu malların terki olunca burada da mübadil kökenli yazarlarda bir ağız birliği vardır. Temel nedeni bir mağduriyeti vurgulamak olarak yorumlanan bu ürünlerde hemen her tematik yapıda olduğu gibi özgünlük gerçekten de zor bulunan bir kavramdır. O sebeple, mübadele romanlarında bir meselenin farklı yazarlarca aynı pencereden, bakış açısından ele alınması doğaldır.

2.4. Hazırlık

Göç ve göçün 20. yüzyılın başında var olan araçlarla sağlanması gerçek anlamda zorlu bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu noktada yol için gerekli hazırlığın yapılması önem kazanmaktadır. Mübadele romanları genel olarak bakıldığında hazırlık aşamasında vedalaşma, göç hazırlığı gibi hadiselerin yanında kısmen de psikolojik hazırlık sürecini de beraberinde getirmektedir. Sistemsiz bir tasfiye sürecinin başladığı bir dönemde herhangi bir sıralama yahut düzenlemeden yoksun bir biçimde bilinmeze yolculuk yapmak ya da yapmak zorunda olmak zihinsel olarak kolayca hazırlanılabilir bir durum olarak durmamaktadır.

---

⁴⁴⁰ Handan Öztürk, a.g.e., s. 279.

⁴⁴¹ Güngör Mazlum, a.g.e., s. 122-123.

Tarihsel olarak bakıldığında, mübadele müzakereleri sona doğru yaklaştıkça, ortaya çıkan antlaşma, Türkiye’de ve Yunanistan’da büyük yankılar uyandırmıştır. Karadeniz kıyılarındaki büyük yerleşim yerleri, geride kalan Rumların hızlı bir şekilde tahliyesine şahit olmuştur (...) Rumlara, bir sonraki geceye kadar gitmelerini söyleyen birçok bildiri yayımlanmıştır. Örneğin 2 Ocak’ta, Trabzon’daki yerel *İstikbal Gazetesi*’nde böyle bir bildiri vardır ve ertesi gün şehrin valisi de dâhil olmak üzere tüm yerel yetkililer, birçok durumda kişisel eşyalarını bile almalarına izin vermeden, oturanları orayı terk etmeye zorlamışlardır.⁴⁴²

Bütün bunların yanında, Karma Komisyon da her bölgede mübadillerin sorunsuz olarak iskân edileceği yerlere götürülmesi, taşınması için bir dizi önlem ve çalışma yapmıştır. Romanlarda kısmen bu süreçten bahsedilir ve eksik, hatalı yönleri ortaya konulur. Mübadele romanları genel itibariyle bir kopuşu ve gidişi aktardığı için yine ayrılış süreci ciddi bir önem kazanır ve de çeşitli romanlarda benzer vurgular üzerinden ilerler.

Hazırlık süreci, bilinmeyen yer hakkında tasavvurların, tahminlerin oluşmasıyla başlar romanlarda. Ahmet Yorulmaz’ın üçlemesinin ilk cildi olan *Savaşın Çocukları*’nda Giritli bir ailenin gideceği yeri, Anadolu’yu sorgulaması sahnelenir. Çocuk babasına Anadolu’nun nasıl bir yer olduğunu sorar. Bu bir anlamda psikolojik bir hazırlığın başlangıcını oluşturur. Baba ise gayet doğal bir tavırla bilmediğini dile getirir ancak şunu da ekler, hiç gitmedim oraya, toprağı bereketli, zengin bir ülkeymiş, ama çok soğuk olurmuş.⁴⁴³ Anadolu ya da Küçük Asya, Giritliler için gerçekten de tasavvur edilemeyecek bir coğrafyadır. Ancak sarıldıkları nokta mitolojik bir yanılsamadan ibarettir. “Atalarımız oradan gelmiş”⁴⁴⁴ düşüncesine sığınarak bir anlamda gidilecek yer ile bağlantı kurmaya çalışır burada kahraman. Çünkü mitik bir birleşme hazırlık sürecinin psikolojik desteğini oluşturur.

Hazırlık sürecine çok fazla değinilmese de Saba Altınsay’ın *Kritimu* romanında yine bir çocuğun annesine sorduğu: “Ben artık Türkçe mi rüya göreceğim

---

⁴⁴² Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç- Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.133-134.

⁴⁴³ Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.335.

⁴⁴⁴ A.g.e., s.335.

anne?”⁴⁴⁵ Sorusu mübadillerin psikolojik olarak göçe ve coğrafya değiştirmeye ne kadar elverişsiz ve hazırlıksız olduğunun göstergesidir. Bunun yanında resmi otoriteler de hazırlık sürecini etkileyici bir rol üstlenirler. Kahramanlar psikoloji olarak yıpranırken aynı zamanda da özellikle Yunan yetkililerin gelecek olan Anadolu Rumlarına yer açmak amacıyla aceleci davranmalarıyla birlikte telâş içinde evlerini terk etmek için eşyalarını toplamaya zorlanırlar. *Mübadiller* romanında bu konuya değinilir. Romanda, Yunan yetkililerin âdeta mübadillerin başlarında nöbet tutarak bir an önce evlerini terk etmeleri için baskı yaptığına, daha komisyona tasfiye taleplerini imzalatmadan çımaya zorlandıklarına ve hatta daha evin sahiplerin evden ayrılmadan gelenlerin yerleştirildiğine değinilir.⁴⁴⁶ Bu noktada hazırlık süreci yerini kısa sürede isyana terk eder ve insanların mallarını mülklerini yok pahasına bırakmalarına sebep olur. Romanda bu duruma değinilir. Tek bir kahraman üzerinden işlemek yerine tarihsel fragmanlar vermeyi daha yeğleyen mübadele romanları gibi *Mübadiller*'de de çeşitli tarihsel olaylar romana eklenir. Kara Osman Ağa adlı bir adamın ağaca çıkışı ve gitmemek için diretmesi ve sonucunda ağacın yakılarak adamın ölmesi de bu hazırlık süreci içerisinde anlatılan isyan etme temasına verilen örnek şeklinde romanda yerini alır.⁴⁴⁷

Ahmet Yorulmaz, *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010) romanında tekrar Anadolu'nun soğuğu konusuna değinir. Hazırlık sürecinin bir parçası olarak, gelen Rumlardan bilgi almaya çalışan Giritlilerin aldığı cevaplardan en sık rastlanana Anadolu'nun soğuk bir yer olduğudur. Romancı, Anadolu'yu tasvir ederken bir mübadilin gözünden imaja bakmayı tercih eder. “Anatoli” bir mübadilin gözünde, coğrafyayı bilmeyen, okuryazar olmayan ve Türkçe bilmeyen insanlara göre korkulu, karanlık ve buzullardan oluşmuş vahşi bir yer olarak canlanır. Sürekli olarak gelenlerden böyle bir yer için hazırlıklı olmaları vurgusu yapılır.⁴⁴⁸ Bunun yanında romanda hazırlık sürecinde mübadillerin yaşadıkları yerlerden, Girit'ten toprak götördükleri ve bunları yastıklarına, yataklarına koydukları, hep Girit toprağında yatacaklarını varsayarak psikolojik olarak hazırlandıklarına vurgu yapılır.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁵ Saba Altınsay, a.g.e., s.303.

⁴⁴⁶ Yılmaz Gürbüz, a.g.e. s. 225-226.

⁴⁴⁷ A.g.e.,

⁴⁴⁸ Ahmet Yorulmaz, *Ulya-Ege'nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33.

⁴⁴⁹ A.g.e., s. 8-9.

Tarihi romanın paradoksal bir yapıda olması onun gerçek/resmi/kabul görmüş tarihle birebir olması veya bundan, tarihten büsbütün kopuk ve çelişik olmasıyla açıklanır. Tarihi olayları birebir anlatmak şüphesiz roman kavramının biraz dışında kalmakta onu belgeyele yaklaştırmaktadır. Diğer yandan, tarihe mal olmuş bir hâdiseyi tamamen manipüle ederek, değiştirerek anlatmak roman olabilir ancak tarihi roman kavramının dışına çıkar. Bu noktada tarihi roman üst başlığı altında yayımlanan *Mor Kaftanlı Selanik* (2012) bireysel tarih ile gerçek kişilerin dengesini kurabilen, olayları hem gerçek, tarihsel şahsiyetler üzerinden hem de tarihin sayfalarında sadece rakamlardan, kayıtlardan ibaret olan kişilerin gözünden başarılı bir biçimde aktarmayı başarabilen bir romandır. Roman, hazırlık noktasında daha çok devletler nezdinde konuya yaklaşır. Bu noktada, mübadele fikrinin ortaya atılışı ve hazırlığı; İsmet Paşa, Nansen, Aristidi, Kostantin ve Venizelos üzerinden işlenir.

Romanda İsmet Paşa ve Genç subaylar arasında mübadele ile gelecek ailelerin çok zorlanacakları fikri tartışılır. Genç subaylar, Paşa'nın aksine mübadelenin sınırlı tutulmasını ve Yunan topraklarında kökleşmiş Müslümanların orada yaşamalarını isterler. İleri için güvenli ve güçlü bir mücadele ordusu olacağı düşüncesindedirler: “Her birini zihin derinliklerinde o güzelim Rumeli'nin hüznü hatırası vardı. Hepsinin yüreğindeki umut, oraları tekrar almak kararlılığına dönüşebilirdi. (...) Paşam! Böyle heveslere pek fazla iltifat edeceğinize pek ihtimal vermemiştim. Heveskârlığın da bir sınırı olmalı.”⁴⁵⁰ Topraklarda hak iddia etmek hatta tekrar bir imparatorluk inşa etmek arzusunu dile getirirler Mustafa Kemal'e ancak mantık dâhilinde bulmaz. Mübadele hazırlık bir demografik oyun, büyük bir planın ilk adımı şeklinde yön bulur romanda. İsmet Paşa, tarihsel olarak ne yaptıysa romanda da o şekilde yer alır, ancak subaylar irredentist bir tavırla, demografik olarak var olup, Yunanistan toprakları içerisinde daha sonra hak iddia etme çabası içindedirler. Karakoyunlu devlet tarafındaki mübadele hazırlığına bu yönde değinir.

Norveçli Doktor Nansen Milletler Cemiyeti adına görevlendirilmiş, Türk-Yunan göçmenlerinin sorununu çözmek üzere seçilmiştir. Romanda, Nansen ile İsmet Paşa mübadelenin kararlaştırılması ve mahiyeti üzerine tartışılır. Sakin tabiatlı bir Norveçli olan Nansen kendine ait bir görüşü, mübadele fikrini sunmuştur

---

⁴⁵⁰ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 189.

her iki tarafa da. “(...) İsmet Paşa’nın dilinin altında bir şeyler olduğunu da hissediyor, ne olduğunu sormak yerine kendisinin anlatmasını istiyordu. Doktor Nansen istikrarlı, İsmet Paşa sabırlıydı(...) [İsmet Paşa] Ben İzmir’in küçük bir köyünde doğdum. Venizelos da Girit’in küçük bir köyünde doğmuş. Ne ben Girit’i biliyorum ne de o İzmir’i... Ama ikimiz de Yunanistan’ı iyi biliyoruz... Böyle bir mübadele sadece Milletler Cemiyeti’nin baskısıdır. [Buna karşılık Doktor Nansen] ‘Mübadele’ fikrini haklı ve isabetli buluyordu (...) Doktor Nansen de kendi değerlerinin üstünlüğüne inanıyordu. İsmet Paşa’nın ikna edilmesi halinde mübadelenin istenen nitelikte bir sonuca varmasının mümkün olmadığını farkındaydı. (...) İsmet Paşa cepheden geliyordu.”⁴⁵¹ Nansen ve mübadele fikrinin karar vericileri ve uygulayıcıları bir anlamda hazırlık sürecinin ilk halkasını oluştururlar. Zira onlar bu süreci hazırlayacak ve başlatacak olanlardır. Romanda bu şekliyle bu konu ele alınır.

Romanda Venizelos da sadece tek çözümü önemsiyordu: Mübadele.⁴⁵² “Sabah akşam, Aristidi ile birlikte mübadele fikrine hazırlık yapmaktadır Venizelos. Felsefe ve mitoloji! Bu iki ihtişamın kaynağı Atina olduğu müddetçe Yunanistan’ı yalnız bırakacak siyasetçi ayakta kalamaz... Göreceksin, her sıkıntıda yardım edeceklerdir.”⁴⁵³ Bu noktada Venizelos’un istediği şey açık edilir romanda. Venizelos, biraz da hırslı bir karakter olarak işlenen bir karakter olarak romanda, kendini mübadele fikrine ve sonuçlarına hazırlamaya başlamıştır. Anlatım esnasında olaylar birbirini takip etmese de bağları kurulabilir. Bir sahne sonrasında İsmet Paşa ve Mustafa Kemal’in konuşmalarına odaklanılır. ‘Bu şifre şimdi geldi: Venizelos küplere binmiş. Eline bir fırsat geçse seni bir kaşık suda boğacak. İsmet Paşa güldü: - Ben de öyle... Mustafa Kemal yaklaştı kulağına fısıldadı: - Adam neredeyse babam yaşında... – Ne yani gözü doymuyor mu?

- Hayır! Beklediğinden de fazlasını aldı. Artık toprak değil, insan istiyor. Usta istiyor, kalfa istiyor, çırak istiyor... Sermaye istiyor, emek istiyor, tecrübe istiyor... Bacak kadar devletine koca İmparatorluğun bütün esnafını, tüccarını götürecek. (...) – Sakın dert etme! Biz de insan istiyoruz. Bizim de ustaya, kalfaya, çırağa

⁴⁵¹ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s.29.

⁴⁵² A.g.e.,s. 34.

⁴⁵³ A.g.e.,s. 40.

ihtiyacımız var”⁴⁵⁴ Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın görüşü de açık edilir romanda, tarihi doğrular nitelikte bir diyalog ile mübadeleye neredeyse zihinsel ve kavramsal olarak hazırdır her iki taraf da.

Bu noktada romancı cephenin iki tarafı arasında gidip gelerek hazırlık sürecini daha da fazla detaylandırmaya başlar. Venizelos ve Kral Kostantin'in mübadele fikri üzerinde hazırlık yapmalarına eğilir yazar. Venizelos'a göre Anadolu'da bir milyondan fazla Rum vardır. Bunlar iltica için fırsat arıyorlar ve Yunanistan'ın toplam dört milyon nüfusunun yaklaşık bir milyonu Türk ve Müslüman... Bunları değişime tâbi tutmak tek ve zorunlu çaremiz... Karşılığında bir milyon Rum alacağız. Şeklinde düşüncesini Kral'a bildirir. Venizelos'un planı hazırdır. — Gönderdiğimiz Türklerin evlerine yerleşecekler. Topraklarını işleyecekler. Dükkânlarını işletecekler.

Romanın mübadele konusunda devlet nezdinde yapılan hazırlık sürecini bizzat kahramanları, tarihsel figürler temelinde değerlendirmesi bu noktada romandaki tarihsel süreç ile bağlantılılık hissiyatını arttırır. Roman bu manada kişilerin mübadeleye hazırlanma süreçlerine değinmeden doğrudan yolculuğa ve yerleşmeye ağırlık vermektedir.

Diğer romanlarda olduğu gibi *Hasret* romanında meseleye “mezar” imajı üzerinden yaklaşır. Mübadele hazırlığı olarak psikolojik düzeyde ayrılık fikrinin oturmasına çalışılır. Romanda standart, eşya toplama, yolculuk için yiyecek hazırlama gibi sıradan konulara gereğinden fazla yer verilse de sadece Omorfia'nın kocası Dimitri'nin mezarına diz çöküp ağlaması daha önce de değinildiği gibi bir aidiyet anlayışını ortaya koyar ve oldukça naif bir bakışla “Rumların mezarı da burada, onların yurdu da burası” vurgusu yapılır.⁴⁵⁵ *Bir Avuç Mazi* romanı da meseleye aynı pencereden bakmaktadır. Öncelikle resmi evrakın teminine değinirken romancı burada tarihi olaylar ile roman arasında bağ kurmaktadır. Başta da aktarıldığı gibi mübadillerin ayrılmadan önce yapması gereken bir takım mal tespitleri, tasfiye taleplerini tanzim etmeleri gerekmektedir. Roman bu noktada gerçek tarihe uygun bir biçimde veda ve hazırlık sürecini bu noktadan başlatır.

⁴⁵⁴ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e, s. 44.

⁴⁵⁵ Canan Tan, a.g.e., s. 122-123.

Mücadele romanlarında tarihe uygunluk saplantısı denilebilecek noktada tekrarlar düşülür. Sürekli olarak aynı olayları farklı kahramanların gözünden aktarır romancılar. *Bir Avuç Mazi*'de de diğer romanlarda vurgulanan hazırlık süreci benzer ölçülerde tekrar edilir.⁴⁵⁶ Yine tekrar eden bir yargıyla, gidilecek yerler hep “yaban eller, yabancı diller” şeklinde tanımlanır romanda. En çok da yolculuk korkutur roman kahramanlarını.⁴⁵⁷ “Mezar” vurgusu bu romanda da tekrar edilen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bakıldığında, özgünlüğün olabildiğince az oranda görüldüğü mücadele romanlarında, sürekli olarak aynı durumlara vurgu yapılması, eleştiriden ve yorumdan uzak kalınması farklı cümleler ve kahramanlar kullanılarak aynı olayların tekrar tekrar aktarılması mücadele romanlarındaki kalıplaşmayı ortaya koyar. Türk edebiyatında, mücadeleyi yaşayarak romanlaştıran yazarın olmayışı meseleyi daha kitabî ve tarihsel bir yapıyla anlatma zorunluluğuna iter.

Sonuç itibariyle, mücadele romanlarında, mücadeleye hazırlık süreci derin bir psikolojik yırtılma ve travma boyutunda ele alınmaz. Daha çok tarihsel dokümanların ışığında farklı romancılar tarafından çeşitli tasnifler yapılır. Sıklıkla, aidiyete vurgu yapılırken atasının, dedesinin mezarına giden kahramanlardan, komşularıyla vedalaşan, “iyi kalpli Türk/Rum” komşuların yolculuk için getirdikleri yiyeceklerden bahsedilir. Bu noktada tüm romancıların sığılığı ve tekrarı aşamadıkları travmayı çok başarılı bir biçimde aktaramadıkları görülür. Yolculuk sürecini hazırlayan bu düzey hemen her mücadele romanında kısaca değinilen bir ritüel gibi tekrar edilir.

Genel itibariyle bakıldığında, mücadele kararının toplum nezdinde ve bireysel düzeyde; karara tepkiler, kalma ve kurtulma yolları arayan kahramanlar, din değiştirme olayları, emlakın terk edilmesi ve hazırlık süreçlerini kapsayan bu bölümde; romanların bu sosyal hadisenin hangi boyutuna değindiğine dikkat edilmiştir. Bu noktada çoğu unsurun romanlarda tekrar etmesi resmi tarihe ve kısıtlı sözlü tarih çalışmalarının verilerinin az olmasına bağlanabilir. Türkiye’de, mücadeleden hemen sonra bu olayın kişiler ve tanıklar bazında bir sözlü tarih çalışmasına konu olmadığı, bir takım raporlarla sadece olayın ekonomik yönüne değinildiği bilinmektedir. Bu noktada romancıların beslendikleri “bireysel tarih”ler de mübadillerin psikolojik çöküntü halinde bir “unutma” eyleminin sonucu olarak

---

⁴⁵⁶ Fügen Ünal Şen, a.g.e.,s.95.

⁴⁵⁷ A.g.e., s. 65.

tanıktan beslenemezler. Bireysel tarih, anı, hatıra gibi kaynakların azlığı romancıları kurmacaya yöneltmek yerine daha çok az düzeydeki tarih çalışmalarına yönlendirir ve “mübadele yazarı” bu noktada aynı kaynaklardan beslenerek sürekli olarak birbirini tekrar eder. Sonuç itibariyle denilebilir ki, mübadele, kararın tebliğ ve uygulanması boyutunda çeşitliği az bir noktada ele alınır.

3. GÖÇ

3.1. “Memleket”ten Ayrılış

Fiili olarak bakıldığında, mübadeleye, ilk olarak Midilli Adası ile Ayvalık nüfusu arasında başlanmıştır. İlk nakil, 13 Ekim 1923 ve 19 Ekim 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Buna göre Midilli Adası’ndan 7024 Müslüman ve taşınabilir malları, 1820 baş hayvan Toyas, Leros ve Zanetta adlı botlarla Ayvalık’a doğru zorunlu mübadeleye tabi olmuşlardır.”⁴⁵⁸ İlk gelen mübadil taifesi sözü geçen topluluktur.

Birlikte yaşam sürecinin geride kalmasıyla çeşitli çatışma ve gerilim, savaş ortamlarından çıkan iki ülke arasında bir anlaşma ile son bulan fiili gerilim ortamı, din temelli bir ayrımla kararlaştırılan nüfus değişimi ile sonuçlanmıştır. Bu noktaya gelinceye kadar tarihe tanıklık eden şahısların bireysel tarihleri ve rakamlar, raporlar ışığında bilinen, resmi/kabul görmüş tarih, mübadillerin gelişini her zaman bir kurtuluş olarak görmemektedir.

Romanlarda tesadüf edilen ve bireyin tarihi ve resmi tarih karışımı bir yaklaşımla aktarılan süreçlerden bir diğeri de mübadillerin buldukları yerlerden, evlerinden ayrılışlarıdır. Bu ayrılış romanlarda iki noktadan ilerlemektedir. Birinci noktada, bulunduğu yeri terk etmek konusunda isteksiz olan ve gideceği yeri yadırgayan roman kahramanları ve ikinci noktada ise gideceği yeri asıl vatanı olarak görenler yer almaktadır. Roman kahramanları ve dolayısıyla romancılar bu çizgide birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu noktadan bakıldığında bir anlamda kahramanların romanlardaki tutumları romancıların görüşlerini yansıtmaktadır. Romanlar üzerinden bu durumu kronolojik olarak değerlendirmek bu noktada önemlidir.

Yaşar Kemal’in *Bir Ada Hikâyesi*’nin birinci cildinde mübadillerin ayrılışı ve psikolojileri aktarılır. Yaşar Kemal’in dörtlemesinde daha çok Karıca Adalı Rumların adalarından ayrılışlarına değinilir. Romanda ilk etapta Rumların adadan tahliye süreci çarpıcı bir şekilde aktarılır: “Yüzbaşı, arkasında on iki candarmayla birlikte adaya ayak basıncadır ki herkes donup kaldı. Hançeri alıp da teker teker her birini hançerleyecek olsaydın hiçbirisinden bir damla kan akmazdı.” Bu noktada

---

⁴⁵⁸ Eda Özcan, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21, 2010, s. 65.

mübadillerin şaşkınlığı ve üç bin yıldır yaşadıkları topraklardan ayrılışları resmedilirken, insanların yaşadığı acı ve psikolojilerine değinilir. Romanda, ayrılanların iskelede yaşadıkları trajik sahneye giriş yapılırken, kasabadan gelip gidecek olanların mallarına konmak isteyenlere de değinilir. “Yüzbaşının arkasından da tekneden esnaflar, tüccarlar, zengin çiftlik sahibi köylüler, zengin kasabalılar indiler. Bunların her birisi, gereksinmesi olan öteberiyi alacaktı. Gelenlerin bir bölümü salt ticaret için gelmişti. Alıcılar hemen köyün içine yayıldılar. Önlerine gelen eve dalıyorlar, uzun uzun evin içindeki halıları, kilimleri, koltukları, duvardaki resimleri elleriyle yokluyorlar, beğenirlerse, fiyatını soruyorlardı. Hepsinin aldığı cevap aynıydı: Bizim satacak çöpümüz bile yok!”⁴⁵⁹ Mübadiller mallarını satmamayı, gelecek olanlara bırakmayı etmeyi tercih ederler. Roman kahramanlarının içerisinde geri dönüş umudu varmışçasına mallarını satmaktan imtina etmeleri hissedilir. Bu ayrıntıda esasında geri gelebilme arzusunun canlı olduğu insanların ruh hali gizlidir ve romancı bu noktada insanî detaylara oldukça önem vermektedir.

Trajediyi daha fazla yansıtmak adına mübadillere daha fazla odaklanır yazar. Mübadiller gidecekleri gün “daha deniz beyazken” bütün öteberileri çınarların altına yığılmış, gelecek dost tekneleri beklerken resmeden romancı. Gidişlerinin erken ve zamansız oluşuna vurgu yapar. “Gün burnunda teknelerin motor sesleri duyuldu, arkasından da gözüktüler. Gelenler, bir iki, beş on tekne değil, bir balıkçı filosuydu. Hepsi de eski balıkçı arkadaşlarıydı. Kıyıdaki Türkmen köylerindeki, kasabadaki balıkçıların hangisi duymuşsa arkadaşlarının sürüldüğünü koşup gelmişti. Hepsi de evlerinden birer ölü çıkmışçasına yaslıydı. Ağızlarını bıçak açmıyordu. Bir çocuğun göz çukuruna yaşlar birikmiş. Denizin dostluğu da hiçbir dostluğa benzemez. Eninde de, sonunda da mutlu bir dostluktur. Kıyamete kadar unutulmaz. Teknelere çabuk taşındılar. Ve motorlar hep birden çalıştı. Denizi bir kalabalık filo motorlarının sesleri doldurdu. Ve Karınca Adalılar güvertede yönleri uzaklaşıp giden adada, ada bir duman arkasında kalıncaya, silinip gidinceye kadar gözlerinin adalarından ayırmadılar.”⁴⁶⁰ Romancı, mübadillerin ayrılış sürecine odaklanırken daha fazla

---

⁴⁵⁹ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana -Bir ada Hikâyesi I-*,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 86.

⁴⁶⁰ A.g.e., s. 89.

kalabalık bir anlatımı tercih eder. Tasvirde kişilerin değil bir izleyicinin gözünden faydalanan bir anlatım sergiler. Olayı yaşayanların bakış açılarına değinmez hep sosyal ve kalabalık bakar.

Ancak yazar, tam ayrılık sahnesinde anlatımı sadeleştirip bir roman kişisi üzerinden anlatmaya başlar.“(...) Yunan vapurları iskeleye yanaşınca kadar adalılarda da bizde de hüznün, keder yoktu. Sanki onlar birkaç günlük bir seyahate çıkıyorlardı. Biz de onları birkaç gün sonra yeniden görecektik. Onlar gemilere binince birdenbire bir sessizlik oldu (...) Kara Yani’yle iskelede belki on kez öpüştük. Onunla sarmaşıp öpüşüyoruz, o vapura biniyor, hemencecik geri çıkıyordu. Bekliyordu orada, sanki birisi gelecek de, dur Yani, gitme, diyecekti. Hiç kimse vapur kalkıncaya kadar gideceğine inanamıyordu. Bizler de, onları iskelede uğurlayanlar da inanamıyorduk. Sonunda vapur kalktı, gidenler üst üste güverteye yığıldılar, gözlerinin ayrıldıkları topraklara dikmişler, yerlerinden kıpırdamıyorlardı.”⁴⁶¹ Bu anlatımla yazar mübadillerin ayrılış sürecinin toplum nezdinde yarattığı algıya vurgu yapmaktadır. Zira Rumlar bu coğrafyanın asli unsurlarından en önemlisi olarak telakki edilir. Rumlar, Kemal’in kurguladığı hayali adanın, Karınca Adası’nın üç bin yıllık sakinidirler. Ayrılışları asla düşünilemeyen, kabul edilemeyen bir durumdur. Yazar mübadillerin ayrılışını bu pencereden okuyarak yansıtır okuyucuya. Mübadillerin gideceklerine inanmaları bu sebeple vurgulanır.

Yaşar Kemal serinin ikinci kitabında, *Karınca'nın Su İçtiği*'nde ise giden Rumlardan ziyade Anadolu'ya gelenlerin hikâyelerine yine uzaktan bir bakışla değinir. Mübadillerin Yunanistan'dan ayrılışı, yolculuk ve yerleşmeleri Hüsmen adlı bir kahraman üzerinden anlatılır. Buradaki anlatım biraz daha çabuk, detaysız ve hoyrat bir şekilde olayların sıralanmasından ibaret kalır: “Bir gün silahlı adamlar gelir, sert adamlar... Hadiyin! Derler. Köylüler şaşırır, yaya yapıldak yola dökülürler. İskelede yağmur altında kalırlar. Eski püskü, yan yatmış vapurlar gelirler ve üst üste doluşurlar.”⁴⁶² Yaşar Kemal, Rumların ayrılışındaki olumlu ve vakur havayı Müslümanların ayrılışında sergilemez. Daha sert, keskin ifadelerle olayları

---

⁴⁶¹ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana- Bir ada Hikâyesi 1*-,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 167.

⁴⁶² Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği- Bir Ada Hikâyesi 2*-Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 36.

aktarır. Yorumdan, sezdirmeden uzak bir dille gerçekçi bir havada ele alır ayrılış serüvenini. Şahısların, mübadillerin düşüncelerine yer vermeden sadece olaya odaklanır aktarırken.

Mübadele romanları içerisinde mübadillerin ayrılış sürecinde buldukları duruma pek fazla değinilmemektedir. Esasında mübadele olayının en can alıcı ve trajik yanı göçtür. Bu noktada romancıların eksik kalışı yaşayanların suskunluğu, yazmayışıdır. Bu açıdan bakıldığında sadece veriden ibaret bilgiler sık sık romanlardan tekrar edilir. *Düşlerde Kalan Girit*'te olaya sadece mübadeleden önce ayrılan kentin, Resmo'nun ileri gelenlerinden, zengin tüccar ve zanaatkâr, doktorlardan bahsedilir. Kalanlar ve mübadele ile gidecek olanlar ise sayıları üç bini bulan Müslümanlardır.⁴⁶³

Handan Gökçek'in *Ah Mana Mu* (2011) adlı romanı ise ayrılış sırasında yaşananlara yine kısmen değinen eserlerden biridir. Romanda tam da ayrılış sahnesi için ilginç durumlar aktarılır. Bir yandan kan davasından kurtulmayı başarıp gemiye atlayan bir Müslüman'ın: "Hey Yorgo, bak ölmedim, anamı babamı, kardeşimi öldürsen de ben kaldım, dönüp bunun hesabını soracağım sana! Diye bağırmasıyla mübadelenin bir kurtuluş olduğu vurgulanır ve insani yönlerine değinilir."⁴⁶⁴ Diğer yandan mübadillerin ayrılık noktasında kendilerini teselli edişleri vurgulanır. "Ah Vre pedimu *kendi öz vatanımıza* gidiyoruz, *gâvurun zulmünden* kurtulacağız artık. Hem Türk kızları bu Rum kızlarından daha güzelmiş..."⁴⁶⁵ "Kendi öz vatanımız" vurgusunun yapılması ve daha önce de söz geçen "kötü Rum" imajıyla Müslümanların bir anlamda kovulması romanda mübadillerin ayrılış psikolojisini yansıtmaları açısından önemlidir. Bu anda romanın iki önemli kahramanının diyalogunda "yeniden kök salma" düşüncesinin dile getirilişi de manidardır.⁴⁶⁶ Bu noktada yazarın bir mübadil aileden gelişi önemlidir. Yeni gelinen yer yani Türkiye, mübadillerin çağrıldığı bir yerdir. Onları Mustafa Kemal çağırmıştır buraya ve kurtulmuşlardır. Ancak Yaşar Kemal'in romanında sözü edilen Rumlar ise bir kovulmuşluk hissiyatı içerisinde resmedilir. Yazarlar her ne kadar bu hâdisenin

⁴⁶³ Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e., s. 46.

⁴⁶⁴ Handan Gökçek, a.g.e.,s. 288.

⁴⁶⁵ A.g.e.,s. 280.

⁴⁶⁶ A.g.e., s. 235.

içinden, tanığı değilseler de iki toplum için ayrılışın ayırdına varmış gibi görünmektedirler. Handan Gökçek ise meseleye daha çok “kurtulmacı” pencereden bakarak bir “öz vatan” miti üzerinden ayrılış temasını romanın içerisine yerleştirir. Yaşar Kemal ise tam zıttı olarak Rumlar için Yunanistan’ı “el” ve “yabancı” bir yer olarak değerlendirir. Sözün kısası Rumlar için asıl vatanlarını terk etme Türkler/Müslümanlar için ise öz vatana geri dönüş çizgisi ayrılış temasının temel noktasını teşkil eder.

Ahmet Yorulmaz ise tıpkı Yaşar Kemal gibi *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010) romanında mübadilleri uğurlayan yerli halktan bahseder. Tekrardan, komşuluk ve dostluk dönemlerine vurgu yapılır. Birlikte yaşam kültürü övülür. Dostluktan başka bir şey düşünmeyen ve zaten “sonsuz” barış ve saygı içinde yaşayan imparatorluk insanları bir anlamda birbirlerini bu ayrılış sahnesinde uğurlarlar.⁴⁶⁷ Bunun yanında romanda bir kaçış ve kurtulma vurgusu da *Ah Mana Mu*'da olduğu gibi tekrarlanır. Türkler yola çıkmayla beraber maruz kaldıkları zulüm ve şiddetten kurtulmaktadır artık.

Bu birlikte yaşama kültürü o derece yer almaktadır ki romanda, birbirine her noktada kesintisiz yardım eden, dostluğunu esirgemeyen “kırk yıllık komşu” olarak sorunsuz yaşayan insanlar, roman kahramanları tasvir edilir romanlarda. Yılmaz Karakoyunlu da *Mor Kaftanlı Selanik* (2012) romanında ayrılış noktasında Eleni adlı bir İzmirli Rum'un ayrılışını aktarır. “Gitme! Kal! Beraber büyüdük, bakarız birbirimize”⁴⁶⁸ Eleni ve kocası Philip'in yollarına sular dökerler ve sahile kadar onları gözyaşları içinde uğurlarlar.⁴⁶⁹ Bu romanda da yerli halk ile mübadillerin, Rumların arasındaki asırlık kardeşlik ve kültürel mozaik yapı vurgusundan kaçınılmaz. Temelinde hoşgörü yatan bu birliktelik diğer romanlarda olduğu gibi ayrılış sürecinde de romanlara yansımaktadır. Eleni ise tam ayrılacağı noktada mallarını Emine'ye terk eder. Emine ise onları geri geleceği zamana kadar evi koruma sözü verir.⁴⁷⁰ Bir anlamda Yaşar Kemal'in romanında olduğu gibi geri dönüş

⁴⁶⁷ Ahmet Yorulmaz, *Ulya-Ege'nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları, 2010, s. 8.

⁴⁶⁸ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 124.

⁴⁶⁹ A.g.e. s. 125.

⁴⁷⁰ A.g.e., s. 124.

ve aidiyet vurgusu yapılır. Rumlar burada da geri döneceklerdir zira bu topraklar tarihsel olarak onlarıdır anlamı çıkarılabilir buradan.

Türk mübadillerin “vatana dönüş” teması Rumlar için de vurgulanır *Hasret*'te; (2013) sadece Rumların bir sabah ansızın ve sessizce gidişine ve giderken Omorfia'nın “yüzünüz gülsün biraz, vatanımıza gidiyoruz” deyişine değinilir.⁴⁷¹ Diğer romanların aksine gidişi kabullenmiş bir Rum kitlesinden söz edilir.

Daha giriş cümlesinde epigraf olarak kullanılan “mübadiller memleketi bırakıp vatan gidiyordu” ifadesiyle başlayan *Bir Avuç Mazi* (2013) romanı da kahramanı Fethi Bey'in ayrılırken yaptığı gözlemlerle aktarır ayrılışı. Türklerden önce mübadeleye başlayan Yunan Devleti ve Anadolu'dan getirdikleri Rumların perişan halinin tasviriyle başlar ayrılış yolculuğu. Romancı gidenlerle gelenleri karşı karşıya getirir bir anlamda.⁴⁷² Romanda ayrıca Fethi Bey biraz da milli bir tavırla giderken mal beyanını tam doğru yapar. Romancı burada gelen mübadillerin ayrılırken yaptıkları yalan beyanları dile getirmek için Fethi Bey'e böyle bir davranış kurgular. Fethi Bey bir anlamda gerçek tarihte yaşanmış bir olaya, yanlış beyanla zengin olanlara bir eleştiri mahiyetinde Vapurcular Birliği'ne ödeyeceği paradan bile kaçınmaz. Türkiye'ye gidildiğinde daha fazla mala mülke sahip olmak için yalan beyanda bulunmaktan imtina eder ve bu şekilde ayrılır, gemiye biner. Milli bir tavırlar devletin en ufak paraya ihtiyacı olduğunu vurgular.⁴⁷³

Mübadil'de daha çok ayrılıştan sonra çetelere ve şiddet olaylarına odaklanılırken sadece gidenlerin ardından gözyaşı dökken yerlilere değinilir. Diğer romanlarda olduğu gibi burada da mübadele öncesi dostluk vurgusu yapılır ve gidenler için bestelenen bir türküyeye yer verilir.⁴⁷⁴ Romanda, roman kahramanı İra'nın ilk kez yola çıkış sırasında duyduğu mübadil kelimesi romana ismini veren bölümdür. İra ve kafilesi, başlarında İra'nın babasıyla yola çıkarlar ve Kayseri'de konaklarlar. Birkaç kaçış girişimi sonrasında birçok çeteye uğraşmak zorunda

---

⁴⁷¹ Canan Tan, a.g.e.,s. 144.

⁴⁷² Fügen Ünal Şen, a.g.e.,s. 33.

⁴⁷³ A.g.e.,s. 84.

⁴⁷⁴ Handan Öztürk, a.g.e., s. 24. Türkü;

“Gülcemal dedukleri/Denizi elekleyi/Bacaları dumanlı/Kıyıları bekleyi/Gülcemal Gülcemal/Savruluyi dumanın/Aldın gittin yavrumi/Yoktur senin imanun” şeklindedir.

kalırlar.⁴⁷⁵ *Mübadil* romanı, diğer mübadele romanlarına göre çok daha fazla polisiye öğeler taşıyan, suç ve yasadışılık unsurları barındırır. Kahraman İra, gerek mübadele öncesinde gerekse sırasında ve sonrasında tutkulu bir karakter olarak sürekli bir eylem içerisinde bulunur. Ayrılış sırasında ise daha önce de değinildiği üzere kaçma girişiminde bulunan İra, babası ve kabile için yoluna devam eder. Bu noktada romancı yolculuğun hemen başında işin içerisine çetecileri ve askeri sokarak bir anlamda bir şiddet ortamını gündeme getirir. Roman bu açıdan oldukça hareketli ve gerçeğe yakındır.

Romancı aynı zamanda Enis üzerinden mübadillere musallat olan çetecilere ve genel olarak mübadelenin kötü noktalarına da değinir ve eleştirir. Ayrılış sırasında her iki toplumun kafa karışıklığını yansıtmaya açısından oldukça isabetli yorumlardır yazarın dillendirdiği noktalar.⁴⁷⁶

Son dönem mübadele romanlarından *Ihlamurlar Açarken*'de (2015) romanın kahramanlarından Eleni ile Yusuf'un ayrılış sahnesi gözler önüne serilir. Ayrılış Eleni'nin Yusuf'a saçlarını kesip bırakmasıyla son bulur.⁴⁷⁷ Gençler tekrar birleşmek adına sözleşirler. Ancak ikisi de bunun olmayacağını farkındadır.

Özetle, mübadele romanları başta da ifade edildiği gibi ortak bir bakış açısıyla birlikte mübadillerin ayrılış hikâyelerine ağırlıklı iki farklı pencereden bakarlar. Birinci safhada genellikle Anadolu'dan giden Rumların temsil ettiği "isteksiz" bir ayrılış; ikinci noktada ise Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenlerin dile getirdiği "vatan"ımıza gidiyoruz söylemidir. Bu iki çizgide ilerleyen mübadele romanların mübadillerin ayrılışı teması, özellikle Yaşar Kemal, Yılmaz Karakoyunlu gibi mübadelenin dışından olan yazarlar için biraz daha tarafsız ve insanîdir. Milliyetçi, milli hassasiyetlerin biraz ötesindedir. Olaya insanî bir yaklaşımla yer verirler ve genellikle Rumların ayrılışını ele alırlar. Diğer eserler ise genellikle mübadil kökenli yazarların başını çektiği ve daha çok Müslümanların yaşadığı zorluklara değinen, nispeten daha milli bir bakışın olduğu, vatana dönüş temasının ağır bastığı söylemleri içeren romanlardır. Bu açıdan bakıldığında romancıların

---

⁴⁷⁵ Handan Öztürk, a.g.e., s. 83-84.

⁴⁷⁶ A.g.e., s. 117-118.

⁴⁷⁷ Güngör Mazlum, a.g.e., s. 133.

kimliği yine mübadillerin ayrılışı noktasında romancıların olaya bakış açısını değiştirmektedir.

3.2. “Karşı Kıyı”ya –Yolculuk

Mübadele uygulamasının başlamasıyla birlikte Türkiye’de, sağlıklı bir iskân politikası uygulamak üzere, hazırlıklar yapılır ve bunun için var olan olanaklar olabildiğince kullanılırken, göçü bekleyen göçmenlerin o an içinde buldukları kötü durum, göç olayının bir an önce başlamasını zorunlu kılar. Anadolu’da uğradığı yenilginin psikolojik, sosyo-ekonomik şokunu yaşamakta olan Yunanistan, daha önce de değinildiği gibi, Türkler üzerinde yarattığı baskı ve terör eylemlerini acımasızca sürdürmektedir.⁴⁷⁸ Bu sebeple pek de planlı programlı olmaksızın göç olayı başlatılmış oldu. Zira mübadele kararı alınmazdan evvel de çeşitli bölgelerden sistemsiz olarak yapılan göçler, kaçışlar tespit edilir. Tarihi kayıtlarda göçler hiç de azımsanamayacak ölçüde ve sayıdadır.

Şüphesiz yolculuk aşaması mübadele olgusunun en canlı ve hareketli safhasını teşkil eder. Yolculuk sırasında yaşanan olayların ciddiyeti yadsınamaz tarihsel açıdan. Dönemin koşullarında toplam sayısı iki milyonu bulan insanı karşı kıyıya taşımak gerçekten de olanakların sınırlarını aşan bir durumdur. Yetersizlik ve sistemsizlik bu noktada hemen kendini göstermektedir. Ayrıca mübadelenin bilinen bir maddî boyutu da vardır. Türk Hükümeti ve Devleti mübadelenin icrası noktasında da ciddî zorluklar yaşamaktadır: “ Gazi Mustafa Kemal, işin maddî boyutunun gayet önemli ve acilen çözülmesi gereken bir mesele olduğunu bildiğinden mübadeleye tabi Müslümanlara yardım edilmesi için, 27 Eylül 1923 tarihinde bir beyanname sunmuştur.”⁴⁷⁹

Bunun yanında yıllar yılı yaşadığı topraklardan ayrılmak zorunda kalmış olan insanların yolculuk sırasında hissettikleri, yaşadıkları sıra dışı ve insanlık dışı durumlar birer gerçeklik olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Bu açıdan bakıldığında mübadele romanlarının geneli olayı realist bir açıdan değerlendirerek kahramanlarını yolculuk sırasında yaşanan olumsuz durumlarda resmederler ve her

⁴⁷⁸ Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, I/I, 1991, s. 29.

⁴⁷⁹ Eda Özcan, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21, 2010, s. 61-62.

biri mübadelenin sınırlı koşulları içerisinde yeni evlerine, vatanlarına ulaşmaya çalışan kahramanlarının başından geçenleri aktarırlar. Bu noktada şimdiden söylemek gerekir ki tamamen olmasa da hümanist bir hava izlenirken mübadeleye karar veren kadro hakkında pek fazla eleştiride bulunmazlar. Olaylara sadece yaşadıkları insanlık dışı durum açısından bakmakla yetinirler.

Yaşar Kemal, Karınca Adalı Rumların epik ayrılış sahnesine değindikten sonra *Bir Ada Hikâyesi* 'nin ilk cildinde Rumların yolculuklarını resmeder. Romanda Rumlar, Yunan tekneleri ile denize açıldıktan epey sonra bir kedi miyavlar. Gemiciler bunu duyar, bütün tekneyi arayıp, buldukları kedi köpekleri denizin ortasına atarlar. Sürgünlerle gemiciler arasında büyük kavgalar çıkar. Kedi köpek kavgasından yaralananlar, kaşı gözü patlayanlar, kolu, bacağı kırılanlar olur, öteki teknelerde de kedi köpek başkaldırıları olmuştur. Pire'ye çıkınca, adalıların hepsini hapse atmışlardır. Türk tohumu diye işkencenden geçirmişlerdir.⁴⁸⁰ Yaşar Kemal, Karınca Adası sakinlerinin sessiz ama ihtişamlı ayrılışını tasvir ettikten sonra onların yolculuklarına sadece “kedi köpek” olaylarıyla değinir. Bu derecede ehemmiyetsizliğin sebebi pek anlaşılabilir, zira gelenlerin yani Türk tarafının taşıdığı insanların, kahramanların yaşadıklarına çok daha fazla yer vermektedir. Yalnızca varışlarında “Türk tohumu” şeklinde bir imajla nitelenen mübadillerin Anadolu'nun insanı olduğu vurgusuna dile getirilir. Zaten gidenler de karşı kıyıyı hep yaban eller olarak tanımlarlar.

Yaşar Kemal, Lena'nın Atina'ya gidişi, üst üste balıkçı teknelerine binişleri ve Yunanlıların onları nasıl “Türk” diye aşağıladıklarına çok az değinir. Yolculuğun kötü ve acı taraflarını ise daha çok gelenlerin anlatmaları üzerinden aktarır. Karınca Adası'na gelen Hüsmen'in iki küçük kızının gözünden yolculuğun çeşitli boyutları ortaya şu şekilde konular: “Oysa vapurla gelmişlerdi. Ama ne denizi ne de köpükleri böyle gömüşlerdi. Vapurda üst üsteydiler. Kadınlar, çocuklar kusuyorlar, erkeklerinse ağzını bıçak açmıyor, çömelip ellerini koyunlarına sokmuşlar, yüzleri kırışık içinde kalmış, dudakları sünmüş düşünüyorlardı. Vapur bir de kokuyor, kokudan burunlarının direkleri kırılıyor, apteshanelere çatlayacak duruma gelmeden gidip sıraya girmiyor, bekliyorlardı (...) Çok ölmüşlerdi. Nasılsa sonradan

⁴⁸⁰ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana- Bir ada Hikâyesi I-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 302.

dirildiler...”⁴⁸¹ İlk önce bu sahneyi aktaran romancı daha sonra Giritli Musa Kazım’ın gözünden eksik kalan parçaları tamamlar. Musa Kazım yolcuğu anlatırken yazar bir anlamda onun anlatımını özetler: “(...) Sonra da nasıl köhne bir vapura üst üste bindirildiklerini, vapurda en çok susuzluk çektiklerini, tuvaletlere kokudan, pislikten girilmediğini, eski vapurun her bir yanın durmadan yalpaladığını, en küçük bir dalgada bile sağa sola yattığını, yolcuların hemen hepsinin iki büklüm olarak kustuklarını, vapurun iki gün içinde dayanılmaz bir kokuyla koktuğunu, günler geçtikçe, kokunun, susuzluğun arttığını, vapurdakilerin yarından çoğunun hastalandığını, birçok çocuğun öldüğünü, ölümlerin kimseye gösterilmediğini, ölümlerin yolculuk boyunca koktuklarını, ölümlerin denize atıldığını, vapurun içinin durulmaz bir duruma geldiğini, kokulardan hastalananların gittikçe çoğaldığını, İzmir limanına gelince ilgililerin vapura kokudan giremedikleri, mecburen girenlerin de burunlarına bezler bağladıklarını, hastaların, yaşlıların, çocukların, hamalların da vapurdan indirdiklerini, ölümlerini saklayanların ölümlerinin başında beklediklerini...”⁴⁸² Esasında Yaşar Kemal’in Musa Kazım karakteri üzerinden naklettiği yolculuk sahnesi genel itibariyle her mübadilin yaşadığı cinstendir. Birçok filme de konu olan yolculuk, aktarma sırasında gemide yaşananlar tam bir insanlık dramını yansıtır.

Çağın Irmak’ın *Dedemin İnsanları* adlı filmi de çocuğu yolculuk sırasında vapurda ölen bir kadının haykırışına sahne olur. Ölen çocuk, bebek görevliler tarafından denize atılır.⁴⁸³ Benzer sahneler mübadele romanlarında sık sık tekrarlanır. Yolculuk sırasında yaşanan ölüm olayları romanlarda sıradan bir gerilim unsuru olarak sürekli bir biçimde tekrar edilir. Başka başlıklar altında da ortaya konan tematik ortaklık bu konuda da ön plana çıkmaktadır.

Yılmaz Gürbüz’ün *Mübadiller* (2008) romanında meselenin başka bir boyutuna değinilir. Mübadele romanları içerisinde nispeten milli bir karakteri barındıran, meselelere hep bir milli çerçeveden bakan Yılmaz Gürbüz, yolculuk sırasında diğer romancıların yaptığı gibi koşulları eleştirmez. Aksine kahramanı aracılığıyla, yolculuk sırasında ünlü taşıma gemisi Gülcemal’i mekân olarak kullanır.

⁴⁸¹ Yaşar Kemal, *Karınca’nın Su İçtiği – Bir Ada Hikâyesi 2-*,Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 60.

⁴⁸² Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s.55-56.

⁴⁸³ Çağan Irmak, *Dedemin İnsanları*, 2011.

Romanın başkahramanı ile tarihsel bir kişilik olan Mustafa Necati Bey Gülcemal'in kaptan köşkünde bir araya gelirler. Mustafa Necati, mahrumiyetin olabileceğini söyler mübadiller için ancak milli bir çözüm bulunmuştur taşıma işi için, bunu da Mustafa Necati bulmuştur. Bunun üzerine Gazi ve Kuva-yı Milliyeciler karşı çıkar ve Seyr-i Sefain gemiler alıp taşıma işine başlarlar.⁴⁸⁴ Romancı yolculuk sırasında tarihi bir durumu tartışır kahramanına. Meseleyi ise "Ne de olsa Gazi bizim hemşerimiz" diye tamamlar. Gazi bütün bu yolculuk sorununu çözmüştür, bir anlamda milli bir taşıma işlemini Gazi sağlamıştır.⁴⁸⁵ Romanda bunun dışında Türklerin taşınması milli bir çizgide ve vatan dönüş teması altında ele alınır. Büyük bir bütünleşmedir. Kahramanlar bu açıdan bakıldığında diğer romanlarda olduğu gibi Anadolu'ya ve "öz vatan"a yabancı kimseler değildirler. Diğer mübadele romanlarında olduğu gibi gideceği yer hakkında hiçbir fikri bulunmayan kahramanlar bulunmazlar bu romanda. Tam tersi memleketinin siyasetine ve hatta Cumhuriyet'e sadık insanlar, kahramanlar çizilmiştir. Bunun aksine, Türkler açısından meseleye milli bir pencereden yani yolculuğun bir "kavuşma" miti üzerinden kurgulanmasına karşın Rumların gidişi dini bir çizgide ele alınır.

Anadolulu Rumlar için *megali kathastrophi* yani *büyük felâket* olarak adlandırılan mübadele *Mübadiller* (2008) romanında yolculuk esnasında dini bir bakışla ele alınır. Gemideki Rum mübadil, elindeki şarap ve ekmekten yiyip içerek bağırır ve elindeki ekmeğin İsa'nın vücudu şarabın ise kanı olduğunu söyler. Ekler; "artık biz mübadiller de birer İsa'yız." Bir anlamda Hz. İsa'nın çilesi ile Rumların yolculuk sırasında çektiklerini eş tutar romancı. Roman kişisi, İsa'dan daha acılı olduklarını söyler. İsa, karısının veya çocuklarının ölüsünün denize atıldığını görmemiştir ama mübadiller görmüştür.⁴⁸⁶ Rumların açısından bakan romancı daha dini bir birleşim tasarlar. Diğer romanlarda da tekrarlanan bu motif yapı Girit'in, Midilli'nin ve Yunanistan'ın artık "İsa'nın kendisi olması şeklinde tezahür eder. Burada ise mübadiller çektikleri acı ölçüsünde İsa'ya eşdeğer görürler kendilerini.

Ah Mana Mu'da (2011) birçok romanda olduğu gibi yolculuk esnasında yaşanan terör ve çetecilik olaylarına yer verilir. Çeteciler yola çıkmış olan Müslüman

---

⁴⁸⁴ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s.463.

⁴⁸⁵ A.g.e., s.463.

⁴⁸⁶ A.g.e., s.401.

kafilesinin yolunu kesip bütün mallarına el koyarlar ve çatışmalar çıkar, ölenler olur.⁴⁸⁷ Aynı tema *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010) romanında ve *Hasret*'te (2013) tekrarlanır. Mübadillerin ayrılış ve yolculuk süreçleri sırasında sık sık sistemli veya münferit bir şekilde gerçekleşen şiddete maruz kaldıkları romanların en travmalı yanlarını oluşturur. Çoğu roman özellikle bu noktada hümanist çizgiden çıkarak işin milli boyutuna değinir ve çetecileri ve dolayısıyla mensup oldukları dini ve milleti alçaltıcı söylemlerde bulunur. “Pis Rum/Pis Türk” kavramları burada belirginlik kazanır.⁴⁸⁸ *Hasret* romanı yolculuğu tasvir ederken biraz daha ayrıntıya iner. Yolculuk sırasında baş gösteren salgın hastalıklar, sefalet ve pislik, pire ve bit gibi vebaya zemin hazırlayan durumlara ayrıntılı bir biçimde değinilir. Şaşırtıcı bir biçimde bu durum aktarılırken buna sebebiyet veren, karar veren merciler hiçbir biçimde eleştirilmez. Romanda mübadele olan Omorfia, Patricia ve Eleni'nin gözünden aktarılan olaylar içerisinde diğer mübadele romanlarında da değinilen gemide ölüm ve denize atılma metaforu bir şekilde yeniden gündeme getirilir. Ancak burada romanın başkişilerinden Omorfia'nın gemide ölen ve denize atılan bir kişi için “diyar-ı gurbette el toprağında can vereceğine, suların huzur bulur hiç değilse” deyişi, Rum mübadiller tarafından Yunanistan'ın diyar-ı gurbet olarak görüldüğünü dile getirir.⁴⁸⁹ Bu noktada *vatan* ve *yaban el* kavramı tekrar gündeme getirilir. Mübadiller için, Yaşar Kemal'in dörtlemesinde de değinilen vatan, Anadolu'dur, Yunanistan ise yabancı bir memleket olarak addedilir. Canan Tan'ın *Hasret* romanı ise bu meseleyi mübadillerin yolculuğu esnasında tekrar gündeme getirmektedir. Bu vesileyle aidiyet mefhumu da tekrar kurcalanmış olur.

Gemide baş gösteren hastalıklar, salgınlar ve ölümler *Mübadil* (2014) romanında da tekrar edilen bir konu olarak görülmektedir. Mübadil romanının kahramanı İra, yolculukta annesi Eleni'yi tifodan kaybeder. Ancak Mübadil romanı yolculuk esnasında daha başka insan hallerini de yansıtır. İra'nın kız kardeşinin gemide gizli gizli bir adamla yatması, Yorgo isimli bir adamın İra ile evlenmek istemesi hep yolculuk sırasında olur. İra, romanda, psikolojisi sarsılmış, kimseye güvenemeyen bir çizgide aktarılır. Romancı kahramanı İra'yı cinayet işlemekten ve

---

⁴⁸⁷ Handan Gökçek, a.g.e., s. 189.

⁴⁸⁸ Canan Tan, a.g.e., s. 138.

⁴⁸⁹ A.g.e., 155.

her türlü kanundışı işi yapmaktan korkmayan bir çizgide yansır. Bu bağlamda, gemide kendisiyle ısrarla evlenmek istediğini söyleyen Yorgo'yu gemiden atarak öldüren İra, bunun rahatlamasını da yaşar içinde. Esasında kafası karışık ancak tutkulu bir çizgide işlenen kahraman tam bir mübadil zihin yapısını yansıtmaktadır. Diğer romanlardaki maruz kaldığı olumsuzlukları kabulleniş İra'da yoktur.⁴⁹⁰ Daha mücadelecı bir çizgide, Anadolu'ya ve dolayısıyla sevdiği adama geri dönmek için elinden geleni yapan, sağ kalmak için çabalayan ve her fırsatı değerlendiren bir çizgide resmedilir İra.

Yılmaz Karakoyunlu yolculuk meselesine taşıma koşullarının ilkelliği açısından bir eleştiri getirir. Romanda Venizelos ile Kral Kostantin'in görüşmelerine yer verilir ve yaşlı, hasta ve çocuk mübadillerin yollarda, gemilerde telef oldukları gündeme getirilir. Venizelos'un konuşması bir itiraf niteliğinde yansıtılır, dindaşlarının, Helenlilerin denizin ortasında aç ve hasta olarak yolculuk etmek zorunda olması Venizelos'un kabahati gibi gösterilir.⁴⁹¹

Sonuç olarak, mübadele romanlarında yansıtılan, resmedilen yolculuk genellikle aynı tematik çizgilerde aynı vurgularla ilerler. Özgünlük yine romanlarda kahramanların vatanlarından memleketlerine doğru gidişlerinde merceklerle aranabilecek bir gerçekliktedir. Çoğu romancı aynı öğeleri tekrar eden popüler bir yolculuk teması işler yapıtlarında. Okuyucuyu şaşırtmayan, kitaba ve resmi verilere uygun, fotografik bir gerçeklikte, sabit bir anlatının bir parçası âdeta tekrarlanır tüm mübadele romanlarında. Yukarıda da değinildiği üzere yalnızca bu değişmeyen temanın içerisinde bir iki romanda diğerlerinden farklı unsurlar yer alır. Yolculuk, acıklı sahneleriyle ve genellikle ölüm, hastalık ve üzüntü başlığı ile mübadele romanlarında karakteristik bir çizgiyi oluşturması açısından önem kazanır. Her ne açıdan bakılırsa bakılsın, roman yazarlarının bu noktada gördüğü şey çoğunlukla bir insanlık dramıdır. Beklenildiğinin aksine yolculuk mübadele romanlarında büyük umutların yeşerdiği bir safha değil, daha çok fiziksel ve ruhsal yıkımın yaşandığı bir süreçtir.

---

⁴⁹⁰ Handan Öztürk, a.g.e., s. 210-222.

⁴⁹¹ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 182.

3.3. “Yeni Vatan”a – Varış

Varış, kendi içerisinde farklı değişkenleri barındıran bir süreç olarak mübadele romanlarında ele alınan bir durum olarak görülmektedir. Türkiye’ye yahut Yunanistan’a varışla birlikte farklı bir dünyaya adım atmış olan mübadillerin genellikle ilk izlenimleri ve başlarına gelen olaylar romanlarda dikkate değer bir biçimde değerlendirilmektedir. Bilindiği üzere ilk mübadil kafilesi 3 Aralık 1923’te İzmir’e geldi. 1027 kişilik kafiye Girit’in Hanya şehrinden yola çıkmıştı. Dönemin İzmir gazetelerinden Ahenk, “İlk Kafile-i Mazlumin” başlığını atar gelen mübadiller için.⁴⁹²

Mübadillerin gelişi ile birlikte belirli bir prosedür de takip edilmektedir. Bu prosedüre göre gelen mübadiller ilk üç gün misafirhanelerde barındırılıyordu. Karşılama eyleminin bu ilk aşaması başarı ile yerine getiriliyordu. Mübadillerin önceden belirlenen yerlere götürülmeleri ve yerleştirilmesinde ise problemler baş gösteriyordu. Sağlık problemleri işi zora sokuyordu. “Köylü mübadillerin tarım bilgisi iyiydi, ama ellerinde tarım âlet ve edevatı yoktu. Çoğu yalnızca sırtındaki gömlek ve 15-20 günlük iâşe parasıyla gelmişti. Tohumluk ve tarım için gerekli âletleri devlet sağlasa bile 15 milyon gibi bir meblâğ tutuyordu. Bunun yanında bazı hali vakti yerinde mübadiller, geldikleri yerleri beğenmediler. Eski yaşadıkları statüde yaşamak için göç etmek istediler, sahte kıymet takdiri beyanlarıyla bıraktıkları mallardan daha fazlasına kondular. Bu durum ayrıca ülkede yeni bir iç göç dalgasının oluşmasına da sebep olmuştur. Bunun üzerine 17 Ocak 1924’te yayınlanan bir genelge ile bu mübadiller kendilerine verilen yer dışında göç ederlerse, tüm mübadillikten doğan haklarını kaybetmiş oluyorlardı.”⁴⁹³

Mübadillerin ilk anda konaklamalarını tesis etmek için misafirhaneler oluşturulmuştur. Bu da 28 Kasım 1924’te kabul edilen Misafirhaneler Talimatnamesi hükümleriyle sağlanmıştır. Bunun yanında MİİV’in yanında Hilal-i Ahmer’in de ihraç iskelelerindeki büyük misafirhanelerde onar yataklı birer revir açarak tedavi

⁴⁹² Emin Akdağ, *Şahitlerinin Dilinden Unutulan Büyük Göç*, Zaman Kitap, İstanbul, 2005, s. 22.

⁴⁹³ A.g.e., s. 28-29.

işlerini üstlenmesi, tıbbi malzeme bulundurması ve buradaki mübadillerin en çok üç gün boyunca sıcak yemek ve çay ihtiyacının karşılanması hususları belirtilmiştir.⁴⁹⁴

Mübadillerin konaklamalarını sağladıktan sonra onları uğraşlarına ve mesleklerine göre tasnif etme ve iskân edilecekleri bölgelere gönderme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nüfusu teşhiz etme işi 1 Kasım 1936'da Atatürk'ün konuşmasında netliğe kavuşan bir husus olmasına karşın daha mübadiller karaya adım atar atmaz onların hakkında bilgi toplayan memurlarında görevlendirildiği bilinmektedir. Romanlarda pek değinilmemesine karşın mübadillerin teşhiz ve iskân mübadeleden çok sonra tamamlanabilmiş bir husus olarak bilinmektedir. 1936'daki konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk: "Anavatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın iskânı başlıca işlerimizdendir. Göçmenleri iyi yerleştirmek ve süratle üretmen kılmak için, onları kâfi derecede teşhiz etmeye çalışıyoruz. Aldığımız neticeler ümit vericidir. Bu milli meseleye tahsis edebildiğimiz vesait derecesinde, fakat ara vermeksizin devam edeceğiz" diyerek konunun önemini ve mübadeleden yıllar sonra bile canlılığını koruyan bir durum olduğunu da vurgulamıştır.⁴⁹⁵

Ancak daha ilk safhada bu tasnif ve bilgi toplama işi bindirme iskelelerinde sözlü olarak yapılmış, mübadillerin tarımsal uğraşı türlerinin ne olduğu konusunda bilgiler derlenerek bağlı oldukları ziraat şubeleri araştırılmıştır, ama göçmenler Türkiye'ye geldikten sonra, düzenli ve koordinasyonlu bir yerleştirme politikasını sağlayacak düzenlemeler aksamayacak biçimde yapılamadığından bu bilgilerden de yeterince yararlanılmadığı görülmüştür. Her bindirme iskelesinde birer bindirme heyeti bulunmaktadır. Selanik, Kavala ve Girit'te, beşer kişiden oluşan bu heyetlerin görevi, göçmenlerin vapurlara bindirilmesi işleriyle uğraşmaktır. Hangi yöre göçmenlerinin, hangi vapura bindirilmesi gerektiği bu heyet tarafından saptanmaktadır. Göçmenlerden ön bilgileri toplayan ve isticvap eden de bu heyetlerdir.⁴⁹⁶ Mübadele İmar ve İskân Vekâleti elindeki kısıtlı kadro ve imkânlarla bu vazifeyi yapmaktadır.

---

⁴⁹⁴ İbrahim Erdal, Mübadele – *Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923–1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 112.

⁴⁹⁵ A.g.e., s. 264-265.

⁴⁹⁶ Kemal Arı, a.g.e., s. 34.

Bilindiği üzere İzmir'e ilk göçmen kafilesi, 3 Aralık 1923 günü gelmiştir. Ahenk Gazetesi bu haberi 'İlk Kafile-i Mazlumin' başlığıyla duyurmuştur. 1027 kişilik bu kabile, Hanya'dan hareket etmiş, yolda bir kadının doğum yapmasıyla sayı 1028'e çıkmıştır. Klazumen tahaffuzhanesi'nde sağlık kontrolünden geçirilen bu göçmen grubu, halk tarafından pek sıcak bir ilgiyle karşılanmış, karınları doyurulmuş, ilgililerce dinlenmeleri sağlanmıştır. Çokça zamandır gelmeleri beklenen göçmenlerin, gelen bu ilk grubu, halkın vicdanında oluşan heyecanı doruk noktasına çıkarmıştır.⁴⁹⁷ Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı bilinmekle birlikte Yunanistan'a taşınan Anadolu Ortodokslarının ve Trakya mültecilerinin tam sayısını güvenilir istatistiksel kayıt bulunmadığı için kestirmek çok zordur. 5 Mayıs 1928'de yapılan nüfus sayımına göre 1.221.849 göçmen vardır."⁴⁹⁸

Mübadillerin karaya ayak basmalarıyla halk, resmi ve özel kuruluşlar, dernekler ve basın, göçmenlerin uyandırdığı sevinç ve heyecanı, 'milli bir şenlik' olarak nitelendiriyorlardı. "kurtularak, kurtarılarak... her şeylerini, babalarının, toprağa kaybolmayan şehitlerinin kanlı cesetlerini terk ederek" gelen "her birinin bağrından, ruhunda, kalbinde bir şehidin acısı olan" bu "bedbahtları, hürmetle, muhabbetle, şefkatle" bağrılarına basmak, "Teselli etmek" görevini ifa ediyordu toplum topyekun.⁴⁹⁹ Yine bu durum Ahenk gazetesinin 28 Teşrinisani 1923 tarihinde yaptığı mübadillerin varışı konulu haberde yer almaktadır.

İzmir'in Ahenk gazetesi 2 Kânunuevvel 1923 tarihinden toplumu gelen mübadillere yardım etmeleri konusunda da bir beyanname ile teşvik etmekteydi. Vatandaşlara seslenen bu beyanname, "Türk'ün asil ve necip" kanındaki konukseverliğin bütün dünyaca bilindiği anımsatılarak, yüz binlerce "dındaşın sefil ve perişan" bir biçimde Anadolu'ya, "ana kucağına hicret ve iltica ettikleri, her türlü sanatlarıyla harabeleri ihyaya... şenlendirmeye, nurlandırmaya gelen bu bedbahtlara" her türlü yardıma dinen ve insaneten mecbur olduğu belirtiliyor; memlekette mevcut bilumum cemiyeti temsil eden komisyonumuz necip milletimizin hissiyat-ı rahm ve şefkatine güvenerek, bütün halkı işar-ı rahm ve şefkat ve fedakarîye davet

---

⁴⁹⁷ Kemal Arı, a.g.e., s. 38.

⁴⁹⁸ Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford University Press, New York, 2006, s. 71.

⁴⁹⁹ Kemal Arı, a.g.e., s. 38.

ve bu muavenet-i insaniyetkarinin de inşallah makbul olacağını arzeyler” deniyordu. Komisyon; aynen ve nakden yardım topluyordu.”⁵⁰⁰ Mübadillerin dezenfekte edilmesi için kurulan Klazumen Misafirhanesi, Hilal-i Ahmer’in katkılarıyla faaliyete geçmişti (...) İzmir’de Hilal-i Ahmer’e ait iki dispanser ve iki hastane, göçmenlerin sağlık kontrolleri ve tedavileri için hazırlanmıştı.⁵⁰¹

“Doğrudan İzmir’e gelen göçmenler, Punto’da karaya çıkıyor, ilk sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra, hasta ve yaşlı olanlar Hilal-i Ahmer’e ait kamyonlarla misafirhaneye götürülüyorlardı. Ağır hasta olanlarla, revirde tedavileri gerekenler, hastalığın derecesine göre ya Hilal-i Ahmer’e ait revirlerde alıkonuluyor ya da büyük hastanelere sevk ediliyorlardı (...) İaşe işini, vekalet aracılığıyla Hilal-i Ahmer üstlenmişti. Kurulan aşhanelerde sıcak yemek pişiriliyor, halktan ya da cemiyetlerden gelen yiyecek yardımları dikkate alınarak tabldot çıkarılıyordu (...) Cemiyet’in başlattığı yardım kampanyası da oldukça etkili olmuştu (...) halkın ilgisini çekecek müsamereler düzenlendi. Bir de bol bol halkı yardıma çağıran tebliğler yayınlandı.”⁵⁰² Dönemin basınında yer alan haberlere göre vapurdan inip karaya çıkan göçmenler, halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmaktadırlar. Kurtuluş Savaşı’nın getirdiği onca acıyı görmüş, ulusal birlik ve bütünlüğün bu zor zamanlarda önemini kavramış Türklerin; bir zamanlar Anadolu’yu çizmeleriyle çığneyen Yunan ordularının ve onların işbirlikçisi olmuş yerli Rumların, Anadolu’dan uzakta, kendi ırklarından olmayan Türklere karşı yapmaya devam ettikleri kötülük, derinden yaralanmalarına neden olmuştu.⁵⁰³ Bu hareketlilik sırasında yalnızca gelenleri değil aynı zamanda gitmeye çalışanları da görmek mümkündür. Hilal-i Ahmer, sadece gelmekte devam eden mübadillerle ilgilenmemiştir. Salib-i Ahmer’in muavenet talebi üzerine İstanbul’daki Rum muhacirler ile de ilgilenmektedir.⁵⁰⁴

Mübadele sürecinin kararlaştırılmasından hemen sonra uygulanmaya başlanması ile birlikte daha hazırlıklar yapılmadan Yunanlılar özellikle Girit’te bulunan mübadillerin hızlı bir şekilde adayı terk etmelerini istemişlerdi. Bunu

---

⁵⁰⁰ Kemal Arı, a.g.e., s. 39.

⁵⁰¹ A.g.e.,s. 41.

⁵⁰² A.g.e.,s. 42.

⁵⁰³ A.g.e.,s. 43.

⁵⁰⁴ Eda Özcan, a.g.e., s. 66.

yapmazlarsa adaya gelecek olan üç bin Pontuslu Rum'un Türk mübadillerin evlerine hemen yerleştirileceğini dile getiriyorlardı. Gelen Rumlar Müslüman mübadillerin eşyalarına el koyuyorlardı. Bu baskılar Çanakkale'de de duyuldu. Bunun üzerine Çanakkale *Vilayet Gazetesi*'nde *Muhacirlere Yardım Edelim* başlıklı bir makale yayımlandı:

“Ülkemiz her taraftan düşman muhacematına maruz kaldığı günlerde azim ve imanımızla çıkardığımız büyük ordu vatanımızı hain düşman ayaklarından kurtardı. Bu suretle, Anadolu ve Trakya'da yapılan mezalim nihayetlerken esir vatan parçalarında dindaşlarımız şedit bir işkenceye tabi tutuluyorlardı. Ve son zaferimizle sersemleşmiş alçaklar hiddetlerini zavallı, silahsız kardeşlerimize tahammülfersa mezalim icra etmekle teskin ettiler. Gençler öldürüldü. Irza geçildi; hanmanlar söndürüldü. Daha nice akıl ve hayale sığmayacak şenaatler irtikâp edildi. Aç ve susuz; evsiz kalan Garbî Trakya'da Girit'te bulunan din kardeşlerimiz bitkin bir vaziyette bizden istimdada başladılar. Feryatlar her Türkün kalbini sızlattı. Her gün yüzlercesi hâke serilirken her gün binlercesi zulüm ve işkence kurbanı olurken Türkün asil necip kanı damarlarında nasıl duruyordu... Bizi kurtarınız!? Diye feryat eden bu Müslümanlar son bir ümid-i necat taşıyordu. Hicret etmek ya da ölüm! Matem bulutları afâkı kaplamış, hiçbir taraftan ümid-i halâs yok iken bu iki kelime onlara büyük bir cesaret bahsediyordu. “Ölüm” ne tatlı bir hülya. Lâkin murdar ellerde caniyane katledilmesi arzukeş bir Türk kalbi yoktur. Türkün şanına yakışır bir ölüm. Mertçe ölmek vardır. İşte dindaşlarımız buna meftun-u meclubtu. Caniyane ve vahşiyane ölümden kurtulmak için Türk ve Müslüman kardeşlerinin aguş-u şefkât ve hamiyetine almak lâzımdı.” “Dindaşlarımıza yardım bir vazife-yi vatanîye ve fariza-i diniyedir. Memleketimizin ziraî, sınaî boşluklarını dolduracak muhacir kardeşlerimize azamî muavenette bulunalım. Düşman elinden kurtulan bu kardeşlerimiz Türk vatanında gözümüzün önünde bakımsızlıktan terk-i hayat ederlerse bizlere ayıptır...”

“Bütün Çanakkale ahalişi bu emr-i hayra can-ü gönülden iştirak etmesi bir vecibe ad eylemektedir. Hepimiz gücümüz yettiği kadar muavenet etmekle bu insanî borçtan ancak kurtulabiliriz...”

“Aç ve susuz; evsiz kalan Garbî Trakya'da Girit'te bulunan din kardeşlerimiz bitkin bir vaziyette bizden istimdada başladılar. Feryatlar her Türk'ün kalbini sızlattı. Her gün yüzlercesi hâke serilirken her gün binlercesi zulüm ve işkence kurbanı olurken Türkün asil necip kanı damarlarında nasıl duruyordu... Bunların ne yiyecek ekmeği ne yatacak yeri vardır. Düşman kurşununa, düşman süngüsüne hedef olup bugün mecruhen kollarımız arasına atılan kardeşlerimiz bizden muavenet bekliyor. Onlara giyecek lâzım, onlara yiyecek lâzım, onlara ilaç lâzım...”

“Çanakkale'ye de Girit'ten muhacirlerden bir kabile gelmek üzeredir. Bunların ne yiyecek ekmeği ne yatacak yeri vardır. Babası balta ile hunharca şehit edilen kim bilir kaç öksüz göreceğiz. Yavrusunun açlıktan mütevellit bitabane eninini durdurmak için memesinden bir damla sütü bulunmayan validelere acımayacak mıyız?”⁵⁰⁵

Bu bildiriyle birlikte, gelecek olan mübadiller için topyekûn bir yardım faaliyetine girişilmesi ve bu faaliyetin geniş çevrelerden destek bulması hedefleniyordu. Yine 3–4 Kanun-ı Evvel 1923 tarihli *Ahenk Gazetesi*'nde yer alan

⁵⁰⁵ Mithat Atabay, “Mübadelede Küçükkuyu”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 2008, s. 68-69.

haberde gelenlerin karşılanması ve sağ salim ulaştıkları konusunda bir habere rastlanmaktadır: “Kardeşlerimiz tahaffuzhanedeki memurin ve İzmir’den giden muhacir yurdu heyeti tarafından hürmetle istikbal olunmuşlardır. Karaya çıkanlar vatanın hür ve mesut topraklarını öperek Allah’a hamd eylemişlerdir. Bu manzara karşısında gözyaşları dökülmüştür. Kardeşlerimize sıcak yemekler tevzi olunmuş ve istirahatları temin edilmiştir. Bu gün selamete Ayvalık’a gideceklerdir. Kardeşlerimizin ahval-i sıhhiyeleri hamd olsun pekiyidir ve inşalar daima iyi olacaktır. Galiba vakt-i muvasalâtın buraca malûm olunmasından ileri gelmiş olacak ki kardeşlerimize sigara yetiştirilememiştir. Vapurdan çıkanlar hep tütünsüzlükten üzüldüklerini söylüyorlardı.”⁵⁰⁶

Basında ve kamuoyunda yer alan bu türden haber ve beyannamelerin ışığında mübadeleye tanıklık edenlerin sözleri ancak bir fısıltı şeklinde romanlara yansımaktadır. Daha önce de değinildiği üzere mübadiller arasında yaşadığı felâketi yazmaya yetenekli birinin bulunmaması bu yazma işini sonraki kuşaklara ertelemiştir. Bunun yanında o dönemde hiçbir mübadille de mülâkat ve röportaj da yapılmamış, ailelerin yaşadıkları basında ve resmi belgelerde hiç yer bulmamıştır. Suskunluk dönemi olarak da adlandırılabilen bu dönem için toplumun hâdiseye ne derece kayıtsız olduğunu da gösterir. Ancak, gazetelerin ve basının organizasyon ve kampanyalarıyla mübadele yerli halkın dikkatini çekebilmiştir. Bu noktada ikinci elden de olsa mübadillerin gözünden bakmaya çalışan romanların aktardıkları önemlidir. Bu noktada romanlarda yer alan yeni vatana geliş ve karşılaşılan zorluklara, özellikle de karantina olarak bilinen sürece, değinmek önem kazanmaktadır.

Ahmet Yorulmaz’ın üçlemesinde ikinci bölümü teşkil eden *Kuşaklar ve Ayvalık Yaşantısı* (2006) romanı varış sırasında yaşanan bir çekişmeyle söze başlar. Daha sonra da farklı düzeylerde tezahür edecek olan Midilli ve Girit göçmenleri arasındaki önce gelmek ve sonra gelmek ile Ruamlardan kalan malların Midilli göçmenlerine daha rahat dağıtılmış olması eleştirilir. Ayvalık’a yerleşen bu iki topluluk arasında günümüzde bile devam eden ayrışmanın temelidir bu.⁵⁰⁷ Ayrıca

⁵⁰⁶ Cengiz Parlak, “Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 10, Sayı: 13, 2012, s. 134.

⁵⁰⁷ Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar ve Ayvalık Yaşantısı*, Remzi Yayınevi, 5. Basım, İstanbul, 2006, s. 27.

gelişleriyle birlikte yoksullukla kıvranan Girit göçmenleri için düşünülen iskân-ı adi yöntemi ile zeytinlik, tarla, ev, dükkân alamayan mübadillere sadece başlarını sokacak bir ev verildiğine de değinilir.⁵⁰⁸ Romancı mübadillerin ilk geldikleri sırada karşılaştıkları zorlukları kapalı bir dille Girit'ten gelenlere yeterince yardımın ulaşmadığını dile getirirken, daha önce gelip iltimas ve rüşvetle Ankara'dan kendine tapular, mallar elde edenleri de eleştirir. Bu konuda adaletli bir dağıtım sağlayamadığı için hükümet yahut vekâlet üstü kapalı bir biçimde eleştirilir.⁵⁰⁹ Ayrıca Girit'ten Hanya gibi büyük şehirden gelen mübadillerin Küçükkuşu gibi köylerde barınmayıp İzmir'e yahut Ayvalık'a yerleşmelerini aktarırken yeniden oluşan bir iç göç dalgasını dile getirir.⁵¹⁰ Normal bir göç daha iyi koşullara geçiş ve daha konforlu, müreffeh bir hayat standardına kavuşmak, yeni imkânlar elde etmek için yapılır. Bu noktada gelen Giritlilerin yeni imkânlar için zorunlu göç sonrası tekrar iç göçlerle yeni imkânlar aramaları doğal bir süreçtir. Mübadillerin mübadele sonrasında tekrar başlattıkları iç göç dalgalarına da ayrıca bakılması gerekmektedir.

Yaşar Kemal, kurgusal olarak tasarladığı Karınca Adası'na Anadolu ve onu çevreleyen coğrafyadan özellikle de Yunanistan'dan gelenleri yerleştirir ve yeni bir yaşam kurmalarını sağlar dörtlümesinde. Romanın başkişisi Poyraz Musa, gelenleri karşılar ve ada hakkında bilgi verir, onlarla ilgilenip her türlü ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Musa'nın gözünden anlatılan mübadillerin gelişi *Karınca'nın Su İçtiği*'nde (2010) gösterişsiz bir şekilde tasvir edilir. Gelenler, üç tekne ile yanaşanlar; telaşlı, bitkin, tedirgin, ürkmüş, korkmuş şekilde kıyıya inerler. Bir adan onları getirip ağacın altına oturtur ve "Karınca Adası, Burada oturacaksınız. Devlet size burayı tahsis etti. Cennet gibi bir yer" der. Hepsinin yüzleri soluk, gözlerinin altı kırışık içindedir.⁵¹¹ Yaşar Kemal, kahramanının bakışıyla mübadillerin adaya ayak basışını olumsuz yönleriyle ele alır. Romancı, mübadilleri Musa ile konuşturarak onların geçmiş ve durumları hakkında ayrıntıya iner. Mübadiller perişan bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Bu sırada içlerinden biri öne çıkarılarak Musa ile konuşur. Aksakallı

---

⁵⁰⁸ Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s. 39.

⁵⁰⁹ A.g.e., s. 110.

⁵¹⁰ A.g.e.,s.155.

⁵¹¹ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği- Bir Ada Hikayesi 2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33-34.

adam, “biz buraya gelmek istemedik, bizi buraya zorla getirdiler,” der.⁵¹² Yaşar Kemal bir anlamda getirilen, mübadele edilen insanların eski yaşamları ile yeni yaşamları arasındaki farkı ortaya koyar bu sahnede. Zira gelenler geldikleri yerlerde farklı konumlarda, farklı meşguliyetlerdedirler. Musa’nın “bu ada cennet” demesine rağmen adam; “bu ada cennet olsa bize yaramaz. Tütüncüyüz biz, buraya gelmek istemedik ki. Bizi zorladılar. Her şeyimiz orada kaldı. Bize kimse sormadı gider misiniz diye. Bu adada tütün yetiştirecek toprak yok. Burada sudan çıkmış balık gibi kaldık” der.⁵¹³ Yerleşme sırasında devletin politikası her yerleşim yerinde mutlak surette olumlu işlememiştir. Yerleştirme ve iskân konusunda büyük yanlışlıklar yapıldığı aşikârdır. Yaşar Kemal de bir bakıma yanlış yerleştirmeyi eleştirir. Daha önce de değinildiği üzere mübadillerin yerleştirilmesinde yapılan hatalar tekrardan göç etmelerine sebebiyet vermektedir. Romanda da Musa ile konuşan mübadilin son sözü manidardır bu anlamda. “Hadiyin, bini teknelere!” Bu noktada yerleşmenin yarattığı yeni bir sorun olarak göç gündeme getirilip eleştirilmiş olur.

Adaya bir diğer gelen kahraman olarak Musa Kazım Ağaefendi’nin hikâyesine de yer verilir *Karınca’nın Su İçtiği*’nde. Birkaç ay içinde Girit’ten İzmir rıhtımına gelen göçmenler, yolda çok zayıat vermişlerdi, vapurda ağlamayanlar karaya ayak basar basmaz hemencecik hep bir ağızdan hüngürdemeye başlıyorlardı. Ağıt faslı bittikten sonradır ki yöreye şaşkınlıkla bakıyorlardı. İzmirliyle onlarla konuşmaya çalışıyor, göçmenler karşılık veremiyorlardı. Bir kısmı da Türkçe bilmiyordu.⁵¹⁴ Musa Kazım’ın bu ifadeleri ile çarpıcı bir sonuç, tespit de vurgulanmaktadır. Gelenlerin çoğu Türkçe bilmemekte ve hiç bilmedikleri, tanımadıkları bir yere gönderilmişlerdir. Bu noktada sahipsizlik, vatansızlık vurgusu genel itibarıyla mübadele romanlarında değinilen bir husustur.

Variş süreci hemen her romanda sancılılarıyla aktarılır. Yaşar Kemal de dörtlemesinde bu duruma sıklıkla yer vermektedir. Varişla beraber Karınca Adası’nda durum da şu şekildedir: “Tekneler dolusu insan, çoluk çocuk, hasta, genç yaşlı adalara gelip gelip dönüyorlardı. Hiçbirisinde insanlık hali kalmamıştı. Kimileri adaya çıkar çıkmaz yöreye şöyle bir bakıyor, hemen tekneye kaçıyorlardı. Kimileri

---

⁵¹² Yaşar Kemal, a.g.e., s. 35.

⁵¹³ A.g.e., 35.

⁵¹⁴ Yaşar Kemal, *Karınca’nın Su İçtiği – Bir Ada Hikâyesi 2*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s.184.

de bir gün akşama kadar adayı baştan aşağı dolanıyor, kimileri evlerin, dükkânların, burundaki çorbacı konaklarının teker teker kapılarını açıp içlerine bakıyor, sonra da (...) uzaklaşıp gidiyorlardı.”⁵¹⁵ Dolayısıyla mübadiller kendilerine uygun bir mekân bulamayınca geri dönüp gitmenin yollarını aramaktadırlar. Ancak burada bir sorun daha ortaya çıkar. Daha önceden değinildiği üzere yerleştirildiği, getirildiği yerleri terk edenlere devlet yardımı ve malına karşılık mal verilmesi uygulaması yapılmamaktadır. Musa Kazım’a göre “yerleştikleri yerlerden ayrılanlara devlet yardım etmemektedir... Tırnağın varsa başını kaşı. Ortalıkta, şu koca ülkede yapayalnız, tek başına kalmışların vay haline.”⁵¹⁶

Yaşar Kemal, mübadelenin yolculuk ve varış, ulaşma ve yerleşme, dağılma süreçlerini Musa Kazım Ağaefendi’nin hikayesi üzerinden bir fragman şeklinde yeniden gündeme getirir. Mübadiller, günler sonra Anadolu’daki iskelelere ulaştılar. Vapurlarda çok telefât verdiler. Anadolu iskelelerinde de yağmur yağıyordu. Buralarda da çok ölüm oldu. Neden sonra Anadolu’ya dağıttılar. Kimi karlı dağ köylerine, kimi sıtmal ovalara düştüler. Kimilerinin gönderildikleri boşalmış Rum köyleri yanmıştı. Bunlar verimli topraklardı, yanmış köyün evlerini onardılar. Zanaatkârlar köylerden şehre kaçtılar. Bütün yardımlardan vazgeçip Yunanistan’ın kıyı köylüklerinin bir bölümü yaylara, bozkıra, dağ köylüklerinin insanları da güneyin, güneydoğunun bataklık topraklarına sürüldüler. Sıcaktan, sıtmadan kırıldılar, alışanlar yerlerinde kaldılar, alışamayanlar Anadolu’ya döküldüler, kendilerine uygun bir yer bulanlar yerleştiler. Anadolu savaşlardan çıkmıştı. Devletin yardımı yetmiyordu. Fukara Anadolu halkları ellerinden geldiğince göçmenlere yardım ettiler. Bu panorama ile mübadillerin yolculuk ve varış serüvenleri genel bir bakışla dile getirilir.

Ancak romanın özelinde, gelenleri karşılayan kaymakam, mal müdürü, kasabanın ileri gelenleri Üzeyir Han’ın önderliğinde bitkin, yoksul, derileri kemiklerine yapışmış göçmenlere ellerinden gelen yardımları yapıyorlardı. Hastalarına doktor, ilaç, açlarına yemek, ceplerine karınca kararınca birkaç kuruş koyuyorlardı. Kıyı balıkçıları tekneler dolusu balık, köylüler un, bulgur, yağ taşıyorlardı kasabaya. Boşaltılmış bir ilkokul, bir Rum okulu yatakhane yapılmış,

⁵¹⁵ Yaşar Kemal, a.g.e., s. 37-38.

⁵¹⁶ A.g.e., s. 38.

Rumlardan dostlarına kalan, kasabalıların topladıkları kilim, çul, halı, yataklar da okullara taşınmıştı. Okullarda her gün büyük kazanlar kaynatılıyor, birkaç günlük de olsa, karınları sıcak yemek görüyor, bedenleri bir yatakta dinleniyordu.⁵¹⁷ Toplumsal dayanışma ve yerli halkın mübadillere karşı davranışları da roman kişileri üzerinden aktarılır. Ancak dörtlemenin üçüncü cildinde yine Musa Kazım'ın gözünden varışın en canlı sahneleri tasvir edilir:

“Vapur boşaldıktan sonra birçok insan vapurdan çıkmadı. Polislere, candarmalara vapurdan çıkmak istemeyenler, o bitkin, bir deri bir kemik kalmış, insanlıktan çıkmışlar, kendilerinden beklenmeyen bir direniş gösterdiler. Polislerle candarmalar da bu kuş kadar kalmış insanların bir kısmını zorla, sürükleyerek dışarı çıkarttılar. Geride kalanlar, feryad ü figan, direnişlerinin sürdürüyorlardı. En sonunda vapura çıkararak diğerlerini ikna etmek vazifesini bana verdiler. Açık havadan vapurun içine girince öyle bir koku çarptı ki suratıma, ağır bir tokat yemiş gibi oldum., sarsıldım, düşerken iki polis beni yakaladı, direnişçilerin yanına götürdüler. Direnişçiler ayakta zor duruyorlardı. Ben onlara yaklaşırken, içlerinden birisi bana doğru bir adım atacak oldu, adımı atamadı, sallandı sallandı, ağzı yukarı yere serildi. Baktık ki ölmüş. Öteki direnişçileri yerlerinden kıpırdıyamadılar. Bir tanesi beni görünce üzerindeki battaniyeleri zar zor kaldırdı, battaniyelerin altından sıra sıra dizilmiş çıplak ölümler çıktı. Battaniyeleri kaldıran adam, sanki bir iskeletti. Günlerdir buraya kaar saklayarak getirdiğimiz ölümlerimizi burada denize atılmayacak, bir toprak parçası bulup onları gömeceğiz bey, git de dışarıya bunu böylece söyle, dedi.”⁵¹⁸

Musa Kâzım Bey'in, mübadele sırasında ve varış esnasında mübadillerin yaşadıklarına ilişkin söyledikleri, genel itibariyle bütün bir mübadele sırasında yaşananlara eş değer niteliktedir. Hemen her mübadele temalı romanda görülebilecek bir takım olaylar burada da karşımıza çıkıyor.

Dörtlemenin son cildinde dörtlemenin kahramanlarından Nişancı'nın kasabaya gidişi ve burada mübadillerle karşılaşması, varış sonrasında yaşadıklarını dinleyişi aktarılır. Mübadillerin gelişi şu şekilde aktarılmaktadır: “(...) Sonra vapurdan perperişan indik. Vapurda hastalandık, çok kişi öldü. Büyük şehrin iskelesinde üç hafta bekledik. Hiçbirimiz bir insana benzemiyorduk. Her birimiz bir deri, bir kemik kalmıştık Yağmurlarda ıslanıyor kurunamıyorduk. Bir karavana pişiyor, ne kadar aç olursak olalım ağzımızdan bir lokma aşağı gitmiyordu. Kapkara, kesek gibi bir ekmek veriyor, zar zor ancak yiyebiliyorduk. Sonra hükümet geldi, bize para dağıttılar, candarmalar önümüze düştü, bizi bir ovaya götürdüler. Evleri boş kalmış bir köye götürdüler. Köy bir bataklıkın yanındaydı. Kalabalıktık Sıtmadan kırıldık. Sıtma neysem ne hükümet bize kininci gönderdi, bir kısmımız

⁵¹⁷ Yaşar Kemal, a.g.e., s. 37.

⁵¹⁸ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s.56.

kurtulduk.”⁵¹⁹ Mübadiller Türkiye’ye geldiklerinde büyük bir sefaletin içine düşüldüğünü dile getirir. Nişancı ile Musa Kazım Ağa’nın konuştuğu mübadil. Büyük bir buhranın ortasında, dil ve yol bilmeyen mübadiller özellikle bu yönüyle Yaşar Kemal’in dörtlemesine konu edilir.

Kemal Yalçın, belgesel romanı *Emanet Çeyiz*’de (2011) daha sonra çok fazla değinilecek olan mübadillerin evlerini terk etmeden önce yerlerine yerleştirilen mübadillere yer verilir. Canlı tanıklarıyla aktarılan olaylarda, daha Türkler gitmeden, Yunan Hükümeti Türklerden aldıkları malları gelenlere dağıtmaya, evlerinde hazırlık yapmaya başlayan Müslümanların evlerine Anadolu Rumlarını yerleştirmeye başlamaktadır. Bu durumda henüz evlerini terk etmemiş olan Müslümanlar mağdur durumda kalmışlardır.⁵²⁰ Kemal Yalçın bu meseleye kurguda olarak yer vermese de kahramanlarının dilinden satır aralarında bu durumdan bahsetmektedir. Ayrıca bu konu daha başka romanlarda da daha ayrıntılı ele alınır.

Ertuğrul Erol Ergir, diğer romancılardan farklı olarak daha önce de değinildiği üzere milliyetçi bir söylemle mübadillerin zihniyetini yansıtır ve bu doğrultuda bir kurguya yer verir. Kahramanlarını da bu doğrultuda, felaketin içerisinde bile çok yüksek bir düzeyde milli hassasiyetlerle tasarlar. *Giritli Mustafa* (2000) romanında, romanın kahramanı Mustafa, Anadolu’ya ayak bastığında diğer mübadillerden farklı bir ruh haline sahiptir. Mustafa: “Kalabalık arasında karşımda Salih’i buluyorum. Ona da sıkı sıkı sarılıyorum. Sağıma soluma bakıyorum. Hepimiz, müthiş bir değişim ve heyecanın esiri oluvermişiz. Osmanlı, Giritli ve Mübadil olduğumuzu ve sıkıntılarımızı unutuvermişiz. Aynı kafa yapısına sahip insanlar birbirimize sarılıyor ve sevinçle kucaklaşıyoruz. Diz çöküp toprağı öpüyoruz ve Türküz! Türküz! Türküz! Diye bağırarak ve gururlanarak, yepyeni bir milliyetçilik kavramıyla bütünleşiyoruz.”⁵²¹ Türklük ve milliyetçilik kavramı gerçek anlamda Giritliler için uzak bir kavramdır. Ergir, romanında mübadillerin varışını bir “anavatan” a dönüş ve büyük bir “kavuşma” şeklinde tasvir eder. Diz çöküp toprağı öpen mübadiller bunu milliyetçi bir edayla yaparlar. Halbuki Girit’ten ilk ve son

⁵¹⁹ Yaşar Kemal, *Çıplak Ada Çıplak Deniz – Bir Ada Hikâyesi 4* – Yapı Kredi Yayınları, 5. Basım, İstanbul. 2015, s. 79~82.

⁵²⁰ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 104.

⁵²¹ Ertuğrul Erol Ergir, *Giritli Mustafa*, Tükelmaş A.Ş., İzmir, 2000, s. 80.

getirilen kafilenin hemen hepsi Türkçe bilmemektedirler, üstelik Giritlilerin kökenleri hakkında çok çeşitli iddialar da mevcuttur. Ergir'in bu söylemi bir bakıma modern bir milliyetçilik ile örtüşür. Selanik, Balkanlar gibi bölgelerden getirilen Türklerde bu gibi hareketlerin ve milliyetçi hassasiyetlerin görülmesi doğaldır, ancak Giritliler için biraz iğreti durmaktadır.

Birçok romanda tesadüf edilen ve varış sırasında insani olarak yaşanan en aşağılayıcı sahnelerden bir tanesi de gelen mübadillerin karaya adım atmaları sonrasında yaşanır. Bu sürece karantina süreci olarak değinmek gerekmektedir. Karantina, İzmir'de bugün bir bölgenin ismidir ancak bilindiği üzere zorlu yolculuk, gemide baş gösteren salgınlar, hastalık ve ölümler sonucunda taşınan mikropların, virüslerin arındırılması konusunda tek çaredir. Bu kaçınılmaz durum devlet tarafından alınması gereken bir önlemdir ancak daha insani ve maruz kalanları yaralamadan yapılmalıdır. Romanlarda özellikle karantina sürecinde yaşananlar mübadillerin hissiyatından sıkça dile getirilir. *Kimlik*'te (2006) Yunanistan'a giden, saçları kesilip ilaçlanan mübadiller “ölseydik de bu utancı yaşamıyaydık” derler.⁵²² Ardalı'nın *Düşlerde Kalan Mübadele* (2014) romanında da karantina sürecine değinilir. Mübadillerin üzerindeki giysiler alınır ve kazanlarda yakılarak imha edilir. Romanın kahramanı Sinesaf bu manzara karşısında çok korkmuş ve çıplak kalmalarıyla utanmıştır. Yanında duran ablasına “bizi de mi kazana atacaktılar abla?” diye sorması trajik havayı ve mübadillerin gelişleri sırasında yaşadıkları korkuyu tasvir eden bir sorudur.⁵²³ Romanda Sinesaf ve ailesi karantina sürecinden sonra Gazi Hasan Efendi adlı biri tarafından yardım edilerek yerleştirilir.

Gülcemal (2012) romanı, Yunanistan'dan ayrılış konusunda roman kişilerinin duyguları ve düşünceleri üzerinde dile getirdiği olumlu havayı varış sırasında da tekrar etmektedir: “Nihayet bekledikleri an geldi, sıraları geldikçe vatan toprağına ayak basmaya başladılar tek tek. Hüseyin'in iner inmez gözüne ilşen ilk şey *Mübadil Kardeşlerimiz Vatana Hoş geldiniz* diye yazan kocaman bir yazı oldu. Demek yerli ahali onların gelişini dört gözle beklemişlerdi, çok hoşuna gitti bu Hüseyin'in. O an yüreğini sımsıcak bir umut kapladı, çektikleri acılar geride kalmıştı artık.”⁵²⁴

⁵²² Nurten Ertul, a.g.e., s. 169.

⁵²³ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara, s. 139.

⁵²⁴ Tülin Çayırıcı, a.g.e., s. 344.

Romanın önemli kahramanlarından olan Hüseyin aynı zamanda romanın yazarının büyükbabasıdır. Diğer romanlardan ayrılan yanı sıra, varış, bir kurtuluş ve ana vatana ulaşma şeklinde algılanmaktadır. Hüseyin'in "Bak Fatma, ne ka güzel karşıladı *soydaşlarımız bizi*" sözü varışın diğer mübadiller gibi sancılı bir süreç ve hüzünlü bir an olmadığını göstermektedir.⁵²⁵ Romancı, diğer mübadele romanların sıklıkla bahsedilen *karantina* ve bu karantina sürecinde mübadillerin maruz kaldıkları olumsuz olaylara hiç değinememektedir. Aksine, romanın başkahramanlarından ve sonsözden anlaşıldığı üzere romancının büyükninesi olan Fatma'nın karantinada çocuklarını yıkayışı aktarılır: "onca yol yorgunluğu üstüne iyi gelmişti ki sıcak banyo, bir türlü çıkmak bilmedi Fatma. Önce çocukları derileri kızarıncaya kadar güzelce sabunladı..."⁵²⁶ Diğer romanlarda *aşağılanma* olarak gösterilen karantina ve yıkanma seansları ve sonrasında muayene Fatma'da mutluluk yaratan bir unsur olarak aktarılmaktadır: "Fatma çok memnun kalmıştı çocukların sıkı muayeneden geçmesine."⁵²⁷ Bu bağlamda, *Gülcemal* romanı diğer mübadele romanlarından farklı olarak varış metaforunu bir kavuşma olarak ele almakta diğer romanlardaki ayrılış ve yalnızlığın yerini kucaklanma, karşılanma ve korunma olarak dile getirmektedir. Ayrıca, mübadillerin emin olabilecekleri ve güvenle yaşayabilecekleri *soydaşları* ile kaynaşacakları yeni vatana varış resmedilmektedir.

Mor Kaftanlı Selanik'te (2012) ayrıntılı bir biçimde ele alınır. Bu noktada Anadolu'dan giden Rumların Resmo'ya varışı ve maruz kaldıkları muamele gözler önüne serilir. "Gemidekiler Girit'i görmenin sevincindeydiler." Resmo Limanına geldiğinde, romanda, kahramanlar ve dekor tipler sıraya dizilip işaretlenir. Mavi işaretliler tahaffuzhanenin önünde toplanır, kadınlar sağ kapının, erkekler sol kapının önünde sıralanırlar. "İşaret verilince içeriye girip üstündekileri çıkarıp orada bırakacaklar. Herkes çırılçıplak olacak ve sadece kendilerine verilenleri giyecekler."⁵²⁸ Tahaffuzhane, karantina diğer adıyla, mübadiller için oldukça alçaltıcı, onur kırıcı bir hal almaya başlar. Hemen tüm romanlarda ortaya çıkan bu sahnede, geldiği toprakları üzerinden yıkanınca akan sulara son kez görenler olur.

---

⁵²⁵ Tülin Çayırıcı, a.ge., s. 344.

⁵²⁶ A.g.e., s. 344.

⁵²⁷ A.g.e., s. 345.

⁵²⁸ Yılmaz Karakoyunlu, *Mor Kaftanlı Selanik*, Doğan Kitap, İstanbul: 2012, s. 244.

Zira Çağan Irmak'ın *Dedemin İnsanları* (2011) filminde de değinilir bu sahneye.⁵²⁹ Karantina, gelen mübadillere hastalıklı imajının yaratıldığı, toplu bir biçimde tazyikli sularda yıkandıkları, ilaç püskürterek muamele gördükleri bir mekândır. Genellikle insanlık onurunu alçaltıcı sahnelere burada rastlamaktadır romanlarda. *Mor Kaftanlı Selanik* bu sahneyi en canlı işleyen romanlardadır. “ (...) Tahaffuzhane dedikleri geniş çatılı derme çatma bir ahşap binaydı. Eleni binaya bakınca çocukluğunun uzun kış gecelerinde dedesinin anlattığı esnaflık günlerini hatırladı (...) gözleri yaşartan ve genizleri yakan bu yoğunluk vücudun bütün pisliğini söküp atmasa bile kötü başkaldırmaları tepeleyecekti.” Mübadiller püskürtülen ilaç ile gözlerinin yaşarmasını bir anlamda memleketinden ayrılmanın verdiği üzüntüyle ağlamaya eş tutarlar genellikle. Yunan edebiyatında sıklıkla tekrar edilen bu metaforik anlatım *Mor Kaftanlı Selanik*'e de yansımaktadır:

“Erkekler kapı önünde üstlerini çıkardılar. Kadınlarsa içeri alınıp soyunup beklemeleri istendi. Önce ilaç püskürtülecek, sonra basınçlı suyla yıkanmaları istenecekti. Ellere küçük sabunlar verildi. Etüvhanede yıkanmaları için sıraya girdiler. Geniş bir çatının altında tavan muslukları iki sıra halinde yerleştirilmişti. Aralarında omuz hizasına kadar yükseltelen ayırıcı bir duvar vardı. İşaretle soyundular. Yukarıdaki su muslukları açıldı. Bahçıvan süzgeçleri gibi basınçlı su veriyordu. Yürü emri verildi. Herkes sırasını izleyerek hem yürüyor, hem de yıkıyorlardı. Su, bazen sıcak, bazen soğuk akıyor ve insanı yakan ya da donduran tesirleriyle sürekli şaşırtıyordu. Birden olduğunuz yerde durun sesi duyuldu ve ilaç püskürtüldü. Dayanılmaz bir koku etüvhanenin açık pencerelerinden etrafa yayıldı. Sonra sert bir emirle tekrar yürümeye başlamaları istendi. (...) Kokudan dışarı çıkmak isteyenler oluyordu, ancak yeteri kadar yıkanmadan dışarı çıkmamaları için kapılar kapatılmıştı.”⁵³⁰ En canlı ifadelerle mübadillerin karşılaştığı muamelenin insanlık dışı seyrine vurgu yapılır. Karakoyunlu, yalnızca, Türkiye'deki karantina sürecine vurgu yapan yazarlardan ayrılarak, Yunanistan'a ulaştığı sırada Rumların maruz kaldıkları kötü muameleye değinir.

Romanda her sahnesi canlı bir biçimde aktarılan karantina süreci en ince ayrıntılarına kadar ele alınır. Bir anlamda kopuş ve sahipsizliğin, vatansızlığın

⁵²⁹ Çağan Irmak, *Dedemin İnsanları*, 2011

⁵³⁰ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 244.

mücessem hali gibi gösterilir karantina. Her ne kadar mübadele olgusu ruhsal olarak mübadilleri zorlasa da karantina süreci mübadillerin ölümden sonra başlarına gelebilecek en kötü durum olarak görülmektedir. Romanda mübadillerin hepsine katlanmış giysiler ver[il]meye başlanır. Kadınlar için bir don, bir entari verilir. Hepsi aynı kumaştan yapılmıştı ve mavi renklidir. Erkekler için bir don, bir de çizgili tisor kumaştan dikilmiş pijama verilir. Yerleştirilecekleri yerlere nakliye için bekletilen mübadiller yetkilin emri ile yola çıkarlar. Liman yetkilisinin sesi duyulur: “- Mavi katile yola çıksın. Hedef Resmo...”⁵³¹ Yılmaz Karakoyunlu’nun tasviriyle mübadillerin varışı ve karantinadan ayrılışı bu şekilde ele alınır. Bu meseleyi Canan Tan da romanı *Hasret*’te (2013) dile getirir. Romanda Karakoyunlu’nunkinin aksine daha buyurgan bir dil kullanan Yunan askeri tarif edilir. “Soyunun!” diye bağırın ve hemen hepsi Türkçe konuşan Rumları aşağılayan bir Yunan imajı vardır romanda. Omorfia ve Patricia, karantinada maruz kaldıkları muamelenin hayvanlara bile yapılamayacağını düşünürler. “Gerçi bağırsalar da sesleri duyulmuyordu. Anadolu’dan gelen Rumlar Türkçe konuştuklarından, Yunanlılar onları anlamıyorlardı.”⁵³² Fügen Ünal Şen’in *Bir Avuç Mazi* (2013) romanında da karantina konusuna değinilir. Ancak diğer romanlardakinin aksine daha yalın bir ifade ile romanın kahramanı Fethi Bey’in Adana’da buharlı banyodan sonra siyahı griye dönmüş kalpağı gündeme getirilir. Diğer romanların aksine, mübadil psikolojisine vurgu yapılmaz, sadece solmuşluk ve yıpranmışlık vurgusu yapılır bu kalpakla birlikte.⁵³³

Karantina konusu dışında mübadillerin Türkiye’ye ve Yunanistan’a ayak bastıkları sırada karşılaştıkları sorunlardan en önemlisi de dil problemidir. Çoğu gittikleri yerlerin değil geldikleri yerlerin dillerini konuşan mübadiller bunun kendilerine yaşattığı zorluklarla karşı karşıya kalırlar. Nitekim romanlarda çoğunlukla bu dil meselesine parmak basılır. Bu konu daha çok yerleşme ve uyum açısından değerlendirilebilecek bir konudur ancak, karşılanma, varış zamanında da dil meselesi gündeme getirilir. *Karşı Kıyılardan Bodrum’a* (2006) romanında kaymakam ile gelen mübadilin Türkçe Rumca karışık konuşması bu durumun

⁵³¹ Yılmaz Karakoyunlu, *Mor Kaftanlı Selanik*, Doğan Kitap, İstanbul: 2012, s. 244-245.

⁵³² Canan Tan, a.g.e., s. 156-157.

⁵³³ Fügen Ünal Şen, a.g.e.,s. 38-39.

örneklerinden bir tanesidir: “(...) Kaç yaşındasın diye sordu kaymakam. O heyecanlandı, çat pat konuştuğu Türkçeyi bırakıp Rumca, Tiksori kaymakami? Ne bilem kaymakam bey, gramata eksero. Esiyrapsi (Cahilim, sen yaz) dedi. İbrahim Kaptan bu konuşmayı tercüme etti. Kaymakam onun yanıtına çok güldü. Diğer kardeşi Mehmet’in yanında boynunu bükmüş babasının paçasına yapışmış hiç kımıldamadan duruyordu. Babası, onu göstererek, bu ohdo yaşında ...”⁵³⁴ Bu diyalog bir anlamda mübadillerin kendini ifade edemez bir durumda Türkiye’ye yahut Yunanistan’a gittiğini ortaya koyar. Burada açıktan bir eleştiri olmasa da bütün romanlarda olduğu gibi üstü kapalı olarak mübadelenin isteğe bağlı olması, zorunluluğun kötü sonuçlar doğurabileceği konusu vurgulanır. Dil bilmemek ciddi bir kusurdur, zira hem Yunanistan hem de Türkiye bu durumun getirdiği zorluğu aşma konusunda ve homojen bir ulus yaratma konusunda bu meselenin üzerinde özellikle durmuşlardır.

Şükrü Levent Deniz ise *Midilli’de Söğüdün Gölgesinde* (2010) romanında bu konuya başka bir mübadilin gözünden bakıyor. Daha önce değinildiği üzere Midilli’den daha önce gelip yerleşmiş mübadiller ile Girit’ten gelenler arasında romanlardan okunduğu kadarıyla bir anlaşmazlık ve üstü örtülü bir ayrışma durumu söz konusudur. Romanda 15 Ekim’de Midilli’den kaçıp gelen Ethem ve ailesinin Midilli’den Ayvalık’a gelecek olan ilk mübadilleri karşılamaya gitmesiyle başlar olaylar. Adalılar yani Midillililer için hazırlanan büyük tören dikkatini çeker Ethem’in ancak birkaç ay sonra gelen Giritliler için aynı durum söz konusu değildir. Üstelik göç edenlerin tek kelime Türkçe bilmemesi ise Ethem’i şaşırtır.⁵³⁵ Romanda vurgulanan temel ayrım bir anlamda dildedir. Zira Midilli nispeten yakın olduğundan Türkçe yitmiş değildir, ancak bilindiği üzere Girit adasında yaşayan Müslümanlar Küçük Asya’dan uzak bir mesafede olduğundan ve adada çok fazla Rum’un yaşamasından dolayı dil konusunda yok denecek kadar Türkçe bilmektedir. Bu temel farklılık iki toplumun Ayvalık’ta birbirlerine farklı bir biçimde bakmalarının zeminini oluşturur. Ahmet Yorulmaz’ın *Ulya- Ege’nin Kıyısında* (2010) romanında da başkahraman Ulya, Rum asıllı bir kadındır, ancak kocası Müslüman’dır. Girit’ten gelen Ulya’nı kocası ölmüştür. Ulya Müslüman olmamasına karşın evli olduğu için

⁵³⁴ Belkıs Öztin Kopardanoğlu, *Karşı Kıyılardan Bodrum’a*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2006, s. 84.

⁵³⁵ Şükrü Levent Deniz, a.g.e.,s. 119.

mübadele olmuştur. Geldiğinde hiç Türkçe bilmez ve ona Vafi Bey adlı biri yardımcı olur.⁵³⁶ Burada Türkçe bilmeyen Ulya'nın ve diğer Giritlilerin konuşmalarıyla dalga geçen Midillililerden bahseder yazar ayrıca. Ulya'da bunlara maruz kalanlardan biridir sadece.⁵³⁷ Aynı durum daha önce de değinildiği üzere *Hasret*'te (2013) de yer alır. Anadolu'dan giden Ortodokslar daha karantinadayken bile Yunancayı anlamamalarından ötürü şiddete maruz kalırlar.⁵³⁸

Sonuç itibariyle romanlar mübadillerin yüzlerce yıl boyu yaşadıkları yerlerden ayrılışları, yolculukları ve yeni hayatlarını kuracakları yerlere varışları mübadele olayının en şiddetli safhasını teşkil eder. Ayrılış sırasında mübadillerin genellikle psikolojik durumları romanlarda ele alınır. Romancılar bu safhada duruma, özetle, kabulleniş ve itiraz ile yaklaşırlar. Kahramanların kaderlerini kabul edişi, mübadeleden ve gidecekleri yerlerden habersiz oluşları vurgulanır. Burada Anadolu ve Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar arasındaki hissiyat açısından kopuş hissettirilir. Zira Anadolu dışında yaşayan mübadil kahramanların hemen hepsi yaşadıkları yerde kalmayı arzularlar ve hiçbiri Anadolu'ya gitmek istemez. Aynı durum Rumlar için de geçerlidir. Romanlar ayrılışa bu açıdan yaklaşır.

Yolculuk sırasında ise genellikle yaşanan trajik olaylara, şiddete ve çetecilik faaliyetlerine ağız birliği etmişçesine değinir bütün mübadele romanları. Hemen her romanda yolculuk sırasında ölen, denize atılan mübadillerden bahsedilir. Özgünlük açısından bakıldığında, kendini tekrar eden, yeni pek fazla bir şey söylemeyen ve aynı hikâyenin yorumu olmaktan uzaklaşamayan bir anlatım söz konusudur. Yolculuk kendi içinde çok fazla farklılık barındırmayan bir süreci oluşturur. Bu anlamda nereden nereye gidildiğinden çok nasıl gidildiğine odaklanılır..

Son olarak yeni vatana varış ile mübadele öncesi ve sonrası tamamıyla ayrılmış olur. Yeni vatan mübadil kahramanların karşısında bütün zorlukları ve imkânlarıyla durmaktadır. İlk etapta karantina süreci sıkça değinilen bir bölümdür. Burada onur kırıcı, insanlık dışı uygulamalara sıklıkla eleştirel manada yer verir romancılar. Mübadillerin yaşadıkları psikolojik yıkım dile getirilir ve ardından özellikle dil meselesi romanlarda geniş yer tutar. Dil meselesi de mübadillerin uyum

⁵³⁶ Ahmet Yorulmaz, *Ulya- Ege'nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17-18.

⁵³⁷ A.g.e., s. 27.

⁵³⁸ Canan Tan, a.g.e., s. 157.

süreçlerinde karşılarına çıkacak engellerden en önemlisi olarak vurgulanır. Genel itibariyle mübadele sırasında değinilen hususlar, romanlarda, belli bir düzlemde gerçekleşen, resmi tarihi ve belgeleri aşamayan, bireyin tarihinden uzak bir yapıda işlenir. Mübadele adına yüzeysel eleştirilerin varlığının yanında hemen tüm romancılar olayları aktarmakla yetinmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında romanların yeni tarih anlayışının uzağında ve sadece mübadil kimliği yaratmak arzusuyla yeniden, ısıtılarak gündeme getirilen izlek parçalarından müteşekkil olduğu ortadadır.

4. MÜBADELE SONRASI

4.1. İskân

Mübadele sonrasında, mübadilleri gelişleriyle birlikte ortaya çıkan iskân olgusu mübadele sürecinin devlet nezdinde en zorlu aşamasını teşkil etmektedir. İskân, başlı başına, kendi içerisinde çeşitli dinamikler barındırmaktadır. Bilinen göç kuramlarının aksine, nispeten daha iyi bir coğrafyaya, daha verimli topraklara ulaşma garantisi yoktur. Mübadelede de gelenlerin yerleşecekleri yerler çok ciddi bir şekilde etüt edilmiş de değildir. İskân sırasında bir Akdeniz adasından, Girit'ten, karasal iklime de yerleştirme durumları olabilmektedir. Bir bakıma coğrafya pek düşünülmemiştir. Bunun yanında gelenlerin meşguliyetleri, uzmanlıkları da çok fazla göz önünde bulundurulmamaktadır. Ayrıca gelenlerin şehirli mi köylü mü olduğu da önemini yitirir.

Ayrıca, daha önce de değinildiği üzere füzuli işgaller, yerli halkın giden Rumlar ve Türklerin mallarında hak iddia etmeleri, daha taşıma sürecine geçilmeden gelen mübadillerin gidecek olanların evlerine yerleştirilmeleri ve son olarak ağır mal vergileri iskân sürecinin en sorunlu safhalarını teşkil etmektedir. Bu açıdan, kültürel bütünleşme, uyum gibi süreçlerin değerlendirilmesinden önce mübadillerin fiziki olarak yerleştirildikleri koşulları yine romanlar vasıtasıyla ele almak oldukça önemlidir.

Mübadele sonrasında genelde *Şehirsel iskân* ve *Tarımsal iskân* şeklinde gerçekleştirilen iskânın, toplu yapılmasının İttihat ve Terakki dönemindeki politikaların uzantısı olmasının yanı sıra, sorunları daha hızlı çözeceği düşünülmüştür. İster kentte ister köyde kurulacak olsun, hızlı ve ucuz ev üretme hükümeti şu çözümlere yönlendirdi. Baraka, Huğ türü kamış evler; iktisadi ev kavramıyla çerçevesinde yerleşik düzende ucuz ev yaptırarak konut sunumunu arttırmak; numune köyler kurmak ve değişim sonucu emvâl-i metrûkeyi mübadillere dağıtmak yoluyla soruna çözüm bulmayı hedeflemişlerdir. Bu uygulamalar yapılırken, kültürel ve fiziksel uyum da göz ardı edilmiş ve konut, barınma ihtiyacına nicelik olarak bakılmıştır.⁵³⁹ Mübadele ve sonrasında yerleştirme sorunları, Cumhuriyet'in "köy ütopyaları" üretmesine sebep olmuştur. *Cumhuriyet Köyü*

⁵³⁹ Ali Cengizkan, *Mübadele ve Konut Yerleşimleri*, Arkadaş Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 23-24.

projeleri gündeme gelmiştir: “Zorlu kış koşullarında mübadillerin bir kısmı o şehirden bu şehre yerleşecek yer bulabilmek amacıyla olağanüstü doğa şartlarında arabalarla yolculuk yaptılar. Bu durumda mübadele sonrasında iç göç olarak da adlandırılan, daha çok yeni imkânlarla kavuşmak amacıyla yapılan sistemsiz göçler ortaya çıkmış oldu. Köylülerin o dönemde iskânı için *numune köyler* projesi devreye sokuldu, ama başarılı olunamadı. Bunlara ev yeri olarak arsa tahsisi yapıldı. Kalacak yer bulamayınca kerpiçten iktisâdi haneler inşa edildi.”⁵⁴⁰

Türkiye’de mübadillerin iskân edilmesi konusunda Mübadele İmar ve İskân Vekâleti; yeni iskân alanları imar etmek, mübadelenin icrası ve gelenlerin iskânı için tam yetkilendirilmiş bir vekâlet olarak işlevini yürütmüştür. Mübadillerin iskânından sorumlu MİİV’in iskân faaliyetleri dışında, Marmara Bölgesi’ne, özellikle de İstanbul’a serbest iskân da yapılmıştır. İş bulmak ya da aile fertlerinin yanına taşınmak gibi nedenlerle diğer şehir ve köylerden İstanbul’a doğru gerçekleşen serbest göç hareketleri, İstanbul’da ikamet eden mübadil sayısını arttırmıştır.⁵⁴¹

İskân, aynı zamanda mübadillerin toplumsal entegrasyonu ile de doğrudan bağlantılıdır. Yeni yerleşilen yerlerde karşılaşılan ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar, mübadillerin yeni vatanlarına uyum sağlama aşamasında olumlu ya da olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. Diğer bir taraftan, iskân yerleri, mübadillerin gelenek ve göreneklerinin, kıyafet, müzik, dans, mutfak kültürlerinin, dil ve lehçelerinin, kısacası ortak hafızalarının, kültürel miraslarının ve kimliklerinin Türkiye’de yaşatılması açısından çok önem taşımıştır. Türkiye’de bunları yeni baştan kazanmaları, kurmaları ve onarmaları gerekmiştir. Bu hadiseyi uyum noktasında tekrar ele almak gerekmektedir. Ancak bu noktada bilindiği üzere, iskân yerleri, mübadiller bakımından, farklı kültürlerin yaşatılması, grup içi ilişkilerin ve dayanışmanın devamlılığı açısından en belirleyici etken olmuştur. Terk edilen Rum köylerine veya boş arazilere köy kurulması şeklinde gerçekleştirilen iskânlar bu devamlılık açısından olumlu sonuç vermiştir. Bu tip iskânlardan yararlanmış

⁵⁴⁰ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İKÜ Yayınları, İstanbul, 2002, s. 24-25.

⁵⁴¹ Gökçe Bayındır Gouralas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması” *Alternatif Politika*, Cilt: 4, Sayı: 2, s.132.

mübadiller, gelmiş oldukları çevredeki toplumsal kalıplarını yeni ortamdaki kurdukları köylerine aktarmışlar, kültürlerinin damgasını vurmuşlardır.⁵⁴²

Kültürel farklılıklar, coğrafi değişim gibi sorunların yanında yerleştirme sırasında bir başka sorun olarak gündeme gelen fuzuli işgaller ciddi bir yerleşim sıkıntısına sebep olmuştur. Rumlar ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları ve zengin olan İzmir'in Karşıyaka ve Bornova mahallelerinden ayrılışından sonra, Yunanistan gelecek olan Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi için tek bir evin bile bulunmadığı yazılmıştır.⁵⁴³ Yunanistan'dan gelen birinci grup Müslüman muhacirler, Türk-Yunan Savaşı'nın son evresinde Batı Trakya'dan İstanbul'a küçük sayılarda gelmişlerdi. Savaş biter bitmez, Anadolu'ya dağılmış, Rumlar ve Ermenilerin bıraktıkları mülklere el koyan yerli nüfusa katılarak savaş sonrası durumdan faydalanmaya çalışmışlardı.⁵⁴⁴ Ancak sonradan, toplu bir biçimde aktarılan mübadiller için yeterli sayıda mesken bulunmamaktaydı.

Bu durum Yunanistan için de geçerliydi. Mübadele edilen Türk ve Bulgarlardan kalan evler nerde olursa olsun her mülteciye mesken olarak Yunanistan tarafından canlı hayvan, âlet ve ev ile sağlandı. Bu ev, toprak ve malzemeler bedelsiz değil, mültecilere yerleştikten sonra maliyeti geri ödemek üzere komisyonun bazı alt yapıları tamamlaması için verildi.⁵⁴⁵ Her ne ölçüde bu iş için tanzim edilmiş bir vekâlet ve gelenlerin istihdamı için çırpınan yetkililerin var olmasına karşın, Türkiye de, mübadilleri ekonomiyle bütünleştirecek düzenli bir plana sahip değildi. Tam olarak ne yerel endüstrinin olanakları değerlendirilebilmişti ne de mübadillerin uğraşlarına göre belli bölgelere yerleştirilmesi gerçekleştirilebilmişti.⁵⁴⁶

Mahmut Celal [Bayar]'ın dönemin şartları ve mübadillerin durumları hakkındaki sözleri bu açıdan önemlidir. "İtiraf ediyorum ki; gelenlerle gidenler şerait-i hayatiye ve iktisadiyesi, müsavi değildir. Gidenler ekseriyet esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençberdirler. Efendiler ekseriyet-i azimesi köylüdür,

---

⁵⁴² Gökçe Bayındır Gouralas, *a.g.e.*, s. 134.

⁵⁴³ Onur Yıldırım, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁵⁴⁴ *A.g.e.*, s. 210.

⁵⁴⁵ Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford University Press, New York, 2006, s. 141-142.

⁵⁴⁶ Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli İktisadının Oluşumundaki Etkisi" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3, 2014, s. 110.

gidenlerin ekseriyet-i azimesi şehirlidir. Böyle mütefavit nispetler arasında iskân yapmak imkânı takdir-i âlinize terk ederim.”⁵⁴⁷ Burada daha önce değinildiği üzere mübadele, değiş-tokuş tam bir eş değerlik içerisinde gerçekleşmemiştir. Ancak yine de çeşitli bölgelerde; tütün, zeytin gibi kollarda gelenlerin her koşulda yerlilerden daha donanımlı olduğu da aşikârdır.

“(…) Antlaşmanın dini aidiyete verdiği referans nedeniyle Türk ve Yunan soylulardan hariç olan gruplar da, örneğin Arnavutlar, Roma ya da Ermeni ve Süryanîler göç ettirilen gruplara dâhil edildiler. Kabul edilmelidir ki, özellikle Türk tarafı önemli sayıda nitelikli iş gücünü ihraç etmek ve yerine niteliksiz büyük bir kitleyi kabul etmek durumundaydı.”⁵⁴⁸ Gelen Türklerin/Müslümanların niteliksiz olduğu tartışmalıdır, bunun için iskân edilen yerlerdeki kayıtlara ayrıca bakmak gerekmektedir. Ayrıca, giden topluluğun elinde Türkiye’de olduğu kadar verimli toprakların da olmadığı aşikârdır. Bununla birlikte, gidenler gittikleri yerde Anadolu’da olduğu gibi boş ve sahipsiz bir ticarî hayat bulmadılar. Türklerin müteşebbis olmamaları, Rumların Foça, Ayvalık gibi batı kentlerinde ayrıcalıklı konumda olmaları ve ekonomik olarak zaten Türklerden müreffeh olmaları Yunanistan’da da bu durumu sürdürebildikleri anlamına gelmemektedir. Zira Yunanistan’a göç eden birçok Anadolu Rum’u bir süre sonra iç göçlere, Avrupa ve Rusya’ya kadar uzanan göç dalgalarına sebebiyet vermiştir.

İskân politikasının yeterli olmadığı düşünülse de bu hiç olmadığı anlamına gelmemektedir. Şehir için pek bir iskân düşünülmesi de kırsal iskân çok daha ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda mübadiller için Türkiye’de 64 köy kuruldu. Bu köylerin kuruluşunu sadece mübadillerin barınma sorununa çözüm bulma amaçlı düşünmemek gerekir.⁵⁴⁹ Bu noktada Kazım Dirik’in de katkıları olan Cumhuriyet Köyleri Projesi’ne tekrar göz atmak gerekmektedir.

Dolayısıyla, daha çok kırsal iskânın düşünüldüğü yerleştirme sürecinde bir takım aksaklıkların, yanlış yerleştirmelerin ortaya çıkması olasıdır. Daha önce de sözü edilen içgöçlere sebebiyet veren yetersiz iskân meselesi kendi içinde bir takım

---

⁵⁴⁷ Fahriye Engili, a.g.e., s. 111.

⁵⁴⁸ Nazif Mandıracı, “Ulus-Kurma Süreçleri ve Nüfus Mübadeleleri: Dün- Bugün” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3, 2014, s. 91.

⁵⁴⁹ Fahriye Engili, a.g.e., s. 110.

sorunları da gündeme getirmiştir. Giritli mübadil göçmenler arazi ve emlak dağıtımında iskân mıntıkasında kendilerine yeterince toprak ve mal verilmediğini düşünerek, iklim koşullarını beğenmeyerek ya da akraba yanında yaşama isteği gibi nedenlerle iskân mıntıklarını terk ettiler. Bu iç göçler Çanakkale bölgesinden başka vilâyetlere olduğu gibi Anadolu'dan Çanakkale'ye de olmuştu.⁵⁵⁰ Vekâlet, özellikle yerel yönetimlere, mübadillerin iskânı konusunda adaletli davranmaları gerektiğini çoğu kez aktarmıştır. Emvâl-i Metrûke'nin âdil ve hak dairesinde kullanılabilmesi için Türk azaların dikkatli olmaları gerektiği, bu sebeple komisyona tayin olunacak azanın liyakat ve meziyet sahibi kişiler arasından seçilmesi lüzumu önemle vurgulanmaktadır.⁵⁵¹ Bu kararlar birlikte yerleşme problemlerini çözüme kavuşturma, haksız mal edinme, yanlış ve fazla beyan ile çok mala sahip olma, mütekabiliyet esaslarını belirleme ve en önemlisi rüşvet, iltimas ve kayırma yoluyla daha fazla mala sahip olma arzusunda olanların önünü kesme amacı güdülmüştür.

Mübadillerin; yetersiz barınma, yanlış iskân, iklimsel uyumsuzluk, yardım eksikliği, iç göçler ve olumsuz yönde statü değişimleri yüzünden kendilerine karşı toplum ve kamuoyu nezdinde yardıma muhtaç kitle olarak görülmesi oldukça doğal bir çıkarım olarak görülmektedir Akdağ'a göre: "Bunun yanında yerli halkın da mübadillere olumlu yaklaşıklarını düşünmek oldukça makul bir düşünce olurdu. Ancak daha sonra da değinileceği üzere yerli halk genellikle mübadiller konusunda, özellikle kendilerine verilen mallar yüzünden, pek olumlu bir görüşe sahip değildiler. Zira mübadele denince akla sadece Selanik geliyordu. Selanik denince de Atatürk. Mübadelede büyük nüfus değişimi yapılan yerlerden biri olan doğduğum yer Samsun'da, mübadillere muhacir denir, onların, hemşerileri Atatürk tarafından buraya getirildikleri ve geniş arazilere yerleştirildikleri söylenirdi."⁵⁵² Bu durumun aksine mübadillerin çoğunun böyle bir algısı olmadığı bilinmektedir. Kendilerini Mustafa Kemal Atatürk'ün çağırıldığını ileri sürenler de çok az sayıda olmasına karşın vardır. Çoğu metinde, sözlü tarih çalışmasında görüldüğü üzere Atatürk'ün "Yunanistan'da Müslümanlar için bir gelecek yoktur" sözüne dayanarak, mübadiller,

⁵⁵⁰ Cengiz Parlak, "Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 10, Sayı: 13, 2012, s. 148.

⁵⁵¹ Ercan Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri" *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, sayı 1, 2006, s. 109.

⁵⁵² Emin Akdağ, a.g.e., s. 14.

Mustafa Kemal'e kendilerini Türk vatanının güvenli topraklarına getirdiği için minnettardılar.⁵⁵³

Romanların yansıttığı çizgide, mübadillerin yerleşme, iskân süreçlerinde yanlış yerleştirilmeleri, iç göç, statü değişimi ve gelenlerin nitelikleri sorgulanır ve okuyucuya aktarılır.

Ahmet Yorulmaz'ın *Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı* (2006) romanında Midilli'den gelen Şekip'in yaşadığı statü değişimine değinilir. Romanda, Giritli ve Midillili arasında çekişme olmasına karşın bu noktada yazar tarafsız bir gözle Adalılara yani Midillililere de yakınlık gösterir ve yer verir. Yere'de Şekip'in ailesi tüccardır, iyi bir geliri vardır ancak yanlış yerleştirme sonucunda bıraktıkları malların karşılıklarını alamazlar. Dolayısıyla yaşam statüleri değişir ve olumsuz yönde etkilenirler. Buca'da rençperlik yapmak zorunda kalırlar. Aynı şekilde mübadele öncesinde Girit'te Konsoloshane'de çalışan Kavas'ın üç evi varken Ayvalık'ta borçlu olarak meyhane işletir.⁵⁵⁴ Romancı hemen her romanda değinilen konuya değinerek son dönemde mübadil kökenli yazarların da sürekli dile getirdiği mübadele sonrasında mübadillerin maddî kayıplarının çok fazla olduğunu bir kez daha vurgulamış olmaktadır böylelikle. Bu durumun alt metninde, sık sık rastlanan bir izlek olması hasebiyle, mübadil kimliği üzerinde bir mağduriyet durumunu tekrar etmektedir.

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesi ada coğrafyasını aşan bir ufukla birçok yerden adaya yerleşenlerin hikâyesini ele alır. Bu yerleşenlerin bir kısmı da dolayısıyla giden Rumların yerini alan mübadillerdir. Bu noktada birçok temayı beraberinde izler romancı. Romanın ikinci cildinden itibaren mübadiller Karınca Adası'na gelmeye, yerleşmeye başlarlar. Bu noktada, gelip yerleşenler ve beğenmeyip gidenler, kendi mesleğine uygun olmadığı için kalmayı tercih etmeyenler olmasına karşın romancı; Hüsmen ve ailesi, Ali Paşa Selim ve Musa Kazım Ağaefendi ve kızlarını adaya yerleştirir. Mübadillerden Hüsmen, daha önce adaya tekneyle gelir, ancak geri dönüp daha güzel bir yer arar. Hüsmen, altı kızı ve

---

⁵⁵³ Bruce Clark, a.g.e., s. 36.

⁵⁵⁴ Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı*, Remzi Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2006, s. 29.

karısıyla beraber dolaşır, tekrar dönüp dolaşır Karınca Adası'na geri döner.⁵⁵⁵ Dörtlemenin ikinci cildiyle birlikte romana yeni kahramanlar da eklenir. Bunlardan önemli roman kişisi olarak öne çıkan Giritli at yetiştiricisi Musa Kazım Ağaefendi ve kızlarıdır. Musa Kazım Ağa statüsünü kaybetmiş bir mübadil olarak romana eklenir. Bütün çiftliklerini arkasına bırakarak gelen Musa Kazım Ağaefendi, Karınca Adası'nda aradığı topraklara ve kendi söylemiyle tüm dünyaya nam salan atlarını yetiştireceği çiftliklere ulaşamayacaktır. Girit'te bırakmış olduğu malların karşılığını hiçbir biçimde alamamıştır. Romancı, mübadele sırasında sıklıkla ortaya çıkan bu durumu Musa Kazım üzerinden eleştirmektedir bir bakıma. Daha önce mübadillerin durumlarına, meşguliyetlerine bakılmaksızın yapılan iskânlarda ortaya çıkan iç göç sorununu Hüsmen üzerinden ele alan yazar burada da malların dağıtımında, mübadillerin iskânında yaşanan adaletsizlikleri Musa Kazım Ağa üzerinden yansıtır. Burada yazar araya girerek “mübadelede gelenlerin bir kısmı o kadar zenginleşmiş ki, buradan on beş, yirmi dönüm çiftlikler vermiş hükümet onlara” şeklinde mübadeledeki adaletsiz mal dağıtımını gündeme getirir.⁵⁵⁶

Dörtlemenin ilk cildinde, adaya getirilenlerden biri de Ali Paşa Selim'dir. Ali Paşa Selim, kendisinin Tepedelenli'nin torunu olduğunu ileri sürer ve “Yunan”ın Tepedelenli'den kalan üç yüz çiftliği elinden aldığını söyleyerek burada, adada küçük bir konağın kedisine verildiğini dile getirir. Bir bağlamda hem statü hem de maddî kaybın mübadelede ne derecede yaygın olduğu vurgusu yapılır. Yunanca tapuları bile yanında getirmiştir Ali Paşa Selim, bozuk Türkçesiyle bunu mal müdürü Abdulvahap'a ve Poyraz Musa'ya anlatmaya çalışır. Ali Paşa Selim, kendisine bir çiftlik ve on beş bin dönüm arazi verilmesini ister. Ancak karşısında hiçbir yetkili bulamaz. Bu durum da mübadelenin, malların dağıtımı ve iskân konusunda eksikliklerine yapılan bir vurgudur.⁵⁵⁷

Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz*'de (2011) çarpık ve acele yapılan iskân hareketlerine değinir. Romanda, daha Türkler gitmeden Yunan Hükümeti'nin onların evlerine yaptıkları yerleştirmeler gündeme getirilir. Ancak kurgunun içerisine dâhil

---

⁵⁵⁵ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği –Bir Ada Hikâyesi 2-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 48.

⁵⁵⁶ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, 228.

⁵⁵⁷ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana- Bir Ada Hikâyesi 1-* Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 200.

edilmez. Türklere karşı yapılan şiddet eylemleri ve zorla ellerinden alınan mallardan bahsedilir.⁵⁵⁸ Malların gaspı ve mübadillere yerleşecek emlak kalmaması durumu Nurten Ertul'un *Kimlik* (2006) romanında da ele alınır. Romanın başkahramanı ve ataları Ortodoks Rum olup mübadeleden önce Müslüman olan Jale'nin son dönemde ninesi Elvan Karaman'dan kalan malların Vahit adlı bir kabadayı tarafından yok fiyatına elde tutulması üzerine mübadillerin mallarını nasıl eline geçirdiğini tekrar hatırlar. Vahit, İstanbul'da da mübadillerden Kurtuluş, Taksim, Pangaltı ve Adalar'da Rum ve Ermenilerden kalma pek çok sahipsiz binayı gasp etmiştir.⁵⁵⁹

Bununla birlikte Jale, ninesi Elvan Karaman'dan kalma mektuplardan öğrendiği kadarıyla, peyderpey, Yunanistan'dan gruplar halinde Müslüman göçmenler gelmektedir; grupların yanında bulunan komisyon üyeleri de, Ortodoks Karamanlıları, asırlardır oturdukları evlerden çıkartarak, gelenleri yerleştirmektedir. Romanda, mektuplarda aktarıldığı üzere, köylerin sakinleri çok öfkelidirler. Özellikle Ortodokslara çok kaba davranmaktadırlar. Evlerini terk etmek istemeyen pek çok Karamanlı, yerlerde sürüklenerek güçlkle dışarıya çıkartılmaktadır. Karamanlıların sokakta kalan kadınları ve çocukları, bir süreliğine yerli Müslümanların evinde barınmaktadır. Erkekler ise viran yerlerde ve tarlalarda yatıp kalkmışlardır.⁵⁶⁰ Yine, Elvan Karaman'ın sandığında bulunan Vasil'in günlüklerinde de şu şekilde ele alınır mübadillerin iskânı meselesi: "Mübadeleye kadar bizim olan ekili tarlalarımız, ahırlardaki hayvanlarımız, gelenlere verilmişti. Günlük ihtiyaçlarımızı dahi karşılayamaz hale gelmiştik. Bu durumu fırsat bilen çevre köylerdeki pek çok Müslüman komşumuz, bizlere yüksek fiyatlardan yiyecek bir şeyler sattı; eşyalarımızı oldukça düşük fiyatlara satın aldılar. Buna karşın, yerli halkın büyük bir çoğunluğu, yaşadığımız köylerden ayrılana kadar bize hiçbir karşılık beklemeden baktı, yemeğini paylaştı."⁵⁶¹ Ancak romanda aktarıldığı üzere, gelen göçmenler hala köylerde Ortodoks Karamanlıların yaşamasından dolayı rahatsızdırlar. Tarlalarının başında karınlarını doyurmaya çalışırken gördükleri Ortodoks Karamanlıları, tekme tokat dövmektedirler. Bu durum ise şu şekilde açıklanabilir. Mübadele sonrasında yeterli ve hızlı bir tahliye, sevkiyat süreci izlenemediği için her iki tarafta da daha

---

⁵⁵⁸ Kemal Yalçın, a.g.e., s.102.

⁵⁵⁹ Nurten Ertul, a.g.e., s. 34.

⁵⁶⁰ A.g.e., s. 153.

⁵⁶¹ A.g.e., s. 153.

evlerini terk etmeden karşılarında Rumları ve Türkleri gören mübadillerin sayısı çoktur. Bu durum da kimi zaman yukarıda bahsedildiği üzere nefret ve şiddete yol açmaktadır. Gelen mübadiller, Rumlara “– Bizi topraklarımızdan dindaşlarınız kovaladı. Siz hala buralarda ne arıyorsunuz? Diye anlamadığı dilde, yani Yunanca, bir şeyler söylemişti. Bağırıp çağırmaya devam edince de, köyün yerlileri Yunanistan mübadillerini hırpalamışlardı. Hatta gelenleri kaçırtmak için, yerliler çeşitli planlar yapmaya başlamışlardı.”⁵⁶² Bu durumda romanda görüldüğü üzere açık bir biçimde iki toplumun mübadele sonrasında da karşı karşıya gelmek durumunda kaldıklarına işarettir.

Yine aynı izlek diğer romanlar tarafından kullanıldığı gibi Yılmaz Gürbüz’ün *Mübadiller* (2009) romanında da kullanılır. Ancak diyaloglar ve göstergeleri açısından biraz daha detaylandırılan anlatımda romanın Selanikli Müslüman kahramanı Raci Bey evine gelir ve karşısında yalın ayak, hırpanî kılıklı bir oğlan çocuğu görünce korkar. Eşiğe çekinerek adımını atar. Kapıya omzuyla dayanır. Burada romancı kahramanın şaşkınlığını daha da belirtmek amacıyla karşılaştığı çocuğun ayrıntılı tasvirini yapar: “Her zaman kapıyı kızı ya da hanımı açardı. Ama şimdi keçe külâhlı, şalvarlı bir yabancı oğlan çocuğu açmıştı, üstelik çocuk bön bön yüzüne bakmaya devam ediyordu. Bu çocuk Türk’e de Rum’a da benzemiyordu. Raci Bey heyecanla, çocuğu itip içeri girmek istedi. Sesi titriyordu.”⁵⁶³

Romanda, Raci Bey’in evine haberleri yokken yerleşen Anadolu Rum’u ile diyalogu da aktarılır. Ayrıca belirtmek gerekir ki diyalogda aktarılan ağız özelliklerinde Anadolu’dan gelen Rum’un Kayseri’den geldiğini ve tek kelime Rumca bilmediği anlaşılır. Romancının da aslen Kayserili olması ile romanda Anadolu’dan gelen Rum’un Kayseri’den gelmesi de ilginçtir:

“– Ev sahipleri nerede? (...) içerden iri yarı, başörtülü, bol geniş dikimli kadın başını uzattı (...) – Emmi telâşlanma, dedi, bu evin sabısı olacaan herhal! Buyur geç, içeri otur! Bi yol nefeslen.

(...) – Karım, kızlarım nerde?

---

⁵⁶² Nurten Ertul, a.g.e., s.154.

⁵⁶³ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s.204-205.

(...) – Emmi telâşlanma! Onnar iyi! Gomşuya gittiler! Beraber kalak Didim, dinemediler! Yonan memurları bizi buraya yilleştirdi. Beraber kalak didik. Hanımın gardaşı, onnari alıp gendi evine götürdü. Biz bi kötülük yapmadık. Gendiliğinden gittiler. (...) Al Emmi! Susamışsındır! Meraklanma! Gızların da garı da iyi. Biz de gendi istemizle gelmedik! Belki biz gene geri gidecek. Bura gene sana kalacak! (...) – Merak etme emmi! Kitaplara bir şey olmaz. Bizim oralarda Müslüman gomşularımız vardı gül gibi geçinir giderdik. Nirden çıktı bu muhacirlik! Bizi de sizi de yirinizden ittiler! *Dilimizi bilmeyen Yonan 'in içine düştük!*”⁵⁶⁴

Raci Bey'in karısı ise karşılaştığı durumu kocasına aktarır. Daha önce gelen Rumların Müslümanların evlerine yerleştirildiği konusuna değinilmiştir, ancak romanlarda sadece bahsedilen bu konu *Mübadiller* romanında ayrıntılı olarak kurguya eklenmiştir. Yunan Jandarması kapıyı yumruklayıp tekmeler, kırıp içeri girerler. Jandarmaların arkasındaki muhacir Rumlar vahşî çığlıklar atarak içeri üşüşürler. Yunan jandarması; “bu ev artık sizin değil, bu muhacirlerin” der Raci Bey'in karısına ve lütfederek; “isterseniz bu Rum muhacirlerle beraber kalabilirsiniz” der.⁵⁶⁵ Bu izlek de mübadele romanlarına sürekli olarak ortaya çıkan ve mübadele romanlarındaki tematik yeknesaklığın bir başka örneğidir. Yeni, özgün ve yaratıcı hikâyeler yerine, mübadele romanları sürekli belirli izlekleri takip etmeyi tercih ederler ve bu durum ise sınırları çizilebilir, sonuçları tahmin edilebilir bir hikâyeyi ortaya çıkarır. Zira Ferda Bozoklar Ardalı'nın *Düşlerde Kalan Mübadele* (2014) romanı da mübadillerin yerleşme süreçlerine değinir. Roman meseleye dil açısından yaklaşır. Romanın kahramanı Sinesaf, Girit'teki evlerine zorla yerleştirilen Rumlar karşısında çaresizdir. Aynı şekilde, *Mübadiller* romanında aktarılan jandarmannın eve geliş ve Rumları yerleştiriş sahnesi bu romanda da tekrar edilir.⁵⁶⁶ Sinesaf, Türkçe bilmez, gelenler ise Yunanca bilmezler, bu noktada aralarında anlaşmazlık oluşur. Burada bu konu aktarılırken, romancı, tarihi bir hâdiseyi, Halepa Anlaşmasını gündeme getirir. Halepa Anlaşması ile Türkçenin Girit'te meşruiyetini

⁵⁶⁴ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 204-205.

⁵⁶⁵ A.g.e., s. 208.

⁵⁶⁶ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara, s. 69.

yitirdiğinden bahseder. Bu sebeple, Sinesaf, ailesinden Türkçeyi öğrenememiş ve gelen Rumlarla konuşamamıştır.⁵⁶⁷

Handan Gökçek de *Ah Mana Mu*'da (2011) meseleye aynı çizgiden bakar. Daha özet bir biçimde, romanda, gelenlerin ve evin eski sahiplerinin birbirleriyle belirli bir süre yaşamak zorunda kaldıklarını, hatta o kısa süreler içerisinde dostluklar kurduklarını aktarır.⁵⁶⁸ Yılmaz Karakoyunlu ise bu izleğe bir dizi şiddet unsuru katarak yer verir. Türkler/Müslümanlar gelenlere yerlerini vermemek için şiddete başvururlar.⁵⁶⁹ Aynı şekilde Yılmaz Gürbüz de romanında çatışma unsuruna yer verir gelenler ile yerliler arasında.⁵⁷⁰

Canan Tan da Anadolu'dan Yunanistan'a giden Patricia ve annesi Omorfia'yı bir Müslüman'ın evine yerleştirir. Diğer romanlarda tekrar edilen sahneler burada da aktarılır.⁵⁷¹ Fügen Ünal Şen'in *Bir Avuç Mazi* (2013) adlı romanında da aynı mesele yine dil ekseninde aktarılır. İkbâl, gideceği zaman kadar evine yerleştirilen Mitra ve kundaktaki çocuğuyla birlikte yaşamak zorunda kalır. Ancak İkbâl hayatı boyunca Türkçe konuşmayı hep zorunda kaldığı zamanlarda tercih eder. Muhtarın Mitra'yı getirmesiyle birlikte İkbâl de Türkçe konuşmaya başlar, böylelikle Türkçeden başka dil bilmeyen Mitra'ya da bir anlamda yardımcı olur yeni yerleşeceği yerde.⁵⁷² *Mübadil*'de (2014) Türkiye'den gidenlerin gelenlerden fazla olması yüzünden Yunanistan'daki iskânın çok daha sorunlu geçtiğine vurgu yapılır. Zira romanın kahramanı İra, Selanik'e gittiğinde henüz evlerini terk etmemiş olan Müslümanlarla yaşamak zorunda kalırlar. Bu durum dolayısıyla yetersiz barınma ve kötü sağlık koşullarını doğurmaktadır. Ancak İra ve ailesi bir yolunu bulup bir Müslüman ailenin yanında yerleşmeyi başarırlar.⁵⁷³ Güngör Mazlum ise romanı *Ihlamurlar Açarken*'de (2015) romanın kurgusu içerisine, yukarıda aktarılan iskân sorunu üzerine Selanik Sıkıyönetim Komutanı Pangalos'un kararlarını ekler. Buna göre, her Müslüman aile Türkiye'den gelen Rumları evinde barındıracak, geçimini ve beslenmesini sağlayacaktır. Evin bir bölümü gelenlere terk edilecektir. Tarlalar ve malların yarısı

⁵⁶⁷ Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e., s. 73.

⁵⁶⁸ Handan Gökçek, a.g.e., s. 220.

⁵⁶⁹ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s. 267.

⁵⁷⁰ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 236.

⁵⁷¹ Canan Tan, a.g.e., s. 170.

⁵⁷² Fügen Ünal Şen, a.g.e., s. 21-23.

⁵⁷³ Handan Öztürk, a.g.e., s. 245.

gelenlere acilen verilecektir.⁵⁷⁴ Sonuçta, *Ihlamurlar Açarken*'deki bu maddeleri romanın kurgusu içerisinde diğer romanlarda değinilen bu kusurlu iskânın özetini teşkil etmektedir. Bu durumun hemen her romanda tekrar ediliyor olması da önemlidir. Sürekli olarak gelenlerin bu duruma maruz kalmaları özellikle Yunanistan'da bu durumun gerçekleşiyor olması tamamıyla sayısal olarak Türkiye'den gidenlerin daha fazla olmasıyla açıklanabilir. Romanlarda bu durumun yaşanmasıyla birlikte, hala kalma umudu taşıyan, toplumda istenmemesine rağmen iyimser bir tavırla yaşamaya çalışan roman kahramanları için bir dönüm noktasıdır. Her ne koşulda olursa olsun artık gidişleri kaçınılmazdır zira evlerinde artık başkaları oturmaktadır ve artık orası onların evidir. Bu durum sürekli romanlarda tekrar edilse de bu duruma maruz kalan insanların psikolojilerini tahlil etme konusunda romancılar çok da başarılı değillerdir. Daha önce de görülen küçük itirazlar, kabullenmeşiş ve sonunda sessiz bir boyun eğme süreci işlenir tüm romanlarda. Bir aykırılık gösterip duruma itiraz eden, karakter özelliği gösterip çözümler arayan ve romanın kurgusu içinde erginleşen kahramanlar yoktur. Mübadele romanlarında, iskân izleği genellikle romanlardaki isimlerin değışikliğinden ibaret gibidir. Özgünlük ise, aranan ve nadir bulunan bir özelliktir.

Birçok noktadan bakıldığında, iskân, iki tarafta memnuniyeti ve hakkaniyeti tam manada sağlayamayan bir süreçte seyretmiştir. Bu durum, sonuçta mübadillerde çok ciddi uyum sorunlarına, statü ve ekonomik kayıplara sebebiyet vermiştir. Doğaldır ki daha verimli topraklara sahip olan Anadolu'dan giden Rumlar çok daha fazla mağdur oldular vardıkları yerlerde. Şüphesiz savaştan mağlûp ayrılan ve ekonomisi kötü durumda olan Yunanistan'ın mübadillere verebilecekleri Türkiye'ye göre daha azdır. Bu durum, eski vatana karşı özlem duygusunu had safhada tetiklemektedir. Sonuç olarak bakıldığında Mübadeleyi karşılaştırmalı ele alan hemen tüm eserlerde, Yunanistan'daki göçmenlerin Türkiye'deki benzerlerinden çok daha fazla derecede eski vatanlarına düşkün oldukları ve belleklerindeki Anadolu'nun, kuşaklar geçmiş olmasına karşın hala tazeliğini koruduğu ancak aynı durumun Türkiye'deki göçmenlerde bu denli yoğun yaşanmadığı vurgulanmaktadır. Ortodoks göçmenlerin Müslüman kaderdaşlarına göre çok daha “müşkül” durumda kaldıklarının, Yunanistan'a gidenin Anadolu'ya gelene oranla çok daha kalabalık

---

⁵⁷⁴ Güngör Mazlum, a.g.e., s. 185.

olduğunun, Anadolu'nun göçmenlere sunduğu olanakların çok daha iyi seviyede olduğunun bunda elbette payı vardır. Bunun yanında, birer devlet politikası olarak ve bunun bilim çevrelerince kabul edilmesi nihayetinde, mübadelenin iki ülkede birbirlerinden çok farklı bir biçimde sunuluyor olmasından da kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz Yunanistan'daki bu terminolojinin altında yatan ana sebebin siyasî bir takım göndermeleri olduğu, iltica eden mültecinin kendi anavatanından zorla kopartılarak “dışarıya atılması” vurgulanıp, “eski vatan”dan bağların kesilmemesi ve politik manada o eski topraklarda hak iddiası göndermesi olmakla birlikte, mübadilde böylesine bir ‘hak iddianın’ söz konusu olmadığı da açıktır.”⁵⁷⁵ “Burada iki kavram ortaya çıkıyor. Türkiye gelenleri mütakabiliyet esasına göre bir takım haklarla alırken Yunanistan ise mülteci olarak kabul etmektedir, temel fark budur esasında. Genel anlamda bakıldığında, iskan sürecinde yapılan hatalar sonucu, doğdukları memleketten farklı bir memlekete giden göçmenler yerleştiği ülkenin rollerine uyarlanmak zorunda kalmalarından ötürü, kaçınılmaz biçimde “kimlik” sorunlarıyla yüzleşmişlerdir. “Ben kimim?” sorusuyla ortaya çıkan köklerini arama ya da köklerine sıkı sıkıya sarılmaydı.”⁵⁷⁶ Günümüzde edebiyat sahasında mübadele romanlarının artışının sebebi bir bakıma bu şekilde açıklanabilir.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından gerçekleşen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile hem yerli halk hem de Türkiye'nin çeşitli şehir ve köylerine yerleştirilen mübadil göçmenler göçün yıkıcı etkisini birlikte üstlenmişlerdir. Mübadillerin geçici süreyle barındırılmaları, yerleştirilmeleri, konut sorununun çözümü; mübadillere mal dağıtımı ayrı ayrı önem arz eden sorunlardır. Bütün bunlara çözüm aranırken mübadiller ile yerli halk arasında dengenin sağlanmasına çalışılmıştır. Ancak, kişilerin yerleştirilmeleri ve üretime katılmalarında, yani uygulamadaki başarısız girişimler, herhangi bir nüfus göçü projesinin; nüfus mübadelesinin; insanların mülkiyet hakkını çiğnemenin yürütülmesinin mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

---

⁵⁷⁵ Tuncay Erkan Sepetçioğlu, “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram, Bir Sosyo-Kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:18, Özel Sayı, s: 3, 2014, s. 61.

⁵⁷⁶ Fahriye Emgili, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Mersin'in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri” <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesinin-mersinin-sosyo-ekonomik-yapisina-etkileri-fahriye-emgili/> Erişim Tarihi: 22.02.2016.

Çünkü mal dağıtımı yapılırken her ne kadar denge, mülkiyetin eşdeğerliliği göz önünde bulundurulsa da malların dağıtımında ve tasfiyesinde yaşanan başarısızlık tüm Türkiye ve hatta Yunanistan için de geçerlidir.⁵⁷⁷ Bu noktada iskânın nasıl gerçekleştiği ve mübadillerin Yunanistan'dan hangi şehir ve yerleşim yerlerinden gelip nerelere yerleştirildikleri önem kazanmaktadır. Aşağıda bu konuda yapılmış tablo bu durum hakkında önemli bir fikir vermektedir.

---

⁵⁷⁷ Fahriye Emgili, a.g.e.

TABLO 1 İSKÂN CETVELİ⁵⁷⁸

GELİNER BÖLGE	TÜTÜNCÜ	ÇİFTÇİ	BAĞCI- ZEYTİNCİ	TOPLAM	İSKÂN EDİLEN BÖLGE
DRAMA ve KAVALA	30,000			30,000	SAMSUN
SEREZ	20,000	15,000	5,000	40,000	ADANA
KOZANA, NASİLİÇ, KESRİYE, GREBENE	2,500	15,000	5,000	22,500	MALATYA
KAYALAR, VODİNE, KATİRN, ALASONYA, LANGANA, DEMİRCİ	3,500	25,000	15,000	43,500	AMASYA TOKAT SİVAS
DRAMA, KAVALA, SELANİK	4,000	20,000	40,000	64,000	MANİSA İZMİR MENTEŞE DENİZLİ
KESENDRE, SARİSA, AVRATHİSAR, NEVROKOP	20,000	55,000	15,000	90,000	ÇATALCA TEKİRDAĞ
PREVEZE, YANYA	15,000	40,000		55,000	ANTALYA SİLİFKE
MİDİLLİ, GİRİT	30,000*	30,000*	20,000		AYVALIK EDREMİT MERSİN ADALAR
TOPLAM	95,000	200,000	100,000	395,000	

⁵⁷⁸ Zekai Güner, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası” *ICANAS* 38, Cilt: III, Ankara, 2007, s. 1462.

4.2. Uyum ve Özlem

Bu başlık altında, mübadillerin *yeni vatan*'a uyumlarından başlayarak, artık vatandaşlık sürecine geçiş, adaptasyon ve eski memleketlerine özlem ve hatta geri dönmek için verdikleri çabalar romanlar ışığında değerlendirilecektir. Göç hareketleri sonucunda göçmenlerin geldikleri ülkelerdeki yerli ahali ile uyum süreci, göç eden grubun yerli ahali ile teması, iletişimi ve katılımına bağlı olarak zor ya da kolay olabilmektedir. Bu noktada göç eden grubun sahip olduğu destekler, göç edilen ülkede kendilerine karşı oluşturulan sosyal tutumlar, yeni yaşamdan beklentiler, yeni yaşam stratejilerinin geliştirilmesi bakımından etkili olmaktadır. Fiziki olarak yeni bir çevre ve mekân, değişen nüfus yoğunluğu; biyolojik olarak yeni beslenme şekilleri ve ortaya çıkan hastalıklar; politik olarak maddi manevi değişimler; sosyal olarak yeni sosyal ilişkiler hem grup hem de birey için yeni, zorlayıcı deneyimlerin yaşanmasına neden olmaktadır.⁵⁷⁹ Göç sonrasında uyumun bu denli değişken dinamiklere bağlı olmasına karşın Türkiye'de mübadillerin sorunları hep *geçici* olarak düşünülmektedir.⁵⁸⁰

Daha önce de değinildiği üzere, Rumlardan kalan arazi, bağ ve bahçelerin çoğu ehil olmayanlarca gasp edildiğinden gelenlere verilen taşınmazlar, genellikle harabe, yıkık yahut çok bakımsız mesken ve topraklardan oluşmaktadır. Türkiye'de Yunanistan'a göre tarıma uygun arazilerin nicel oranı fazla olmasıyla birlikte, mübadillere ve yerli çiftçilere yaşanabilir toprakların sağlanması bazı yerleşim bölgelerinde mübadil göçmenler ile yerli halk arasında sürtüşmeyi de arttırmıştır. Yerliler ile mübadil göçmenler arasında- aynı zamanda diğer göçmenlerin de Anadolu'ya gelişi ile araziye olan ihtiyaç- hassas bir mesele olan toprak dağıtımından kaynaklanan çatışmalar yaşanmıştır.⁵⁸¹

Bunun yanında mübadeleden sonra yeni palazlanmaya başlayan Müslüman-Türk kökenli burjuvazi, iktisatta gayrimüslimlerden geriye kalan boşluğu dolduracak faaliyetten yoksundu ve 1922-1924 yılları arasında ekonomik sektörde kaybedilen

---

⁵⁷⁹ Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri" *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12, 2006, s. 36; Ayrıca Bkz. Belkıs Kümbetoğlu, "Göçmenlik Mültecilik, Yeni Bir Yaşam ve Sonrası" *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara, s. 271-272.

⁵⁸⁰ A.g.m., s. 36.

⁵⁸¹ Fahriye Emgili, a.g.e., s. 116.

insan gücü ile aynı niteliği bir süre yakalamak zordu.⁵⁸² Bu durum genellikle mübadelenin olumsuz sonuçları açısından değerlendirilir, ancak uyum süreçlerinde, mübadillerden tahsilli, iş bilen ve nispeten zengin olanları bu boşluğu doldurma konusunda oldukça yeterli oldular. Bununla birlikte yeni vatana uyum süreci de hızlanmış oldu. Dolayısıyla her ne kadar yerliler ve mübadillerle iktisâdi boşluk doldurulmaya uğraşılırsa uğraşılınsın, Hıristiyan Ortodoksların Anadolu'yu terk etmiş olması, yerli üretici ile yabancı ithalatçı arasındaki bağlantıyı koparmış, dış ticarete önemli ölçüde daralmaya sebep olmuştur.⁵⁸³

Nüfus mübadelesinde en önemli problemlerden biri göçmenlerin uyumu olmuştur. Bulunduğu yere uyum gösteremeyen mübadiller genellikle tekrardan göçlerle yeni yaşam yerleri aramaya çalışmışlardır. Geldikleri yerlerde mal varlıklarını bırakan, zengin bir durumda olan ve geniş çiftliklere sahip olan göçmenlere verilen toprak, bahçe ve evlerin tam karşılığının verilememesi bu insanların uyum sürecini uzatmıştır. Ayrıca yerleştikleri köylerde de hemen kaynaşma sağlanamamıştır. Yerliler, mübadillere malların dağıtılmasına karşı çıkmışlardır. Yaşanan bu ötekileşme gerçeği sebebiyle ilk karşılaşma anında yerli halk tarafından mübadillere herhangi bir yardım yapılmamıştır.⁵⁸⁴ Bunun yanında bazı hali vakti yerinde mübadiller, geldikleri yerleri beğenmediler. Eski yaşadıkları statüde yaşamak için göç etmek istediler, sahte kıymet takdiri beyanlarıyla bıraktıkları mallardan daha fazlasına kondular. 17 Ocak 1924'te yayınlanan bir genelge ile bu mübadiller kendilerine verilen yer dışında göç ederlerse, tüm mübadillikten doğan haklarını kaybetmiş oluyorlardı.⁵⁸⁵ Genel bir kanıyla bakıldığında Türk mübadillerin uyum sürecinin Anadolu'dan giden Rumlar kadar zor olmadığı düşünülmektedir.⁵⁸⁶

Ancak kültürel farklılıklar, mübadilleri Türk toplumuna karşı bazen “yabancı” bir unsur haline getirebilmektedir. Bu nedenle Türkiye'ye geldikten sonraki en önemli sorunlardan biri de kültürel farklılık sorunu olmuştur. Çünkü göç,

---

⁵⁸² Fahriye Engili, a.g.e., s. 116.

⁵⁸³ A.g.e., s. 116.

⁵⁸⁴ İbrahim Erdal, *Mübadele – Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 272-273.

⁵⁸⁵ Emin Akdağ, a.g.e., s.28-29.

⁵⁸⁶ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014, s. 87.

yalnızca coğrafi bir yer değiştirme değildir. G eden insanlar sadece yeni topraklara değil, aynı zamanda yeni bir topluma doğru g ederler. Her ne kadar Tk toplumu mübadiller için tam anlamıyla yabancı bir toplum olmasa da, mübadillerin doğdukları topraklara özgü kimlikleri ve kültürleri vardır ve bu kimlik ve kültürlerindeki bazı öğeler Anadolu Tk kültürü ile tamamen eşleşmemektedir. Bu noktada mübadelenin din temelli yapılmasının uyum açısından bir takım zorlukların çıkmasında önemli olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Türkiye'ye ve Türk toplumuna uyum sağlama surecinde mübadiller, bir yandan farklılıkları en aza indirmeye çalışmışlardır, diğer yandan da kimliklerinin ve kültürlerinin devamlılığını sağlamak için uğraşmışlardır. İşknı takip eden kısa zaman içinde doğulan toprakları zorunlu olarak terk edişin yarattığı sarsıntı, yeni topraklarda eskiyi yaşatmak için kurulan düzenlerle giderilmeye çalışılmıştır.

Mübadillerin Türkiye'ye yerleştikleri andan itibaren kurdukları ilk ve en eski sosyalleşme mekânı olarak ky kahvehanelerini belirtmek yanlış olmayacaktır. Kahvehaneler, gerek kimliklerin yaşatılması, gerek ortak hafızanın canlı tutulması, gerekse grup içi bağların sağlanması açısından, kk ölçekli de olsa hala günümüzde en önemli meknlardır. Mübadil köylerindeki kahvehaneler mübadil hafızalarının canlı tutulmasını sağlamıştır. Kahvehanelerde özellikle birinci kuşak mübadiller, mübadele öncesi hayatlarından, gelenek ve göreneklerinden, mübadele yüzünden çekilen acılardan konuşmuşlar ve bu bilgiyi genç kuşaklara aktarmışlardır.⁵⁸⁷ Belli bölgeleri, kasabaları ve kentleri mübadil kentleri olarak tanımlamak doğru olabilir, zira Ayvalık, Samsun, Mut gibi yerlerde ağırlıklı olarak mübadil yerleşimleri göze çarpar.

Bilindiği üzere mübadele dil, etnik köken gibi başka hiçbir ölçüt dikkate alınmaksızın sadece din kriteri gözetilerek yapılmıştı. Ancak, dil ve etnik köken kriterleri bazı mübadilleri diğerlerine nazaran daha da derinden sarsmıştı. Bu konuda çok tartışmalı da olsa bir takım fikirler de ortaya çıkmaktadır. Çünkü Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilen bazı mübadiller Ortodoks inancına sahipti; ama Rum değillerdi. Türklerdi ve Türkçe konuşuyorlardı. Bunlar Karamanlı Ortodoks Türklerdi. Yaygın bir görüşe göre: Selçuklulardan nce Anadolu'ya yerleşmişler ve

---

⁵⁸⁷ Gökçe Bayındır Gouralas, a.g.m., s.134-135.

Hıristiyan olmuşlardı. Mübadelede gönderilmeleri gündeme geldiğinde, gitmemek için çok uğraşmışlar, hatta din değiştirmeyi önerenler bile olmuştu.⁵⁸⁸

Bu gibi farklılıklar ve çeşitlikler, dil ve kültür farklılıkları yine de Türkiye'deki uluslaşma sürecine olumsuz bir etkide bulunmamıştır. Mübadiller hemen ikinci kuşaktan sonra “istenilen” çizgide vatandaş olmaya başlamışlardır. Ancak çok farklı kültürel düzeyde olanlar yani ilk kuşak mübadiller uyum sorunlarını ciddi oranda yaşadılar. Lozan Antlaşması'nda azınlık kavramı neredeyse Osmanlı Millet Sistemi paralelinde tanımlandıysa da her iki tarafı da etnik ve dini kimlikten bağımsız vatandaş üst kimliği oluşturmak açısından çok da önemli bir dirençle karşılaşmadılar. Hiç kuşkusuz, nüfus mübadelesi tüm acılara rağmen Türk ve Yunan ulus-devlet kurma süreçlerinin ciddi kesintiye uğramaksızın sürdürülmesi açısından çok büyük katkıda bulundu.⁵⁸⁹ Bir anlamda gelenler dönüştürüldü, Türk kimliği ile donatıldı. Türk milliyetçiliğinin “Türkleştirme” politikasının 1920'lerde temellendirildiği ve 1930'larda uyguladığı politikalarıyla, Türkçe dışında diğer anadillerin sokakta, işinde ve gücünde hatta evde kullanılması fiilen ve resmen yasaklandı. Hatta isimlerin dahi “öz” Türkçe olması da gündeme getirildi. Böylece resmi dil Türkçenin, hayatın her alanına hâkim kılınarak, gayri Türklerin anadillerinin tamamen hayattan silinmesi hedeflendi, dolayısıyla ilk kuşak mübadiller için yaşam sadece kendi gibi olanların etrafıyla sınırlı kalır ve dış dünya ile ilişki düzeyleri oldukça kısıtlıdır. Daha sonra, mübadilleri de kapsayacak bir biçimde, Türkiye'de devletin benimsediği politikanın sokaktaki kampanyası “Vatandaş Türkçe konuş” şeklinde yerini bulacaktır.⁵⁹⁰

Türk Devleti, savaştan ve kuruluşan hemen sonra homojen bir yapıda değildir. Nispeten Batı normlarına uygun bir kültür politikası izlemektedir. Dolayısıyla mübadiller vatandaş haline getirildiler, ancak devrimler ışığında asimilasyon teorisine göre ya da melting pot (eritme potası) teorisine göre bir uyum ilk mübadil kuşağına pek de uygulanamadı. Bu teoriye göre, bir ülkeye gelen – ya da getirilen- yabancılar mutlaka kendi ülkelerinin kültürel mirasını bir tarafa koymalı ve

---

⁵⁸⁸ Emin Akdağ, a.g.e., s. 19-20.

⁵⁸⁹ Nazif Mandracı, “Ulus-Kurma Süreçleri ve Nüfus Mübadeleleri: Dün- Bugün” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3, 2014, s. 92.

⁵⁹⁰ Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 217-218.

geldikleri ülkenin baskın kültürel öğelerine kendilerini uydurmalıdır.⁵⁹¹ İlk noktada, mübadiller eğer çocuk yaşta değillerse kendi dillerini, kültürlerini devam ettirdiler. Ancak okula giden çocuklar yani mübadillerin ikinci kuşakları değişim ve benzeşim sürecine nesne oldular. En nihayetinde, Anadolu Hıristiyanları ve Yunanistan Müslümanları başka bir ülkeye yollanırken neler hissetmiş olurlarsa olsunlar sonunda yapay olarak da Yunanlı ve Türk olarak yeniden biçimlendirildiler.⁵⁹²

Bir anlamda, klasik teori olan erime potası ile göçmenlerin kültürel farklılıkları eritilerek yok edilmiştir. Bu yaklaşıma göre, asimilasyon şu varsayıma dayanmaktadır: Eğer farklı kültürlerden insanların yerli toplum bireyleriyle evlilikleri gerçekleşirse, göçmenler bu toplumun kültürel yapı ve kurumlarına gireceklerdir. Mübadelenin ilk dönemlerinde yerli unsurlarla evlilikler yok denecek kadar azdır. Mübadiller genellikle bütün bir köy, kasaba şeklinde yapıldığından genellikle mübadiller kendi içlerinden evlenmeyi tercih ettiler.⁵⁹³ Asimilasyon teorileri arasında Greeley'in Kültürel Asimilasyon Modeli'nde; etnik, dini, aidiyet farklılıklar yok edilemeyeceği için, ancak entegrasyondan bahsedilebilir. Mübadillerin Müslüman olmaları kültürel asimilasyonu hızlandıran bir durumdur. Ancak Mübadillerde farklılıklar belli kuşaklarda yok edilir. Cumhuriyet'in devrimleri tüm bir toplumu değiştirirken bu süreç içerisinde gelen mübadiller de bu sürece dâhil olarak birer vatandaşa dönüşürler. Yine de günümüzde tekrardan oluşturulan bir mübadil kimliği vardır. Ancak bu durum dini, milli/etnik bir kimlik değildir. Daha çok tekdüze toplum içinde farklılığı ve dayanışmayı sağlayan bir kültürel kimliktir. Bu yeni kuşak ile yeniden tesis edilmeye çalışılan mübadil kimliği; sanat, edebiyat, sinema gibi yolları izleyerek yeni bir zümre yaratmayı arzular. Yalnızca atalarının geldiği ülkeyi, akrabalarını veya arkadaşlarını ziyaret etmek için değil; fakat büyükbaba veya büyükannelerinin bir zamanlar nasıl yaşadığını anlamak için gidip görmektedirler.⁵⁹⁴ Bu ziyaretler bir süre sonra çeşitli edebi yaratmalara, dayanışma derneklerine ve en nihayetinde bir kamuoyuna dönüşür. Bu durum, farkındalık, gelen mübadillerde sonradan oluşmuştur.

---

⁵⁹¹ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 57.

⁵⁹² Bruce Clark, a.g.e., s. 21.

⁵⁹³ Cemal Yalçın, a.g.e., s.58.

⁵⁹⁴ A.g.e., s. 66-67-68.

Gelenlerin ulus bilinci veya devlet bilinci yoktur. Kendilerini ne bıraktıkları ne de geldikleri yere ait hissederler.

Yunanistan tarafında mübadillerin uyum süreci daha farklı bir durumda seyreder. Bu durum romanların biraz dışında olduğu için kısaca değinmek yerinde olacaktır: “Kavramsal olarak bakıldığında mübadiller yerli Yunanlılardan kendilerini ayırt etmek için ‘Mülteci’ (prosfıgas) terimi Yunancada, İngilizcede olduğu gibi, belli bir göç şekline, anavatandan zorla yaptırılan toplu göçe maruz kalanlar için kullanılır. Bu bakımdan ‘mülteci’ kimlikleri, ‘ortak bir çıkar grubu’ olarak hareket etmelerini sağlayan tazminat taleplerinden dolayı öne çıkmıştı. Öte yandan, Osmanlı toplumundaki önceki konumlarını yansıtan kimlik algıları, onları psikolojik ve kültürel sınırlar çizmeye yatkın hale getirmiştir. Böylelikle, bu bölgede yaşayan Anadolu Yunanlılar kendi değişen koşullarına, bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde kültürel farklılıklarını vurgulayarak tepki göstermişlerdi.”⁵⁹⁵ Yani bir anlamda kendilerini bu terim üzerinde sınıflayıp daha mübadelenin başlamasıyla birlikte ayrılmaya ve yerli Yunanlılardan ayrılmaya başlamışlardır. Entegrasyon ise çok sonra ortaya çıkmıştır.

Ayrı bir kimlik duygusunun elli altmış yıllık bir süre boyunca varlığını sürdürmesi dikkat çekicidir, çünkü ilk mülteciler ile ev sahibi halk, yani kentli Yunanlıların toplumsal ve kültürel niteliklerinin çoğu ortaktı. Mültecilerin hepsi Ortodoks Hıristiyanlardı, kültürel ve fiziksel olarak Yunanlı görünüyordular ve ezici bir çoğunluk Yunanca konuşuyordu. Farklı bir etnik kimliği tanımlamak için sık sık kullanılan, fiziksel farklılıklar, dilsel veya dini ayrılıklar gibi açık belirtilerin hiçbiri mevcut değildi. Öyle ki, mantiken iki halkın bu dönem süresince, oldukça sorunsuz bir biçimde birbiriyle kaynaşmış olması beklenirdi. Ancak mübadiller, yakın benzerliğe rağmen ayrı bir kimlik duygusunu koruyarak, sürekli bir "sınır" inşa etmeye çalıştı. Bu şekilde, görünür ölçütlerle değil, ancak kavramsal terimlerle ayırt edilebilir bir grup oluşturdu. Elli yıl boyunca ayrı bir kimliği bilinçli olarak korumalarıyla, onlar, Yunan toplumu içinde Yunanlı bir azınlık olarak görülebilirler. Bu durum "etnik fark" ve "etnik kimlik" araştırmaları için de oldukça ilgi çekici bir olgudur. Ayrıca mübadillerin yaşadığı yerler ise sol partilere olan siyasi desteğin

---

⁵⁹⁵ René Hirschon, a.g.e., s. 4-5.

merkezi olarak biliniyordu.⁵⁹⁶ Anadolu'dan gelen mültecilerin modern Yunanistan'ın gelişimine olan katkıları, özellikle ekonomik büyüme konusunda gerçekten de dikkat çekiciydi. Çünkü sırf ülkeye göç eden nüfusun boyutları bile işgücünü ve iç pazarı geliştirmeye yetmişti.

Yunanistan'da ve Türkiye'de, başlangıçta çok sayıda mülteci, yurtlarından koparılmalarından sonra gözle görülür bir şok ve güvensizlik hali içindeydi. Bunlar yaşamın değişen koşullarına uyum sağlamak isteksizdi ve bir gün yurtlarına geri döneceklerini umut ediyorlardı. Ancak, Yunanistan'da mülteci kimliğinin devamlılığı, herhangi bir irredentist amaca yönelik değildi. Yunan-Türk ilişkilerinde bir dönüm noktası 1930'daki Ankara Antlaşması, mültecilerin topraklarına geri dönme hayalinin sonu olmuştu.⁵⁹⁷

Bu noktada mübadele romanlarında uyum ve özlem süreçlerini bir çerçevede ele almak mübadillerin yeni vatanlarında nasıl bir yaşam kurduklarını ortaya koyacaktır. Bu konuda sosyolojik açıdan söylenen birçok şeyin dışında edebi metinlerin mübadillerin hafızalarından sızarak aktardığı veriler de önem kazanmaktadır.

Suyun Öte Yanı (2013) romanı 1992'de mübadele ile ilgili ilk roman olarak göze çarpar. Daha çok özlem boyutuyla ön planda yer alır roman. Romanda, iki gezginin bir kasabaya gelişleri ve burada sonradan bir mübadil olduğu anlaşılan bir kadın tarafından işletilen bir otele yerleşmeleriyle başlayan olaylarda, kahramanın da bir mübadil torunu olduğu öğrenilir. Özlem açısından sadece mübadillerin suskunluğuna, geçmişe dair konularda hep sessiz kalışlarına vurgu yapılır. Kahraman, Rumların boşalttıkları yıkık evlere bakar ve ninesinin Selanik'te bıraktıkları ev ile bağlantı kurar.⁵⁹⁸ Kahraman, genellikle özlem boyutunda, mübadele öncesi yaşama dair iyi anılarla kurgulanmış bir hafızaya sahip değildir romanda. İyi hatıralar olduğu gibi savaş döneminin şiddeti de hatırlama yoluyla

---

⁵⁹⁶ René Hirschon, a.g.e., s. 5.

⁵⁹⁷ A.g.e., s. 41.

⁵⁹⁸ Feride Çiçekoğlu, *Suyun Öte Yanı*, Can Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2013, s. 13.

aktarılır. Genellikle romanlarda, halkın paniğe kapılmasını sağlayan Mustafa Kemal'in öldürüldüğü haberi burada da tekrar edilir.⁵⁹⁹

Romanda, kahraman, kasabada dolaşırken bir kadına rastlar. Yaşlı kadın yanında gelini ile birlikte bahçede elinde kâse ile oturmaktadır. Kadın sessiz bir şekilde oturur. Elindeki kâsede Girit toprağı olduğunu söyler gelini.⁶⁰⁰ Mübadiller, yukarda söylendiğı gibi uyumu sadece sessiz kalmakla, çevresinde olup bitenlere karşı tepkisiz kalmakla gösterirler bu romanda. Daha açık bir ifadeyle, yeni vatanda eksik ve farklı olan yapıya karşı bir karşıt söylem geliştirmekten genellikle imtina ederler. Kaderlerine boyun eğmiş bir biçimde, kenarda yaşamaya devam ederler. Roman bu noktada mübadillerin suskunluğuna ve sessiz bir özlem yaşadıklarına gönderme yapmaktadır. İstedığı tek şey ölene kadar geldiğı topraklarda ölmek yahut ölemiyorsa bile yanında o toprağı taşıyabilmektir. Zira bu romanda yaşlı kadının bir kâse içinde Girit toprağı taşıması ve yanından ayırmaması bu açıdan ilgi çekicidir. bu durum yeni vatanda var olmayı sadece bedenen var olmakla eş tutar ve özlem ise kasedeki toprakla eşleştirilir.

Savaşın Çocukları (2002) romanı, kahramanı Hasanaki üzerinden, Ayvalık'ta yeniden kurulan yaşamı ele alır. Romanda, Ayvalık'a yerleşen Hasan'ın uyum sürecinde yaşadıklarına kısaca değinilir. Özlem boyutu da es geçilmeden bu sürecin ardından gelmektedir. Hasan, yeni vatana uyum sürecini daha Girit'te başlatır, zira Girit'te esir düşen Yüzbaşı Kemalettin'den Türkçe dersleri almaya başlar.⁶⁰¹ Dil, önemli bir noktada mübadillerin yeni topluma adapte olmalarını engelleyen bir olgudur mübadele sonrasında. Yüzbaşı Kemalettin'den aldığı Türkçe dersleriyle Hasan, Türkçeyi Grek harfleriyle yazabilmektedir. Hasan'ın uyum süreci *Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı* (2006) romanında tekrar ele alınır. Hasan'ın yine geldiğı Ayvalık'ta uyum sürecindeki akıl hocası Yüzbaşı Kemalettin Bey'dir. Hasan bir anlamda gurbet duygusunu onunla yenmişti ve ruhsal destek bulmuştu.⁶⁰²

Romanda, özlem noktasında, Hasan sık sık memleketi Girit'i ve Hanya'yı hatırlar. Özellikle yapılar, binalar ve şehrin arasındaki farklar gözüne çarpar. Girit'in

⁵⁹⁹ Feride Çiçekoğlu, a.g.e., s. 33-35.

⁶⁰⁰ A.g.e., s. 46.

⁶⁰¹ Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, Remzi Yayınevi, 5. Basım, 2002, s.27.

⁶⁰² Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı*, 5. Basım, 2006, s. 177.

ihtişamlı yaşamı, Osmanlı mimarîsi ve en önemlisi de Venediklilerden kalma eserler genel anlamda özlemin mücessem hali olarak Hasan'ın aklına gelir.⁶⁰³ Ancak romancının bu noktada Hasan için yaptığı tespit önem kazanır, zira Hasan, “anavatanında olmasına rağmen vatanını özlemektedir.”⁶⁰⁴ Her ne kadar eksik kalsa da, özlem boyutunda diğer, romanların dışında, daha çok fiziksel özellikleriyle anımsanan bir memleket vardır romanda. İnsanî ilişkiler, komşuluklar pek dikkate alınmaz. Bu açıdan diğer romanlardan ayrılır.

Daha önce de değinildiği üzere, göç, çoğu zaman statü değişimlerini de beraberinde getirmektedir. Romanda, Kavas Ahmet adlı roman kişisi, Ayvalık'ta meyhane işletmektedir. Özlemini bu şekilde canlı tutan Ahmet, memleketinin yemeklerini, mezelerini yapmaktan zevk duymaktadır.⁶⁰⁵ Ayrıca, İtalyan Konsoloshanesi'nde çalışan Kavas Ahmet, o itibarlı meslekten meyhaneciliğe düşerek bir anlamda statüsünü de kaybetmiştir. Bu noktada, hayatına memleketinin özlemini en öne koyarak, meyhanecilikle devam eder. Bu anlamda, Kavas Ahmet'in yeni vatandaki statüsü ile yaşam tarzı birbiriyle kesişmektedir. Göç dinamikleri içerisinde sıklıkla rastlanan, kişinin, belli aşamalardan sonra kültürel bir olgu olarak memleketine dair değerler üzerinden para kazanması, eğitimi dışında çalışması olasıdır. Zira memleketinde doktor olup başka bir ülkede dönercilik yapan yahut kendi kültürüne ait işlere uğraşan insanların sayısı az değildir. Bir anlamda, ortaya çıkan özlemin de bir yansıması olarak değerlendirilir bu durum. Kavas Ahmet'in bu durumuna karşı olarak yine romanda, geldiği yerde atık toplarken burada, Ayvalık'ta, fabrika, köşk, konaklara konanlar da vardır. Bunlar, romancının aktarmasıyla daha erken gelenlerdir. Ayrıca bir takım ileri gelenler, nüfuzlarıyla, Ankara'da ilişkiler kurup çok iyi yerlerden çok iyi mallara, imalâthanelere konmuşlardır. Ayrıca romancı, çok kez usulsüzlük yapıldığını, memurların açığa alındığını ve hatta bu mallar yüzünden cinayetler işlendiğini, kavgalar çıktığını da elemektedir.⁶⁰⁶

Bunun yanında, mübadiller yeni vatana karşı tamamen çekimser, suskun da değildirler romanlarda. Özellikle, Yorulmaz'ın *Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı*

---

⁶⁰³ Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s. 117.

⁶⁰⁴ A.g.e., s. 143.

⁶⁰⁵ A.g.e., s. 26.

⁶⁰⁶ A.g.e., s. 41.

(2006) romanında özellikle mübadillerin uyum süreci içerisinde geliştirdikleri siyasî tutumlara da değinilir. Mübadiller belki de başka çareleri olmadığı için, getirildikleri topraklardaki hâkim, egemen güce yani Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir düşmanlık beslemezler. Dahası, bugün bakıldığında çoğu mübadil ailesi Cumhuriyet kazanımlarının taraftarıdır. Romanda, mübadillerin Cumhuriyet'e karşı bir vefa borcu hissettiklerinden de bahsedilir. Mübadiller, kendilerinin “kurtarılmış” olarak görmektedirler. Giritli mübadiller, CHP'yi “Vatanı Kurtaranlar Partisi” olarak görmektedirler.⁶⁰⁷ Mübadiller, “nankörlük” etmedikleri için ve özellikle kendileri kurtaran Mustafa Kemal'e duydukları saygıdan ötürü Cumhuriyet Halk Partisi'ni desteklerler. Aralarında, daha sonradan Demokrat Parti'yi de destekleyenler olur ve büyük tartışmalar baş gösterir.⁶⁰⁸ Uyum sürecindeki bir vatandaş olarak mübadiller, kendi çıkarlarına hareket eden siyasî veya sosyal bir kurum yahut kuruluş, dernek bulamazlar. Tek sığınacakları yer devlettir. Roman bu noktada, esasında bir eksikliği de dile getirmiş olur. Mübadiller, kendi içlerinde homojen bir yapıda yaşasalar da yaşadıkları yeni vatanda bir kimlikle, mübadil kimliği ile var olamazlar. Bu da onların hâkim siyasetin rüzgârında savrulmalarına sebebiyet vermektedir. Giritli, Adalı ve Boşnak üç unsurudur Ayvalık'ın. Din dışında hemen hemen hiç ortak özellikleri bulunmaz. Çekişmelerinin başlıca sebebi ekonomiktir. Adalıların daha önce gelip, iyi yerleri, zeytinlikleri kapmaları Giritliler tarafından yağmacılık olarak adlandırılır. Giritliler geçen süre içerisinde daha fazla refaha sahip olmaya başlarlar.”⁶⁰⁹ Toplum içerisinde, özellikle bir Ayvalık anlatısı olarak Yorulmaz'ın üçlemesinde, mübadil grupların mahiyetine ve diğer gruplar tarafından nasıl algılandıklarına da değinilir. Romanda; “(...) Giritliden alacaksan damat al, gelin alma” gibi yargılara da yer verilir. Giritli mübadillerin aile içinde daha demokratik bir yapıya sahip olmaları da Ayvalık'ta adalı mübadiller tarafından yadırganmıştır. Giritli kadınların cinsiyete dayalı eşitliği teşvik eden Türk Hükümetini destekledikleri görülmektedir. Bu durum da yeni Cumhuriyet'in politikasına uyum gösterir.⁶¹⁰ Ancak, bütün bu çatışmanın içerisinde, mübadiller de iç içe girerek

---

⁶⁰⁷ Ahmet Yorulmaz, a.g.e., s. 46.

⁶⁰⁸ A.g.e., s.46.

⁶⁰⁹ Elif Yılmaz, “ Demirden Leblebi: Girit. Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri” *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, Sayı: 22, 2011, s. 179–180.

⁶¹⁰ A.g.m., s. 181.

zamanla Midilli ve Girit mübadilleri, Boşnak ve Bulgaristan muhacirleri, kaynaşarak Ayvalık'ın 'yerli' halkını oluşturmuşlardır.⁶¹¹

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinde, uyum ve özlem konusu genellikle Giritli Musa Kazım Ağaefendi üzerinden aktarılır. Musa Kazım ve kızları daha adaya, Karınca Adası'na ayak basar basmaz geri dönüşün yollarını aramaya başlarlar. Ancak romanın dördüncü cildinde Poyraz Musa ile Musa Kazım'ın kızının evlendirilmesi ile uyum başlamış olur. Musa Kazım'ın sürekli bir şekilde geri dönüş umuduna kapılması, bunun için her türlü yolu denemesi romanda tutkulu bir kahraman olarak canlılığı ve mübadil psikolojisini iyi bir biçimde yansıtır. Her insan için yerinden, yurdundan ve alıştığı çevreden kopmak olumsuz etkiler yaratmıştır. Çoğu mübadilde olduğu gibi Musa Kazım da bu ayrılığın travmasını roman boyunca yaşamaktadır.

Musa Kazım Ağa, Girit'te at çiftliği olan, karısını kaybetmiş ve iki kızı ile mübadele edilen bir kahramandır. Mallarının çoğunu beyan etmeden arkadaşına bırakıp gelir. Hiçbir şeyini satmadan gelir Türkiye'ye. Konaklarını, çiftliklerini, hayvanlarını ve en önemlisi atlarını dostlarına emanet eder.⁶¹² Kahraman, daha gelişiyse birlikte geri dönüş umutlarını konuştuğu herkese anlatır. Romanda bunun üzerinde Lozan Konferansı'nın hükümleri hatırlatılarak esasında gelenin dönemeyeceğine; hiçbir Rum'un gelemeyeceğine ve de hiçbir Türk'ün gidemeyeceğine vurgu yapılır.⁶¹³ Musa Kazım adına dönüşün yalnızca illegal yollarla yapılabileceği akla gelir. Zira romanda, dörtleme boyunca, Lena Papazoğlu ve Vasili'nin illegal durumları bu ihtimal üzerine yoğunlaştırır okuyucuyu.

Ancak Musa Kazım Ağa, mizaç itibariyle daha ılımlı, duygusal bir yapıdadır. Her noktada, arada kalmışlığı temsil eder romanda. Kendini, Çorbacı Elia gibi görür ve onun gittiği Karınca Adası'na geri döneceğini hayal eder böylelikle kendi de Girit'e gidecektir. Bu denli saf bir hayale sahiptir. Musa Kazım, gelince, kızlarının çeyizlerini açtırmaz. Kızlar ancak Girit'e dönünce evlenip çeyizlerini

---

⁶¹¹ Elif Yılmaz, a.g.m., s. 186.

⁶¹² Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği – Bir Ada Hikâyesi 2-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.191.

⁶¹³ A.g.e., s. 191.

açabileceklerdir. Musa Kazım, sürekli olarak ayrılışın ıstırabını dile getirir romanda. Köksüz kalışına, kendisine ve mübadillere yapılanların bir zulüm oluşunu söyler.⁶¹⁴

Özlem, travmatik boyutuyla, mübadiller üzerinde bıraktığı etkiyle birlikte yeni vatana uyumu zorlaştıran hatta imkânsızlaştıran bir durumu açığa çıkartmaktadır. Roman kahramanlarındaki yeni vatana uyumsuzluk genellikle özlemlerle örtüşür. Musa Kazım Ağa, her an aklında Girit özlemiyle ve geri dönme arzusuyla yaşayan bir karakterdir. Girit'in yemekleri, coğrafyası, insanları hatta yağmuru bile kıyas konusu haline gelir. Musa Kazım, geri dönüş konusunda tedricen saplantılı bir yapıya bürünür. Bu noktada, sessiz bir yaşam ve hüznü bir duruşla hayatına yeni vatanda devam eder. Romanda, Poyraz Musa, Musa Kazım'ı Girit'e geri göndermek için çabalar ancak en nihayetinde varılacak sonuç hüsrandır.⁶¹⁵ Dörtlemenin üçüncü cildinde Ankara'ya giderek Yunanistan sefiriyle görüşen Musa Kazım, Girit'e dönüş için en tutkulu çabayı gösteren roman kahramanı olarak mübadele romanları içinde ayrı bir yer tutmaktadır. Romancı, Musa Kazım'ı her fırsatta Girit'e dönüş umuduyla seven bir çocuk gibi çizmiştir. Her söylenene inanır Musa Kazım Ağa; *Demek ki evime, memleketime, dostlarıma, dağlarıma, denizime, atlarıma tez günde kavuşacağım!*⁶¹⁶ Herkese mutlu bir biçimde anlatır geri dönüş adına yaptıklarını. Musa Kazım'ın özlemini ve geri dönme arzusunu en geniş anlamda yansıtan esasında kendi cümleleridir:

“Ankara'ya, Yunan Sefirine gidiyoruz. Allah Poyraz Bey oğlumdan razı olsun, Ali de mürüvvetini ondan esirgemesin, düşündü bunu. Ben sefirle Yunanca konuşurum. Benim Yunancamı duyan serini isterse yüreği taştan olsun, ipek gibi yumuşar. Belki de adımı duymuştur. Bizim maceramızı benim ağzımdan işitenin yüreği demir olsa acıdan erir de gider. Bizim başımıza geleni insanlık kabul edebilir mi? Yurdunu yuvanı, dedelerinin mezarını bırak da bu yaşta git tanımadığın bir ülkeye, cenderede yaşa. Buna Allah razı olur mu, insan olan insanın vicdanı bunlara bizim çektiklerimize yüreği dayanabilir mi? Amenna ben Türküm, Müslüman'ım, bundan başka da bir suçum var mı? Ben ne yaptım Yunanistan'a ben ne yaptım Türkiye'ye? Beni bir kedi yavrusu gibi boynumdan tutup Girit'ten buraya niçin attılar? Ben, soylu atlar yetiştirmekten başka yunanlılara ne yaptım, Türklere, Türk kalmaktan, Müslüman olmaktan başka bir kötülüğüm mü dokundu? Kim getirdi bu işi başımıza? Arada sırada Yunanlılarla hır çıksa da bir arada gül gibi geçiniyorduk. Bu işi başımıza Mustafa Kemal Paşayla Venizelos getirdi, diyorlar. Yok, yok, yalan, yalan, bu işi başımıza Avrupa medeniyeti getirdi. Lozan Konferansı'nda bu işi başımıza bütün Avrupa getirdi. Avrupa'nın yüreği taştan demirden. Kararı bütün Avrupa verdi, bizi yurdumuzdan yuvamızdan etti. Yaşasın Lena, kaçtı da adasına geri geldi. Adasında

⁶¹⁴ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği – Bir Ada Hikâyesi 2-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 240.

⁶¹⁵ A.g.e., s. 70.

⁶¹⁶ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s.37.

rahat ölecek, gözü açık gitmeyecek. Ben de Girit'e döneceğim, ölürlen gözüm açık gitmeyecek.”⁶¹⁷

Musa Kâzım Ağaeferdi; Ankara'ya Yunan sefiri ile görüşmeye ve Yunanistan'a bağı olan Girit topraklarına geri dönmeye gider. Ancak burada insanın ölümün son noktasına kadar doğduğu ve vatan olarak gördüğü topraklara karşı duyduğu özlemin en somut biçimi ortaya çıkar. Musa Kâzım'ın isteğı, bilinçsiz sayıklamalara dönüşür. Göçmen psikolojisi içerisinde “vatan”a ait her özellik bir kıyaslama, anımsama sebebidir. Dolayısıyla ne yaşadığı toprakta ruhen vardır ne de ruhen var olduğu toprakta fiziksel olarak vardır. Bu yakınma bir müddet sonra bu işin sorumlularını aramaya yiter kahramanı. Bu noktada, kahraman, bu işi yapanların geniş bir çerçevede Avrupalılar olduğuna hükmeder. Nansen'in planına bu noktada atıf yapmak gerekir. Nansen, Venizelos ve Mustafa Kemal'in isteğı üzerine bunu gerçekleştirdiğı bilinmektedir.

Romanda, Musa Kazım ile asker kökenli olan Yunanistan Sefiri'nin diyalogunda, *öz vatan* konusu gündeme gelir. Musa Kazım konuşması sırasında Yunanistan'ı öz vatanı olarak zikreder: “*Ben arz edeyim, dedi Ağaeferdi, ellerini ovuşturarak. Muhterem efendim, Yunanlılar bizi yurdumuzdan kovdular, bizi kovarken de gitmek istiyor musunuz, istemiyor musunuz? Diye sormadılar. (...)*

Sefir - *Burası öz vatanın değil mi?* Diye sorar.

Musa Kazım ise; - *Tabii ki öz vatanım burası. Ben yüksek tahsilimi İstanbul'da yaptım. Biz yüzlerce yıl öz vatanımızı unutmadık. Dilimizi, dinimizi, Türklüğümüzü de unutmadık. Yalnız, muhterem kumandanım, bu sefer savaşız yenildik. Bu bizim ağırimıza gidiyor. Köpek gibi kovulduk”⁶¹⁸ şeklinde cevap verir. Musa Kâzım Bey, Girit'e, doğduğu topraklara dönmek için elinden geleni yapmaktadır. Diğer mübadiller de mübadele kararı ve sonrasında kalmak için çeşitli yollara başvururlar. Bu gibi hadiselere mübadele konulu romanlarda sıklıkla rastlanır. Ancak, mübadele sonrası, hele de yerleşmişken, düzen kurmaya başlamışken Musa Kâzım Bey'in sürekli Girit'e gitmek istemesi ve bu yolda*

⁶¹⁷ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s.38.

⁶¹⁸ A.g.e.,s.43.

yerleştirildiği Karınca Adası'ndan kalkıp İstanbul'a, Ankara'ya gelmesi pek rastlanmayan bir durum olarak görülmektedir.

Musa Kâzım Bey, Türkiye'yi *öz vatan* olarak nitelendirse de gerçekte Girit onun var olduğu yerdir. Burada özellikle Musa Kâzım Bey üzerinden *vatan* ve *öz vatan* kavramları Yaşar Kemal tarafından irdelenmektedir. Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* üçlemesinde genellikle *vatan* kavramı çeşitli etnisitelerle, milliyetlerle tanımlanmaktadır. Coğrafya, yani var olunan mekân, dolayısıyla vatan; Çerkezlere, Rumlara, Kürtlere, Ermenilere, Araplara ve kısmen de Türkmenlere aittir. Dolayısıyla Anadolu coğrafyası, Türklere pek de *vatan* olarak gösterilmez. Bu noktada asıl eleştirilen durum ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin kumandanın sözüdür: “Hayır, kovulmadınız. Kumandanın sesi bu sefer daha sert, öfkeli çıktı. Buraya *öz vatanınıza* biz sizi istedik ve sizi Yunanlılardan kan pahasına aldık. (...) Biz sizleri Yunanlıların elinden zorla aldık. Oralarda ser sebil olmayasınız, hakaret görmeyesiniz diye, Yunanlının ayaklarının türabı olmayasınız diye. Lozan Konferansı'nda bütün Avrupa'yla, Düvel-i Muazzama ile mücadele ederek sizi *öz yurdu*za intikal ettirdik.”⁶¹⁹ Görüldüğü üzere, Cumhuriyet rejiminin bir nevi temsilcisi olan kumandan; getirilen, Lozan'da karşılıklı değiş-tokuş yapılan insanların *kurtarıcısı* olarak görmektedir rejimi ve yeni kurulan Cumhuriyet'i. Orada ser sebil olmayın, hakaret görmeyin demesi de bu sebeptedir. Ancak, romanlara ve tarihi belgelere bakıldığında, gelenler ve gidenler her şekilde geldikleri yerden çok daha kötü koşullarla karşılaşmışlardır. Bu durum; *size vatan verdik* idealizminden ortaya çıksa da tarihi gerçekler ve bu durumun yansıması olan romanlar, edebiyat ürünleri bunun aksini söylemektedir. Zira gelenler, mutlak surette yolculuk, yerleşme, uyum süreçlerinde bu sefaleti yaşamış; mallarının karşılıklarını hiçbir zaman alamamışlar, üstüne üstlük de çok farklı iklim koşullarında yaşamaya mecbur olmuşlardır. En son noktada yerel halkın çok uzun bir zaman benimseyemeyeceği, içselleştiremeyeceği, yabancı bir vaziyette yaşamak zorunda kalacaklardır. Ayrıca romanda da görüldüğü üzere gelinen yere özlem duyma bir istekli, bilinçli göçün sonucu değil; tam anlamıyla Musa Kâzım Bey'in dediği gibi *sürgün, kovulma* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kumandan sözlerinin devamında; “Devletimiz bu fakir halinde sizlere yer verdi, yurt verdi, karnınızı doyurdu. Memnun değilsen

⁶¹⁹ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s. 44.

arkadaş git, nereye gidersen git git, ister Girit'e ister Fizan'a git. Bu toprağın sizin gibilere ihtiyacı yok. Bu vatan için can verenlerin aileleri ve çocukları aç ve çırılçıplak ölürlerken biz sizi doyurduk, giydirdik, ev verdik, para verdik, bağ bahçe verdik, çiftlik verdik. Siz, siz, siz, siz daha vatanınızı beğenmiyor, Yunan uşaklığını istiyorsunuz"⁶²⁰ der. Yukarıda, kumandanın vermiş olduğu cevap bir bağlamda resmi görüşü de temsil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında; fuzulî işgallerle, haksız yere Rumlardan boşalan evleri, tarlaları, bağları hatta ibadet alanlarını dahi talan eden yerli zenginler, yerel otoritelerin de görüşü şudur: *Savaşı kazandık, dolayısıyla mallara, mülklere sahip olma hakkımız vardır.* Bu bakış tam anlamıyla, doğu fetih mantığıyla açıklanabilir. Bilindiği üzere savaş sonrası yenilen tarafın malları ganimet olarak görülüp, kazanan tarafça tasarruf edilirdi. Aslında komutanın burada söylediği de bu açıdan önemlidir. Sizi buraya getirdik; isterseniz gidebilir ya da kalabilirsiniz. Zaten bizim halkımızın ihtiyacı olan malları size vermek zorunda kaldık. Halkımıza bakamadık, size bakıyoruz. Bu açıdan bakıldığında her mübadilde olmasa bile Musa Kâzım Bey, biraz şanslı bir durumdadır. Esasında Karınca Adası'na gelen her göçmen şanslıdır. Fazlasıyla yer, ev, taşınmaz mal-mülk adada mevcuttur. Hatta Kâzım Bey kendine bir at çiftliği de almıştır.

Kumandanın mübadiller için vurguladığı bir diğer nokta *Yunan uşaklığı* konusudur. Musa Kâzım Bey'in sürekli olarak Girit'e dönmek istemeye devam etmesi kumandanda bir öfke yaratmaktadır. Bilindiği üzere; tarımda sıkıntı yaşayan, ileri tarım tekniklerini pek uygulayamayan Anadolu Türkleri, Yunanistan'dan getirilen göçmenlerin tarımsal yetkinliklerinden faydalanarak, tarım alanında atılım yapmayı planlamaktadırlar. Bir bakıma, nitelikli eleman ithali olarak görmekteydi Cumhuriyet bu mübadele kararını. Yunan uşaklığı yerine, gelenler; kendi vatanlarına, *öz vatanlarına* hizmet etmeliydiler. Tütün, üzüm yetiştirmeli, bölgelerini ve toplamda ülkeyi kalkındırmalıydılar. Milli stratejiye göre, gelenlere bu denli taviz verilmesinin de sebebi buydu. Kumandan; "Demek bizi, öz toprağını, cennet vatanını bırakacak Yunanlı kardeşlerinin içine gideceksin, öyle mi?" şeklinde direktir Musa Kâzım Bey ile konuşmasında, Musa Kâzım Bey ise; "Öyle kumandan. Ben orada doğdum kumandan. Sülâlemin mezarı orada"⁶²¹ biçiminde cevap verir. Bu noktadan

⁶²⁰ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s. 44.

⁶²¹ A.g.e., s. 44.

sonra Kumandan biraz daha üslubunu sertleştirerek;“Demek Yunanlılara soylu at yetiştireceksin” şeklinde Musa Kâzım Bey’e sorar. Musa Kâzım ise daha soğukkanlı bir tavırla, yetiştireceğini, *kendi toprağına* döneceğini ısrarla vurgular. Musa Kâzım, *kendi toprağım, dostlarım...* gibi cümleler kullanmaya başlar Yunanistan ve Girit için. Bu noktada, kumandan, Poyraz’ı ve Musa Kâzım Bey’i odasından kovar.⁶²² Kumandana göre; bir Türk, Türk olan bir Türk, Yunanistan’dan bu cennet vatana gelen bir Türk, cennet vatanına kavuşmuşken tekrar Yunanistan’a nasıl dönmek ister.⁶²³

Musa Kazım Ağa’nın dönüş umudu dörtlemenin son cildinde de devam etmektedir. Musa Kazım yeni vatana bir türlü uyum sağlayamamaktadır. Ancak son ciltte, Melek Hanım’a aşık olarak Karınca Adası’nda kalma adına adım atar. Kızı Zehra’yı Poyraz Musa ile evlendirir ve kendisine kasabadan bir çiftlik alarak tam anlamıyla yeni vatana yerleşir ve uyum sağlar.⁶²⁴

Özetle, Yaşar Kemal’in dörtlemesi bir mübadil olarak Karınca Adası’na gelen Musa Kazım’ın ve kızlarının yeni vatana zor da olsa uyum sağlayışını temel alır. Musa Kazım Ağa, çeşitli bağlantılarla, mal müdürü gibi yetkililerin marifetiyle güzel bir çiftliğe de kavuşur. Ancak burada vurgulamak gerekir ki Musa Kazım’dan yola çıkılarak, Yaşar Kemal’in dörtlemesinde devletin mübadillere uyum sağlamaları açısından yaptıklarına neredeyse hiç değinilmez. Devlet ve Cumhuriyet bir anlamda zaten onları kurtardıklarını düşünen bürokratlarla doludur Yaşar Kemal’in gözünde. Bu coğrafya insanları bağlayan yeni tanıdığı insanlardır, devlet organizasyonu, ideoloji ve ulusal kahramanlar değildir.

Emanet Çeyiz’de, (2011) gerçek kişiler, mübadiller yeni vatana ulaştıklarında yaşadıklarını ve nasıl uyum sağlayıp yarım da olsa “oralı” olduklarını aktarırlar. Uyum sorunları başta statü değişimiyle başlar. “Nevşehir’de varlıktıydık. Buraya geldiğimizde çok yoksulluk çektik (...) Nevşehir’de evimiz üç katlıydı. Ben çıkar elma, armut yerdim... Tadı başkaydı... Ben burada armut yemiyorum... Burada

⁶²² Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları- Bir Ada Hikâyesi 3-* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2009, s. 45.

⁶²³ A.g.e., s. 299.

⁶²⁴ Yaşar Kemal, *Çıplak Ada Çıplak Deniz –Bir Ada Hikâyesi 4-*,Yapı Kredi Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2005, s. 66.

Nevşehir'deki gibi kokan armut yok.”⁶²⁵ Bazı mübadiller, şanslı olanlar, geldikleri yerlerden daha fazla mala mülke sahip olabiliyorken, çoğunluk ise statüsünü yitirmiş bir biçimde yeni vatana yerleşirler. Bununla birlikte eksikliğini çektikleri bir şey mutlaka vardır. Dolayısıyla mübadillerde ve bir takım göçmen, muhacir taifesinde genellikle tutumluluk durumu söz konusu olabilir uyum noktasında. Kaynakların sınırlılığı göçmenleri genellikle bu tarz bir yaşam kurmaya itmektir ve yine genel bir yargıyla daha çalışkan insanlar olarak kabul edilirler göçmenler. Ayrıca, Roma medeniyetinin bakiyesi olarak Türkiye'den giden mübadillerin gittikleri yerleri yetenekleriyle, bilgi ve görgüleriyle yücelttikleri buna eklenebilir. “Biz kalkındırdık buraları. 1923'ten 1924'e kadar kıtlık vardı”⁶²⁶ gibi çıkışlar mübadillerin söylemlerinden biridir.

Hatta ileri gidip bu durumu da eleştirmektedirler: “Mustafa Kemal büyük adam, ama bizi buraya göndermeyecekti. Kemal hata yaptı. Bu mübadeleyi yapmayacaktı. Biz eğitilmiş insanlardık. Zanaatkâr, usta, zengin insanlardık. Biz buraya gelince Türkiye eğitilmiş insanlarını kaybetti. Biz Türkiye'nin bereketiydik. Geldik Yunanistan'ı kalkındırdık.”⁶²⁷

Uyumsuzluk mübadilleri ilk etapta dilden yakalar. Dil, anlaşma ve iletişim kurmak açısından en önemli insan yetisidir. Mübadiller, mallarını mülklerini kaybettikleri gibi, statülerinin yitirdikleri gibi aynı zamanda iletişim kurma yetilerini de dilden dolayı kaybederler, zira romanlarda; “yüz yaşını geçtim Buraların dilini öğrenemedim”⁶²⁸ şeklinde cümleler duymak, “on beş yaşında ayakbastım Honaz'a. Türkçe bilmiyorduk! Okula gitmiş üç dört kişi biliyordu sadece...”⁶²⁹ biçiminde ifadelere rastlamak olasıdır.

Giritli Mustafa (2000) romanı mübadilin yeni vatana uyumu konusunda, kahramanı Mustafa'nın yaşadığı çelişkileri yansıtması açısından önemlidir. Mübadillerin yeni vatanda kurmaya çalıştıkları yeni hayata ve yeni hayatın getirdiği zorluklara değiniliyor Mustafa üzerinden. Mustafa, kendini Konyar adlı bir aşiretten

---

⁶²⁵ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 21-22.

⁶²⁶ A.g.e., s.82.

⁶²⁷ A.g.e., s.130.

⁶²⁸ A.g.e., s. 107.

⁶²⁹ A.g.e., s.185.

gelen ve Girit'e 1700'lü yıllarda yerleştirilmiş Yörüklerden olarak tanımlar. Esasında çoğu mübadil kökenlerini bu vesileyle Anadolu'da aramaktadır. Bu sebeple, bazı mübadele romanlarında mübadele bir *anavatan*'a dönüş miti çerçevesindedir. Bu sebeple; acı, ayrılık ve yoksulluk sözde kalan ve artık geçip gitmiş hadiselerdir. Böylelikle mübadeleden sonra bile bir mübadil örgütlenmesi, kendini mübadele üzerinden tanımlayan, kimlik oluşturmaya çalışan topluluklara rastlanmaz. Aksine bir kabul ediş ve ivedilikle uyum sağlama süreci hâkimdir mübadiller üzerinde. Bu durum da romanlara sıklıkla yansımaktadır. Romanda, Mustafa bu iç monologda şu biçimde dile getirir: “Benim artık, kendimi, yepyeni bir insan olarak kabul etmekten başka, hiçbir seçeneğim yoktu. Konyalıyım desem kim dinler? Osmanlı'yım desem, saçmalık! O kavram da tarihin derinliklerine gömülüp gitmiş. Giritliyim desem o da olmaz, o kapı da kapandı. Üzülsem faydası yok (...)”⁶³⁰ Köken problemi bütün mübadiller için olmasa da aşılımıştır daha ilk on yılında Cumhuriyet'in.

Romanda, uyumun sorunsuz ve bir çırpıda gerçekleşmediğine değinilir. Yeni hayata, dile, coğrafyaya ve kültüre adapte olmak kolay ve sıradan bir durum değildir, zira Mustafa bu durumu derinden yaşar. Romanda Mustafa ve mübadil arkadaşlarının durumu romanda şu şekilde aktarılır:“(...) Resmo'daki gibi şakalaşıyor, laflıyorlar. (...) Ana Vatan'da yaşamının verdiği huzur, güven ve rahatlığı hemen hissetmeye başlamıştım. Endişe ve telaşlarım yok olup gitmişti. Ama Türkçe olarak söze başlayıp konuşmamızı Rumca tamamlıyorduk. Bu da pek hoş olmuyordu (...) Bizim Resmo'da Türk okulunda öğrendiğimiz Türkçe başkaydı, biraz ağdalıydı. Ayrıca, bizim Rumca etkisi altında kalmış bir Türkçemiz vardı. Ne hikmetse 'ı' yerine hep 'i' kullanıyorduk (...) Girit muhacirleri dışlanıyor ve Yarım Gâvur! Gibi hakaretlere de maruz kalıyorlardı.”⁶³¹ Muhacirlerin dışlanması dışındaki durum tamamen iki kültür arasındaki farkı ortaya koymak açısından önemlidir. Yeni yerleşilen mekân Mustafa için tekinsiz değil aksine huzur ve güven sağlayıcı bir ortama dönüşmüştür ki bu uyum sürecinin başladığının bir göstergesidir. Eskiye dair alışkanlıklar elbette devam etmektedir. Zaten göçmenlerde tam anlamıyla bir asimilasyon öngörülemez. Daha önce de değinildiği üzere eski yaşam ile yeni yaşam arasında hep bir bağlantı, kıyas durumu vardır.

⁶³⁰ Ertuğrul Erol Ergir, a.g.e., s. 80.

⁶³¹ A.g.e., s. 81-82.

Uyum sürecinin başlamasıyla birlikte, geçmişe dair olan her şey artık geçmişte kalmıştır. Uyum yeni gündemleri, konuları ve tam anlamıyla topluma adaptasyonu içerir. Romanda Mustafa ağzından mübadillerin yeni hayata siyasi açıdan da uyum sağlamaya başladığı görülür: “Ağız birliği etmişçesine o gece Girit’ten konuşmayı adeta rafa kaldırmıştık. Memleketteki gelişmeler, Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Mareşal Fevzi Çakmak, yeni topraklarımız ve milliyetçilik üzerine düşüncelerimizi ortaya çıkarmıştık.”⁶³² Toplumsal alanlara uyum nispeten daha kolayken, siyasi alanlarda var olmaya çalışmak yahut bu tarz düşüncelere vakıf olmak göçmenler için geç gelişen bir uyum sürecidir esasında. Daha doğrusu ilk başta ekonomik sistem sonrasında hukuk sistemi ve kültürel yapıya uyum sağlanırken göç edilen ülkede cereyan eden siyasî hadiselerle ilgi duyma ve adaptasyon en son sırada gelmektedir. Bu açıdan da bakıldığında mübadele çoğu göç dinamiklerinin dışında çalışır ve bu durumuyla sıradan göç kuramlarıyla çoğu zaman örtüşmez.

Elbette, ilk önce ekonomik uyum süreci ön plana çıkmaktadır. Ancak mübadillerin diğer romanlarda da bahsedildiği üzere adaletli mal dağılımı problemi vardır. Genellikle olumsuzluklar dile getirilir, buna karşılık, *Giritli Mustafa* romanında Giritlilerin içinde de mübadele yoluyla büyük arazi sahibi olmuş kişiler vardır. Giritliler içinde okumuş, iş bilen insanların olması onların ekonomik sisteme kolay uyum sağlamalarının önünü açar. Mustafa’ya göre “Bir yerde, iş bilen ve kılıç kuşananındır.”⁶³³

Bilindiği üzere uyum sürecini bir sorun haline getiren en büyük etkenlerden bir tanesi yerli halkın tutumudur. Ancak *Giritli Mustafa* romanında Giritli ve Adalı çatışmasına değinilir. Bu iki grup mübadil arasında bir çekişme durumu söz konusudur. Adalılar, yani Midillililer, daha önce geldiklerinden güzel yerleri kapmışlardır. Ayrıca, daha yakın olduklarından Türkçe konuşmaları da iyidir. Giritliler ise hem çok sonra gelmenin hem de dil bilmemenin sıkıntılarını yaşamaktadırlar Ayvalık’ta.⁶³⁴ Bu durum genellikle network, ağ kuramıyla örtüşmesi gereken göçmen hareketlerinin dışında kalarak bir istisna oluşturur.

---

⁶³² Ertuğrul Erol Ergir, a.g.e., s. 84.

⁶³³ A.g.e., s. 90.

⁶³⁴ Ertuğrul Erol Ergir, a.g.e., s. 97.

Genellikle göçmenler arasında yeni gelinen yerde bir ağ oluşur ve göçmenler kolektif hareket etmeye başlarlar ancak Ayvalık'ta yerleştirilen Midilli ve Girit göçmenleri bu durumun dışında kalırlar. Normal göç koşulları altında yardımlaşmaları, tecrübe aktarmaları beklenen gruplar, birbirleriyle bir çıkar çatışması sürecine girerler. Mübadeleden önce yalnız Rumların yaşadığı adaya (Cunda) bir gemi dolusu Resmolu yerleştirilmişti. Mübadele komisyonu Resmolulara adil davranmamıştı. Doğru dürüst Türkçe konuşamamaları da onların hak aramalarını önlemişti. Kadereci olup çıkmışlardı. Komisyon, onlara başlarını sokacak bir ev ve adam başına yirmi zeytin ağacı verip kenara çekilmişti. En iyi evleri, arazileri Cunda'da da yerli halk ve Midilli'den gelenler zapt etmişti. Zavallı Resmolular son gelen ve bulduyuyla yetinen insan konumunda kalmışlardı. Ayrıca, Resmoluların adayı terk etmiş Rumlar gibi, ticaret veya kaçakçılık yapma imkânı da yoktu. Maalesef, Cunda'da bir okul da mevcut değildi. Türkçe öğrenmek için her gün motorla Ayvalık'a gitmek gerekliydi (...) Cundalılar, Türkçe bilmiyorlardı. Resmolu haricinde kimseyi görmediklerinden, Türkçe öğrenmek ihtiyacı da duymuyorlardı. Hepsi Türk'tü, Müslüman'dı, ama haberleri Atina radyosundan dinlemek zorunda kalıyorlardı. Türkiye radyolarının sesi adaya zor ulaşıyordu. Giritli gençler, Türkçeyi ancak vatanî görevlerini yaparken öğreniyorlardı.⁶³⁵ Uyum süreci ikinci seviyede ancak önemli bir düzeyde dilsel uyumla devam eder. Yerleşilen yerdeki dili konuşamayan mübadillerin hepsi genç değildir ve toplum içine çoğu zaman karışmazlar. Kendi mahallelerinde kendileri gibi mübadil olanlarla sınırlı bir diyalogları vardır. Mimarî ve kent planlaması açısından olmasa da dil bağlamında bir gettolaşma süreci bunu takip etmektedir. Daha sonra da değinileceği üzere toplumda ister istemez bir ötekileştirme süreci baş gösterir. “Çanakkale, Edremit, Burhaniye gibi yerlere yerleştirilenler belki daha çabuk Türkçe öğreniyorlardı, ama yerli halkın kendilerine yarım gâvur diye hitap etmelerini önleyemiyorlardı (...) Neticede, halk gâvur dediği gayrimüslimlerle savaşıarak memleketini kurtarmıştı. Şimdi karşısında Türkçe bilmeyen insanlar görünce onları da Türk olarak değil gâvur olarak kabul ediyordu. Halk, bu zavallı insanların üç asır önce Anadolu'dan zorla sökülüp Girit'e yerleştirilen Müslüman Türkler olduklarını nereden bilebilirdi? Bu insanların kabahati neydi? Osmanlı

---

⁶³⁵ Ertuğrul Erol Ergir, a.g.e., s. 98.

Halepa Antlaşması ile Girit'in dilini Rumca yapmamış mıydı?"⁶³⁶ Dil bağlamında, otokton halk ile mübadiller arasında temel bir çatışma durumu söz konusudur. Bir müddet sonra, özellikle karışık yaşanan mahallelerde komşuluk ilişkileri başlamış ve uyumun mübadiller için bir sorun olmaktan çıktığı gözlenir. "Komşuluk, ahbaplık ilişkilerimiz Türkçeyi iyice öğreninceye kadar Giritlilerle sınırlı kalmıştı. Zamanla hepimiz Rumcayı unutup hep Türkçe konuşmağa başlamış ve yerli halkla da bütünleşmiştir. Çoğumuzu kısa sürede Anadolu mutfağına, yemeklerine ve yağlarına da alışmıştık, ama zeytinyağı ve ot yeme tutkumuzdan da ayrılamamıştık."⁶³⁷

Romanda değinilen bir başka uyum sorunu da mübadillerin yanlış mesleklere yönlendirilmesidir. Örneğin, hayvancılıktan başka iş bilmeyen bazı mübadil köylüler, oduncu veya balıkçı olurlar.⁶³⁸

Haksız yerleştirme ve yanlış yerleştirme sonucu uyum zorluğu romanların yanında sosyal tarih araştırmalarının da konusudur. Mübadillerle yapılan mülâkatlarda da romanlardakine benzer durumlarla karşılaşılır. Bir mübadilin sözleri bu durumu örneklendirir: "Ailem Lozan Mübadelesi'nde yaşadıkları şehirden (Selanik) gelip Sinop'a yerleştirilmelerinden dolayı haksızlığa uğradıklarından söz ederdi. 'Biz şehirden geldik, burada yerleştığımız yer ile geldiğimiz yer arasında bayağı fark var, orada alıştığımız yaşam tarzını burada yaşamamız zor,' diye anlatırdı. 'Bizim Selanik'te bıraktığımız mal varlığımız ve evimiz burada bize verilenle aynı ölçüde olmadı' diye üzülür, sitem ederdi. Dedem ise onlara 'Biz burada çalışır, kendi paramız ve emeğimizle çok daha güzellerini alırız, üzülmeyin' dermiş."⁶³⁹ Yeni gelenin yerin şartlarını kabul etmekle birlikte uyum süreci de başlamış olur bir bakıma. Vatandaşlık seviyesine geçişle birlikte mübadiller farklı bir bilinç seviyesine de ulaşırlar. Uyum süreci gerçekleştikten sonra göçmenlerin yeni vatana daha bağlı hareket ettikleri gözlemlenir: "Dedem, 'İmkânsız bir mücadele kazanıldı, şimdi de bizlere sağlıkta bu trahom felâketinin üstümüzden bir an önce kalkması için canla başla yorulmadan çalışmalıyız, bu görevi bize Atatürk verdi,

---

⁶³⁶ Ertuğrul Erol Ergir, a.g.e., s. 99.

⁶³⁷ A.g.e., s. 128.

⁶³⁸ A.g.e., s. 123.

⁶³⁹ Alanur Özalp, "3. Kuşak Mübadil Olmak" *Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri*, Sefer Güvenç, Haris Rigas (Haz) Lozan Mübadilleri Vakfı ve İstos Yayınları, Çev: Sula Aslanoglu, Tanaş Çimbiş, İstanbul, 2015, s. 12.

bizler de vatanımızın insanların böyle bir hastalıktan dolayı kör olmalarını kabul edemeyiz, bu da bir nevi istiklâl harbi (...)’ dermiş.”⁶⁴⁰ Mübadiller uyumdan sonra yeni vatanın sorunlarına da ortak olurlar.

Ayrıca çeşitli bölgelerden gelen mübadiller, yeni vatanın devrimlerine, Atatürk inkılâplarına da uyum gösterir ve siyasî olarak da desteklerler. Selanikli mübadiller zaten kendilerini Gazi ile hemşeri olarak gördüklerinden devrimlere bağlılık ve uyum konusunda sorun yaşamazlar. Giritli Türkler, daha önce, Girit’teyken eşlerini Rum kadınlarından ayırmak için peçe giydirelerdi. Girit’te Türk kadınları, şehirde peçe takıp çarşaf giyerlerdi; fakat köylerde böyle bir şey yoktu. Türkiye’ye göçtükten sonra, Atatürk istediği için peçelerini çıkarmışlardır.⁶⁴¹ Bir anlamda Cumhuriyet’in yeni insanına da uyum göstermiş olurlar. Daha önce de vurgulandığı üzere çoğu sektörde önde gelen gayrimüslimler mübadele ve savaş sebebiyle ülkeyi terk edince yerli halkın yeteneklerine, bilgisine kalmıştır genç Cumhuriyet. Ancak şarapçılıktan dericiliğe, zeytinyağı ve sabundan tuz üretimine ve ihracata kadar ekonomik yönden oldukça gelişmiş olan ve önemli bir ticaret merkezi sayılan Ayvalık’ta da, zeytinyağı ve sabun üretimi dışında sektörler mübadele sonrasında tamamen yok olmuştur.⁶⁴² Mübadillerin gelip yerleştikten sonra, ilk safhada ekonomik uyumu sağlayıp bu iş kollarını bir bir doldurdıkları bilinmektedir. Bu açıdan ekonomik uyum ile birlikte aslında mübadillerin yeni vatana entegrasyonları başlamış olur denebilir.

Çoğu romanda mübadillerin yeni vatana uyumundan sonra nostaljik bir bakışla eski hayata, yaşama dair özlemler dile getirilir. Genellikle geline nokta, ‘bu savaşlar olmasaydı da biz de yerimizde kalsaydık. Geldiğimiz yerler çok güzeldi, her taraf yeşildi’ gibi klişe cümlelerden ibarettir. *Muhacirler – Bitmeyen Göç-* (2003) meseleye bu açıdan yaklaşır.⁶⁴³ Geline sonuç, bu memleketi böyle bırakıp gitmenin yarattığı travmadan ibarettir. Çoğu romancı bu konuyu derinlemesine işleyemez, sığ ve sıradan bir yaklaşımla özlem boyutuna değinir. Bu açıdan, mübadele romanlarının bazı izleklerde yakalandığı kısır döngü ve tekrarlara düşmekten kaçınmazlar.

---

⁶⁴⁰ Alanur Özalp, a.g.e., s.12.

⁶⁴¹ Refiye Okuşluk Şenesen, a.g.e., s. 261.

⁶⁴² Elif Yılmaz, a.g.e., s. 175.

⁶⁴³ Ali Ezger Özyürek, a.g.e., s. 25.

Nurten Ertul, *Kimlik* (2006) romanın kahramanı fotoğrafçı Jale'nin ninesi Müslüman olarak Anadolu'da kalan Karamanlı Ortodoksların ne şekilde değişip Leyla Karaman'ın bir Cumhuriyet kadınına dönüştüğünü es geçse de mübadillerin uyumu açısından örnek teşkil eder. Romanda, Jale, ninesi şu şekilde anar: "(...) Cumhuriyet devrimlerine samimî bir şekilde bağlı, Atatürk hayranı son Osmanlı kadını çok özleyorum."⁶⁴⁴ Jale, ninesi Elvan Karaman için bu yorumu yapar. Mübadillerde, hangi kökenden gelirlerse gelsinler, Atatürk ve Cumhuriyet'e karşı çok yüksek bir bağlılık ve sevgi görülmektedir. Sebebi, Mustafa Kemal'in de Selanikli olmasıdır. Hatta günümüzde Zübeyde Hanım, çeşitli mübadil derneklerinde, baş mübadil olarak adlandırılmaktadır.

Romanda, ayrıca, Leyla Karaman'ın torununa nasihatı de ilginçtir. Sonuçta, Ortodoks kökenli olan Leyla Karaman'ın Anadolu'da Türkleşen Ortodoksları yansıması açısından bir örneği oluşturur. Leyla Karaman'a göre: "Aynı anda her şeyi yapacaksınız, ama şikâyet etmeyeceksiniz. Tam tersi şükredeceksiniz. Ülkemde, toprağında yaşıyorum. Bunun için; Allah devletimize, ordumuza zeval vermesin diyeceksiniz."⁶⁴⁵ Aynı biçimde mübadiller yahut din değiştirerek kalan halklar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun altında yatan felsefenin destekçileridirler. İlk başlarda aktif siyasete Yunanistan'daki Rumlar kadar girmeseler de zamanla yerlerini siyasî arenada almaya başlayacaklardır. Ancak, romanda, kabuklarını kırıp, gettolaşmadan ve toplu biçimde dışa kapalı yaşamdan kaçan mübadillerin yaşadığı zorluklara da değinilir bir cümleyle. Geniş bir ağırları yoktur bu mübadillerin. Çoğu romanın kahramanı Jale gibi tek başına yaşar. Hemşerilik ve köy bilinci de pek bulunmaz. Bunun yerine, mübadiller sadece Türk kimliği taşıyan, ancak arkasında devlet koruması olmayan ya da geniş bir hemşeri desteği bulunmayan, yani bireysel yaşamaya çalışan insanlardır.⁶⁴⁶

Roman, bir yandan Türkiye'de yaşayan Müslümanlaşmış Rum Ortodoksların yeni hayatına uyumunu ele alırken aynı zamanda da Ortodoks olup gitmek zorunda kalan akrabalarının Yunanistan'da kurmaya çalıştıkları yeni hayata da değinir. Mektuplarda çeşitli uyum sorunlarından ve Yunanistan'da gidenlere ne olduğundan

---

⁶⁴⁴ Nurten Ertul, a.g.e., s. 12.

⁶⁴⁵ A.g.e., s. 12.

⁶⁴⁶ A.g.e., s. 35.

bahseder: “Bu göç hepimizin hayatını alt üst etti. Al sana ispatı: Malagopi’li Tomboulis ailesinin kızları Marika, burada Rebetika oldu. Rebetika da ne? Dediğini duyar gibiyim. Hiç sorma! Topraklarından sürülüp çıkartılmayı hazmedemeyen ve burada her türlü felâkete karşı karşıya kalan pek çok insan, kendisini içkiye, afyona ve düzensiz bir hayata verdi. Köyümüzde *amani* derdik ya, canımız yandığında; o bizim amaniler burada *Amane* adlı, içki içilen ve ağıt gibi şarkılarımızın söylendiği şaraphanelerin adı oldu. Göçmenler ve yerliler, buralarda Anadolu, İzmir ve İstanbul’un şarkılarını söyleyerek kendilerinden geçiyorlar.”⁶⁴⁷ Esasında yeni hayata uyum özlemle başlamaktadır. Rebetika, Rembetika, Rebetiko ve ya Rembetiko gibi isimlerle anılan müzik türü Anadolu’da yaşayan Rumların mübadele sonrasında yeni hayata tutunmalarının bir yansımasıdır.

Yeri gelmişken aktarmakta fayda var ki *Mübadil* (2014) romanında, gelen mübadillerin hayatlarının akıl almaz bir biçimde savrulması sonrasında hayata tutunuşlarına değinilir. Herkes bir şekilde hayata tutunur. Uyum noktasına sonradan değinmek koşuluyla, romanda değinilen ve Anadolu’dan gelen sanatçıların yeni bir müzik ekolü geliştirdiği hususu önemlidir. Romanda aktarıldığı üzere; Selanik’te mübadele sonrasında bütün eğlenceler devam etmektedir. Anadolu’dan gelen müzisyenler Buzuki ile kendi şarkılarını *Of Aman Kahvesi* olarak adlandırılan mekânlarda seslendirirler ve ortaya yerel müzikle karışık bir tarz olan Rebetiko ortaya çıkar.⁶⁴⁸ Romanda, ister Komünist ister Cumhuriyetçi ister ise Kralcı olsun herkes bu Of Aman Kahvesi’nde toplanmaktadır. Romanda başkahraman İra’nın kardeşi Ledon da Of Aman Kahvesi açmak istemektedir. Bu durum, tekrar etmek gerekirse, mübadilleri yeni yaşama nasıl uyum sağladıklarını ve ayakta nasıl kaldıklarını göstermesi açısından önemlidir. Romanda, bu kahvehaneler yeni vatanları Yunanistan’a uyum sağlamaya çalışan mübadillerin toplanma mekânıdır. Bir anlamda, geneli Türkçeden başka dil bilmeyen Anadolu Rumları için bir dayanışma mekânıdır bu kahvehaneler. Bu kahveler romanda yer aldığı gibi gerçek hayatta da aynı işlevi yürütmüş ve müzikoloji açısından da önem taşıyan bir tür olan Rebetiko türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Göçmen kültürü yeni varılan ülkede tamamıyla kaybolmaz. Daha önce de değinildiği üzere, yeni gelinen ülkede tam

---

⁶⁴⁷ Nurten Ertul, a.g.e., s.184.

⁶⁴⁸ Handan Öztürk, a.g.e., s.296.

anlamıyla bir asimilasyon süreci göçmen için mümkün değildir. Ancak ve ancak uyumdan söz edilebilir.

Ferda Bozoklar Ardalı da eserleri *Düşlerde Kalan Mübadele* (2014) ve *Düşlerde Kalan Girit* (2009) romanlarında mübadillerin uyumu konusuna değinir. Roman kahramanının anneannesini andığı, hatırladığı bölümlerde bir ayrılış temi üzerinden mübadillerin suskunluğuna vurgu yapar. Kahraman, babaannesinin gözlerinde sürekli hüznü olduğunu dalıp gittiğini ve tek kelime Türkçe bilmediğini ve Rumca bilmeyen torununa sürekli Rumca masallar anlatmaya çalıştığını dile getirir.⁶⁴⁹

Handan Gökçek ise romanı *Ah Mana Mu*'da (2011) Yanya'dan Anadolu'ya, Mersin'e yerleşen bir mübadil ailenin; Rena ve Sakuş'un yeni vatana uyumları ele alır. Rena ile Sakuş mübadele öncesinde evlenirler ve Rena Hıristiyan olmasına karşın kocası ile yeni vatanına gelmek zorunda kalır. Yıllar Rena'yı sessizliğe ve eski inançlarına iter. Romanda, Gizli-Hıristiyanlık üzerinde durulur. Mübadillerin bazıları eski kültürlerini devam ettirdikleri inançlarını da gizliden gizliye devam ettirirler: "(...) Şimdi bu küçük heykelcik, yurdundan kilometrelerce uzakta bir evin bu küçük odasında, omuzlarında kaç kuşağın özlemlerini, şükranlarını, dileklerinin taşıyordu kim bilir?"⁶⁵⁰ Özellikle dinî objeler, ikonalar eski yaşama, inanca, aileye, memleketine duyulan özlemin mücessem bir imgesi olarak görülür. Roman kahramanı, Meryem Ana ikonasının önünde dururken aslında, geride bıraktığı ailesi, insanları, toprakları ve memleketinin önünde durur ve diz çöker. Onlarla, orada, o zamanda tekrar buluşur ve özlem, ritüelleşip bir kavuşma ayini formunu alır. Romanda, büyükannenin yalnızca odasında oturup dışarı çıkmaması, çok az konuşması ve sürekli olarak ikona ve onun kurduğu fizikötesi bağ ile meşgul olması uyum sorununun bir yansımasıdır. Memlekete dair bir şeylerle sürekli meşgul olma fikri, orada yaşamaya devam etme düşüncesinin bir yansımasıdır.

Mübadiller, *Ah Mana Mu* romanındaki Rena gibi geldiği yerlere doğaüstü bir bağ ile bağlı gibi hareket ederler. Roman da Yanya ile Rena arasında böyle bir bağ kurar. Mekân ile insan arasındaki bağ gibi. "–Özledin mi oraları, diye sordu Yusuf.

⁶⁴⁹ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Girit*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2009, s. 138.

⁶⁵⁰ Handan Gökçek, *Ah Mana Mu*, Pupa Yayınları: İstanbul, 2011, s. 18.

Büyükanne gülümsedi: -Özledim. Evimi özledim. Ölmeden son bir kez görmek istiyorum oraları (...) O ev benim gençliğim, sizin çocukluğunuz. O ev benim gözyaşım, sizin kahkahalarınız, babanın son nefesi oğlum. Orayı yeniden görmeyi, her ağaçla, her çiçekle konuşmayı çok istiyorum, ama o kadar yaşlandım ki artık, bütün bunları hatırlamaya gücüm var mı bilmiyorum.”⁶⁵¹

Rena, romanda, hem dinsel hem de kültürel anlamda yeni vatana uyum sağlayamaz. Diğer tüm mübadillerde de olduğu gibi derin bir suskunluk içerisine girer. Bu durum Yusuf’un hatıralarında babasının söylediği sözlerle dile getirilir. Yusuf’un babası Sakuş: “Onu yaşadığı yerden ben söküp getirdim buralara, çok uzun yollardan geldik oğlum, o yüzden bizim gibi kahkahalarla gülemiyor” der.⁶⁵²

Romanlarda sık rastlanan bir durum olarak karşımıza düşte yahut ölümden sonra kavuşma sahneleri çıkmakta. Kahramanlar, eski yaşamlarında yani mübadele onları ayırana kadar birlikte yaşadıkları, sevdikleri insanlarla, mekânlarla düş yahut ölüm sonrası fantastik kavuşmalar yapmaktalar. “Evrehe annesinin sesini mırıltılar halinde duyabiliyor, ama ne dediğini anlayamıyordu. – Hiç değişmemişsin Sakuşi mu. – Sen de her zamanki gibi güzelsiz yavrımu. Büyük anne acı acı gülümseyerek, çok yaşlandım, dedi. – Sen hala ilk gördüğüm Rena’sın...”⁶⁵³

Daha önce de sözü geçtiği gibi, toplumda, mübadillerin bazıları hala Hıristiyan oldukları için bir önyargı mevcut olması sebebiyle, bazı ibadetler gizli gizliye yapılır: “Büyükanne mecbur kalmadıkça konuşmazdı, arabaya bindiği andan itibaren sürekli konuşması, ağırlar içinde kıvranan gelinini de oğlunu da şaşırtmıştı. Evin içinde bir hayaletten farksızdı yıllardır, odasının duvarına astığı paslı bir anahtarın karşısında Rumca dualar eder, istavroz çıkarır, günün büyük bir kısmını odada geçirirdi.”⁶⁵⁴ “Büyükanne kendi dini için çocuklarına asla baskı yapmamıştı, büyükbaba da zorlamamıştı onları. Ablaları mahallerindeki kızlarla Kuran kurslarına gitmiş, büyüdüklerinde de komşu teyzelerle beraber oruç tutmuş, teravîh namazı

---

⁶⁵¹ Handan Gökçek, a.g.e., s. 108.

⁶⁵² A.g.e., s. 110.

⁶⁵³ A.g.e., s. 200.

⁶⁵⁴ A.g.e., s. 10.

kılmışlardı.”⁶⁵⁵ Bakıldığında, mübadillerin farklı dinlere inanan aile bireylerinden olması onların topluma karışması açısından belirleyici olduğu görülmektedir.

Ancak Rena, Yusuf’un bir kızı olmasıyla birlikte suskunluğunu bozup yeniden yaşama döner. Artık toplum içerisine bu vesile ile karışmaya başlar. “Komodinin üzerinde duran Meryem Ana ikonasının önünde diz çöktü, göğsüne bastırıldığı anahtarını ikonanın boynuna geçirirken fısıldadı: *Efharisto Papa Poli*. Mucizeni gösterdin Panaya mu. Şükürler olsun!”⁶⁵⁶

“Bebek dünyaya geldikten sonra büyükanne bahçede ne kadar çiçek ve ağaç varsa, hepsiyle yarı Türkçe yarı Rumca konuşuyordu.”⁶⁵⁷ Dil, mübadillerde pek terk edilemeyen, değiştirilmeyen bir olgu olarak durmaktadır. Gelen mübadiller genellikle Rumca’yı anadili seviyesinde konuşuyorlardı. Bu sebeple, kendilerini toplumdan tecrit ederek, kendi kahvehanelerinde, mekânlarında, mahallelerinde hatta evlerinin bir odasında hayatlarının sonuna kadar yaşarken buluyoruz. Çoğu mübadil bu dil ve kültür farklılığından dolayı topluma entegre olmakta zorluklar çekmiştir.

“Melek usulca büyükannenin odasına girdiğinde onu yatağın üzerine oturmuş, Rumca ninniler söylerken buldu. Aynur ninniden dolayı mest olmuş, derin bir uykuya dalmıştı.”⁶⁵⁸ Dil, anadili insanın değiştiremeyeceği ve seçemeyeceği bir olgudur. Mübadiller, yaşadıkları coğrafyada geçerli olan dilleri anadili seviyesinde konuştular. Ancak sorun geldikleri yerlerde farklı olan dile karşı geliştirdikleri içsel tepki ile oranın dilini çoğunun öğren(e)memesidir. Dolayısıyla gelinen yerin dilini bilmemek, daha önce de değinildiği üzere, uyum sürecini zorlaştıran hatta imkânsızlaştıran bir durumdur. “Büyükbabanız canla başla çalıştı. Önce bir fırında iş buldu, ben bahçedeki ağaçların bakımını yapıyor, yeni fidanlar, çiçekler ekiyordum. Sokağa çıkmaya korkuyordum, çünkü herkes bir garip bakıyordu. Burada insanların bizi kabul etmesi uzun yıllar sürdü. Romanda, Rena’nın kızı olan Evrehe ise çocukluk zamanlarından kalma bir anıyla uyum sorununu özetlemektedir: - Biraz büyüdüğümüzde sokağa çıkardık diğer çocuklarla oynamak için; ama kaçarlardı bizden. Oynamaya kalsalar anneleri koşar çekiştirirlerdi. Bir türlü anlayamazdım

⁶⁵⁵ Handan Gökçek, a.g.e., s. 65-66.

⁶⁵⁶ A.g.e., s. 17.

⁶⁵⁷ A.g.e., s. 15.

⁶⁵⁸ A.g.e., s. 24.

nedenini. İçten içe annem yüzünden, o komşularla hiç konuşmuyor, onlar da çocukları ile oynamamıza izin vermiyorlar, derdim”⁶⁵⁹ der. Bu durumun sebebi bellidir, aile, diliyle ve kültürüyle ötekidir, yabancıdır ve kabulü oldukça zordur. Bir anlamda yerel halkın tepkisi de uyum sürecini zorlaştıran unsurlardan bir tanesidir. Esasında roman kahramanlar üzerinden bu konuyu da dile getirmiş ve hatta üstü kapalı bir biçimde eleştirmiş olur. Dil konusu *Hasret*'te (2013) de değinilen bir noktadır. Romanın kahramanı Patricia, Kırşehir'in Keskin kasabasından Selanik'e geldiğinde tek kelime Rumca bilmemektedir. Bu sırada, Yunan Hükümeti'nin kararıyla gelenlerin Müslüman ailelerin evlerine yerleştirilmeleri gündeme gelmiştir. Patricia ve Omorfia, Nergis'in evine yerleştirilir. Bu sırada, uyum süreci hızlanmış olur, zira Yunanistan ile ilgili hiçbir fikri olmayan mübadiller burada ilk sınavlarını verirler. Bir anlamda evlerine yerleştikleri Müslümanlar onların ilk hocaları olur. Romanda Nergis, Patricia'ya Yunanca öğretmeye başlar gidene kadar.⁶⁶⁰

Mor Kaftanlı Selanik'te (2012) insanın anayurdu doğduğu, büyüdüğü yerdir vurgusu yapılır. Basit şeyler bile hatırlanır. Ancak romanda mübadiller kendi aralarında konuşurken sürekli olarak birbirlerine: “Buralara alışmaya bakın. Artık bizim için başka vatan yok... Havasını suyunu sevmen gerekmez. Çalış, ekmeğini çıkar; göreceksiniz, bu ıssız ve yabancı toprağın her yerinde bir hatıran olacak. İşte o zaman yeni bir anayurdun olacak” derler ve bir anlamda uyumun zorunluluğuna vurgu yaparlar.⁶⁶¹ Ayrıca, romanda, Kavala'dan getirilen kafilenin Bafra-Alaçam havzasına yerleştirilmesine de değinilir. Kavalalılar, tütün yetiştirmek için getirildikleri yerde kendilerinin zeytinden anladıklarını, tütün işini pek bilmemeleri üzerinde durulur. Bu durumda, tarımsal veya ekonomik uyum da bu açıdan zorlaşır. Hatta bu durum yeni göç dalgalarına da sebebiyet verir.

Fethi Bey, Adana'ya gelen bir mübadil olarak, *Bir Avuç Mazi* (2013) romanının başkahramanıdır. Fethi Bey, her noktada, özellikle yolculuk sırasında hep Selanik'i düşünür ve yeni vatanda kendini neler beklediği nihayal eder. Kendi kendine sürekli olarak; Selanik'i 9 Kasım 1912'de Veliht Kostantinos'un Selanik'e girmesiyle Selanik'i unutmaması gerektiğini hatırlatır durur. Ancak bir yandan da yeni

⁶⁵⁹ Handan Gökçek, a.g.e., s. 328-329.

⁶⁶⁰ Canan Tan, a.g.e., s. 177-180.

⁶⁶¹ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e, s. 319.

vatanda kendini nelerin beklediğini düşünmeden edemez.⁶⁶² Çünkü ne kadar çabuk unutursa o kadar az acı çekecektir yeni vatanda. Fethi Bey, bütün bir Alasonya'yı, Olimpos Meydanını, Arnavut Ciğerciği, Boşnak Börekçiyi aklından geçirir. Özlem noktasında Fethi Bey, ancak Adana'da uyanık arabacının dolandırma çabalarına maruz kaldıktan sonra yeni vatan ve Selanik arasında bir karşılaştırmaya girer. Onun dışında zihninde kaybedilmiş ve her hâlükârda gidilecek ve kaçılacak bir toprak parçasıdır Yunanistan, ya şimdi ya daha önce ya da daha sonra ama kesinlikle. Roman bu açıdan bakıldığında, kaybedilmiş coğrafyayı sırtında taşıyan ve kendine yeni bir vatan yaratmaya çalışan mübadillerin hislerini Fethi Bey üzerinden dile getirir.

Mübadele Günlerin Aşk (2014) romanının merkezinde, aşkına kavuşamayan ancak Girit'ten ayrılmak zorunda kalıp İzmir'e gelen Sare'nin uyumu yahut uyumsuzluğu ele alınır. Sare, sürekli olarak geçmişi ile yaşamaktadır. Yeni vatanda evlenmiş olmasına ve hatta torunu bile olmuş olmasına karşın sessiz, kendi içine kapanık bir biçimde sadece geçmiş ile var olur. Girit'ten ayrıldığı an ölmüş gibidir. Rüyalarında sürekli olarak Rethimnon'u (Resmo) görür, sokaklarında dolaşır, daha da ilginç, rüyasında ve öldüğü yahut öleceği zaman Girit'te sevdiği Adras'ı görür, onunla buluşur.⁶⁶³ Romanda, Sare yeni vatan hiç uyum sağlayamaz, evinde kapalı bir hayat yaşar. Ancak, romanda, Adras'ın Sare'nin rüyasına girerek Behiç ile evlenmesi gerektiğini söylemesiyle ve böylelikle çocuklarımız kavuşacak demesiyle Behiç ile evlenip çocuk sahibi olurlar. Bir müddet sonra torunu Girit'e gider ve Adras'ın torunuyla tanışır ve aralarında bir aşk başlar.

Bu basit entrika ile roman kavuşamama teması üzerinden bir mübadilin yeni vatanda sadece eski memleketine dair anılarıyla ayakta duruşuna odaklanır. Sare, fiziksel olarak var olduğu yerde zihinsel olarak ve kalben yoktur esasında. Bu psikoloji bir göçmeninkinden farklı olarak daha çok sürgün olgusunun yarattığı travmadır. Zira mübadillerin artık resmen eski memleketlerine giriş izinleri de yoktur. Tek çareleri zihinsel bir mekânda buluşmaktır ve bu da işin özlem boyutunu teşkil eder. Şu ayrımı da yapmak gerekir ki; göçmenlerin de mübadiller gibi eski vatanlarına dair özlemleri olmasına rağmen ayrılış sebepleri daha ağır basmaktadır.

---

⁶⁶² Fügen Ünal Şen, a.g.e., s.99.

⁶⁶³ Belgin Karabulut, a.g.e., s.161

Elbette çoğu göçmen kendi kültürüne dair saygı ve sevgiye sahiptir. Ancak onu o vatandan iten birçok olumsuz etken de olabilir. Ekonomik, siyasi, durum göz önüne alındığında mübadillerin unutmak için haklı nedenleri yoktur hepsi tabir-i caizse severek vatanlarından ayrılmışlardır. Roman da bu durumu Sare üzerinden ele alır.

Mübadil (2014) romanın kahramanı İra, yeni vatanı Yunanistan'da kendilerine koyulan şehir dışına çıkma yasağı karşısında hayal kırıklığına uğrar ve esaret altında olduklarını düşünür. Bu durum kahraman üzerinde şiddetli bir geri dönüş isteği uyandırır, üstelik otoriteye karşı da tutumu gittikçe olumsuzlaşır. İlk kez *Mübadil* romanında, mübadillerin yeni vatanlarında uyum sürecinde giriştikleri siyasî mücadelelere kahraman ve çevresindeki tipler katılır. İlk olarak hayatın yeniden başlamasıyla, İra, kendisini Yunanistan'da baş gösteren Yunanistan Komünist Partisi'nin faaliyetleri içerisinde bulur. Biraz da Selanikli sosyalistlerle iç içe girmeye başlayan İra, Yedikule Mübadil Kadınlar Komitesi'ni de kurmuş olur romanda.⁶⁶⁴ Özellikle Sosyalizm ideolojisinin mübadiller üzerinde etkili olduğu görülür. Daha sonradan, Yunan toplumunda devrimci fikirleri yayanların perişan mülteci grupların olduğuna ilişkin, hala süren görüşler vardır. Ancak 1931'e kadar KKE'nin Anadolu mültecileri üzerindeki etkisi de karmaşıktır.⁶⁶⁵ Zira romanda Niko'nun Yunanistan Sosyalist Emek Partisi'ne resmen üye olması bu durumu örnekler bir bakıma. "Ayrıca, mübadillerin çeşitli siyasî çekişmelerde de var olduğu görülür Yunanistan'da. Yunanistan (...) yenilginin ülkeye getirdiği büyük sosyo-ekonomik sorunları çözmeden, eski anlaşmazlıklar ve hizipsel çekişmeleri ile kaynayan bir kazan halini alır. Kostantinciler ve Venizelosçular arasındaki derin anlaşmazlık, Yunanistan'ın eski refahını yeniden geri getirme yolundaki umutları kırmıştı. Bunun dışında da Sosyalistler ve mülteciler de derin bir siyasî uçurumun oluşması konusunda etkili olurlar. Ayrıca asayiş olayları bile baş gösterir: (...) Gunaras Hükümet'ine karşı çıkan ayaklanmalarda, Küçük Asya'lı göçmenler de etkili olurlar."⁶⁶⁶

⁶⁶⁴ Handan Öztürk, a.g.e., s. 249-257.

⁶⁶⁵ Evangelia Balta, *Nüfus Mübadelesi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015, s. 32.

⁶⁶⁶ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, I/I, 1991, s.16.

Bu durumun aksine, “Türkiye mübadillerinde bu siyasi entegrasyon çok geç gerçekleşir. Mübadiller büyük bir çoğunlukla Cumhuriyet’e ve kurucularına saygılı ve destekçidirler. Görüldüğü üzere mübadiller resmi ideolojiyi kabul ettikleri ölçüde Anadolu’ya uyum sağlamışlardır (...) Mübadiller muhafazakâr Anadolu Türklerinden daha liberaldiler. Yanya, Girit, Selanik; Osmanlı Aydınlanması’nın ilk görüldüğü yerlerdir, çünkü.”⁶⁶⁷ Bir anlamda Batılı tarz yaşama daha aşinadılar. Türkiye’ye gelen göçmenler konusunda ise farklı görüşler mevcuttur. Bir kısım yazar, “Türkiye’nin uyguladığı iskân politikasının, Müslüman muhacirlerin Türk toplumundan ayrı kimlik geliştirmelerini önlediğini savunmaktadır (...) Diğer yazarlar ise, Türkiye’den gelen ve genel olarak muhacir olarak adlandırılan göçmenlerin gözle görülür bir farklılık oluşturduğunu ve ayrı köylerde veya şehirlerin farklı bölgelerinde topluca yaşadıklarını kendi gelenek/göreneklerini devam ettirdiklerini savunmaktadır. Özellikle birinci ve ikinci nesil mübadiller, hükümetin tüm çabalarına rağmen, [Vatandaş Türkçe Konuş! kampanyasına rağmen] aralarında Yunanca ya da Arnavutça konuşmaya devam etmişlerdir.”⁶⁶⁸

Güler Göfer’in *Girit Toprağından Tarsus’a Çilek Kokulu Üzüm* (2015) romanı ise uyumun farklı bir boyutuna değinir. Romanda Giritlilerin yeni vatanda sergiledikleri birliktelik kültürüne değinilir. Tam anlamıyla göçmen davranışı olan network kuramını doğrular nitelikte Girit göçmenleri kolay kolay dışarıya kız vermezlerdi: “Tanıdık bildik Giritli ailelerin, kızlarını incitmeyeceğine inanırlardı. Mersin’in en eski ailelerinden biri olan annemler, kendilerine Mersinli dense de kökeni Girit’ti. Adana, Tarsus ve Mersin’de yaşayan Giritliler sık olmasa da muhakkak birbirleriyle ailecek görüşüyorlardı. Hangisi nerede yaşıyor, ne yapıyor her detay bilinirdi.”⁶⁶⁹ Genelde göçmenlerde görülen ve göçten sonra dış dünyaya, içine geldikleri ve yaşamak zorunda kaldıkları topluma karşı ön yargılı olma durumu bu romanda da görülmektedir. Gettolaşma, göçmenlerin bir arada yaşaması, yaşamak istemesi, Bursa-Kestel örneğinde de görülebilir.

---

⁶⁶⁷ Tuncay Erkan Sepetçioğlu, “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram, Bir Sosyo-Kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir? ” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:18, Özel Sayı, s: 3, 2014, s. 71.

⁶⁶⁸ Yücel Bozdoğanoglu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları” *Türkiye Sosyal Araştırmaları Mübadele Özel Sayısı*, Sayı: 3, 2014, s. 28.

⁶⁶⁹ Güler Göfer, a.g.e., s. 83.

Bir arada yaşama kültürü oluşturan göçmenler, önceleri yerel halkla temas kurmakta oldukça acemi ve isteksiz davranır. Gerek adetleri, kıyafetleri ve çoğunun dil bilmemesi yüzünden ya kendileri tarafından yapılan bir otokontrol ile ya da çevreden gördükleri tepkilerle, toplumdan dışarıda durmayı tercih ederler. Bu tercih ve tecrit kimi zaman devlet eliyle de gerçekleşir. Bu noktada göçmenler, yalnızca kendi kahvehanelerinde oturur, aynı yerden göç eden kişilerin dükkânlarından alışveriş yaparlar ve en önemlisi yalnızca kendi aralarında evlenirler. Göfer'in *Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm* adlı romanında da iki Giritli ailenin çocukları evlenirler. Kendi insanları onlara daha yakın olur düşüncesiyle bu karara varılır. Türkiye'ye gelen mübadillerin yüksek oranının Türkçe konuşan kimselerden oluştuğu muhakkaktır; bunlar daha çok -Türkçenin anadil olarak yoğun biçimde kullanıldığı ve yerleşim yerlerinin diğer azınlıklarla ortaklaşa paylaşılmadığı- Selanik ile çevresinden ve diğer bölgelerin özellikle büyük yerleşim merkezlerinden gelenlerdir. Ancak Türkçe dışında Rumca, Makedonca, Pomakça, Arnavutça, Vlahça (Ulahça) gibi farklı dilleri konuşan kitleler de mübadele sonucu Anadolu'ya iskân edilmişlerdir.⁶⁷⁰Daha önce de değinildiği üzere anadilleri Türkçe olmayan mübadil gruplarına yönelik birtakım önyargılar, onları belli bir süreliğine içe kapanmaya itmiş ve bir yerleşim yerinde bir mahalle içinde toplu yerleşimle beraber, grup içi evliliklerin de meydana gelmesine sebebiyet vermiştir.⁶⁷¹

Toplum içerisinde tam olarak uyum gösteremeyen Giritliler, göçmenler daha çok kendi mutfaklarıyla, alışık oldukları damak tadını yeni yerleştikleri kentlerde de sürdürürler. Ayrıca geleneklerini de devam ettirirler. "Yeni evlenen çiftlere uygulanan kırk gün gitmeme âdeti vardı (...) ziyaretlerde Giritli yemeği olan Çullama hazırlanırdı."⁶⁷² Kendi içinde devam eden topluluklar için, göçmenler için yaşamanın yolu, hayata tutunmanın yolu gelenek, adet gibi toplumun devamını sağlayan ve onu bir arada tutan çimentoya sığınır.

Sonuç itibariyle, tek bir milli kültüre dayalı ulus devlet kurmayı düşleyen Cumhuriyet, yeni gelen bu topluluğu bir an önce yeni vatanlarına uyum sağlamak için teşvik etmelidir. Gelen mübadiller de homojen değildiler, Türkiye'de nasıl bir

⁶⁷⁰ Tuncay Erkan Sepetçioğlu, a.g.m., s. 65.

⁶⁷¹ A.g.m.,s. 67.

⁶⁷² Güler Göfer, a.g.e., s. 113.

ulus inşa edilecektir bu toplulukla. Giritli, Midillili, Moralı, Yanyalı ve Selanikli; Türk, Arnavut, Yahudi, Dönme, Pomak, Makedon; bunlar Yunanistan'dan tek bir biçimde gelmediler.⁶⁷³ En büyük sorun bu toplulukları bir araya getirmek ve bunlardan tek bir ulus meydana getirmektir. Bu noktada ayrışmaya, ötekileşmeye veya ötekileştirilmeye başlayan mübadillerin de dahil olduğu bir millet yaratmak nasıl mümkün olacaktır.

“Ulusçuluk ulustan önce gelir (...) Massimo d’Azeglio’nun “İtalya’yı kurduk, şimdi sıra İtalyanları yaratmada” ifadesi bu durumu açıklamada yardımcı olacak cinstendir.”⁶⁷⁴ Bu söz aslında Türkiye için de geçerlidir. Zira Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk milletinin yaratılması gerekiyordu ve Lozan’da altın tabak içinde sunulan halkların ayrışması fikri ve nüfus değişimi homojen ulus yaratma yolunda Türkiye’nin kurucularının istediği bir durumdu. Artık gelenler ve hâlihazırda Anadolu’da olanlar yekpare Türk Milleti olacaklardı. Her alanda, özellikle de tarımda ve ekonomik kalkınmada haklın topyekun ve senkronize bir biçimde çalışması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Mübadiller, birer emek kaynağı, özellikle tarımda ekonomik fayda sağlayacak iş gücü olarak görülmektedir. İleri tarım yöntemlerini kullanan mübadillerden yeni kurulan Cumhuriyet azamî ölçüde faydalanmak istemektedir.

“Ulus, aynı fiziki alanda homojenize edilmiş post-etnik bir yapıdır.”⁶⁷⁵ Bir ulusun mensuplarına, o ulusun kimliğini içselleştirici etkiyi yaratmada “ötekileştirme”nin, kendini karşıtı üzerinden tanımlamanın önemli bir yöntem olduğu bilinmektedir. Bu nedenle her ulusçuluk bir ötekiye ihtiyaç duyar.⁶⁷⁶ Türkiye’nin ötekisi ise gayrimüslimler, Cumhuriyet karşıtları ve genellikle emperyalist güçlerdir.

Göç şehri her açıdan değiştirir. İzmir Ahval-i iktisadiyesi, Rumların hicretinden evvel sonra değişik kalemlerde artış ve azalma göstermiştir. Bu veriler ayrıca raporda da yer almaktadır. Raporun sonucu gösteriyor ki; üzüm, incir, tütün, bakla, meyankökü, zeytinyağı, pamuk, palamut, arpa, İzmir’den, Rum ve Ermenilerin hicretinden sonra giderek artış gösteren bir biçimde ihraç edilmiş, Türk

⁶⁷³ Tuncay Erkan Sepetçioğlu, a.g.m., s. 64.

⁶⁷⁴ Nazmi Üste, a.g.m., s. 37.

⁶⁷⁵ A.g.m., s. 37.

⁶⁷⁶ A.g.m., s. 39.

müteşebbisler ve mübadillerin iktisâdiyata olumlu katkısı olmuştur.⁶⁷⁷ Bunun dışında çeşitli sorunlar da baş gösterir ekonomik uyum sürecinde. Mübadil göçmenlerin Bursa'da yerleştirildikleri bölgelerde karşılaşılan sorunlardan biri, yerleşilen yeni yer dutluk bir bölge ise buradaki dut ağaçlarının yeni sakinleri tarafından kesilmesidir.⁶⁷⁸ Bursa'da genellikle ipek böcekçiliği ile geçinildiğinden dut ağaçları önemlidir. Dramalılar, Tütüncü olan bu muhacircikler ipek böceği işinden anlamazlar.⁶⁷⁹

Bunun yanında uyumu hızlandıran bir diğer unsur da Türk toplumun alışkın olduğu hemşericiliktir. Türkiye'de özellikle Makedonya'dan gelip de kendisini Selanikli kabul eden mübadiller geldikleri şehri Atatürk'ün şehri adıyla anmışlardır. Bu düşünce üzerinden Anadolu'dan Rumeli'ye geldikleri görüşünü savunan Türk mübadiller vatana dönüş havasında genç Cumhuriyet'in kazanımlarına daha sıkı bağlanmış ve kabullenmişlerdir. Bu kabulleniş Denizli'ye iskân edilen mübadillerin; "...buraya geldik dediler ki burası Rumlardan kaldı siz oturacaksınız! Sonra buraya muhacir mahallesi dediler, oysa biz de Türk'üz..." sözlerinde görüldüğü üzere kimlik ve vatan duygusuna önemli bir vurgu yapmışlardır.

Cumhuriyet'in yenilikçi yönünü benimseme ve harf inkılâbıyla yeni harfleri öğrendiklerini ve kız çocuklarının da kendileri tarafından okutulduğu görüşünü sıklıkla ifade etmeleri muhacirlerin bilinçaltındaki vatan algısının veya aidiyet duygusunun önemli bir delilidir. Türk mübadillerdeki aidiyet duygusunun bir diğer örneği Rumca bilmelerine rağmen bunu ikinci ve üçüncü kuşaklara aktarmamalarıdır. "Denizli'ye geldiğimizde Rum mahallesine yerleştirildik. Burada Ermenilerin Rumların Türklerin Mahallesi ayrıydı. Bizi de ayrı mahalleye koydular, yerliler mahallemize girmezdi. Oysa onlar da Türk idi, biz de! Rumca bilip de Türkçeyi az konuşanlarımız bile çocuklarına [Rumca] öğretmediler."⁶⁸⁰

Ayrıca kırsal yerleştirmenin yoğun olmasına karşın, iç göçlerle birlikte mübadiller Cumhuriyet'in şehirli sınıfının temelini de oluşturmuşlardır. "... Bize şehirdeki Un fabrikasını ve susam, buğday değirmenlerini işletin diye verdiler,

⁶⁷⁷ Bu rapor için ayrıca bkz: Koraltürk, 1996–97 a.g.m.; Alaizade Mahmud, "İzmir Ahval-i İktisadiyesi" *İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası*, Yıl: 41, Sayı: 5, 1925, s. 872–877.

⁶⁷⁸ Bedri Mermutlu, a.g.m., s. 270.

⁶⁷⁹ A.g.m., s. 271.

⁶⁸⁰ İbrahim Erdal, "Rumeli ve Anadolu Muhacirlerinde Kimlik ve Vatan Algısı" *Milli Folklor*, Cilt: 10, Yıl: 21, Sayı: 81, Ankara, 2009, s. 80.

yerliler işletmesini bilmiyordu...” Genellikle şehirli mübadiller her yönüyle teknik ve görgü açısından yerel halktan daha donanımlıdır. Her ne kadar gidenlerin eksikliğinin Türkiye’yi ekonomik açıdan buhrana sürükleyeceği görüşü dillendirilse de. Ayrıca peyzaj ve şehircilikte de mübadillerin farklı bir yaklaşımları vardır. Mübadiller bu farklılıklarını şu şekilde dile getirirler: “Toprak evlere alışık değildik, o yüzden kendi evlerimizi yaptık badanaladık, bahçelerini düzenledik, yerliler bunu ilk defa görmüşlerdi, Ayrıca tarımsal teknik açısından da farklıdırlar: Hatta yerliler kendi aralarında *gidin de muhacirlerden bahçivanlığı öğrenin, onların çapaları dahi sizinkilerden değişik* şeklinde bu farklılığı dile getirirler. Şehirlilerin yanı sıra mübadillerin büyük bir kısmının, Türkiye genelinde olduğu gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal kökenli göçmenler oluşturmaktaydı. Bir görüşe göre, gelenlerin giden Rum ve Ermeniler kadar ekonomik potansiyeli yoktu (...) Ancak artık dinsel ve etnik farklar ortadan kaldırıldığına göre. Müslüman ve kendini Türk olarak gören mübadiller ve yerli ve göçmen arasındaki bu kaynaşma ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda da sağlanırsa yeni bir toplum yaratılabilirdi.”⁶⁸¹ Örneğin, Giritli göçmenlerin zeytincilikle ilgili tarımsal becerilerini Tarsus’a aktarmaları sayesinde Tarsus ekonomisinde zeytincilik, zeytinyağı üretimi daha da önemli bir hale gelmiştir. ⁶⁸² Mübadiller, Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamışlardır. Sahibini arayan ticaret burjuvazisi de mübadiller tarafından doldurulmuştur.

Daha önce de değinildiği üzere, Batılı yaşam tarzına alışkın olan mübadiller kolaylıkla Cumhuriyet’in devrimlerine uyum sağlamaları kolaydır: “Biz ceket ve pantolon giyerdik, yerliler şalvar giyerdi. Biz Mustafa Kemal’in ilkelerine hep uyduk.” ⁶⁸³ Aynı zamanda mübadiller eski kültür ve geleneklerini, muhacir kimliklerini uzun yıllar devam ettirebilmişlerdir Girit mübadilleri arasında geldikleri yerdeki dili -Rumcayı- bilen üçüncü kuşak mübadillerin olduğunu, endogami evliliklerin yaşandığını gözlemlemek mümkündür. ⁶⁸⁴ Ancak tarihsel açıdan bakıldığında, yeni bir ulus inşa etmede pek de sorun teşkil etmemiştir.

---

⁶⁸¹ Fahriye Emgili, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Mersin’in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri” <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesinin-mersinin-sosyo-ekonomik-yapisina-etkileri-fahriye-emgili/> Erişim Tarihi: 22.02.2016.

⁶⁸² A.g.m.

⁶⁸³ İbrahim Erdal, a.g.m., s. 80.

⁶⁸⁴ Fahriye Emgili, a.g.m.

Sonuç itibariyle mübadele romanları işin trajedi kısmına yönelirken, yeniden kurulan yaşamları hep teğet geçmektedir. Romanlar, *büyük felaketi* Rumlar için *exodus*'u, Türkler için *eve dönüş*'ü anlatan, bol özlem dolu acıklı hikâyeler bütününden öteye gidememektedir. Bir ülkenin veya şehrin ekonomik hayatını sürekli geri planda bırakarak yahut hiç gündeme getirmeyerek, sadece sermaye, teknoloji, üretim ve tüketim elemanlarına bağlı olmayıp çeşitli sosyal ve politik gelişmeler tarafından da şekillendirildiğini göz ardı etmiştir mübadele romanları.⁶⁸⁵ En nihayetinde mübadele romanlarının eleştirel olarak yahut sürgünün, göçün, mübadelenin zamanla ortaya çıkartmış olduğu kimlik yapısının da gücüyle daha sağlam daha temelleri yere basan değerlendirmeler yapmaları beklenirdi. Mübadillerin yeni vatana uyumu esasında bir ulusun kuruluş sancılarının bir boyutunu içerdiği için bu denli sığ kalmamalıdır. Bu açıdan romanlar eksiklikleri bakımından eleştirilebilir. Çarpıcı ve dikkat çekici bir tema olan mübadele yalnızca özlem boyutunda ve nostaljide kalmamalı, yeni hayatta günümüze kadar gelen bir hadise olarak var olmalıdır. Bu noktada mübadele romanlarının yazarlarının mübadillerin kendileri olmadığı bu eksikliğe sebep olduğu düşüncesi altına sığdırılabilir.

4.3. Yeni Vatandaki “Öteki”ler

Toplumsal uzlaşma⁶⁸⁶ çok unsurlu toplumlar arasındaki anlayışın ve uzlaşmanın temelidir. İmparatorluk dönemleri bu anlayışın en azından saldırmazlığın, karşılıklı saygının olduğu dönemlerdir. Tecrit ve bilgi noksanlığı olumsuz, basmakalıp görüşlere, kalıpyargılara (stereotype) ve “öteki”nin kötülüğün sembolü sayılmasına yol açabilir. İmge çalışmaları toplumda ortak kimliğin nasıl yaratıldığına ışık tutar. Belirli şartlar altında kurulan iletişim birbirinden farklı gruplar, topluluklar arasındaki olumsuz önyargıları azaltabilir. Bir millet, ulus yahut aynı coğrafyada yaşamak zorunda olan toplumların, insanların işbirliği içinde ortak hedeflerin saptanması aralarındaki düşmanlığı, önyargıları hatta savaşları azaltmakta en önemli etkidir. Karma bir biçimde şekillenmiş olan Anadolu mahallelerindeki Müslüman ve Hıristiyan sakinler arasındaki gündelik faaliyetlerden kaynaklanan ilişkiler ve işbirliği, ortak deneyimlerin oluşmasında rol oynamıştır. Bu durum ister

⁶⁸⁵ Bedri Mermutlu, a.g.m., s. 268.

⁶⁸⁶ Modus Vivendi

Müslüman ister ise Ortodoks olsun Küçük Asyalıların yahut imparatorluk deneyimi yaşamış olan halkların dünya görüşlerinin neden bu kadar geniş olduğuna ışık tutabilir. Yunanistan'daki yerli halk karma bir toplum içinde yaşamaktan yoksundur; ayrıca yüz yıldan beri homojen bir toplum içinde ve ulus-devlet sınırları dâhilinde ulusal kimliğin yarattığı bir süreçte yaşamaktadırlar. Yunan bağımsızlığı bir şekilde Yunanlıları imparatorluk insanının hoşgörüsünden uzaklaştırmıştır. Benzer biçimde, ulus devletler ki bunlardan biri de Modern Türkiye'dir, bu türden bir kendinden başkasına tahammül edememe sürecini başlatmıştır. İmparatorluk döneminde ve mübadele zamanlarında, Anadolu daha karmaşık bir etnik ağ ile sarılıdır. Bu bağlamda, yeni vatanlarında, mübadillerin algılanışları ve yeni topluma kabulleri, ortak ilkelere buluşmaları, yani toplumun eşit bir parçası, vatandaş olmaları oldukça önemli ve hayati bir süreci teşkil etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, başlangıcından beri bu süreci ele almak, toplumdaki kalıpyargıların karşılığı olan çeşitli imgeleri tespit ile mümkündür. Mübadiller çoğu yerleşim yerlerinde kendi içlerine kapalı bir düzen kurmayı hedeflemişlerdir. Türkçeden başka bir ana dile ya da dile sahip olan mübadillerin dillerinin yaşatılması açısından da kahvehanelerin önemi büyüktür. Mübadiller genellikle aynı dili konuşanlar olarak ayrı köylerde, ayrı kahvehanelerde oturmuşlardır. Birinci kuşak mübadiller arasında Türkçeyi Türkiye'ye geldikten sonra öğrenmiş, dil bilmemenin yarattığı sıkıntıları çok uzun süre yaşamış olanların olduğu unutulmamalıdır. Özellikle anadili Yunanca, Pomakça ve Slavca olan birinci kuşak mübadiller, iskânı takip eden yıllarda kahvehanelerde bu dilleri konuşmaya devam etmiş, diğer gruplarla ilişkilerinde öğrendikleri ölçüde Türkçeyi kullanmışlardır. Gouralas'a göre: "Mübadiller, çoğunlukla kendi dillerinden konuşan kişilerle oturmayı tercih etmişlerdir. Mahalleleşmişlerdir. Çünkü dil sadece bir iletişim aracı olmayıp, her şeyden önce bizzat kendiliklerimizin ve anlamın kurduğu kültürel bir inşa aracıdır."⁶⁸⁷

Farklı bir giyim tarzına, kültüre, dile ve geleneklere sahip olan mübadiller, yeni vatanlarında birer yabancılardır. İletişimleri oldukça sınırlıdır. Çeşitli adlandırmalarla toplum içinde parmakla gösterilirler. Bu durum otokton halkta bir

---

⁶⁸⁷ Gökçe Bayındır Gouralas, a.g.m., s. 135-137.

dışlama, kalıplaştırma ve ötekileştirmeye sebep olur. Bilinmeyen, tanınmayan topluluk otokton halk nezdinde aynı zamanda bir korku nesnesi haline de dönüşür. Bu duruma Zenofobi yahut yabancı korkusu denmektedir: “Zenofobi yahut yabancı korkusu; Yunanca *xénos*, yabancı; *fobos* ise korku sözcüklerinden gelmektedir. Günlük dilde ve bunun yanında resmi belgelerde, zenofobi ırkçılık ile bağdaştırıldığında, aslında, anlamın kesinliğini açıkça tanımlamak zordur. Bu kavram kontrol edilemeyen, tanınmayan yabancı korkusuna dönüşümü ile açıklanır. Bir toplumda ya da bireysel olarak yabancı korkusunun kökenleri hakkında fikir verir. Zenofobi, bir *ilk örnek* tepkidir ve genellikle ırkçılıkla ilişkilendirilir. Yabancı; bilinmeyen dili ve gelenekleri ile ya da özellikleriyle anlaşılamayandır. Tarihsel olarak bakıldığında yabancı olarak tanımlanan topluluklar ilk kez geldikleri bir yerde saldırgan, talancı ve yağmacı bir tavır içindedirler.”⁶⁸⁸ Elbette ki mübadillerin çoğu yeni geldikleri vatanda sert bir mizaçta değildirler, daha çok korkak ve ürkek yapıları vardır. Bu anlamda, mübadillerin yabancılığı daha olumludur, düşmanlı değildir. Bilindiği üzere özellikle Ayvalık, Tarsus, Karadeniz kıyısına iskân edilen mübadillerden Rumca konuştuğu için Giritliler; diğer Türk etnik gruplar, özellikle Sünni Türkler ve Midillili Müslümanlar tarafından yabancı olarak görülmüşlerdir: “Giritliler *gâvur fidanı* diye dışlanmışlardır. Bunun yanında Yunanistan’a yerleştirilen Türkçe konuşan Hıristiyan Rumlar ise yerli nüfus tarafından benzer şekilde adlandırılmışlardır. Yerliler tarafından bu gruba *tourkosporoi*⁶⁸⁹ ya da *tourkomerites*⁶⁹⁰ yaftası yapıştırılmıştır.”⁶⁹¹

Zaman içerisinde, ötekileştirilen toplumlar arasında kendi içlerinde bir diğerini algılamak ve tanımlamak için çeşitli terimler kullanılır. Yeni vatanın yerli halkı genellikle bir diğerini daha önceki deneyimlerle eşleştirir. Gelenler dilleriyle, giyim kuşam ve adetleriyle gidenlerden farklı değildirler. Yunanistan’a giden Rumlar Yunanlılara göre, giyim kuşamlarıyla ve kültürel açıdan ve hatta dil açısından tam anlamıyla “Türk”dürler. Aynı şekilde oradan gelen Müslümanlar ise Anadolu’da “gâvur” olarak adlandırılmaktadırlar. Temel ayırım ve çatışma bu noktada

---

⁶⁸⁸ Guido Bolaffi, Raffaele Bracalenti, Peter Braham, Sandro Gindro, *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*, Sage Publications, London, 2003, s. 331-332.

⁶⁸⁹ Türk tohumu

⁶⁹⁰ Türk gibi doğan yahut Türkten doğan

⁶⁹¹ Sophia Koufopoulou, a.g.e., s. 322.

başlamaktadır. İki halk içinde çok kolay bir biçimde “öteki” olanı kabul edebilecek zihniyete sahip değildirler. Dolayısıyla mübadiller her iki yerde de; geldikleri yerde de yerleştikleri yerde de zaten ötekidirler.

Bu noktada kavram kargaşası ortaya çıkmaktadır. Zira Yunanistan’a giden mübadiller orada mülteci olarak algılanmaktadırlar. Bu durum onların hukuki açıdan bir takım haklardan yoksun bırakılmalarına yol açmaktadır. Bu durumda mübadilliğin getirmiş olduğu mala karşılık eşit mal talep etme hakları da kısmen ortadan kalkmaktadır. Ancak Türkiye’ye gelen mübadiller kendilerini adlandırma konusunda da bilinçli davranmaktadırlar. Koufopoulou konuyu şu şekilde özetlemektedir: “(...) Yunan anakarasından göç ettirilen Müslümanların büyük bölümü kendilerini muhacir olarak değil, mübadeleci olarak tanımlarlar (...) Biz muhacir değiliz, mübadeleciyiz. Biz buraya paramızı, malımızı getirdik, muhacirler hiçbir şey getirmediler.”⁶⁹² Bu duruşla birlikte gelen bilinçli tavrın şüphesiz mübadilliğin Türkiye’de bir kimlik oluşturması beklenir. Ancak Türkiye’deki mübadillerin kendilerine ait kimlik oluşturma konusunda bu kadar istekli olmadıkları görülmektedir. Bu düşünceye mübadeleden çok zaman sonra ancak mübadele romanlarının yazılmış olmasıyla ulaşılmıştır.

Türkiye’deki duruma karşılık olarak Yunanistan’a giden Anadolu Rumları kimliklerini koruma açısından çok daha bilinçlidir. Yine daha mübadelenin ilk yıllarında Küçük Asya Araştırmaları Derneği’nin kurulması ve dünya çapında ünlenmiş mübadele ile ilgili eserlerin kaleme alınması bu durumu tespit etmede yardımcı olmaktadır. Hirschon’a göre; “Yunanistan’da ayrı bir kimlik duygusunun elli altmış yıllık bir süre boyunca varlığını sürdürmesi dikkat çekicidir, çünkü ilk mülteciler ile ev sahibi halk, yani kentli Yunanlıların toplumsal ve kültürel niteliklerinin çoğu ortaktır. Mültecilerin hepsi Ortodoks Hristiyanlardı, kültürel ve fiziksel olarak Yunanlılar gibi görünüyorlardı ve ezici bir çoğunluk Yunanca konuşuyordu. Farklı bir etnik kimliği tanımlamak için sık sık kullanılan, fiziksel farklılıklar, dilsel veya dini ayrılıklar gibi açık belirtilerin hiçbiri mevcut değildir. Öyle ki, mantıken iki halkın bu dönem süresince, oldukça sorunsuz bir biçimde birbiriyle kaynaşmış olması beklenirdi. Ancak Kokinya halkı, yakın benzerliğe

---

⁶⁹² Sophia Koufopoulou, a.g.e, s. 314.

rağmen ayrı bir kimlik duygusunu koruyarak, sürekli bir “sınır” inşa etmeye çalıştı. Bu şekilde, görünür ölçütlerle değil, ancak kavramsal terimlerle ayırt edilebilir bir grup oluşturdu. Bölgedeki yaşamın bu yönü, Kokinya'nın çok sayıdaki ilginç özelliğinden biriydi. Elli yıl boyunca ayrı bir kimliği bilinçli olarak korumalarıyla, onlar, Yunan toplumu içinde Yunanlı bir azınlık olarak görülebilirler. Bu durum “etnik fark” ve “etnik kimlik” araştırmaları için de oldukça ilgi çekici bir olgudur. “(...) Kokinya sol partilere olan siyasi desteğin merkezi olarak biliniyordu.”⁶⁹³

“*Prosfiges* (kaçak yahut kaçkın) oluşları hem bir göç şekline, hem de ardından gelen bağımlılık durumuna gönderme yapıyordu. Bu terim politik ve ekonomik birtakım kapalı anlamlar içerir. [Anadolu Rumları] kendilerini *Mikrasiates* olarak adlandırmaktadırlar (...) [Aynı zamanda] Anadolu’da yaşamakta olan Rumlar kendilerini Osmanlı toplumunda yabancı tabiiyetindeki bir grup olarak görüyorlardı; ancak buyruk altındaki bir halk için çelişkili olacak bir biçimde, ortak aşağılık duygularını geliştirmekten çok, Osmanlı toplumundaki diğer gruplara göre belirgin bir üstünlük duygusuna sahiplerdi.”⁶⁹⁴ Burada Anadolu’da Müslümanlardan çok daha müreffeh ve üretken bir topluluk olan Küçük Asyalıların Yunanistan’da sığınmacı ve kaçkın olarak tanımlanmalarından doğan statü kaybı gibi ezici etkilere değinilmektedir. Zira mübadilin hakları varken mültecilerin pek fazla hakkı ve mal talep etme durumu söz konusu değildir.

Dolayısıyla yerli halk ile mülteciler arasında ayırım süreci başlamış olur. “Mülteciler yerli Yunanlılardan, *kültürsüz, kaba ve görgüsüz* diye söz ediyor, onlara çoğunlukla *Ulahlar, çobanlar* veya *köylü budalalar* diyorlardı. *Dağlılar* da derlerdi.”⁶⁹⁵ Bu terimler esasında bir topluluğun diğerini nasıl tanımladığı ile alâkalıdır. Bunun temel sebebi karşı taraf hakkında yeterince bilgi sahibi olamamak ancak bolca önyargıya sahip olmak ve ayrıca onlardan korkmaktır.

Benzer adlandırmalar Türkiye’de de mübadiller arasında da mevcuttur. Özellikle Giritli mübadiller ile Midillili mübadiller arasında başlangıçta ekonomik kaygılar olan bir çekişme durumu söz konusudur. Bunun devamında Midillililer Giritlilerin *gâvur tohumu* olduğunu dile getirmektedirler. Giritli mübadiller,

⁶⁹³ René Hirschon, a.g.e., s. 5.

⁶⁹⁴ A.g.e., s. 12.

⁶⁹⁵ A.g.e., s. 30.

Ayvalık'ta, kendilerinden daha önce gelmiş olan Adalılar tarafından ötekileştirilmektedirler. “İki mübadil grubun çekişmesinin gerisindeki bir diğer neden de Giritlilerin büyük çoğunluğunun, Müslüman inançlarına bir çeşit Hıristiyan-İslam senkretizmi süreci sonunda giren bazı dinsel inanç tarzları ve adetleri korumuş olmalarıdır. [Bu dini pratiklerden] Tsureki; Hz. İsa'nın kanını temsil eder ve Rumların Paskalya'da yaptıkları tatlıları Giritliler Hıdırellez'de yaparlar. Girit'te idadî olmadığı için Giritliler biraz daha eğitimsiz, Midillililere göre (...) Giritlilerin mezarlarını mermerle kaplamaları *Rum mezarı* şeklinde Adalılar tarafından ötekileştirilir. (...) Dil bilmemeleri ise onları *yarım gâvur* yapar.”⁶⁹⁶

Mübadiller, her iki tarafta da, genel itibariyle; Yarım gavur, Rum tohumu, Yunan dölü, Torkomerites, Tourkosporoi, Giourtavaftizmenoi, Anatoles, Karamanlides ve daha fazla adlandırmayla anılırlar. Bu imgeler genellikle olumsuzdur. Bu olumsuz imgelere romanlarda sıklıkla yer verilmektedir.

Ahmet Yorulmaz'ın Girit ve Ayvalık'ta geçen üçlemesi temelde Giritli, Midillili mübadillerin ve yerli halkın çatışmasına ve birbirlerini çeşitli özellikleriyle ötekileştirmelerine odaklanır. Romanın başkahramanı Hasan üzerinden bu durum dile getirilir. “-Anayurt Anadolu'ya geldik. Bu kez buradakiler, ırktaşlarımız, dindaşlarımız *yarım gâvur! gâvur tohumu!* Diyorlar bize. Beslenmemiz bol sebze, dağdan bayırdan toplanan türlü otlarla olunca, bunu da hazmedemiyorlar, alay ediyorlar bizimle: *Eşeklerin hakkını yiyor bunlar* diyorlar. Horluyor, ilişkilerini sınırlı tutuyorlar (...)”⁶⁹⁷ *Savaşın Çocukları*'nda Giritlilere yerli halk arasında karşı taraf hakkında bilgi sahibi olmamanın getirmiş olduğu olumsuzluk içeren imgeler oluşur. Yerli halk bu imajı oluştururken doğrudan Rumlarla bağlantı kurar. Zira giden Rumlar, Rumca konuşmaktadırlar ve beslenme şekilleri, yaşam tarzları Giritlilerinki gibidir. Bu sebeple yerli halk eski ile yeni arasında bağlantı kurmak suretiyle gelenlere doğrudan *gâvur* imajını yakıştırır ve onu ötekileştirir. Romanda bu durum eleştirilmektedir. Mübadillere karşı ilk olumsuz bakış onların Türkçe bilmeyişleridir. Dolayısıyla yalnızca, Kritika olarak adlandırılan Girit Rumcası konuşan mübadiller doğrudan anlaşılamayan ve ilişki kurulamayan bir topluluk olarak dışlanır. Giritlilerin dili yine Yorulmaz'ın ifadesiyle; Türkçe, Rumca, Arapça

⁶⁹⁶ Elif Yılmaz, a.g.m., s. 182.

⁶⁹⁷ Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, Remzi Kitabevi, 2002, s.21.

ve İtalyanca ağırlıklı karışık bir dildir.⁶⁹⁸ Bu sebeple dil konusunda Giritli mübadiller sürekli sorunlar yaşamaktadır.

Bu dil sorunu ötekileştirmeyi körüklemesi açısından önemlidir. Üçlemenin ikincisinde yazar olayın arasına girerek Giritlilerdeki dil probleminin kökenlerini aktarmaktadır. Yazara göre; “Giritliler, yıllar yılı kuşatma altında yaşamışlar, İstanbul Hükümeti’nin koruma ve desteğinde uzak kalmışlardır. [Midillili Müslümanlar gibi yakın değildirlir] Dinleriyle milliyetleri dışında her şeylerini yitirmişlerdir. Yirmi otuz Türkçe sözcükle anavatana ayak basmışlarsa, bu sayı geçen zaman içinde en fazla altmış yetmiş çıkmıştır. Çünkü Girit’teki yaşamları, burada da uzun yıllar aynı şekilde sürmüştür. Oradaki Hıristiyan’ın; *Turkos, Muhammedyanos, Musulmanos* diye küçümsediği Giritlilerle, buradakiler de aynı ırktan aynı dinden olanlar da alay ettiler... Bu dışlama, Giritlinin içe dönük yaşamını daha da pekiştirmiştir. Mahalle kahvesinde Giritli Giritliyle oturmaya özen göstermiş, sohbetini hemşerisiyle yapmış, sorunlarını onunla halletmeye çalışmıştır. Ana yurda geldikleri halde, böyle itilip kakılmaları yüzünden Giritliler kendilerini gurbette gibi hissetmişlerdir.”⁶⁹⁹

Romanda Giritli Müslümanların “öteki” olmaktan nasıl kurtulduklarına da değinilir. Romanda mübadiller ve yerlilerin kaynaşmasının en az yirmi yıl sürdüğüne vurgu yapılır. Giritliler Türkçeyi öğrendikleri, Müslüman ve dindar olduklarını kanıtladıkları ölçüde “yarım gâvur”lukları son bulmuştur. Böylelikle alışkanlıklarına, adetlerine yönelik alaycı bakış zamanla silinmiştir. Sebze ve yeşillığe dayalı beslenme alışkanlıkları için söylenen “eşeklerin hakkını yiyorlar” sözü de unutulup gitmiştir.⁷⁰⁰ Yine romanda aktarıldığı üzere mübadiller, çeşitli devlet yetkilileri tarafından da yine dil konusunda ötekileştirilmektedirler. “Giritliler, Kaymakam’ın yanında Türkçeyi düzgün konuşamadıkları için, hoş karşılanacaklarına, kapılardan kovalanmışlar.”⁷⁰¹ Yerel halkla ilişkilerini sağlam bir biçimde kuramadıkları gibi devlet bürokrasisiyle de yine dil yüzünden sağlıklı bir ilişki kuramamaktadırlar.

---

⁶⁹⁸ Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı*, Remzi Yayınevi, 5. Basım, İstanbul, 2006, s.85.

⁶⁹⁹ A.g.e., s. 30.

⁷⁰⁰ A.g.e., s. 31.

⁷⁰¹ A.g.e., s. 42.

Üçlemenin ilk cildinde yerli halkın Giritlilere bakışını dile getiren Yorulmaz, ikinci cildinde bu ötekileştirme sürecinin nasıl daha doğru bir ifadeyle ne sayesinde sona erdiğini anlatmaktadır. Burada ötekileştirme unsuru öncelikle dildir. Giritli mübadiller Türkçe öğrendikten sonra *bilinmeyen* değildirler. Artık konuştuğu dil ile giden Rumları çağrıştırmamaktadırlar. Rumlar veya Rumluk Müslümanlar için özellikle Yunan işgalinden sonra artan biçimde olumsuz kalıpyargılarla eşleşen bir kavramdır. Ayrıca Giritliler Müslümanlıklarını da yerel halka kanıtlayarak bir anlamda toplum tarafından kabul görmüşlerdir. Yorulmaz bu süreci ötekileştirme sürecini öncesi ve sonrasıyla kurgunun içerisine dahil etmiş ve iki romanda farklı boyutlarını ele alarak dile getirmiştir. Özetle, Yorulmaz'ın eserlerinde “öteki” olarak Giritlilerin tanımlandığı noktalar dil ve din eksikliğidir ve bu eksiklikler giderildikten sonra mübadiller halkın bir parçası haline gelirler. Bu durum Ahmet Yorulmaz'ın *Ulya- Ege'nin Kıyısında* (2010) romanında da benzer yönleriyle ele alınmaktadır.⁷⁰²

Yaşar Kemal'in dörtlemesinde yerli halkın mübadilleri dışlamalarına değinilir. Bilindiği üzere yeni vatana yerleştirilen mübadiller gittikleri yerlerden de göç etmek durumunda kalmışlardır. Romanda, mübadillerin Anadolu'nun her toprağında kendilerine uygun bir mesken arayışları ve bu arayış sırasında yaşadıkları perişanlıklar gündeme getirilir. Burada Yaşar Kemal, dörtlemenin ikinci cildinde, mübadiller ile yerli halkın ilişkisine değinir. Romanda kimi köylerden geçerek giden mübadillere acıma hissiyle yemek, giysi, battaniye ve kilim gibi yardımlar yapılırsa da çoğu köyden geçerken mübadiller kötü karşılanır. Mübadiller geçtikleri köylerden kovulurlar ve istenmezler.⁷⁰³ Mübadiller burada köylülerin düzenini bozan, fuzuli olarak işgal ettikleri topraklardan çıkmalarına sebep olduklarından dolayı istenmeyendirler. Anadolu'da mübadele ile gidenlerin mallarını haksız yere gasp eden yerli halk mübadillerin gelip de ellerindeki malları almasından korkarak mübadilleri çeşitli karalamalarla köylerinden kovarlar.

Kemal Yalçın da *Emanet Çeyiz*'de (2011) mübadillerin yeni vatanlarında ötekileştirilmelerine yine dil açısından değinmektedir. Romanda, Yunanistan'dan mübadiller yeni vatana geldiklerinde karşılaştıkları durumu ve yerlilerin kendilerine

⁷⁰² Ahmet Yorulmaz, *Ulya- Ege'nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010, s.19-33.

⁷⁰³ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği – Bir Ada Hikâyesi 2-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 36.

karşı takındığı tutumu da dile getirmektedirler: “Yerli arkadaşlar, Rumca konuştuğumuz için şikâyet ettiler. Dil bilmediğimizden horlanıyorduk. Ne anladık biz bundan... Giden de Rumca konuşuyordu, gelenler de Rumca konuşuyor demişler. Şikâyet Atatürk’e kadar gitmiş. Başka bir yaramazlıkları var mı? Hırsızlık, namussuzluk, hainlik... Hayır! O halde dert etmeyin. Biz sizin evlatlarınıza okulda dil öğretmeye çalışıyoruz. Bir dil bir insan sayılır. Muhacir halk da, zamanla yata kalka Türkçe öğrenir.”⁷⁰⁴ Bunun gibi örnekler romanlarda çoğaltılabilir. Dil bilmediği için dışlanan, dövülen, şikâyet edilen, devletle sağlıklı bir ilişki kuramayan ve dolayısıyla sorunlu bir vatandaş olarak görülen mübadiller ilk seviyede sadece dil bilmedikleri için bu şekilde toplumun dışına itilirler. Romanda farklı hayat deneyimlerine sahip gerçek ama aynı zamanda roman kişileri mübadiller yaşadıkları ötekileştirme, aşağılanma hâdiselerini kendi ağızlarından aktarırlar:

“ Türkçe bilmiyorduk, anadilimiz Rumcaydı. Türkçe öğrenebilmemiz için yerli halkla kaynaşmamız, iç içe yaşamamız gerekirdi. Ama bizler sanki doğal bir sınırla, Kuruçay denilen dereyle Honaz’ın yaşamından koparılmıştık. Çocukların ilkokula kadar Türkçe öğrenme olasılığı hiç yoktu. Türkçe konuş! Sözü geçince yaşamım boyunca hiç unutmadığım bir olayı yeniden yaşarım... İlkokula başladığımın ilk günüydü. Öğretmen bana bir soru sordu. Ne sorduğunu anlayamadım. Rumca olarak: An Gataleveno!⁷⁰⁵ Yanıtını verdim. Küplere bindi. Üstüme yürüdü: Tuu senin yüzüne! Ne biçim Türksün sen? Türkçe bilmiyorsun! Deyip alnıma tükürdü. Hala şu an bile, alnımda serinliğini duyar gibi oluyorum. O kadar dokunmuştu bana. Sonra Türkçeyi öğrendim... Türkçe öğretmenim oldum... Aradan yıllar geçti. O öğretmenimle karşılaştım. Kendisine, bana yaptığı eğitsel hatayı hatırlattığım zaman da: Eğer o zaman senin yüzüne tükürmeseydim, sen Türkçe öğrenmez, Türkçe öğretmenim olmazdın. İyi ki yüzüne tükürmüşüm de, seni teşvik edip, Türkçe öğretmenim olmanı sağlamışım! Deme gafletine düştü.”⁷⁰⁶

Görüldüğü üzere, dil bilmemek toplumda dışlanmak için yeterlidir. Bu örneklerde, grekofon mübadillerin sadece Türkçe bilmeyişleri yerli halkın aklında çeşitli sorular oluşturduğunu göstermektedir. Bunlar Türkçe bilmiyorlar o halde Türk değiller, hatta bunlar sadece Rumca biliyorlar, o halde bunların Rum olması gerekmektedir. Cumhuriyet’in ilk dönemleri halkta bu zihin yapısının hâkim olduğu bir dönemdir. Ayrıca o dönemde Rum; Yunanla işbirliği yapan, Müslümanları öldüren, çetecilik yapan, zaten savaşlardan önce de zengin olan ve halkı hor gören, başka dinden olan yahut dinsiz olandır. Rum ise Rumca konuşur. Dolayısıyla Rumca konuşan bir Müslüman dahi olsa o Rum’dur toplumun gözünde. Toplumlar bu türden

⁷⁰⁴ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 10. Baskı, 2011, s. 187.

⁷⁰⁵ Yun. Anlamıyorum!

⁷⁰⁶ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 264.

kalıpyargılar oluşturarak hayatlarına devam ettirdikleri için ve her surette bir karşıtla var olmaya çabaladıklarından dolayı hep bir “öteki” yaratması oldukça kolaydır. Bundan ötürü basit bir dil konusu dahi bir grubu ötekileştirmek için yeterli görülebilmektedir.

Romanda yalnız Anadolu’daki durumdan bahsedilmez, Yunanistan’da da benzer durumlar yaşanmaktadır. “Bunlar Türk, Türk! Deyip ne bize kız veriyorlardı ne de bizden kız alıyorlardı.”⁷⁰⁷ Türk olmak da Yunanlıların gözünde çok olumlu bir imaj değildir. Tarihsel olarak bakıldığında Türkler; barbar, istilâcı, zalim bir topluluktur ayrıca dinen ve dil olarak başkadırlar, ötekiden ziyade düşmandırlar. Dolayısıyla düşmana kız vermemek ile Anadolu’dan gelen ve “Anatoles” yani “doğulu” ya da Yunanlılara göre “yoğurtla vaftiz edilmiş” olan Anadolu Rumlar üstlerinde hiç de olumlu bir imajı taşımamaktadırlar. Çünkü bu mübadiller Türkçe konuşurlar, giyim kuşamları Türklere benzer hatta çoğu dini pratiklerde ortaklaşma dahi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında Rumların Türklere yani düşmanlardan farkı yoktur. “Türkçe konuşurduk. Bizim dilimiz Türkçeydi. Türkler geldi, Türk bunlar! Macurlar tarlamızı elimizden alacak. Gitsin bunlar! Diye köpeklerini üstümüze salardılar. Kızarlardı bize, istemezlerdi. Hükümet dedi ki: Başka çaresi yok. Oradan geldiler. Buradan nereye sürelim?”⁷⁰⁸ Karşdakini bilmemek, hakkında bilgi sahibi olmamak ötekileştirme ve daha sonrasında düşmanlaştırma sürecini hızlandırmaktadır. Bilinmezlik bir müddet sonra korkuya dönüşmektedir. Korku ise bir savunma mekanizması geliştirmeyi ve sonrasında ise şiddeti doğurmaktadır. Buradaki şiddeti fizikî bir şiddetten ayırmak gerekmemektedir. Zira yerliler yukarda sözü geçen süreçler sonrasında mübadillere psikolojik bir şiddet uygulamaktadırlar. Onlarla ilişkiler kurmayıp tamamen tecrit ederek, insan doğasının gereği olan dayanışma, etkileşim, uyum ve birlik olma en azından birlikte yaşama süreçlerini sağlayamamaktadırlar. Bu durumda mübadiller ya da ötekileştirilen gruplar bu yeni coğrafyada savunmasız kalmaktadırlar. Çalışacak işleri, ekecek tarlaları ve toplumda yükselme ve müreffeh yaşama şansları azalmaktadır. Ayrıca bu mübadil gruplar çeşitli açılardan tehdit oluşturmaktadırlar. Mallarının ellerinden alınacağını düşünen yerlilere göre birer tehdittirler. Ayrıca gelen insanların yerleştikleri yerin kültürünü

---

⁷⁰⁷ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 82.

⁷⁰⁸ A.g.e., s. 142.

de *bozacakları* düşünül­düğünden yerli halk daha da korumacı davranmaktadır. Bu sebeplerle ticari ilişki kurmazlar, çocuklarını evlendirmezler hatta sosyal mekânlarını bile ayırt ederler. Bu noktada bir topluluğu yok saymış olurlar ki bu en ağır psikolojik şiddet olarak kabul edilebilir.

Mübadiller yerliler için bilinmeyendirler. “Geldik Erbaa’ya yerliler bizden korkuyor: Mahlûklar gelmiş, adam yermiş! Diye aşağılıyorlar, hor bakıyorlar bize.”⁷⁰⁹ Bilinmeyen ise doğrudan bilinçaltındaki en kötü obje ile eşleştirilerek ötekileştirilir. Çoğu kez ise çeşitli özelliklerinden dolayı aşağılanır. Bu durum genellikle dinsel yahut etnik vurgular içerse de bazı durumlarda giyim kuşam ve genel vaziyet de olabilir. “Çok iyi hatırlıyorum Karadeniz ahalisi bize *bitli macır* derdi. Adımız nereye gitsek bitli idi.”⁷¹⁰ Mübadillerin bitlenmesi oldukça doğaldır. Aylarca süren yolculuk sırasında dönemin koşulları göz önüne alındığında çeşitli hastalıklara yakalanmak ve bitlenmek oldukça doğaldır.

Ali Ezger Özyürek romanı *Muhacirler*’de (2003) genel itibariyle yerlilerin mübadiller hakkında sahip olukları düşünceleri eleştirmektedir. “Sanki Rum çetecilerinin yaptıklarından Rumlar veya Mübadiller sorumluymuş gibi, mübadillere karşı yaklaşımları soğuk oluyor Havza ileri gelenlerinin. Kurtuluş Savaşı sırasındaki rolleri nedeniyle Havza’da oldukça etkili bir duruma gelmişlerdi. Muhacirleri anılan sebeplerle pek sevmezlerdi. Gerçi ilk mübadil kafilesi geldiğinde Havza’ya bir yardım kampanyası düzenlemişlerdi. Mübadillerin boş binalara yerleşmelerine yardım etmişlerdi.”⁷¹¹ Daha önce dile getirildiği gibi mübadiller geldikleri yerlerdeki insanlara benzediklerinden dolayı yeni toplum içerisinde sürekli olarak Yunanlılara benzetilerek kabul görmezler. Yerli halkın düzeni gelenlerle bozulmuştur. Savaş sonrasında oluşan otorite boşluğundan dolayı herkes önüne gelen araziye işgal etmiş, Rumlardan kalan evleri, tarlaları, bağları, fabrikaları; kısacası değeri olan her şeyi eline geçirerek zenginleşmişlerdir. Bu durumda gelen mübadillere bu malların dağıtılması gündeme geldiğinde karşıdakine düşman kesilmektedirler. Bu durumda anlaşmazlık ve ötekileştirme durumu ortaya çıkmaktadır. “Mübadillerin gelmesi, Havza eşrafının çevre köylerle ilgili planlarını ve tasarruflarını etkileyebilirdi.

---

⁷⁰⁹ Kemal Yalçın, a.g.e., s. 238.

⁷¹⁰ A.g.e., s. 257.

⁷¹¹ Ali Ezger Özyürek, a.g.e., s. 131.

Havza'daki Rum köyleri boşalınca bu köylerin arazilerine ve binalarına çevredeki köylüler sahip çıkmaya başlamışlardı. Fuzuli işgallerle elde ettikleri ellerinden alınıp mübadillere verilince Havza eşrafı huzursuzlaşmaya başlamıştır.”⁷¹² Eşraf, mübadilleri başka köylere sevk ettirir, oylar ve böylece ortada kalan mübadiller hanlarda, bahçelerde sefil olup yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Zor durumda kalan insanların yapamayacağı şeyler çok azdır. Bu durumda kalan insan hayatta kalmak adına elinden gelen her şeyi yapmaya çabalar. Mübadiller de kendilerine verilmeyen arazilere evler yapmaya, sadece duvarları kalmış yapıların üzerlerini kuru dallar ve yapraklarla kapatarak barınmaya hatta ev yapmaya başlamaktadırlar. Bir anlamda çevreden görmedikleri kabulü kendileri tesis etmeye çabalamaktadırlar. İçinde buldukları vaziyet olağanüstü şeyler yapması için insanları zorlamaktadır.

Mübadillerin topluma kabulü romanda şu şekilde ele alınmaktadır. Devlet, halkından daha çok mübadillere sahip çıkmaktadır. Mübadiller yerleştirildikleri her alanda ancak otoritenin desteği ile yaşam alanı bulabilmektedirler. Burada Mustafa Kemal Atatürk'ün “Muhacirler, kaybedilmiş topraklarımızın milli hatıralarıdır. [Sözü ve] Yirmi dört saat içinde bu muhacirleri istedikleri köylere yerleştireceksin. Bir daha da böyle şeyler duyarsam cezayı çekersin, [şeklindeki Havza Kaymakamı'na emriyle mübadiller yerleştirilirler.]”⁷¹³ Romanda yerel otoritenin mübadiller üzerindeki olumsuz tutumu yanı sıra yerel halk tarafından gösterilen tavra da değinilmektedir. Mübadiller maddî olarak da gelir gelmez ellerindeki avuçlarındaki parayı bitirdiklerinden yerli halka da muhtaç kalmaktadırlar: “ Küçük bir bebek için süt istedik komşu köyden. Elli altı baş sağlır inekleri olduğu halde bebek için bir tas süt vermediler bize. İki gün sonra bebek öldü. Baktık bir bakraç yoğurt getirmişler. Bakracı yola döktü babam kızgınlığından.”⁷¹⁴ Malları elinden yitirme ihtimaliyle mübadillere düşmanlık besleyen yerli halka bu romanda da yer verilmektedir. Muhacirleri rahatsız eden yörenin yerlileriyle uyum sağlayamamaktır. Muhacirler içe kapanık, başka topluluklar ile birlikte yaşamaya alışkın değildirler. “Geldikleri yerde 180 hane birbiri ile akraba olan, inançları, kültürleri bir olan insanlar, şimdi huylarını bilmedikleri insanlarla bir arada kalmak zorundadırlar (...)

---

⁷¹² Ali Ezger Özyürek, a.g.e., s. 131-132.

⁷¹³ A.g.e., s. 140.

⁷¹⁴ A.g.e., s. 142.

bilmezlikten kaynaklanan önyargılar var muhacirlere karşı. [Çeşitli olumsuz yargıların içerisinde] *Taa Yunanistan'dan kalkıp buraya gelmişler. Bizim topraklarımıza ortak çıktılar* [şeklinde görüşler hâkimdir]"⁷¹⁵ Romanda çeşitli bölgelerde mübadillerin nasıl karşılandıklarına da değinilmektedir: "Elaziz'in köylerinde, buranın yerlisi olan Zaza Kürtler ile muhacirler bir türlü kaynaşmıyor. İç içe yaşamalarına rağmen aralarında hiç ilişki kurulmuyor uzun süre. O bölgede yaşayan insanların dışarıdan gelenler sevdiği pek söylenemez. Daha önce Ermenilere ve Rumlara karşı olan önyargı muhacirlere de alttan alttan dile getiriliyor. Topraklarını ellerinden alan yabancılar olarak görülüyorlar. Tekrar göç etmek durumunda kalıyorlar."⁷¹⁶ Yine, bu romanda da mübadiller, topraklara konan, yağmacı insanlarla eşleştirilmektedir. Mübadillerin sevilmemesinin sebebi, tekrar etmek gerekirse, yerli halkın savaş ganimeti şeklinde kendilerinde hak bularak haksız elde ettikleri, gasp ettikleri emvalin ellerinden alınacak olmasıdır. Yerlilerin mübadillere karşı tutumu Türkçedeki "dağdan gelip bağdakini kovmak" deyimiyile örtüşen bir zihniyeti temsil etmektedir.

Ertul, *Kimlik*'te (2006) meselenin Yunanistan ayağını ele almaktadır. Türkiye'den giden ve bir kısmı mübadeleden önce Müslüman olup kalan Ortodokslar yeni vatanlarında ilk bakışta dil sebebiyle ötekileştirilir. Türkofon Karamanlı Ortodoksları "siz nasıl Yunanlısınız?! Tek kelime Yunanca bilmiyorsunuz!" şeklinde eleştirilirler. Buradaki Ortodokslar ise romanda; "Türklerden görmediğimiz ağır hakaretleri dindaşlarımızdan işitiyoruz" diyerek tepki gösterirler.⁷¹⁷ Ayrıca romanda, Metaksas'ın tüm mübadillere Yunanca öğrenme mecburiyeti getirmesi, Anadolu Rumcasında olan isimlerinin Helen isimleriyle ve soyadlarıyla değiştirilmesi Türkiye'deki soyadı kanunu ve Türkçe konuş kampanyasını hatırlatır bir biçimde ele alınmıştır.⁷¹⁸ Mesele açıktır: Gelenler iki toplum için de Türk yahut Yunanlı gibi görünmektedirler. Ancak dilleriyle kültürleriyle ve özellikleriyle aslında Türk/Yunan değildirler. Bu noktada ötekidirler ve ötekileştirilirler. Sonuç itibariyle bu toplulukları halk benimsemese de devlet mekanizması bir ulus yaratmak adına tektipleştirmelidir. Türkiye ve Yunanistan kurulmuştur, ancak asıl mesele Türk ve

⁷¹⁵ Ali Ezger Özyürek, a.g.e., s. 147.

⁷¹⁶ A.g.e., s. 153-154.

⁷¹⁷ Nurten Ertul, a.g.e., s. 170.

⁷¹⁸ A.g.e., s. 177.

Yunanlıları yaratmaktır. Dil meselesi Yılmaz Gürbüz'ün *Mübadiller* (2008) romanında da dile getirilir. Türkçe konuşan Rumlara *Tourkoladis*⁷¹⁹ ve *Tourkosporoi* imajları yakıştırılmıştır.⁷²⁰

Ferda Bozoklar Ardalı, romanı *Düşlerde Kalan Mübadele*'de (2014) ötekiyle ilk karşılaşma anını, Çanakkalelilerin Giritlilerle ilk karşılaştıkları anı ve sonrasında mübadillerin bu yeni coğrafyada yerlilere karşı takındıkları tutumu resmeder. Romanda çizilen sahnede, Çanakkaleliler gelenleri merak edip sahile inip üç gün yıkanmamış, tıraş olmamış insanları görünce; garip yaratıklarımış gibi süzüp onları seyretmeye başlarlar. Mübadiller ise günlerdir yıkanmamaktan, yazın kavurucu sıcağından tenleri esmere dönmüştür. Güvertede yatmak zorunda kalanlar ise güneşten daha fazla kararmıştır. Oranın yerlileri, Giritlileri ilk gördüklerinde, onları siyahî zannederler. Bu durum sonrasında yerlilerde mübadiller hakkında ilk izlenimler oluşmaya başlar: “Kalabalıktan sesler yükseliyordu. – Aaa ne pislermiş! Ne kadar da kara suratlılar! Bunlar gâvurca konuşuyor, Türkçe bilmiyorlar. Hem gâvur hem de pisler. Desene buradaki gâvurlar gitti öbür gâvurlar geldi.”⁷²¹ Mübadiller yerlilerin algısında olarak ilk bakışta eski “düşman” olan ve gâvur olarak nitelendirilen Rumlarla ilişkilendirilirler.

Romanda yine dil meselesine değinilir. Çoğu Türkçe bilmedikleri için, söylenenleri anlamayan mübadiller, birbirlerinin yüzüne şaşkın bir biçimde bakmaktadırlar. Arkadan, onları seyretmeye gelen çarşafli kadın Giritlileri görünce söylenir. “Ayol bu gâvurlar aptal da aynı zamanda. Giritliler bunlarmış demek. Tüh tüh! Vay memleketin haline, bunlarla dolduruyorlar vatanı. Bu Giritliler başımıza dert olacak ilerde.”⁷²² Yerlilerle ilk temas neticesinden, romanda, yerlilerin mübadillere karşı ilk izlenimleri dile getirilir. Bu ilk izlenimler başta fiziksel özelliklerinden başlayarak mübadillerin nasıl ötekileştirildiği hakkında bilgi vermektedir.

Bu sırada çocuk olarak Türkiye'ye gelen romanın kahramanı Sinesaf gördükleri muamele üzerine mübadillerin ortak tepkisini dile getirir: “Görevliler

---

⁷¹⁹ Türkoğlu

⁷²⁰ Yılmaz Gürbüz, a.g.e., s. 411-412.

⁷²¹ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014, s. 142.

⁷²² A.g.e., s. 142.

Gâvurlar buraya gelin diye bağıryorlardı. (...) [Sinesaf] Hani biz Türk'tük anne! Onun için gelmedik mi buraya? Bunlar bize gâvur diyorlar. Bizi aşağıyorlar. Orada mı kalsaydık, en azından doğduğumuz yerde ölürdük. (...) Görevliler, onların Rumca konuştuğunu duyunca daha da sinirleniyorlardı.”⁷²³ Türkiye'ye gelen ve kötü muameleye, ötekileştirmeye maruz kalan mübadillerin ortak tepkisi *keşke gelmeseydik* şeklinde özetlenebilir. Bir başka deyişle; orada zaten “öteki olan”, yerlilere yahut hâkim otoriteye göre teşkil edilmiş topluma göre; gavur, dinsiz ve en önemlisi düşman olan mübadiller; geldikleri yerde otokton halkın gözünde farklı değildirlir. Çoğunlukla gidenlerle eşleştirilmektedirler. Dolayısıyla bu durum mübadillerde de bir takım ayrışma ve iletişim kurmama eğilimi doğurmaktadır. Bir ulus meydana getirmeye çabalayan Yunanistan ve Türkiye için bu durum oldukça olumsuzdur. Romanda dile getirildiği üzere; Türkiye'de doğan ve burada okula giden mübadil çocukları, Giritli ebeveynlerinden utanmışlardır. Evde, Rumca konuşsun istemiyorlardı, ama yaşları geçkin gelenler, bir türlü Türkçe öğrenememişlerdir. Birbirleriyle Rumca konuşmaya devam etmişler, başkaları tarafından ayıplanmasınlar diye eşlerini, dostlarını hep kendi çevrelerinden seçmişlerdir.”⁷²⁴ Özetle, bir topluluk ötekileştirildiğinde uyumsuzluğu meşru olarak görmektedir. “Onlar zaten beni kabul etmiyor, ben de onları bu sebeple kabul etmiyorum” şeklinde bir zihin yapısı zamanla oluşmaktadır. Bu suretle, yerliler ve mübadiller kaynaşma konusunda çok uzun zaman başarısız olmaktadırlar. Bu durum çoğu göç sonrası oluşan bir durumdur. Yeni kuşaklarla birlikte uyum süreci ancak atlatılabilmektedir.

*Ah Mana Mu'*da (2011) romanın kahramanı Rena, ilk geldiği sıralarda yerli halk ile ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir: “Sokağa çıkmaya korkuyordum, çünkü herkes bir garip bakıyordu. Burada insanların bizi kabul etmesi uzun yıllar sürdü. - Biraz büyüdüğümüzde sokağa çıkardık diğer çocuklarla oynamak için; ama kaçarlardı bizden. Oynamaya kalsalar anneleri koşar çekiştirirlerdi. Bir türlü anlayamazdım nedenini. İçten içe annem yüzünden, o komşularla hiç konuşmuyor, onlar da çocukları ile oynamamıza izin vermiyorlar, derdim.”⁷²⁵ Yerli halk, romanın geçtiği Tarsus'ta mübadillerle ilişki kurmaktan çekinmektedir. Benzer bir sahne

⁷²³ Ferda Bozoklar Ardalı, a.g.e., s. 144.

⁷²⁴ A.g.e., s. 144.

⁷²⁵ Handan Gökçek, a.g.e., s. 328-329.

Çağan Irmak'ın *Dedemin İnsanları* (2003) filminde de canlandırılır. Mahallenin çocukları mübadillerin mahallesini basıp evleri taşlarlar. Çoğu evin camları kırılır ve çocukların kafası yarılr.⁷²⁶ İzmir'de geçen filmde ötekileştirmenin şiddete dönüştüğü görülmektedir. *Ah Mana Mu*'da ise şiddet psikolojik boyutta kalmıştır. Mübadiller sert bir dışlanmaya maruz kalmışlardır.

Mübadele öncesinde görülen dinler/cemaatler arası evlilik sorunu mübadeleden sonra da devam etmektedir. Mübadele öncesinde Rumlara kız vermeyen yahut oğlunu bir Rum kızıyla evlendirmek istemeyen Müslümanlarda da tam tersi düşünülebilir; mübadele sonrasında aynı muameleyi mübadillere yapmaktadırlar. Onlarla evlenmeyerek onları toplumun dışına itmektirler. Evrehe'nin kocası; "Evrehe ile evlenmek istediğini ailesine açıkladığında annesi küplere binmiş, *O dilsiz gâvurun kızını mı getireceksin bana gelin diye, demişti.*"⁷²⁷ Bu durum hem dil hem de din konusuyla alakalıdır. Din açısından bakılırsa, mübadillerin, özellikle de Müslüman veya Hıristiyan biri ile evlenip Türkiye'ye yahut Yunanistan'a gelenlerin eski inançlarını değiştirme konusunda bir saplantı içinde oldukları ortadadır. Kimi göstermelik olarak dinini değiştirmiş kimi ise gerçekte ihtida ederek veya sadece evlenerek göç etmiştir. Rena da bunlardan birisidir, gizli bir biçimde inancını sürdürmektedir. Bir noktada, inanç karşısında samimiyetsizliği doğursa da insanlar Hıristiyanlığı veya Müslümanlığı terk etmek istemediler, gizli den gizliye ibadetlerini yapmaya devam ettiler. Daha önce de değinilen bir takım adlandırmalar Yunanistan'daki boyutu ile bu romanda da aktarılır. "Türkiye'den gelen göçmenlere çeşitli isimler takıp onları kışkırtıyorlardı. Yanlarına yaklaşıp, *Tourkospoi* (Türk tohumu), *Yiaourto vaptismenoi* (Yoğurtla vaftiz edilenler), *Anatolies* (Şarklılar), diyorlar, bunun üzerine sık sık kavgalar çıkıyordu."⁷²⁸ Bu adlandırmalar da Yunan toplumunun mübadillere olan bakışını yansıtmaktadır.

Mübadele romanlarında sıklıkla dil, din ve fiziksel özellikleriyle ötekileştirilen mübadiller yeni vatanın *istenmeyenleri* konumuna gelmişlerdir. *Hasret* (2013), *Bir Avuç Mazi* (2013), *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014), *Mübadil* (2014) ve

---

⁷²⁶ Çağan Irmak, a.g.e.

⁷²⁷ Handan Gökçek, a.g.e., s. 23.

⁷²⁸ A.g.e., s. 211.

Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm (2015) romanlarında da ötekileştirme aynı diğer romanlarda ele alındığı biçimiyle dile getirilmiştir. Birçok adlandırma, lâkap, benzetme, hakaret ve aşağılamaya maruz kalmış olan mübadillerin yeni vatanlarında yerli halk ile arasında devlet eliyle kurulmaya çalışılan birlikteliğin sorunlu yanları romanlara konu edilmiştir. Mübadillerin her yerleştikleri şehirde, köyde birer korku nesnesine dönüştüğü romanlarda sürekli olarak vurgulanmaktadır. Sonuç olarak; eksik dinli, düşmana benzeyen, dilsiz, anlayışsız, cahil, fakir, hırsız gibi kötü özellikler atfedilen mübadiller Türkiye'nin bir tek tip vatandaş yaratma özleminin önünde durmaktadırlar. Akabinde, Türkiye'nin içte geliştirdiği politikalarla birlikte mübadiller ikinci kuşaktan itibaren genel vatandaş özelliklerine uyum göstermeye başlamışlardır. Yakın bir zamana kadar mübadillik, yukarıdaki önyargı ve ötekileştirmelerden ötürü, unutulmuş bir kimliktir. Toplumdaki demokratikleşme ve en önemlisi şehirleşme ve bireyselleşmeyle birlikte önyargıların azalması yahut başka ötekiler bulunmasıyla birlikte mübadil kimliği bugün öteki olmaktan azadedir. Keza, günümüzde ilgi odağı, araştırma konusu ve popüler bir alan olarak ilgi de görmektedir. Mübadeleye, yazılan romanlarla birlikte nostaljik bir anımsama ve bir kültürel zenginlik olarak bakılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk tarafından hor görülen mübadiller bugün edebiyatıyla, mutfağıyla, kültürüyle birlikte bir ilgi ve beğeni noktasına gelebilmiştir. Burada en önemli nokta mübadillerin daha iyi eğitilmiş olmaları, içine kapalı yapıyı kırıp birer yerli halkla eşit vatandaş olmayı başarabilmeleridir. Bu mübadil kesim toplumdaki algıyı zaman içerisinde olumlu yönde değiştirmiştir.

SONUÇ

Lozan Antlaşması ve öngördüğü zorunlu nüfus değişimi, Türkiye'nin imparatorluktan kalma vatandaşlarından kurtulma, üniter bir devlet yaratma ve bir ulus inşa etme sürecinin başlangıcı olarak da okunabilir. Mübadele, büyük bir insan ithalidir ve ihracıdır. Bu büyük insan ithaliyle birlikte yeni vatandaş oluşturma ve bu vatandaşlarla birlikte topyekûn bir kalkınma planlanmaktadır. Bir ulus yaratmanın temeli aynı idealler etrafında toplanmış bir kitle oluşturmaktan geçmektedir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında, Türkiye, elinde kalmış olan Rumlardan kurtulmanın ve Yunanistan'daki Müslümanları ülkeye taşımanın yolunu, Lozan'da Lord Curzon tarafından sunulan nüfus değişimi fikri ile bulmuştur. Nansen planı olarak bilinen planla İngiltere ve Fransa, Anadolu'daki Rumların Türklerden gelecek her türlü olumsuzluktan korunmasını hedeflenmektedir. Ayrıca, bu antlaşmayla beraber, Türkiye, Yunanistan'ın irredentist emellerine de ket vurmanın kazanımını yaşamıştır. Bilindiği üzere her iki ülkede kalan Müslüman ve Ortodoksların güvenlikleri de ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Mübadele ile birlikte her iki ülke de dindaşlarını "zalimlerin" elinden kurtarmayı hedeflemektedir. Bunun sonucunda, Türkiye belki yüzlerce yıldır süren azınlıklar sorunundan nihayetle kurtulmayı, Yunanistan ise nitelikli insanları ülkesine taşıyarak çok az olan nüfusunu çoğaltıp bir kalkınma modeli geliştirmeyi düşünmektedir. Lozan'daki mübadele kararının kâğıt üzerinde iki ülke için de bu yönden yararlı bir hadise olacağı görüşü hâkimdir. Ancak bu süreç devletlerin planlamalarından öte çok ciddi insanî problemler, uluslararası sorunlar yaratma potansiyeli olan bir süreçtir.

Savaştan çıkmış olan iki ülkenin böylesine hassas bir süreci icra etme kabiliyeti de sorgulanan bir durumdur. Başta değinmek gerekir ki; Türkiye'nin Müslümanları Yunanistan'dan nakledebilecek vasıta ve imkânları yok denecek kadar azdır. Bunun yanında Yunanistan ise bu işi ancak Batılı devletlerin yardımlarıyla halletmenin yolunu aramaktadır. Sonuçta iki ülke de geleceklerini bel bağladıkları yeni insanları, iş gücünü, ülkelerine yerleştirme konusunda yetersiz kaynaklara sahiptir. Bütünüyle bu süreç; bir topluluğun imparatorluk vatandaşlığından ve azınlık olma durumundan üniter bir ülkenin bir vatandaşına dönüşme sürecinin en sancılı yanlarını ele almaktadır. Mübadillerin eski memleketlerindeki yaşantıları, ayrılışları,

yeni vatana yerleştirilmeleri ve uyumlarını kapsayan bu süreç, genellikle bir takım mübadil kökenli yazarların kaleme aldığı ve *mübadele romanı* olarak adlandırılan edebi eserler üzerinden okunmaktadır. Bu çalışmada örnekleri 1992-2015 yılları arasında verilmiş olan ve çoğu ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller olan çeşitli yazarların eserleri ele alınmıştır. Bu eserler üzerinden; mübadele öncesi yaşam, mübadele sırası ve sonrasında mübadil görünümleri, tarihsel olayların yansımaları, göç olgusu ve göçmen psikolojisi, yeni vatana yerleşme ve özlem paralelinde karşılaştırmalı bir bakışla incelenme yapılmıştır.

Mübadele öncesi başlığı altında, yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda olacak olan mübadillerin, savaş öncesinde, bir barış ve uzlaş/savaş, çatışma halinde diğer unsurlarla yaşayışları ele alınmaktadır. Aynı zamanda, ekonomik, dinî, etnik ve toplumsal ilişkiler bununla birlikte savaş ortamının getirdiğı çatışma, her biri bir alt başlık teşkil edecek biçimde ele alınmıştır.

Ekonomik ilişkiler açısından romanların ortaya koymuş olduğu verilerden hareketle, mübadele öncesinde Müslümanların ekonomik açıdan daha alt düzeyde olduğu genel yargısı ortaya çıkmaktadır. Bu sav, Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* (2002) romanında geniş bir şekilde yer bulmuştur. Romanın kahramanı olan Hasan'ın Hanya'ya göç edip bir Rum'un yanında çalışmaya başlaması bunun için bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (2008), *Karınca'nın Su İçtiğı* (2008), *Tanyeri Horozları* (2008) ve *Çıplak Deniz Çıplak Ada* (2012) adlı kitaplarından oluşan dörtlemesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Zira dörtlemenin ilk cildinde Poyraz Musa ile Karınca Adası'nın geçmişi ve Rumların yaşantıları üzerine konuşan berber, Rumların, özellikle belirtilmesi gerekirse; Çorbacıların bölgede zeytin, kumaş, bağcılık gibi iş kollarında ön planda olduklarını aktarmaktadır. O kadar başarılı bir ticaret ağı kurmuşlardır ki Karınca Adası'ndan Amerika'ya kadar ürettikleri ürünleri satabilmektedirler. Bunun yanında, yine romanda aktarıldığı üzere en iyi terziler de yine Rumlardan çıkmaktadır. Balıkçılık işinde de yine Rumlar yetkindirler. Romanda, Panosaki ve balıkçılıkla geçinen diğer Rumlar işlerinin en iyisini yapmaktadırlar. En iyi tekneler onlara aittir.

Bununla birlikte, *Mübadiller* (2008) ve *Düşlerde Kalan Mübadele* (2004) romanlarında da değinildiğı üzere, Müslümanlar sadece Yahudi ve Hıristiyanların

işlerine karışmadıkları sürece iyi olarak kabul edilirler ve ekonomik bir güçleri yok gibidir.

Mübadiller (2008) adlı eserde, Selanik ve Manastır'daki Yahudiler ve romandan aktarıldığı gibi; Dönmeler ticarete hâkimdirler. Romanda ana karakter olan Halim Bey, Selanik, Manastır gibi modern Balkan şehirlerinde eğitim gören, dedesi Yörük kökenli Salih Bey'in ısrarı üzerine sırf 'Hariciye'yi ekalliyetlerin keyfine bırakmamak' amacıyla Fransızca öğrenmek, iyi eğitim alması ve azınlıklar gibi ticaretle uğraşmak için teşvik edilir. Salih Bey, Halim Bey'e "okumalısın hiç olmazsa Dönmeler gibi" der.

Halim Bey aynı zamanda Jön Türkler'in toplantılarına da katılır. Ayrıca Mustafa Kemal'in İttihatçılar arasında algılanışı, Yörük kökenli oluşu ve Osmanlılıktan Türklüğe geçişi savunması vurgulanır. Ayrıca eserde Mustafa Kemal, Selanik'teki Müslümanlardan çok çalışıp ticarete, ekonomide Rum ve Yahudilerden daha ön planda olmalarını ister. Roman bu açıdan önemlidir. Bu eserde diğer eserlerde de benzeri görülen, ekonomik alanda gizli bir çekişmenin olduğu vurgulanmaktadır. Bu duruma benzer örnekler başka eserlerde de mevcuttur.

Bazı eserlerde tekrarlan ekonomik çekişme, *Düşlerde Kalan Mübadele* (2004) adlı eserde yerini zorunlu bir çatışmayla ekonomik ilişkileri koparılmış bir toplum tasvirine bırakır. Biz zamanlar, Türklerin işlettikleri dükkânlarda, Rum müşteriler çoğunlukta, çıkan olaylardan sonra Rumların, yavaş yavaş ellerini ayaklarını çekişi dile getirilir. Geri kalan Rumlar korkarak تنها saatleri seçerler. Benzer bir biçimde, *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* (2010) adlı eserde yoğurt satan Ethem'in ve ailesinin hikâyesi aktarılırken, her koşulda birbirinden alışveriş yapan birbiri için sürekli dükkânlarını açık tutan Müslüman ve Rumlar konu edilir. Midilli'de ahali ekonomik olarak diğer romanlardakinin aksine birbirine daha yakırdılar. Ve genellikle mandıra, bağ bahçe gibi işleri yaparlar.

Ayrıca burada yine romanlardan hareketle savaştan önce hem İzmir gibi Anadolu şehirlerinde hem de Selanik gibi Yunanistan'da kalan topraklarda Levantenler, Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar arasında bir ekonomik çekişmenin varlığından söz edilir; ancak bu çekişmeye hiçbir Müslüman/Türk'ün dâhil

ol(a)madığı tespit edilmektedir. Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* (2003) adlı eserinde tuzla işletmecisi Rumlar ile Levanten ailelerden Forbes, Whittall gibileri arasında gelişen pastadan daha fazla pay kapma yarışı gündeme getirilir. Rumlar kurdukları çeteler ile bu aileleri sindirmeye çalışmaktadırlar.

Kritimu (2004) ise diğer romanlardan farklı bir çizgide, başkahramanı kuyumcu bir Müslüman olan Yarmakamakis adlı bir Giritliyi konu edinir. Bu noktada mübadele romanlarındaki Müslümanların meslek gruplarından ayrılmaktadır.

Özetle, romanlarda, Müslümanlar/Türkler genel olarak kırsal kesimde yaşayan ve ekonomik faaliyetlerini de bu şekilde belirlemiş roman kişilerinden oluşmaktadır. Buna karşılık, Hıristiyan/Rumlar ve diğer gayrimüslim halk ise ticaretle, imalat ile uğraşan roman kişilerinden seçilmiştir. Bu noktada, mübadele romanları, Müslümanlar ile Ortodokslar arasındaki ekonomik uçurumları ortaya koymaktadır. Bir anlamda bu iki toplumun hayatı algılayış biçimleri, tasarrufları bu noktada romanlarda dile getirilmiştir. Sonuç olarak diğer türden ayrışmaların yanı sıra toplumda ekonomik bir ayrışmanın varlığından da bu vesile ile söz etmek mümkündür.

Mübadele romanlarında, iki toplum arasındaki anlayış farkını ve hayata bakıştaki ayrımın ortaya konduğu başlıklardan birisi de toplumsal ilişkilerin tespit edildiği başlıktır. Bu başlık altında özellikle yüzyıllardır birlikte yaşayan toplumların en keskin anlamda birbirlerini ötekileştirdikleri sahneler örneklendirilir. Ekseriyetle aşk, buna bağlı olarak evlilik ve din değiştirme gibi merhaleler romanlarda gözlemlenmektedir. Aşk ve buna bağlı olarak din değiştirme konusunda *Maria-Göç Acısı* (1999), *Ah Mana Mu* (2011), *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010), *Mübadil* (2014) adlı eserler ön plana çıkmaktadır. Bu eserlerde, birbirlerine âşık olan Ortodoks/Rumlar ile Müslüman/Türkler arasındaki süreçler dile getirilir. Bu durum hemen her romanda belirli bir çizgiyi takip ederek, sapmaksızın tekrar edilir. Buna göre; gençler çocukluk arkadaşları ve birlikte büyürler. Aileleri de birbirlerine dost, arkadaşlıklar. Ancak bu gençler evlenmek istediklerinde aileler inançlarını bahane göstererek evlenmelerini engellemek isterler.

Yukarda zikredilen eserlerde, kahramanlar bu evlilik problemini din değiştirme yoluyla çözüme kavuştururlar. Örneğin Ertuğrul Aladağ'ın *Maria-Göç Acısı* (1999) adlı eserinde Maria adlı bir Rum kızı bir Müslüman ile evlenerek din değiştirir. Ancak gizli bir biçimde Hıristiyan/Ortodoks olarak yaşamaya devam eder. Aynı şekilde *Ah Mana Mu* (2010) adlı romanın baş kahramanı Rum kızı Rena ise Yanya'da sevdiği Sakuş ile evlenip din değiştirir ve mübadele ile Türkiye'ye gelmelerine rağmen, o da gizliden gizliye Hıristiyanlığa devam etmektedir. Bu duruma bir örneğ de Ahmet Yorulmaz'ın *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010) adlı eserinde ortaya çıkmaktadır. Giritli bir Rum olan Ulya, orada evlendiği Müslüman/Türk öldükten sonra gerçekte mübadeleye dâhil edilir. Resmi olarak Müslüman görüldüğü için kafiye katılarak ve Ayvalık'a gelir. Ancak içten içe dinini değiştirmemiştir. Türkçe dahi bilmez. Diğer yandan, *Mübadil* (2013) romanında ise; İra Girit'ten kaıp tekrar Türkiye'ye gelir ve sevdiği adam uğruna din değiştirip Müslüman olur.

Görüldüğü üzere bu eserlerde genellikle Rum kızlarının Müslüman olduğu/ihtida ettiği görülmektedir. Mübadele romanlarında hiçbir Türk kızı evlenebilmek için din değiştirmemektedir. Bunun sebeplerinden en önemlisi de romanları yazanların Türk olmasıdır. *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014), *Hasret* (2013), *Büyük Ayrılık* (2013), *Mor Kaftanlı Selanik* (2012) adlı eserlerde ise birbirlerine âşık olan gençler aileleri ve mübadele sebebiyle birbirlerine kavuşamazlar. Bu noktada, özellikle inançların sosyal bir kurum üzerindeki etkisinin son derece belirgin olduğu mübadele romanları üzerinden ortaya konmaktadır.

Mübadele Günlerinde Aşk (2014) romanında Giritli bir Müslüman ailenin kızı, bir Hıristiyan'a âşık olur. Ancak ikisi de dinlerini değiştirmezler. Girit'te çıkan olaylar üzerine Sare İzmir'e gelir ve ayrılırlar. *Hasret*'te (2013) ise Patricia ile Tacettin'in aşkı ayrılıkla sonuçlanır. İki genç de din değiştirmezler ve aileler de evlenmelerini kabul etmez. Bunun yanında, birçok romanda buna benzer örneklele karşılaşılabilir.

Mübadele romanlarında, özellikle iki toplumun karşı karşıya geldiği durumlardan önemlileri de din ve etnik temelli olaylardır. Romanlarda her ne kadar

karşı inanca ve etnik yapıya karşı saygı vurgusu yapılsa da bir noktadan sonra bu saygı çatışma ve ayrışma boyutuna dönüşmektedir.

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesi, mübadele öncesinde Ortodoks/Rumlar ile Müslüman/Türkler arasında kardeşlik çizgisinde biçimlenmiş bir barış ortamını anlatmaktadır. Buna göre, birbirlerinin kutsallarını sahiplenen, varlıklarına ve kimliklerine saygı duyan bir kesit tahayyül edilir. Eserde; Vasili, Lena, Panosaki, Kadir, Abdulvahap gibi adalı ve kasabalı kahramanlar arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Birbirleri ile çok iyi geçinirler. Adeta Rum/Ortodoks ve Müslüman/Türk olup olmadıkları anlamsızlaşır. *Giritli Mustafa* (2000) ve *Kritimu* (2011) romanlarında Giritliler o derecede birbirlerine yakınlaşmışlardır ki milli karakter açısından bir ayırım yok gibidir aralarında. Zira artık herkes Kritika konuşur, birbirlerinin adet ve geleneklerini ödünçlenmişlerdir. *Kimlik* (2006) romanı ise bu benzeşme sürecinin en geniş manada ele alındığı eserdir. Romanda, Floytalı Hıristiyanların Müslüman oluşları aktarılır. Zaten romanda Floytalı Hıristiyanların bölgedeki Müslümanlardan hiçbir farkı olmadığı vurgulanır. Bir gecede Müslüman olan Rumların ağası İskender adını alır ve Ortodoks ayinlerine benzer bir ayinle Müslümanlığa geçer. Bunun yanında bu bölgedeki Ortodoksların Türkçeden başka dil bilmediği vurgusu da yapılır. Bununla birlikte, *Düşlerde Kalan Mübadele* (2014), *Düşlerde Kalan Girit* (2009), *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* (2010), *Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda* (2013), *Hasret* (2013), *Girit Toprağından Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm* (2015), *Ihlamurlar Açarken* (2015), *Ah Mana Mu* (2010) adlı romanlarda da sürekli olarak din değiştirme ve diğerinin dinine karşı saygı vurgusu yapılmaktadır.

Romanlarda, etnik ve dini olarak ayrılmış olan yapı bir kıvılcım ile rahat bir biçimde birbirine düşmektedir. Romanlar bu durumda aynı söyleme sığınıp bunu dış mihrakların tezgâhladığını sürekli olarak gündeme getirmektedirler. Roman yazarları romanları aracılığıyla geçmişe dair bir barış ortamı düşlemektedirler.

Mübadele romanlarının bu dönemi olumlu bir bakışla aktardığı görülmektedir. Bu olumlu durum sıklıkla komşuluk ilişkileri, işbirliği, dini yakınlaşmalar, yardımlaşma ve karşılıklı olarak gösterilen saygıyı içermektedir. Mübadele romanlarındaki kahramanlar çoğunlukla mübadele öncesine olumlu bir noktadan bakmaktadırlar. Romanlar; yaşadıkları ortamdan mutlu, sorunsuz ya da

sorunların genelinin uç görüşlere sahip olan kişilerce çıkarıldığına inanan ve roman içerisinde bu şekilde yaşayan kişilerden oluşmaktadır.

Romanlardan hareketle, birlikte yaşam kendi içerisinde çeşitli alt başlıklara ayrılmaktadır. Birer imparatorluk vatandaşı olan roman kişileri çevreleriyle ilk önce ekonomik sonra bireysel, dini, milli bir takım ilişki ağları kurmaktadır. İmparatorluk vatandaşı; çeşitli dini, etnik, ekonomik muhitlerin, zümrelerin ve katmanların olduğu çok unsurlu ortamlarda yaşayabilme yetisine zamanla erişebilmiş, düşmanlıklardan beslenmeyen ve çoğunlukla karşısındakilerle sağlıklı ilişkiler kurabilen insanları tarif etmektedir. Romanlar çoğunlukla bu dini, milli ve bireysel konuları özlem boyutunda ele almaktadırlar. Toplumsal uzlaşmanın kaynağının yani insanları bir arada tutan unsurun ne olduğu konusu romanlarda çok ciddi bir biçimde vurgulanmamıştır. Bu durum -eğer varsa- karşısındakiyle kurulan ekonomik ilişkiden, güven duygusundan ve çıkarların çatışmamasından hareketle aktarılmaktadır. Bütün bir dünyada esen milliyetçilik hareketlerine aksi yönde çok unsurlu bir düzenin en azından insanlararası barış düzleminde ele alınması romanların özünü teşkil etmektedir. Özellikle Anadolu'da ya da sıklıkla zikredilen ismiyle Küçük Asya'da geçen romanlar, mübadele öncesinde bir *Pax Ottomana* dönemine vurgu yapmaktadırlar. Savaşlarla sekteye uğrayan bu süreçte roman kişileri bir armoni ve barış içerisinde diğer unsurlarla sorunsuz bir biçimde yaşamaktadır.

Çıkarlar çatışmadıkça birlikte yaşam sorunsuz bir biçimde ilerlemektedir. Romanlarda bu başlık altında varılabilecek sonuç ile vurgu yapılan genel durum; insanların dış etkilerden bağımsız bir biçimde yaşadığı dönemlerde birbirleriyle başarılı bir iletişim kurma yolunda sorunu olmadığıdır. Roman kahramanları, çevrelerinde hep diğerinden, ötekinden olan kişilerden seçilmektedir. Ortodoks, Müslüman; Türk, Rum, Yunan, Arnavut, Yahudi, ne olursa olsun roman kişileri bu Osmanlı barışının korucuları konumunda ele alınmaktadır. Romanlarda bu barış ortamı özellikle bir dostluk ve arkadaşlıkla pekiştirilir. Birbiriyle dostluk, arkadaşlık, sırdaşlık, sevgililik ve akrabalık ilişkisi kuran Rumlar, Türkler, Ortodokslar, Müslümanlar bu barış ve uyum ortamının nesnelere dir ve romanlar da bu izleği sıklıkla kullanmaktadırlar. İki unsur, dış dünyadan bağımsız bir biçimde dost ve

arkadaşlıklar. Düşmanlık, savaş ve şiddet bu düzeyde münferit bir durum olarak telakki edilmektedir. Çeşitli romanlarda ekonomik düzeyde ilişkilerden söz edilebilir ancak mübadele romanları genel itibarıyla birlikte yaşam meselesine olumlu bir pencereden bakması sebebiyle bu ilişki ağları romanlarda çoğunlukla arka planda ve önemsiz boyutta kalabilmektedir. Bu noktada bu bölüm özelinde çıkarılabilecek sonuç; özellikle mübadele meselesine bir mağduriyet ve hümanizm penceresinden bakan mübadil kökenli yazarlar gözüyle mübadelenin bir çeşit toplumsal ve bölgesel barışa işaret etmesidir. Çünkü Rum ile Türk'ün, Ortodoks ile Müslüman'ın barışı mümkündür ve romanlarda bu durum genellikle bu safhada vurgulanmaktadır.

Mübadele öncesi aynı zamanda bir ayrışmanın da süreci olarak romanlarda ele alınmıştır. Kemal Anadol'un romanının da adı olan “Büyük Ayrılık” savaş, şiddet, terör gibi unsurların iki toplumu ayrışmasını temsil etmektedir. Romanda, İzmirli bir Rum olan Mihail üzerinden savaş sahneleri aktarılmaktadır. Mihail hiç istemediği bir savaşın içerisinde bulur kendisini. Anadolu'ya daha önce yediği içtiği ayrı olmayan Tahir ve Müslümanlarla savaşmak üzere gelmektedir. Evzönlara katılır ancak Yunanistan Komünist Partisi'nin Yunan Ordusu içinde kurduğu yapılanmaya gire ve savaş karşıtı bildirimler dağıtır. Bu bildirimlerin özünde, bu savaşın Türk-Yunan savaşı olmadığı, dış güçlerin tetiklediği süreçler olarak öne çıkarılır. Bu ayrışma süreci çoğunlukla savaşların, çekişmelerin sekteye uğrattığı barış sürecinin sonuna tekabül etmektedir. Genellikle romanlarda ‘dış güçler’ ya da ‘fanatikler’ şeklinde resmedilen etkenlerle birlikte toplum zaman içerisinde birbirinden ayrılmaktadır.

Genel açıdan bakıldığında; *Büyük Ayrılık* (2013), *Savaşın Çocukları* (2002), *Emanet Çeyiz* (2011), *Maria* (1999), *Giritli Mustafa* (2000), *Muhacirler* (2003), *Gülcemal* (2012), *Kritimu* (2011), *Kimlik* (2006), *Mübadiller* (2008), *Bir Avuç Mazi* (2013) adlı romanlarda şiddet vurgusu hem savaş öncesinde hem de savaş sırası ve sonrasında en çarpıcı biçimde aktarılmaktadır.

Yunan Bağımsızlığı, akabinde savaş ve işgal ile sonuçlanan süreçte romanların geneli yabancılar tarafından dayatıldığı vurgulanan bir şiddetin mağdurlarını ele almaktadır. *Giritli Mustafa* (2000) romanı tam da bu noktada Girit'te yaşanan şiddet olaylarını Mustafa adlı bir gencin gözünden aktarır. Yunanistan'a bağlanan Girit'in İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından ilhak edilişi,

Girit meclisinin dağıtılıp Türk delegelerinin çaresiz kalışı ve Giritli Rumların protesto gösterileri, Girit'in Yunanistan'a ilhakı için yapılan nümayişler de romanda sıklıkla söz edilir. Bu noktada romanların dile getirdiği durum dış etkilere bağlı olarak birbirinden nefret etmeye başlayan iki unsurun birlikte yaşam deneyimlerinin başka bir boyutunu gözler önüne sermektedir. Son derece kırılğan bir barış ortamının çizildiği mübadele romanlarının genelinde bu barış ortamının küçük bir kıvılcımla bozulduğu özellikle vurgulanır. Bunda ilk başta bireysel ve küçük ölçekli çatışma izleği rol oynamaktadır. Çeşitli gerekçelerle, zaten gergin olan ortama ayak uydurmak suretiyle, ikili ilişkilerin bozulmaya başladığı ve toplumun kutuplaşmaya başladığı gösterilir romanlarda. Örneğin daha önce birbiriyle iyi geçinen ve dost olan iki aile çocuklarının evlenmek istemeleri üzerine temelinde din farklılığının yattığı bir çatışma sürecine girilir. Bunun devamında, daha önce duygudaşlık kurmaya alışkın olan imparatorluk insanları bir çırpıda hoşgörülerini yitirip kendinden olmayanı ötekileştirmeye başlarlar. *Kiritimu* (2002) ve *Savaşın Çocukları* (2011) romanlarında Giritli Rumlara karşı olumlu düşünceler besleyen kahramanların gerçeklerle zor da olsa yüzleşmeleri anlatılır. *Kiritimu*'daki İbrahim, kuyumculuk yaptığı için Girit'te yaşanan şiddet olaylarına dış mihraklar çizgisinden bakar. Ancak son sahnede gemide giderken Girit'e bakışı pişmanlığının ifadesidir. Aynı şekilde Hasan da bir barış sağlanacağı kanaatinde ancak toplumdaki ayrışma tamir edilemeyecek kadar büyümüştür. Genellikle, romanlarda bu süreç bir olumsuz tip üzerinden aktarılmaktadır. Romanlarda, olumlu ve olumsuz tipler üzerinde, milliyetçiliğin ihraç edilmesiyle düşmanlaşmaya, şiddet eylemlerine başvurmaya başlayan halkların korkuları, psikolojik çöküntüleri sorgulanmaya çalışılır. Bu başlığa özel olarak varılabilecek çıkarım ve sonuç ise mübadele romanlarının yazarlarının, şiddet ve ayrışmadan dış güçleri sorumlu tuttuğudur.

Mübadele kararının alınmasıyla birlikte, her iki ülkede zorunlu olarak değişecek olan hayatlara değinmek, çeşitli göç yollarını ve bu yollarda yaşanan zorlukları dile getirmek mübadele romanlarının hemen hepsinde sıklıkla tekrar edilen bir durum olarak görülmektedir. Çoğu romancı bu durumu isyan ve reddetme davranışlarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Mübadele kararı ve yankılarının ele alındığı bu bölümde; kararın yol açtığı tepkiler, malların bırakılması ve mübadillerin yaşadıkları yerleri terk etmemek adına göstermiş oldukları çabalara değinilmektedir.

Mücadele romanları içerisinde bu durumu en çarpıcı bir biçimde Yaşar Kemal işlemektedir. *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (2008), *Karınca'nın Su İçtiği* (2008), *Tanyeri Horozları* (2008) ve *Çıplak Deniz Çıplak Ada* (2012) adlı romanlar mücadeleye tabi olup da buna karşı çıkan ve kalmak için elinden geleni yapan roman kişileri ile doludur. Başka bir noktada, mücadele kararıyla birlikte mübadillerin Anadolu'da kalma çabaları; *Biz Vatanımıza Hasret Öldük Yavrularım* (2007), *Emanet Çeyiz* (2005), *Mübadil* (2013), *Kimlik* (2006), *Mor Kaftanlı Selanik* (2012), *Gülcemal* (2012), *Bir Avuç Mazi* (2013) gibi eserlerde ele alınmaktadır. Buna göre, özetle iki tip mübadil ortaya çıkmaktadır. Birincisi, her ne koşul ve durumla karşılaşsın karşılaşsın yaşadığı yeri terk etmek istemeyen mübadil tipidir. İkincisi ise; birleşimci bir tavırla “ana vatan”ına dönmeye can atan mübadildir. Birincisine romanlarda sıklıkla tesadüf edilebilir.

Örneğin, *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinde ve *Mübadil* (2013) romanında çok çarpıcı bir şekilde çizilen mücadeleden kaçarak kurtulmaya çalışan roman kişileri mevcuttur. Yaşar Kemal'in eserlerinde, dörtlemede, Vasili adında Karınca Adası'nın eski sakinlerinden olan Rum; Adasını korumak ve doğduğu topraklardan ayrılmamak için saklanır ve mübadil kafilesine katılmaz. Adaya gelen Poyraz Musa ile uzun süren bir kovalamacadan sonra karşılaşır ve arkadaş olur. Yazar, romanın birinci cildinde ayrıca bir diğer kahraman olan Lena'nın Adaya geri dönüşünü de aktarır. *Mübadil* romanında ise İra, Girit'e giden gemiye binmemek için elinden geleni yapar, ancak gitmek zorunda kalır. Bir şekilde tekrar Türkiye'ye dönmeyi başarır.

Mücadeleye gösterilen tepkiler arasında en fazla görüleni ise, kalmak için çareler aramak ve saklanmaktır. Bu durum resmi kayıtlarda ve tarihi vesikalarda da gözlemlenebilen bir durumdur. *Kimlik* (2006) romanında ise mücadeleye tâbi olamamak için din değiştirenlere de rastlanır. Bu noktadan bakıldığında az sayıda romanda memleketi olarak gördüğü yerde kalmayı başaran roman kişisi vardır.

Olup bitenden habersiz, masum, şiddetin dışında ve barış içinde yaşamaya çabalayan roman kişileri mücadele kararının duyulmasıyla birlikte bu durum karşısında çok da ilgili bir duruş sergilememektedirler. Romanların genelinde zaten bitmiş olan savaşın sonrasında artık barışın geleceği ve daha önce ana hatlarıyla çizilmiş olan barış ve uyum ortamının tekrar tesis edileceği ülküsü tüm kahramanları

sarmalamaktadır. O derecede ki, roman kişilerinin, mübadelenin ne olduğu ve kendilerine ne olacağı hakkında en ufak bir fikirleri dahi yoktur. Bu hava çoğu romanda mübadelenin ‘hiç akla gelmeyen bir olay’ olarak ele alınmasını; ‘nereden çıktı şimdi bu mübadele, zaten savaş da sona erdi, artık barış içinde yaşayabiliriz’ şeklinde söylemler geliştirilmesini açıklar niteliktedir. Romanlarda, mübadeleye karşı ilk tepkilerin yansıtılmaya başlanmasıyla resmi tarihin dışında gelişen bireysel tarih de aktarılmış olur. Tepkiler genellikle sessizlik, suskunluk ve psikolojik bir çöküntü şeklindedir. Bunun dışında gelişen koşullar ve şiddet olayları akabinde daha milliyetçi bir pencereden bakarak mübadele kararını bir bayram havasında karşılayan romanlar da vardır. Bu durum genellikle bir ‘ana vatana dönüş’ mitosuna üzerine kurgulanmış bir söylemden ibarettir. Bu bağlamda, mübadele romanları, mübadele kararına karşı verilen tepkiler açısından iki bakışla değerlendirilebilir.

Özetle birinci kesim bu durumu bir haksızlık hatta acımasızlık olarak görürken diğeri ise yeni bir yaşam olarak adlandırmaktadır. Bu noktada, mübadele olgusunun değerlendirilmesinde çoğu tarihçi, araştırmacı, yazar ve bilim çevrelerinin düşmüş olduğu olumlu ve olumsuzluk çizgisinde gelişen kafa karışıklığının romanlarda da kendisini gösterdiği ortadadır. Bunun dışında eklemek gerekir ki mübadele olgusu, romanlarda, siyasi boyutuyla değil daha çok insani boyutlarıyla eleştirilirken; olumlu açıdan bakanlar ise mübadeleyi genellikle ‘kurtulmacı’ yani siyasi bir bakışla görmektedirler. Sonuçta, artık vatanın kopmuş evlatları bir arada olacaktır ve birlikte bir ülkeye yürüyeceklerdir.

Mübadele kararının resmîleşmesiyle her iki ülkede de ciddî anlamda karmaşa ortaya çıkmıştır. Elbette romanlarda bu safhada şiddet olayları üzerinde yoğunlaşılırken bir yandan da mülklerin elden çıkarılması gündeme gelmekte ve insanların hayat boyu yaptığı birikimlerin değersizleşmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, her iki ülkede de tesis edilen tasfiye komisyonlarınca belgelenen taşınmazlar daha önce mübadiller tarafından gayri resmi olarak elden çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu esnada romanlarda, geri dönme umuduyla eşe dosta malların emanet edilmesi sıklıkla değinilen bir husustur. Özellikle bu noktada iki unsur arasındaki dostluk ve güven konusu vurgulanmaktadır. Mübadiller, Müslüman veya Ortodoks, ayrılmaları kaçınılmaz hale gelince mallarını çok güvendikleri ama

kendisiyle aynı dinden olmayan bir dostlarına emanet ederek geri döndüklerinde geri almayı hedeflerler. Müslüman ile Ortodoks arasındaki bu dostluk ve güven sıklıkla dile getirilir. Bunun dışında çeşitli fırsatçı tipler de romanlarda resmedilir. Mübadillerin mallarına düşük bedellerle yahut bedelsiz sahip olmayı hedefleyen bu tipler de romanlarda gerilimi yükseltirler. Malların genellikle her mübadele romanında dile getirilmesi sonucunda bir adaletsizlik vurgusu yapılmaktadır. Mübadil yazarlar da bu durumu sıklıkla romanlarında tekrarlarlar ve bununla birlikte günümüzde kurulan mübadil kimliğine bir mağduriyet de ihdas edilmiş olunur. Zira Yunanistan'dan gelip de bıraktığı malların karşılığını alabilmiş bir roman kahramanı yoktur. Bu vesile ile romanlarda, mübadelenin yarattığı ekonomik dengesizlik yüzeysel de olsa eleştirilir.

Tarihi hadiselerden ve buna bağlı olarak genellikle özyaşam öykülerinden beslenen ve romanlaştırılan mübadele romanları din kaynaklı olaylara geniş anlamda yer vermektedir. Özellikle mübadillerin mübadele kararından sonra yaşadığı yerleri terk etmemek amacıyla din değiştirmesi sıklıkla dile getirilen ve işlenen bir izlek olarak göze çarpmaktadır. İmparatorluk döneminde, Ortodoks Rumlar ile Müslüman Türkler arasında din değiştirmenin çok yaygın olmadığı bilinmektedir. İhtida olayları ancak evlilik vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Ancak Hıristiyanlığa geçiş Müslüman toplum nezdinde pek hoş karşılanmamaktadır. Romanlarda genellikle bu mesele Türkiye'ye yahut Yunanistan'a gitmemek isteyen mübadillerin davranışı olarak dile getirilmektedir. Romanların bu noktada savunduğu tez ise vatani için, yaşadığı, doğduğu ve atalarının mezarlarını terk etmemek için din değiştirmenin olumsuz bir durum olmadığıdır. Bu durumla ilgili özel olarak çıkarılabilecek sonuç ise; mübadele romanlarının, mübadele olgusuyla ilgili genellikle mübadillerin mağduriyeti odaklı olduğudur. Ancak bu mağduriyet karşısında olaya sebebiyet veren siyasî iktidarları pek fazla eleştirmeden, orta yollu bir insanlık dramı dile getirirler.

Mübadele olgusunun en canlı safhası mübadillerin taşınması yani göç aşaması ve yerleşmeleridir. Bu bağlamda, romancılar, yolculuk sırasındaki olumsuz koşullar karşısında bir kamera tarafsızlığında kalmayı çoğu kez başarmaktadırlar. Ölüm, kaybolma gibi vakaların sıklıkla rastlandığı yolculuk sadece bu yönüyle ele alınıp psikolojik yansımaları geri planda bırakılmıştır. Yolculuk, başlı başına bir merhale

olarak ele alınabilecek bir konu iken mübadele romanlarında olayın yalnızca trajik tarafı üzerinde durulmaktadır. *Mübadil* (2013) romanı yolculuk aşamasını ele alan en önemli eser olarak ön plana çıkmaktadır. Diğer eserler ise taşıma koşullarının ilkeliği, eksikliği, ölümler ve hastalıklar dışında pek bir veri sunmamaktadırlar.

Ancak varış konusunda çoğu romancı bu kadar tarafsız değildir. Özellikle Girit kökenli mübadillerin romancı kuşakları şahsi ve olumsuz bir yargıya sahiptirler varış konusunda. Zira Girit odaklı romanlarda diğer mübadele romanlarına oranla daha menfi bir hava görülmektedir. Bu durum Giritlilerin durumunun anakaradan gelenlerden çok daha kötü olması, dil ve kültüre çok fazla yabancı olmaları ve son olarak kendi üzerlerinde hissettikleri ötekilik baskısı ile açıklanabilir. Daha kozmopolit olan Selanik gibi kentlerden göç edenler ise bu olumsuz havayı pek taşımamaktadırlar. Bu noktada, mübadillerin uyumunu ve yeni vatanda birer vatandaş oluşlarını daha sorunlu bir boyuttan işleyen Girit merkezli mübadele romanları, Giritlilerin Türkiye'ye adım atar atmaz karşılaştıkları olumsuz havadan kopabilmiş değillerdir. Girit merkezli anlatıların kahramanlarının geneli, yeni vatanlarıyla ilgili iyi bir izlenime sahip değillerdir. Romanlarda çizilen bu tablo ile sıkça tekrarlanan Giritlilik vurgusu önemlidir. Etnik köken konusunda karışık olan Girit'in yerlilerini tek ayırt eden unsur dindir. Ancak çok baskın bir çizgide olmayan inanç, toplumsal benzeşmeyi desteklemektedir. Bu bağlamda Giritli mübadiller romanlarda, mübadele olgusuna en çok üzülen ve tepki koyan, din değiştiren roman kişileri olarak ön plana çıkmaktadırlar. Zor ele geçen ve kolay elden çıkan bir ada olan Girit'in aksine, imparatorluk kültürünün merkezi olan Balkanlar, yüzlerce yıllık savaşların sonrasında Türkiye'yi güvenli liman olarak gören mübadil görünümünü romanlara taşımaktadır. Girit merkezli; *Giritli Mustafa* (2000), *Savaşın Çocukları* (1997), *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* (1998), *Ulya-Ege'nin Kıyısında* (2010), *Girit'ten Cunda'ya Bir Aşkın Anatomisi* (1999), *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (2008), *Tanyeri Horozları* (2008), *Karınca'nın Su İçtiği* (2008), *Çıplak Ada Çıplak Deniz* (2012) gibi romanlarda mübadillerin dil bilmeyişleri, kültüre yabancı oluşları ve ekonomik, bireysel zorlukları dile getirilir.

Örneğin, *Giritli Mustafa* adlı eserde, Giritli mübadiller Ayvalık'a yerleştiklerinde yerel halk onları yarım gâvur olarak nitelendirir ve Giritliler Türkçe

bilmedikleri için hor görülürler. Benzer bir biçimde *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* adlı eserde ise Giritlilerin yeni yaşam tarzına uyum sağlama süreçleri ve yaşadıkları zorluklar aktarılır.

Sonuç olarak her safhasında mübadele, çeşitli coğrafyalardan gelen mübadiller için farklı bir anlama sahip olarak aksettirilir romanlarda. Netice olarak, romancıların geldikleri yahut romanda ele aldıkları coğrafya, şehir gibi unsurlar mübadeleyle bakışlarını bütünüyle değiştirmektedir.

Çalışmanın son başlığında üzerinde durulan mübadillerin yeni vatanlarında karşılaştıkları zorluklar ve ötekileşme, uyum ve vatandaşlık gibi konular çok daha önem arz etmesine karşın romanlarda ele alınış biçimiyle ikincil derecede kalmaktadır. Romanlar, yeni vatan uyum konusunda genel itibariyle olumsuz düşüncelere ve kalıp yargılara sahip roman kişileriyle kurgulanmaktadır. Mübadil kökenli olamayan romancılar bu noktada daha çekimser kalıp mübadelenin icrası üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Bunun yanında mübadil kökenli romancılar tarihsel fragmanları bir anlamda tarihin restorasyonu olarak işleyip, toplum nezdinde ‘muhacirlere evler, arsalar bedava dağıtıldı’ algısını yıkmak adına daha sert bir uyum sürecini dile getirmektedirler. Bunu yaparken çoğu kez günün değer yargılarıyla meselelere yaklaşmakta ve dönemin koşullarını geri plana atmaktadırlar. Bu noktada, sonuçta, yeni vatanın yeni vatandaşı olma konusunda mübadil kökenli yazarların romanlar kanalıyla kendilerini ifade biçimleri, olayların tanığı olan dede ve atalarından daha cüretkâr ve sorgulayıcı aynı zamanda da üstü kapalı bir biçimde suçlayıcıdır. Gerçek mübadiller ise suskun, vakur ve kabullenmiş bir yaşam tarzına sahiptir. Bu bölümden özel olarak çıkan netice ise; mübadil kökenli yazarların kimlik oluşturmak ve mübadele konulu popüler edebiyatın çevresinin genişlemesi adına gerilimi yüksek, dramatik sahnelere romanlarında yer vermeleridir.

Sonuç itibariyle, mübadele romanları özellikle 1990 sonrasında artmaya ve 2010 yılı sonrasında çeşitli çevrelerce, ulusal yazarlarca rağbet görmeye başlar. Mübadele romanları, sosyal ve siyasal sonuçları olan uluslararası bir zorunlu göç olayının edebiyattaki yerini ve söylem çeşitliliğini yansıtmaktadır. Popülerleşen bir temanın yükselişi olarak da okunabilen mübadele romanları, tarihi hâdiseler ile sanat, edebiyat ilişkisinin kimlik yaratmadaki rolü üzerinde düşündürücü bir rol

oyunmaktadır. Bu çalışmayla birlikte; siyasî ve sosyal hâdiselerin resmi tarihlerden uzak olarak, bireysel tarihin algısında sanat ve edebiyata yansması da saptanmış ve bunun önemi de vurgulanmıştır. Bu noktada, mübadele romanları için tarihsel sürecin ve tarihten günümüze yansıyanların tarafsız bir aktarımıdır demek çok doğru olmasa da tarihsel süreçten büsbütün de ayrı oldukları düşünülemez. Bu tarihsel süreç, defterlerde, hatırlarda, anılarda ve belleklerde kalmış bir tarihtir. Bu tarihsel süreç esasında mübadillerin hafızalarından kaynağını alan bireysel bir tarihtir. Çoğu mübadil kökenli olan yazarların yazmaya başlamasını sağlayan itici güç bu aile tarihidir. Bu tarihsel süreç ile çoğu kez resmi, kayıt altına alınmış, topluma mal olmuş tarih arasında bir ortaklık, benzerlik hatta aynılık söz konusudur.

Her yazar, gönderme yaptığı mübadele olgusunu farklı bir bakışla ele alır. Burada yola çıkılan ve varılan coğrafya bile önem kazanmaktadır. Girit kökenli mübadil bir aileden gelen yazarlar daha çok yerleşme konusunda yaşanan sıkıntılardan bahsederken, Yunanistan'dan gelen mübadiller ise şiddet olaylarını ön plana çıkarırlar. Bununla birlikte, yazarların yoğunlaştığı ve vurguladığı sorunlar arasında en önemlisi göçün sertliğidir. Hemen her romancı bu duruma değinir.

Mübadeleden önce yazarların çoğu için kardeşçe yaşanan bir zamanı aktarırlar, zira kendilerine aktarılan hatıralar da bu yöndedir. Bunun dışında sürekli dış kaynaklı kışkırtmalar sonucu olduğu vurgulanan şiddet, yazarların ele aldığı bir diğer unsurdur. Bir diğer önemli husus ise yazarların tarafsızlığıdır. Özellikle mübadil kökenli yazarlarda milli-etnik veya dini temelli bir ötekileştirme, nefret söylemi gözlemlenmez. İstisnaî bir iki roman dışında milli ve dini vurgu romandaki ana meseleyi teşkil etmez. Bunun yerine daha kapsayıcı, barışı ve huzur dönemini öne çıkaran bir anlatım hâkimdir. Romanlarda kendinden olmayana nefretle bakan tipler genellikle olumsuz olarak aktarılıp eleştirilirler. Romanlar, genel itibariyle, olumsuzlukları kurgu içinde çizdikleri olumsuz tiplere ve onların davranışlarına, sözlerine yükleyerek tüm Ortodoksları/Müslümanları kötü olma vebalinden kurtarırlar. Hatta Müslüman ve Ortodokslar bu olumsuz tipler karşısında çoğu kez birlikte hareket edip bu tiplere karşı bir tepki ortaya koyular. Genel itibariyle mübadele romanlarında; etnik temelli bir ayırımın vurgusu ırkçı, şoven bir yaklaşımla

asla dile getirilmez. Ancak din, sürekli olarak bu ayrışmanın temelindeki çatlak olarak gösterilir.

Mübadele romanları, mübadil kimliği yaratmada ciddi bir öneme sahiptir. Sayıları hiç de azımsanamayacak kadar çok olan mübadiller Türkiye’de bir kimlik arayışı içerisindeyler. Son dönemlerde, dedelerinin ve babalarının unutup, sessiz kaldıkları konulara, aile trajedilerine ilgi göstermeye başlamışlardır. İnceleme içinde yer alan mübadil kökenli yazarların romanlarının bir kısmı yazarların ilk kitaplarıdır. Hatta bazı yazarlar sadece bu konuda eser vermişlerdir.

Türk edebiyatında, göçmen kültürünün, göç edebiyatının incelenmesinin azlığı ve Türk edebiyatındaki boşluk bu vesile ile dile getirilmiştir. Çalışmanın bu boşluğun doldurulması konusunda hizmet edeceği de düşünülmektedir. Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, yakın tarihin siyasi ve sosyal olaylarından biri olan 1923 Lozan Nüfus Mübadelesi’nin esasında Türk edebiyatında kendine has bir biçimde romanlarda her yanıyla ve nasıl ele alındığını göstermesidir. Bu bağlamda çalışma bir mübadil edebiyatı çemberi çizip bu alandaki literatüre de önemli bir katkı sunmaktadır.

Ayrıca bu çalışmanın doğurduğu sonuçlardan biri de Türk ve Yunan Edebiyatları arasında karşılaştırmalı olarak yapılabilecek çalışmalara kaynaklık edebilecek olmasıdır. Yalnızca göç konusunda değil; ulus inşası, ortak yaşam kültürü gibi konularda da veriler sağlayan çalışma, yine Balkan edebiyatları ile Türk edebiyatı arasında; göçler, savaşlar ve uzlaşma kültürü üzerine yapılacak çalışmalara da kaynaklık edebilir. Son noktada, mübadele romanları özelinde Çağdaş Yunan Yazını ile karşılaştırmalı bir inceleme bu çalışmanın bir sonraki safhası olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

İncelenen Eserler

- ALTINSAY, Saba, (2004), *Kritimu, Girit'im Benim*, Can Yayınları, İstanbul.
- ALİ, Sabahattin,(2008), *Sırça Köşk, Çirkince*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ANADOL, Kemal, (2003), *Büyük Ayrılık*, Doğan Kitap, İstanbul.
- ALADAĞ, Ertuğrul, (1999), *Maria Göç Acısı*, Belge Yayınları, İstanbul.
- ALTINYELEKLİOĞLU, Demet, (2013), *Ah Bre Sevda Ah Bre Vatan Bir Mübadele Romanı*, Remzi Yayınları, İstanbul.
- ARDALI, Ferda Bozoklar, (2009), *Düşlerde Kalan Girit*, Kanguru Yayınları, Ankara.
- _____ (2014), *Düşlerde Kalan Mübadele*, Kanguru Yayınları, Ankara.
- ÇAYIRCI, Tülin, (2012), *Gülcehal*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- ÇİÇEKOĞLU, Feride, (1992), *Suyun Öte Yanı*, Can Yayınları, İstanbul.
- DENİZ, Ş.Levent, (2013), *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde*, Aya Kitap; İstanbul.
- ERGİR, Ertuğrul Erol, (2000), *Giritli Mustafa*, Tükelmat A.Ş, İzmir.
- ERTUL, Nurten, (2006), *Kimlik*, NESA Yayın Grubu; İstanbul.
- GÖFER, Güler, (2015), *Girit'ten Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm*, İkinci Adan Yayınları, İstanbul.
- GÖKÇEK, Handan, (2010), *Ah Mana Mu*, Pupa Yayınları; İstanbul.
- GÜRBÜZ, Yılmaz, (2008), *Mübadiller*, Elips Kitap; İstanbul.
- HEPÇİLİNGİRLER, Feyza, (2009), *İşte Gidiyorum- Göç Öyküleri*, Everest Yayınları, İstanbul.

KARAKOYUNLU, Yılmaz, (2012), *Mor Kaftalı Selânik*, Doğan Kitap; İstanbul.

KEMAL, Yaşar, (2008), *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Bir Ada Hikâyesi 1*, Yapı Kredi Yayınları; İstanbul.

_____ (2008), *Karınca'nın Su İçtiği, Bir Ada Hikâyesi 2*, Yapı Kredi Yayınları; İstanbul.

_____ (2008), *Tanyeri Horozları, Bir Ada Hikâyesi 3*, Yapı Kredi Yayınları; İstanbul.

_____ (2012), *Çıplak Ada Çıplak Deniz- Bir Ada Hikâyesi 4*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KARABULUT, Belgin, (2004) *Mübadele Günlerinde Aşk*, Cinius Yayınları, İstanbul.

KOPARANOĞLU, Belkıs Öztin, (2006), *Karşı Kıyılarda Bodrum'a*, Altın Kitaplar; İstanbul.

MAZLUM, Güngör, (2015), *Ihlamurlar Açarken*, Parafiks Yayınları, Edirne.

ÖZDEM, Oğuz; ORAL, (2007), İsmail, *Biz Vatanımıza Hasret Öldük Yavrularım*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara.

ÖZTÜRK, Handan, (2013), *Mübadil*, Artemis Yayınları, İstanbul.

ÖZYÜREK, Ali Ezger, (2007), *Muhacirler, Bitmeyen Göç*, Laika Yayınları; İstanbul.

PEKİN, Müfide, (2009), *Mübadele Öyküleri*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları; İstanbul.

ŞEN, Fügen Ünal, (2013), *Bir Avuç Mazi – Bir Mübadele Romanı*, Everest Yayınları; İstanbul.

TAN, Canan, (2013), *Hasret*, Doğan Kitap; İstanbul.

UZUNHASANOĞULLARI, İrem, (2015), *Gitme Gül Yanakların Solar*, Epsilon Yayınları, İstanbul.

ÜNAL, Hüseyin, (2007), *Kayıp Vatan Girit*, Nesil Yayınları; İstanbul.

ÜNER, Akın, (2013), *Çalı Harmanı*, Yakın Plan Yayınları; İstanbul.

YALÇIN, Kemal, (2005), *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul.

YORULMAZ, Ahmet, (1997), *Savaşın Çocukları*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

_____ (1998), *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

_____ (1999), *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

_____ (2010), *Ulya –Ege'nin Kıyısında*, Kırmızı Kedi Yayınları; İstanbul.

Yararlanılan Eserler

Kitaplar

ABADAN-UNAT, Nermin, (2002), *Bitmeyen Göç*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ADANIR, Fikret, (2014), “Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi” *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul.

AGHATABAY, Cahide Zengin, (2007), *Mübadele'nin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, (2011), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi, Göç*, Kum Saati, İstanbul.

AKDAĞ, Emin, (2005), *Şahitlerinin Dilinden Unutulan Büyük Göç*, Zaman Kitap, İstanbul.

AKGÖNÜL, Samim, (2005), *Türkiye Rumları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ARI, Kemal, (2008), *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

AUGUSTİNOS, Gerasimos, (1997), *Küçük Asya Rumları*, Ayraç Yayınları, Ankara.

AKTAR, Ayhan, (2005), “ Türk Yunan Mübadelesi'nin İlk Yılı – Eylül 1922- Eylül 1923” *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Müfide Pekin). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BALTA, Evangelia, (2012), *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz – Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

_____ (2015), *Nüfus Mübadelesi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet, (2005), *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul.

BELGE, Murat, (2012), *Militarist Modernleşme*, İletişim Yayınlar, İstanbul.

BERKTAY, Halil, (2005), “ Kabahatin Çoğu Senin Kardeşim” *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BİNARK, İsmet, (1995), *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

BİNARK, İsmet, (1995), *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

BİRSEL, M. Cemil, (1998), *Lozan Cilt I-II*, Sosyal Yayınlar.

BOLAFFİ, Guido; BRACALENTİ, Raffaele; BRAHAM, Peter; GİNDRO, Sandro, (2003), *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*, Sage Publications, London.

CENGİZKAN, Ali, (2004), *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul.

CLARK, Bruce, (2008), *İki Kere Yabancı*, İstanbul Bilgi Üni. Yay, İstanbul.

ÇAVDAROĞLU, Hüseyin Avni, (2011), *Öncesi ve Sonrası İle Lozan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

DİZDAR, Fuat, (2008), *Modern Türkiye'nin Şifresi – İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____, (2006), *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür- Sanat Yayıncılık, İstanbul.

FREELY, John, (2011), *Troya Savaşından İstiklal Harbine Anadolu'da Yunanlar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

GİDDENS, Anthony, (2008), *Ulus Devlet ve Şiddet*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

GÖĞEBAKAN, Turgut, (2004), *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara.

GÖKAÇTI, Mehmet Ali, (2002), *Nüfus Mübadelesi; Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

GÜVENÇ, Sefer, (2013), *Hasretin İki Yakası: Mübadil Aile Öyküleri*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul.

HIRSCHON, Renée, (2000), *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı, İstanbul.

_____, (2007), *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk- Yunan Lozan Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul.

HOBSBAWM, Eric, (1995), *Sosyal İsyancılar*, Sarmal Yayınları, İstanbul.

_____, (1993), *1870'ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

KARACAN, Ali Naci, (2011), *Lozan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

KITSİKİS, Dimitri, (1996), *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KONTOĞİORGİ, Elisabeth, (2006), *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford University Press, New York.

KÜÇÜK ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, (2004), *Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- LEWIS, Bernard, (2008), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- McCHARTY, Justin, (2014), *Ölüm ve Sürgün*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MİLLAS, Herkül, (1998), *Ayvalık ve Venezis- Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (1998), *Türk Romanı ve "Öteki"*, *Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üni. Yayınlar, İstanbul.
- _____ (2004), *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MUTLU, N. Yücel, (2005), *Lozan'da Mübadele*, Yayın Yeri: Yeşiltepe Blokları, Ankara.
- NACİ, Fethi, (2000), *Türk Romanında Ölçüt Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- NAKRACAS, Dr. Georgios, (2003), *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- NUR, Dr. Rıza, (1992), *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ONARAN, Nevzat, (2013), *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- ORAN, Baskın, (2008), *Türkiye'de Azınlıklar – Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber, (2009), *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- PEKİN, Müfide, (2005), *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul.
- _____ TURAN, Çimen, (2002), *Mübadele Bibliyografyası, Lozan Nüfus Mübadelesi İle İlgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul.
- SEZER, Serab, (2002), *Lozan ve Mübadele*, İKÜ Yayınları, İstanbul.

SOTİRİOU, Dido, (2015), *Benden Selam Söyle Anadolu 'ya*, Can Yayınları, İstanbul.

TAHMİSCİZÂDE, Mehmet Macid, (1977), *Girit Hatıraları*, Tercüman Yayınları
1001 Temel Eser, Haz: İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, İstanbul.

TEVFİK, İhsan, (2014), *İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele*, İnkılâp Yayınları,
İstanbul.

YILDIRIM, Onur, (2006), *Diplomasi ve Göç, Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

YALÇIN, Cemal, (2004), *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2000), *Modernleşen Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları,
İstanbul.

_____ (2005), *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 190-1928*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

_____ (2014), “Demografi Mühendisliği ve Modern Türkiye'nin Doğuşu”
İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma, Der. Erik Jan Zürcher,
İletişim Yayınları, İstanbul

_____ (2014), *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*,
İletişim Yayınları. İstanbul.

Makaleler

ADIYEKE, Nuri, (2003), “Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler” *Kebikeç*, Sayı: 16.

_____ (2002), “Girit Nikâh Defterleri ve Girit'teki Evlilikler” *Kebikeç*,
Sayı: 13.

_____ (2008), “Mübadele Öncesi Yunanistan'daki Müslüman-Türk Azınlığa İlişkin Çok Önemli Bir Kaynak: *Mecmu'â-yı Kâvânin-i Yunâniye*” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 16/17.

ADIYEKE; A. Nükhet; ADIYEKE, Nuri, (2000), “Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidat Olayları” *Kebikeç*, Sayı: 10.

AĞCA, Ferruh, (2006), “Hıristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağzı Üzerine” *Türkbilig*.

AKTAR, Ayhan, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, I/I.

ATABAY, Mithat, (2008), “Mübadelede Küçükkuyu” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*.

AYATA, Yunus, (2015), “ Türk Romanında Nüfus Mübadelesi Sorunu ve Bir Mübadele Romanı Olarak *Kor Kaftanlı Selanik*” *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 39, Sayı: 2.

BOZDOĞANOĞLU, Yücel, (2014), “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları” *Türkiye Sosyal Araştırmaları Mübadele Özel Sayısı*, Sayı: 3.

BUDAK, Ömer, (2010), “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü” *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 26.

ÇAĞLAYAN, Savaş, (2006), “ Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17.

ÇAKIR, Sabri, (2011), “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:24.

ÇELEBİ, Ercan, (2006), “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri” *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, sayı 1.

_____ (2006), “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri” *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12.

DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu, (2006), “Atatürk Dönemi Türk- Yunan Siyasi İlişkileri” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, Kütahya.

EMGİLİ, Fahriye (2014), “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli İktisadının Oluşumundaki Etkisi” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3.

_____ (2009), “ Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtida” *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 45.

ERDAL, İbrahim, (2009), “Rumeli ve Anadolu Muhacirlerinde Kimlik ve Vatan Algısı” *Milli Folklor*, Cilt: 10, Yıl: 21, Sayı: 81, Ankara.

_____ (2006), “ Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 40, Ankara.

_____ (2014), “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları ” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3.

_____ (2009), “ Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir’in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu” *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21.

GOULARAS, Gökçe Bayındır, (2012), “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması” *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Sayı: 2.

GÖKGÖZ, Gurbet, (2011), “Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 22.

GÜLLÜPINAR, Fuat, (2012), “Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme.” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, Yalova.

GÜNER, Zekai, (2007), “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası” *ICANAS 38*, Cilt: III, Ankara.

KAYA, Mehmet; DEVECİ, Aysun, (2014), “Tasfiye Talepnamelerine Göre Ankara Vilayetinden Mübadillerin Yerleştirilmesi” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29.

KOUFOPOULOU, Sophia, (2007), “Türkiye’de Müslüman Giritliler – Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirmesi” *Ege’yi Geçerken*, Editör: René Hirschon, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KORALTÜRK, Murat. (1996-97), “Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor” *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, 1996-97.

MANDIRACI, Nazif, (2014), “Ulus-Kurma Süreçleri ve Nüfus Mübadeleleri: Dün-Bugün” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3.

MERMUTLU, Bedri, (2013), “Mübadele Sonrası Bursa’da Üretici ve Küçük Esnafın Durumu” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 14. Sayı: 25.

_____ (2004), “Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele- Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar*, Der, Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, Eda, (2010), “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21.

ÖZKAN, Salih, (2007), “Mübadele Öncesinde Yunanistan’da Türklere Yapılan Baskılar ve Türkiye’deki Yankıları” *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, ICANAS 38*, Cilt: IV, Ankara.

_____ (2007), “1923 Tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Niğde’nin Demografik Yapısına Etkisi” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Cilt:1, Sayı: 21.

PACHALIS, M. Kitromilides, (2005), “ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya’da Yunan Kültürel Geleneği” *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

PARLAK, Cengiz, (2012), “Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 10, Sayı: 13, Çanakkale.

SEPETÇİOĞLU, Tuncay Erkan, (2014), “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram, Bir Sosyo-Kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir? ” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:18, Özel Sayı, s: 3.

ŞENESEN, Refiye Okuşluk, (2012), “ Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit’e Dair Anlatılarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, Adana.

TURHAN, Rıdvan, (2011), “ Türkiye’de Girit Çalışmaları Üzerine Bir Deneme” , *Sosyoloji Dergisi*, Dizi: 3, Sayı: 22.

ÜSTE, Nazmi, (2014), “Wilson Prensipleri’nin Osmanlı İmparatorluğu Sonrası Anadolu’da Ulus-Devlet İnşaa Çabalarına Etkisi Bağlamında Lozan Mübadelesi” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Mübadele Özel Sayısı, Sayı: 3.

YILMAZ, Elif, (2011), “Demirden Leblebi: Girit. Ayvalık’a Yerleşen Girit Mübadilleri” *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, Sayı: 22.

Diğer Kaynaklar

ASAN, Ömer (Yönetmen), (2011), *Kardeş Nereye? Mübadele*. Heyyamola.

EMGİLİ, Fahriye, (2016), “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Mersin’in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri” <http://www.lozanmudadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesinin-mersinin-sosyo-ekonomik-yapisina-etkileri-fahriye-emgili/> Erişim Tarihi: 22.02.2016

IRMAK, Çağan, (Yönetmen), (2005), *Dedemin İnsanları*. Ay Yapım.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : UMUT DÜŞGÜN

Doğum Yeri : KAYSERİ

Doğum Yılı : 1983

Medenî Hali : EVLİ

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1999-2002 : MUĞLA TURGUT REİS LİSESİ

Lisans 2003-2007 : YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ

Y. Lisans 2008-2011 : MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Yabancı Dil : İNGİLİZCE

MESLEKİ BİLGİLER

2013- : OKUTMAN, KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ/TÜRK DİLİ
BÖLÜMÜ